

Kulturmiljöunderlag

HALLSTAHAMMARS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN HALLSTAHAMMARS KOMMUN, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

Detta kulturmiljöunderlag är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöunderlag för Hallstahammars kommun. Projektet har drivits i samverkan mellan Hallstahammars kommun, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum 2014–2022. Kulturmiljöunderlaget för Hallstahammars kommun är antaget av kommunstyrelsen 2025-01-20 § 16.

Text: © 2022, Västmanlands läns museum. All text i denna rapport är fri att använda enligt licens CC BY.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Foto: Foton på sid 1, 4, 7, 8, 10, 16, 24, 32, 45, 76, 161, 194, 232, 268, 277, 312 och 316 © Lasse Fredriksson.

Där inget annat anges är fotografier tagna av Västmanlands läns museum: Christina Andersson, Victoria Bly, Anna Thorsell, Sara Bäckman, Ellen Holtermann Wiig, Fredrik Ehlton, Emma Karp och Torbjörn Lindstedt.

Foton tagna inom ramen för projektet anges med bildid. Vlm-hal och fotografens initialer.

Dessa foton är © Västmanlands läns museum och fria att använda enligt licens CC BY-SA.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/

Där inget annat anges är historiska foton från Västmanlands läns museums arkiv.

Foton från Västmanlands läns museums arkiv är Public Domain (PDM) och fria för användning.

Villkor på: www.creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Övriga foton: © namngiven fotograf.

Kartor: © Lantmäteriet, Geodatasamverkan. Kartbild på sid. 35, Västmanlands läns museum.

Övriga kartbilder: Hallstahammars kommun.

Grafisk form: Advant.

Layout: Länsstyrelsen i Västmanlands län.

Denna skrift är utgiven av Länsstyrelsen i Västmanlands län, www.lansstyrelsen.se/vastmanland.html

ISBN-nr: 978-91-527-1577-2

Omslagsfoto: Bostadshus på landsbygden i Strömsholm, Bultenkontoret med bågbron i förgrunden, Mekanikus vid Skanzen, Trångfors smedja. © Lasse Fredriksson.

Kulturmiljöunderlag

HALLSTAHAMMARS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN HALLSTAHAMMARS KOMMUN, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

Innehåll

Förord	9
1. Inledning	11
1.1 Bakgrund	11
1.2 Syfte och målsättning	11
1.3 Metod och källor	12
1.4 Metod för kulturhistorisk värdering	13
1.5 Avgränsningar	14
1.6 Målgrupp	15
1.7 Läsanvisning	15
2. Kulturvärden i samhällsplaneringen	17
2.1 Lagstiftning	17
2.2 Definitioner	19
2.3 Ansvar och roller	20
2.4 Antikvariskt förhållningssätt	21
3. Skyddad bebyggelse i Hallstahammars kommun	25
3.1 Riksintressen för kulturmiljövård	25
3.2 Byggnadsminnen	26
3.3 Kyrkliga kulturminnen	29
4. Bebyggelsehistorisk översikt	33
4.1 Hallstahammars kommun	33
4.2 Hallstahammars tätort	37
4.3 Kolbäcks tätort	58
4.4 Strömsholms tätort	63
4.5 Landsbygden	68
5. Områden i Hallstahammars tätort	77
5.1 Barnängen	78
5.2 Duvhällarna	84
5.3 Eldsboda med Hallstahammars centrum	90
5.4 Eriksberg	98
5.5 Fredhem	104
5.6 Gröndal	110
5.7 Hallsta	114
5.8 Handbacken	120

5.9	Jutboda.....	126
5.10	Knektbacken.....	130
5.11	Lustigkulla	136
5.12	Lövboås.....	140
5.13	Nibble	144
5.14	Näs.....	150
5.15	Rallsta.....	156
5.16	Skantzen	160
5.17	Tallbacken.....	166
5.18	Trollebo.....	170
5.19	Trångfors.....	176
5.20	Tuna	182
5.21	Åsby	188
6.	Områden i Kolbäcks tätort.....	195
6.1	Herrevad	196
6.2	Kyrkbyn.....	202
6.3	Lyckhem	208
6.4	Sörstafors.....	214
6.5	Vallby	220
6.6	Vänsta.....	226
7.	Områden i Strömsholms tätort.....	233
7.1	Billingen	234
7.2	Borgåsund	238
7.3	Herrskogen	246
7.4	Sofielund	252
7.5	Strömsholm.....	258
8.	Områden inom landsbygden.....	269
8.1	Berg.....	270
8.2	Bärsta.....	278
8.3	Ekeby	284
8.4	Svedvi	290
8.5	Säby	296
8.6	Äggeby	306
9.	Källor och administrativa uppgifter	313
9.1	Otryckta källor	313
9.2	Tryckta källor	313
9.3	Administrativa uppgifter	315

Förord

År 1985 tog Hallstahammars kommun tillsammans med Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum fram ett kulturminnesvårdsprogram. Programmet pekade ut byggnader, områden och miljöer i kommunen som ansågs vara kulturhistoriskt värdefulla. Sedan dess har kulturminnesvårdsprogrammet fungerat som en del i plan- och bygglovshandläggningen för att säkerställa de kulturhistoriska värdena.

Under 2014 togs initiativ till att revidera kulturminnesvårdsprogrammet i ett nytt kulturmiljöunderlag. Underlaget ska fungera som ett kommuntäckande kunskapsunderlag för de kulturhistoriska värdena inom kommunen. Hallstahammars kommun, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum har tillsammans tagit fram underlaget. Målsättningen har varit att identifiera den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen som sedan, likt tidigare program, kan användas som ett stöd i samhällsplaneringen. Västmanlands läns museum har ansvarat för inventeringen av kommunens samtliga byggnader och miljöer vilket är grunden till kulturmiljöunderlaget.

Kulturmiljöunderlaget redovisar beskrivningar av kommunens tätorter och identifierar kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och områden. Förutom att främja en ökad förståelse för dessa miljöer, fungerar underlaget som ett värdefullt kunskapsunderlag i kommunens samhällsplanering. Detta säkerställer att framtida utveckling sker med respekt för Hallstahammars kulturarv, vilket bidrar till att stärka kommunens identitet och attraktionskraft.

Genom att bevara och synliggöra de historiska värdena skapas även goda förutsättningar för ett hållbart samhälle där både invånare och besökare kan uppskatta kulturarvet över tid.

Oscar Bogren
Samhällsbyggnadschef
Hallstahammars kommun

1. Inledning

■ 1.1 Bakgrund

För ett stort antal av Västmanlands läns kommuner finns kulturminnesvårdsprogram. De är upprättade under 1980-talet och används som kunskapsunderlag om kommunernas kulturmiljöer. Sedan kulturminnesvårdsprogrammen togs fram har ny bebyggelse tillkommit och den befintliga förändrats. I takt med att städer idag förtätas och landsortsbebyggelsen utvecklas så ökar förändringstrycket på byggnader och kulturmiljöer. Synen på vad som är kulturhistoriskt intressant är dessutom inte beständigt utan varierar i takt med att samhället förändras och utvecklas. Behovet av uppdaterade och aktuella kulturmiljöprogram har därför ökat bland handläggare inom samhällsplanering och kulturmiljösektorn. Hallstahammars kommun beslutade 2014 att ta fram ett nytt kulturmiljöunderlag.

I arbetet med att uppdatera Hallstahammars kulturminnesvårdsprogram har Länsstyrelsen i Västmanlands län, Hallstahammars kommun och Västmanlands läns museum ingått i ett trepartssamarbete. Arbetet har genomförts som ett samverkansprojekt och en projektgrupp med representanter från kommunen, läns museet och länsstyrelsen har knutits till projektet. Representanterna har haft olika kompetenser som stadsarkitekt, planarkitekt, byggnadsinspektör, byggnadsantikvarie och kartingenjör. Gruppen har träffats två till tre gånger per år och arbetat med bland annat metodfrågor, rapportstruktur, urval och korrekturläsning. Hallstahammars kommun har gjort kartor till underlaget och Länsstyrelsen i Västmanlands län har ansvarat för layouten. Västmanlands läns museum har ansvarat för insamlandet av data, vilket har utförts genom en totalinventering över kommunens samtliga byggnader mellan åren 2014 och 2018.

Informationen och digitala bilder från inventeringarna har registrerats i en databas kopplat till ett digitalt kartsikt. Databasen är en del av projektets resultat och är tillgänglig för projektets tre parter. Stora delar av databasens information tillgängliggörs via en digital byggnadskarta på www.kulturarvvastmanland.se samt på www.hallstahammar.se. En annan del av resultatet är föreliggande rapport, det vill säga kulturmiljöunderlaget, som sammanställts av läns museet byggnadsantikvarier.

■ 1.2 Syfte och målsättning

Det övergripande syftet med Hallstahammars kulturmiljöunderlag är att uppmärksamma och sprida kunskap om fysiska miljöer och byggnader så att dess kulturhistoriska värden kan bevaras och utvecklas. Inom detta inkluderas att undersöka och aktualisera kunskapen om vilka kulturhistoriska värden som finns att tillvarata, så att kunskapen om detta i sin tur kan spridas vidare. Syftet är även att underlaget ska vara ett vägledande kunskapsunderlag för samhällsplaneringen i kommunen.

Här innefattas bland annat översikts- och detaljplanering samt bygglovshantering. Ytterligare syften är att underlaget ska fungera som stöd i förvaltning av fastigheter, uppmärksamma modernismens bebyggelse som inte lyfts fram i tidigare kunskapsunderlag samt att ge råd och sprida information till kommuninvånarna och en intresserad allmänhet.

Ett mål med arbetet är att ta fram en mer tillgänglig och användbar produkt, jämfört med tidigare kulturmiljöprogram. Detta har möjliggjorts genom dagens digitala tekniker som i allt större utsträckning blir tillgängliga för en bredare publik. Att i så stor utsträckning som möjligt tillgängliggöra kulturmiljöer och kulturmiljöarbetet är en målsättning för kulturmiljövårdens aktörer både på en lokal, regional och nationell nivå. Ytterligare en målsättning med framtagandet och tillgängliggörandet av kulturmiljöunderlaget är att öka kunskapen i länet om kulturhistoriskt värdefulla miljöer och därmed öka människors delaktighet i kulturmiljöarbetet, och med det även samhällsbyggnadsprocessen.

Databasen, den digitala byggnadskartan och kulturmiljöunderlaget har även som syfte att fungera som komplement till varandra. Informationen presenteras på hemsidan för Kulturarv Västmanland, www.kulturarvvastmanland.se. I underlaget beskrivs bebyggelseområden som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla och som rekommenderas att hanteras enligt 8 kap. 13 § i plan- och bygglagen (2010:900). Områdets historiska framväxt och kulturhistoriska värden i bebyggelsen beskrivs. I databasen finns ytterligare och mer specifik information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Exempelvis redovisas ett stort antal byggnader som ligger utanför bebyggelseområdena som beskrivs i underlaget. Information som byggnadstyp, funktion, byggnadsår, byggnadsmaterial och kulturhistoriskt värde samt annan information som rör en byggnads administrativa uppgifter och utformning, har registrerats.

■ 1.3 Metod och källor

Insamlandet av materialet till kulturmiljöunderlaget har genomförts av byggnads- och bebyggelseantikvarier på Västmanlands läns museum, där bebyggelseområden har inventerats och dokumenterats exteriört i bild och text. Läns museet har även utfört kulturhistorisk värdering av de byggnader och miljöer som inventerats.

Inventeringarna har utförts genom fältarbete där byggnader och miljöer har fotodokumenterats och beskrivits i text. Via ett webbaserat kartverktyg har informationen lagts in i en databas. Databasen har utgått från lantmäteriets fastighetskarta, och har en områdesindelning som kommunen indelat och som föreliggande rapport är baserad på. Under fältarbetets gång har även fastighetsägare och andra privatpersoner kunnat delge information kring en byggnads eller ett områdes historik, uppbyggnad och framväxt. De fysiska objekten och miljöerna har utgjort ett primärt källmaterial för en analys och kulturhistoriska värdering.

Fältarbetet har kompletterats med arkiv- och litteraturstudier. Material som studerats har varit arkivmaterial och litteratur från Västmanlands läns museums arkiv och bibliotek, andra bibliotek ute i länet samt tidigare byggnadsinventeringar och kulturmiljöprogram. Historiska kartor, Lantmäteriets digitala tjänst, har varit ett komplement till fältarbetet.

När uppgifterna kring en byggnads historik har varit bristfällig har en uppskattning av dess byggnadsår och ursprungliga funktion gjorts i den mån det har varit möjligt. Utifrån en okulär besiktning har dess karaktär, form, material, konstruktion, detaljer, läge och sammanhang bedömts. Vissa byggnader har inte inventerats med anledning att de varit otillgängliga eller att fastighetsägaren inte varit villig att delta i projektet. Om en byggnad består av flera sammansatta byggnadskroppar har information om byggnaden i databasen lagts in i endast en av byggnadskropparna. Vissa byggnader som saknats i fastighetskartan har ändå inventerats. Dessa har registrerats som en punkt eller en kvadrat i den digitala inventeringskartan och är alltså inte en skalenlig byggnadskropp.

Databas samt digitala fotografier lagras hos Västmanlands läns museum. Information från databasen presenteras på www.kulturarvvastmanland.se. Hallstahammars kommun och Länsstyrelsen i Västmanlands län har tillgång till databasen.

■ 1.4 Metod för kulturhistorisk värdering

All bebyggelse har något slag av kulturhistoriskt värde, men tyngden varierar. De värderingar som styr vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt förändras successivt vilket innebär att sådan bebyggelse som idag inte tillmäts något särskilt kulturhistoriskt värde kan komma att göra det i framtiden.

Genom att redovisa de kulturhistoriska värdena skapas en grund för att kunna motivera varför en byggnad, anläggning eller miljö ska behandlas på ett visst sätt eller ha ett särskilt lagskydd. För att förstå och värdera bebyggelse behöver man identifiera dess särskilda karaktärsdrag och sätta in de i ett större sammanhang. Metoderna som använts vid den kulturhistoriska värderingen är båda framtagna av Riksantikvarieämbetet. Den ena är en beprövad och vedertagen metod vid värdering av bebyggelse och finns beskriven i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck 2002. Värderingssystemet bygger på olika delbegrepp som delats upp i dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden beskriver den historia en anläggning eller en byggnad kan berätta. Värden av det här slaget kan beskrivas objektivt. Upplevelsevärden rymmer begrepp som kan karaktärisera en upplevelse av en anläggning eller en byggnad.

Den andra metoden återfinns i skriften *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval*, skriven av Cissela Génétay och Ulf Lindberg 2014. Kortfattat går metoden ut på att undersöka om en byggnad eller annat specifikt objekt har kulturhistoriska, sociala, estetiska, ekologiska eller ekonomiska värden. I denna bedömning har primärt de

kulturhistoriska, sociala och estetiska värdena varit aktuella. Värderingen av den inventerade bebyggelsen har även baserats på hur sällsynt, förändrad eller representativ för en viss period den är. Till exempel kan en specifik byggnadstyp som anses sällsynt vara kulturhistoriskt värdefull, även om den har genomgått många förändringar. Jämför detta med en mer vanligt förekommande byggnadstyp, till exempel en villa från 1970-talet. En sådan byggnad är sällan sällsynt men i stället representativ, framför allt om den anses vara välbevarad. På så vis finns en stor spridning i det kulturhistoriska urvalet i länet.

Förutom ovan nämnda perspektiv och kriterier för den kulturhistoriska bedömningen har även hänsyn tagits till lokala och regionala perspektiv. Till exempel kan en byggnad vara representativ på en lokal nivå och samtidigt sällsynt regionalt och nationellt. Det kringliggande landskapet och miljön kan även det ha stor betydelse för den totala bedömningen. Om en välbevarad och autentisk byggnad befinner sig i till exempel ett väl bevarat agrart landskap med flertalet äldre byggnader med en tydlig koppling till jordbruksverksamhet kan det bedömas olika gentemot om den autentiska byggnaden befinner sig ensam i ett i övrigt kraftigt förändrat och exploaterat område. Det kan även finnas skillnader i bedömningen på om en villa i ett bostadsområde från 1960-talet är ensam med att inte har byggts ut och förändrats gentemot om hela området är välbevarat. ”Kompleta” miljöer kan ibland ge större möjligheter till förståelse för respektive tidsperiod eller fenomen men enskilda byggnader i en i övrigt kraftigt förändrad miljö kan vara ledtrådar till en förfluten tid.

■ 1.5 Avgränsningar

Byggnadsinventeringen i Hallstahammars kommun har utförts i form av en totalinventering, vilket innebär att kommunens totala byggnadsbestånd har inventerats. Detta inkluderar bostadsbebyggelse med tillhörande uthus, jordbruksfastigheter med både bostadshus och ekonomibyggnader, industri- och affärsbebyggelse, samt övrig bebyggelse som till exempel lekstugor och jordkällare.

I de fall en byggnad inte har fotograferats har det berott på att den har varit oåtkomlig vid inventeringstillfället eller på att en fastighetsägare har begärt att inte få en byggnad fotograferad. Dock har annan information om en sådan byggnad, som till exempel användningsområde, samlats in i den mån det har varit möjligt.

Det kulturhistoriska urvalet har bedömts genom de ovan beskrivna metoderna. Det har inte funnits någon avgränsning i mängd gällande hur många byggnader eller miljöer av en viss typ eller på en viss plats som bedömts som kulturhistoriska värdefulla. Samtliga byggnader och miljöer som bedömts ha betydelse har värderats utifrån sagda metoder.

■ 1.6 Målgrupp

En av huvudmålgrupperna för kulturmiljöunderlaget är handläggare och politiker som arbetar inom den kommunala och regionala samhällsplaneringen. Underlaget ska finnas tillgängligt som underlag och presentera platser och områden utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv.

Underlaget riktar sig även till andra som yrkesmässigt eller av personliga skäl har intresse av aktuella kunskapsunderlag kring länets kulturmiljöer. Det kan till exempel vara till hjälp vid vård och bevarande av en plats eller byggnad utifrån ett antikvariskt perspektiv.

■ 1.7 Läsanvisning

Underlagets inledningskapitel innehåller dels en bakgrund till framtagandet av kulturmiljöunderlaget, tillsammans med syften, metodbeskrivning, avgränsningar och målgruppsbeskrivning. Vidare följer kapitel 2 *Kulturvärden i samhällsplaneringen*, där den aktuella lagstiftningen beskrivs, begrepp och definitioner, ansvar och roller, samt generella riktlinjer för vård och bevarande av bebyggelsemiljöer. Dessa två inledande kapitel läses som bakgrund till underlaget och kan användas som generella stöd vid arbete med kulturmiljöer. Kapitel 3 beskriver kommunens riksintressen för kulturmiljövården, byggnadsminnen samt av lagstiftning skyddade kyrkor. I kapitel 4 finns en bebyggelsehistorisk översikt.

Vidare följer resultaten av byggnadsinventeringen. Hela kommunen har indelats i 38 områden, vilka var och en beskrivs under rubrikerna *Hallstahammars tätort*, *Kolbäcks tätort*, *Strömsholms tätort* samt *Landsbygd*. I dessa texter beskrivs områdets historik, övergripande karaktär samt särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. På vissa håll presenteras enskilda byggnader som bedömts som kulturhistoriskt värdefulla. Här återfinns även ett urval av bilder som representerar byggnadsbeståndet inom ett angivet område.

Databasen, den digitala byggnadskartan och kulturmiljöunderlaget har som syfte att fungera som komplement till varandra, se 1.2 *Syfte och målsättning*. I databasen redovisas samtliga byggnader och bebyggelseområden som inventerats.

BAD OCH IDROTT

KIOSK
SERVERING

2. Kulturvärden i samhällsplaneringen

■ 2.1 Lagstiftning

Begreppet ”k-märkt” har fått en något varierad betydelse i vardagligt tal. Det används ofta för bebyggelse och miljöer med ett utpekad kulturhistoriskt värde, men ibland åsyftas endast byggnader skyddade som byggnadsminnen. Begreppet ”k-märkt” har ingen juridisk innebörd utan är ett allmänt använt samlingsbegrepp för många olika typer av utpekanden eller lagskydd avsedda att bevara bebyggelse och miljöer av kulturhistoriskt intresse.

Det finns flera lagar i Sverige som skyddar landets kulturmiljöer. Bestämmelser om hänsyn och skydd för kulturmiljöer finns bland annat i plan- och bygglagen (PBL), kulturmiljölagen (KML) och miljöbalken (MB).

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen är den lag som till stor del styr bebyggelsen i landet. Den innehåller bland annat bestämmelser om översiktsplanering, planläggning och byggnadslov och kan sägas vara en sammanvägning av allmänna och enskilda intressen. Lagen behandlar också skyddet av kulturvärden och anpassningen av nybyggnation till befintlig miljö. I 8 kap. 14 § och 17 § finns grundläggande krav på underhållsplikt, bestämmelser om varsamhet och hänsyn till kulturvärden samt förbud mot att förvanska särskilt värdefulla byggnader. Kravet om varsamhet innebär att bebyggelsens särart och karaktärsdrag ska tillvaratas vid ändring eller underhåll. I 8 kap. 13 § återfinns förvanskningsskyddet som säger att särskilt värdefulla byggnader, anläggningar, tomter, allmänna platser och bebyggelseområden inte får förvanskas. Vid planläggning gäller även hänsynskravet, 2 kap. 6 §, som säger att all bebyggelse ska utformas och placeras lämpligt med hänsyn till kulturvärdena på platsen. Dessutom ska bebyggelseområden med särskilda värden alltid skyddas, oavsett om det rör planläggning, bygglovsärenden eller vid någon åtgärd som inte regleras i plan eller lov.

Plan- och bygglagen gäller för alla förändringar på alla hus, både exteriört och interiört, och även för bebyggelsemiljöer. Lagen gäller även för åtgärder som inte kräver bygglov. Fastighetsägaren eller byggherren är ansvarig för att lagen efterföljs.

Förutom de fastställda skydd och krav som plan- och bygglagen ställer på bebyggelse ger lagen även kommuner möjlighet att lagskydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom skyddsbestämmelse ”q” i detaljplaner. En sådan bestämmelse kan slå fast att en byggnad inte får rivas, att underhåll ska ske med material och metoder anpassade till dess egenart och att den ska vårdas så att den inte förfaller. Man kan även meddela utökad bygglovsplikt för till exempel underhållsåtgärder och ange varsamhetsbestämmelsen ”k”, vilket kan reglera att vid om-, till- och nybyggnad ska karaktärsdrag och värden enligt planbeskrivningen särskilt beaktas.

Kulturmiljölagen

I kulturmiljölagen finns bland annat bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen samt om utförelse av kulturföremål ur landet. Enligt kulturmiljölagens tredje kapitel får en byggnad eller anläggning förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen om den anses ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. En sådan förklaring innebär att byggnaden eller anläggningen ska bevaras för framtiden och att anläggningen sparas som ett historiskt dokument över en gången tid och dess människor och samhälle. Ett byggnadsminne kan bestå av en enskild byggnad eller ett område med ett stort antal byggnader. Det finns två typer av byggnadsminnen – byggnadsminnen enligt kulturmiljölagens tredje kapitel, så kallade enskilda, och statliga byggnadsminnen.

Vem som helst kan väcka fråga om att en byggnad eller anläggning ska bli byggnadsminne hos länsstyrelsen, som även handlägger förfrågningar om ändring av byggnadsminnen enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. De statliga byggnadsminnena ägs av staten och det är regeringen som fattar beslut om dessa. Här är det Riksantikvarieämbetet som har tillsynsansvar.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser (även gravkapell, kyrkogårdsmurar och andra fasta anordningar) är skyddade i kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detta innebär att miljöerna ska vårdas och underhållas så att de kulturhistoriska värdena inte minskas och att utseende och karaktär inte förvanskas. De kyrkobyggnader som är uppförda före 1940 är automatiskt skyddade, men även vissa yngre kyrkor som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden har efter beslut erhållit ett skydd. Vid väsentliga ändringar av kyrkomiljöer krävs tillstånd från länsstyrelsen.

Bestämmelserna kring fornlämningar regleras i kulturmiljölagens andra kapitel, där bestämmelserna säger att det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. Grundprincipen är att fornlämningar ska bevaras för framtiden om det inte visar sig att samhällsintresset för en exploatering överväger. Går det inte att undvika en fornlämning vid en exploatering kan länsstyrelsen fatta beslut att en arkeologisk undersökning ska genomföras.

Miljöbalken

Miljöbalken är en övergripande lag som syftar till att värna om miljön som helhet. Bestämmelserna är till för att främja en hållbar utveckling för nuvarande och kommande generationer, så att alla kan leva i en hälsosam och god miljö. I miljöbalken anges att områden av riksintresse för kulturmiljövården ska skyddas från åtgärder som kan innebära ”påtaglig skada”. En riksintresseförklaring är i sig inte ett skydd utan kräver att ett ansvar tas från kommunalt håll och juridiskt enligt plan- och bygglagen. Planläggning ska också genomföras med hänsyn till bland annat skydds- och varsamhetsbestämmelser. Det är länsstyrelsen som övervakar att kommunerna tar sitt ansvar i frågan. I Sverige finns idag cirka 1 700 områden utpekade som riksintresse

för kulturmiljövården. De bedöms alltså ha så stora kulturhistoriska värden att det är av nationellt intresse att de bevaras. Ett av målen med dessa områden är att de ska ge en bred bild av historien.

Enligt miljöbalken kan en länsstyrelse eller en kommun förklara värdefulla kulturpräglade landskap som kulturresevat, liksom att mark- och vattenområden kan förklaras som naturresevat. Vid beslut om kulturresevat är länsstyrelsen också förvaltare och ansvarar för vård och skötsel av värdena på platsen. Kulturresevaten utgörs av landskap där marker, byggnader, anläggningar, spår och lämningar tillsammans utgör värdefulla kulturhistoriska helhetsmiljöer. I ett kulturresevat kan hela områdets kulturmiljö- och naturvärde skyddas och vårdas. Därmed omfattas byggnader, anläggningar, lämningar och marker, men även de värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner.

■ 2.2 Definitioner

Definitionerna av kulturmiljövårdens begrepp har samlats upp och standardiserats av Riksantikvarieämbetet. Deras definition av **kulturarv** avser ”Kulturarv avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, t.ex. det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv.”.

Kulturmiljö har inte en lika bred definition utan avser ”hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö kan preciseras och avgränsas till att omfatta en enskild anläggning eller lämning, ett mindre eller större landskapsavsnitt, en bygd eller en region. Det kan röra sig om intensivt utnyttjade stads- eller industriområden såväl som extensivt påverkade skogs- eller fjällandskap. Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats eller ett område. Kulturmiljön är en del av kulturarvet.”.

Kulturhistoriskt värde avser ”de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag”. Ibland används även begreppet **kulturvärde**, vilket är en samlingsbenämning för sådana värden som tillskrivs företeelser med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter.¹

1. G netay, Cissela & Lindberg, Ulf. *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs]: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014.

■ 2.3 Ansvar och roller

Olika aktörer bär olika delar av ansvaret för att skydda och vårda de miljöer som berättar om både vår historia och samtid, men alla i vårt samhälle, aktörer inom kulturmiljövården, politiker och medborgare har även de ett gemensamt ansvar. Den inledande paragrafen i kulturmiljölagen lyder: ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.”.

På lokal nivå ansvarar **kommunerna** för den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen. I den kommunala samhällsplaneringen ligger ett stort ansvar att visa varsamhet och hänsyn till både kulturmiljöer och kommunens miljö i sin helhet. Kommunen har även tillsynsansvar rörande ärenden enligt plan- och bygglagen, till exempel bygglov och rivningslov.

Länsmuseerna, däribland Västmanlands läns museum, förvaltar och förmedlar kunskap om kulturmiljön genom bland annat utställningar, pedagogisk verksamhet och framtagandet av olika kunskapsunderlag. De agerar ofta expertråd för länsstyrelserna och kommunerna i frågor om kulturhistoriska värden och bistår även allmänheten med olika förfrågningar.

Länsstyrelsen brukar kallas för ”statens förlängda arm” och är den myndighet som har ansvaret för tillämpningen av kulturmiljölagen när det gäller samhällsplanering och tillsyn över kulturmiljövården i länet. För Västmanlands län är det Länsstyrelsen i Västmanland län som bär det ansvaret. Länsstyrelsen ger råd, information och lämnar olika typer av tillstånd. Till exempel behövs tillstånd för ingrepp i fornlämning eller ändring av byggnadsminnen och skyddade kyrkor. Det är även till länsstyrelsen man vänder sig med anmälan om till exempel skada på fornlämningar. Länsstyrelsen hanterar också bidrag för vård och underhåll av länets kulturmiljöer och bevakar landets riksintressen enligt miljöbalken. Länsstyrelsen har även ett tillsyns- och vägledningsansvar enligt plan- och bygglagen. Det innebär att de utövar tillsyn och har en vägledande roll över de detaljplaner och översiktsplaner som kommunen antar. De har också en vägledande roll när det gäller byggnadsnämndernas tillsyn över den byggda miljön.

På nationell nivå finns **Riksantikvarieämbetet** som är den nationella instansen med ansvar för frågor som gäller kulturmiljö och kulturarv. Myndigheten sorterar under kulturdepartementet, med uppdrag fastställt av regeringen. Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturmiljövården i landet och är också det centrala expertorganet i frågor kring kulturmiljölagen.

Det finns även flera andra nationella myndigheter såsom till exempel **Boverket**, **Naturvårdsverket**, **Statens Fastighetsverk**, **Skogsstyrelsen**, **Trafikverket** med flera som har ansvar för kulturarvet och för att de nationella kulturmiljömålen uppnås. Detta för att ge en bättre förutsättning för att ta till vara den potential som kulturmiljön utgör för ett hållbart samhälle.

■ 2.4 Antikvariskt förhållningssätt

För att hantera kulturhistoriska värden i bebyggelse och kulturlandskap kan det behövas anvisningar och riktlinjer för de aktuella områdena. Följande riktlinjer är med avsikt allmänt hållna och syftar till att ge en övergripande vägledning till bland annat handläggare och fastighetsägare.

Befintlig bebyggelse bör vårdas och underhållas varsamt, så att deras kulturhistoriska värden bevaras på lång sikt. Eventuella ombyggnationer bör ske varsamt och anpassas till byggnaden i övrigt och kringliggande bebyggelse.

Ny bebyggelse bör även det ske varsamt och bör prövas från fall till fall. Det är viktigt att ny bebyggelse inte påverkar kulturmiljön negativt samt att den anpassas till befintligt bebyggelsemönster och byggnadstradition. När det gäller mindre komplementbebyggelse bör utformning och placering även där anpassas till befintlig bebyggelse.

Bebyggelse som bedöms som kulturhistorisk värdefull bör i framtida detaljplaner skyddas och behandlas varsamt genom ”q”- och ”k”-bestämmelser. I enlighet med plan- och bygglagen har kommunen i samband med bygglovsärenden även möjlighet att styra utvecklingen utanför detaljplanlagt område, bland annat genom begreppet ”värdefull miljö”. Kommunen har möjlighet att utöka bygglovsplikt i områden som är kulturhistoriskt värdefulla. Inom en värdefull miljö kräver de så kallade attefallsåtgärderna oftast bygglov.

Andra väsentliga landskapselement som till exempel vägar, murar, diken och gränsmarkeringar som är viktiga för förståelsen och läsbarheten i landskapet bör vårdas och bevaras. Detta gäller även fornlämningar som på många håll utgör ett stort bestånd. Dessa har även som tidigare nämnts ett starkt lagskydd i kulturmiljölagens andra kapitel.

Tio råd för god byggnadsvård

Nedanstående råd kan vara till god hjälp för den som vårdar eller söker en god väg i en problematisk om- eller tillbyggnad. Anders Franzén har genom Svenska byggnadsvårdsföreningen formulerat tio råd för god byggnadsvård:

1. **Låt inte huset förfalla.** Håll efter husets skal. Tak och avledning av vatten är viktigt. Se efter fönster och dörrar, målningen på fasaden, håll grunden fri från fukt och låt inte växtlighet komma för nära.
2. **Använd traditionella material och metoder.** Traditionella material är billiga och har lång livslängd. Lita på material som har fungerat sedan länge. Då vet du vad du får.
3. **Låt huset vara med och bestämma.** Behåll husets planlösning så långt det går. Låt eventuella tillbyggnader ske förståndigt. Ersätt uttjänta material och byggnadsdelar med likadant som du tar bort.
4. **Tänk efter, ta dig tid.** Förhasta dig inte. Vissa misstag kan inte repareras. Lär dig vad du och huset klarar av. Ta reda på rätt metod och material. Huset tål att vänta ett halvår.
5. **Fråga om råd – på flera ställen.** Den byggmästare du frågar kan inte allt. Ta in priser från flera och fråga tidigare kunder. Standardlösningar är vanligt i nybyggnadssektorn, men inom byggnadsvården finns det flera vägar att gå. Skaffa dig kunskap och be om rådgivning av till exempel länsmuseum eller en byggnadsvårdsbutik.
6. **Planera.** Ett måttbeställt fönster kostar sällan mera än massproduktion, men har högre kvalitet och kan monteras med mindre kringarbete – men har längre leveranstid. Planera i god tid för dina kommande planer. Ha en realistisk plan.
7. **Bevara, återanvänd, spara.** Spara allt som inte hindrar eller gör skada. Kasserade originaldelar kan bli dyra att nyanskaffa. Ofta kan dörrar, beslag och lister återanvändas på andra ställen i huset. Sätt annars in en annons och skänk bort dem – det finns ofta någon annan som behöver det du inte har plats för.
8. **Kräv inte nyskick.** Ett hundraårigt hus kommer inte se perfekt ut. Acceptera dess åldrande och dess rynkor. Slitna handtag och trösklar kan hålla i många år till. Gör inga konstlade ansiktslyft.
9. **Undersök hur huset såg ut från början.** Foton kan vara till god hjälp, men framför allt huset i sig kan vara källa till kunskap. Skrapa eller slipa dig ned genom färglager. Hos din lokala hembygdsförening kan det finnas en del historik om ditt hus.
10. **Dokumentera vad du gör.** Fotografera, rita av eller mät upp före och efter en ombyggnad. Det kan vara till nytta och nöje i framtiden, både för dig och för nästa ägare.²

2. Franzén, Anders. *Tio bud för god byggnadsvård*. 1/2004, Svenska byggnadsvårdsföreningen, 2004.

Vidare läsning

För dig som är intresserad av att läsa mer om byggnadsvård eller bestämmelser kring bebyggelse finns det mycket fritt tillgängligt material på webben:

Boverkets kunskapsbank

PBL kunskapsbank är ett verktyg för den som använder plan- och bygglagen. Här finns webbutbildningar, planbestämmelsekatalogen, och mycket mer.

www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken

Hallstahammars kommun

www.hallstahammar.se

Kulturarv Västmanland

Samlingssida om Västmanlands läns samlade kulturarvstillgångar. Här finns berättelser, bilder och filmer om personer, händelser och platser.

www.kulturarvvastmanland.se

Länsstyrelsen i Västmanlands län

www.lansstyrelsen.se/vastmanland

Materialguiden

Materialguiden är en faktabas för dem som arbetar med byggnadsvård eller konventionell fastighetsförvaltning.

www.raa.se/hitta-information/materialguiden

Nätverket för byggnadsvård i Västmanland

Nätverket för byggnadsvård i Västmanland arbetar för att sprida kunskap och väcka intresse för god byggnadsvård i länet. De anordnar exempelvis kurser och föreläsningar och är navet i ett kunskapsnätverk av hantverkare, materialleverantörer och konsulter.

www.byggnadsvardvastmanland.se

Svenska byggnadsvårdsföreningens artikelbank

Samlingssida för artiklar från Svenska byggnadsvårdsföreningen som behandlar bland annat traditionellt hantverk, bebyggelsehistoria och material.

www.byggnadsvard.se/om-byggnadsvard/artiklar

Värda väl

Riksantikvarieämbetets serie med enkla, digitala rådgivningsblad. Här finns råd kring allt från arkeologiskt material, byggnadsmaterial, skadedjur, klimat, ljus, textilier med mera.

www.raa.se/hitta-information/publikationer/varda-val-blad

Västmanlands läns museum

www.vastmanlandslansmuseum.se

3. Skyddad bebyggelse i Hallstahammars kommun

■ 3.1 Riksintressen för kulturmiljövård

Riksantikvarieämbetet skriver på sin hemsida ”Bruksmiljöer, stadskärnor, äldre brukningslandskap och efterkrigstidens bebyggelse är exempel på riksintressen för kulturmiljövården. Genom tydliga exempel på olika historiska verksamheter och processer ska riksintresseområdena tillsammans avspegla hela landets historia”. Riksantikvarieämbetet har den nationella uppsikten och länsstyrelsen den regionala. Kommunen ska i översiktsplanen ange hur riksintressena ska tillgodoses. Riksintressen för kulturmiljövård regleras av 3 kap. 6 § miljöbalken.

Strömsholms kanalmiljö [U 7] (delen i Bergs, Hallstahammars, Kolbäcks och Sábys socken), är klassad som ett riksintresse för kulturmiljövård

Motivering:

Järnbruks- och kommunikationsmiljö i sammanflätat transport- och produktions-system med landets näst äldsta kanal utmed Kolbäcksån och dess sjösystem. (Tidigindustriell miljö, Bruksmiljö, Slottsmiljö, Kraftverksmiljö).

Uttryck för riksintresset:

Järnbruken är lokaliserade till forssträckor där kanaler med slussar bildar transportleder förbi fallen. Kanalen, från 1776–95, är ombyggd under 1800-talet. Trångfors hammarsmedja från 1799–1800, med bevarad interiör, kolhus och arbetarbostäder. Kraftstation uppförd 1898–99. På det så kallade Skantzenområdet finns brukskontor, bostad för den kanalansvarige samt Mekanikhus (teknisk chef), arkivbyggnad och före detta gästgiveri. Det av Tessin den äldre ritade Strömsholms 1600-talsslott med slottskapell från 1700-talet är uppfört efter ritningar av Carl Hårleman. På området har sedan 1500-talet funnits stuteri, och omgivande landskap är starkt präglat av hästarnas bete. (Kanalmiljön berör även Fagersta och Surahammars kommun).

■ Strömsholms kanal med slussarna vid Lustigkulla och Trångfors, 1921. På den vänstra sidan syns en slussvaktarbostad, nu riven. Foto: Vlm-E 3644.

■ 3.2 Byggnadsminnen

Byggnadsminnen berättar om historiska skeenden och hur samhället har förändrats över tid. Även specifika händelser och enskilda personers historia skildras. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och anläggningar kan skyddas som byggnadsminnen. Det finns två typer av byggnadsminnen – byggnadsminnen enligt kulturmiljölagens tredje kapitel (enskilda) och statliga byggnadsminnen. I Hallstahammars kommun finns tre byggnadsminnen varav Strömsholms slott är ett statligt byggnadsminne.

Strömsholms slott – ett statligt byggnadsminne

Vid Mälarens västra ände, på en holme i Kolbäcksån, lät Gustav Vasa bygga en borg i mitten av 1500-talet. Denna borg fick bilda grunden till det nuvarande Strömsholms slott som änkedrottning Hedvig Eleonora fick i morgongåva vid sitt giftermål med Karl X Gustav år 1654. Hon lät ersätta den gamla vasaborgen med ett nytt slott i barock stil efter ritningar av Nicodemus Tessin den äldre. Samtidigt uppfördes ett 20-tal ekonomibyggnader. En parkanläggning i fransk barock började också anläggas. På området har det sedan 1500-talet funnits ett stuteri och det omgivande landskap är starkt präglad av hästarnas bete.

■ Strömsholms slott från 300 meters höjd. Till vänster skimtar Gamla tvättstugan.
Foto: Löjtnant Lorichs, Vlm-E 1433.

Arbetet med inredningen avstannade då själva slottsbyggnaden uppförts. Först på 1730-talet inreddes slottskapellet på vinden efter Carl Hårlemans ritningar. Kapellet är inrett i en stil som är besläktad med italienska barockkyrkor. Till de unika inventarierna i kapellet hör Daniel Strähles orgel, tillverkad 1743. Den är fortfarande i sitt originalskick.

År 1766 gifte sig den svenske tronföljaren blivande Gustav III med prinsessan Sofia Magdalena av Danmark. Som bröllopsgåva av riksdagen fick hon Strömsholms slott. I samband med detta inleddes omfattande inredningsarbeten i slottet med Carl Fredrik Adelcrantz som arkitekt och arbetena fortsatte under 1800-talet.

År 1993 övertog Statens fastighetsverk ansvaret för Strömsholms slott med omgivning. Under 1990-talet har slottet restaurerats i olika etapper. Den kungliga våningens rumsfördelning har återställts och 1700-talsmöblerna har placerats i sitt sammanhang. En av de mest intressanta detaljerna i restaureringsarbetet har varit nytillverkningen av en papperstapet från 1760-talet. Förlagan till den tapeten hittades i isoleringen i ett vindsbjälklag till ett av slottets bostadshus. Det var gamla linnehanddukar som blivit omgjorda till kunglig tapet.

Strömsholms kanal

Strömsholms kanal utgör en 100 kilometer lång farled som sträcker sig från Smedjebacken i norr till Borgåsund vid Mälaren i söder. Huvudsakligen består farleden av naturliga vattenvägar som Kolbäcksån och sjöar. Leden kompletteras av en 11 kilometer grävd kanal med 26 slussar, Strömsholms kanal. Höjdskillnaden mellan den högsta sjön Barken och Mälaren är 100 meter.

På grund av den betydande järnframställningen som utvecklades i regionen från 1700-talet ökade behovet av en effektiv transportlösning. År 1777 påbörjades arbetet med Strömsholms kanal och 1795 var förbindelsen med Mälaren färdig. Mellan åren 1841 och 1861 byggdes kanalen om och murverket i slusskamrarna fick sin nuvarande utformning. Trafiken på den ombyggda kanalen blev mycket omfattande. Utvecklingen av järnvägen och motortrafiken under 1900-talet gjorde dock att sjötransporterna kraftigt minskade. År 1954 hade trafiken på kanalen nästan upphört. En utredning framhöll dock kanalens kulturhistoriska värde och betydelse för fritidstrafiken och ett restaureringsarbete påbörjades 1962. År 1970 öppnades farleden igen.

Till kanalanläggningen och byggnadsminnet hör särskilda byggnader och anordningar som sluss- och brovaktarstugor med ekonomibyggnader. Här finns till exempel broar, bodar, kajer, bryggor, magasinsbyggnader och sättskjul. Vid Skantzenområdet finns dessutom ett större antal byggnader med anslutning till kanalens verksamhet.

Bultlokalen

Bultfabriken i Hallstahammar grundades 1873 och har haft stor betydelse för ortens utveckling. I början var tillverkningen huvudsakligen skruvar, muttrar och nitar för hemmamarknaden, men Bultfabriken och dess dotterbolag växte till en internationellt känd koncern inom järnmanufakturen.

Redan 1895 uppförde bolaget en samlingslokal åt de anställda. Den rymde 100 personer och snart fanns det behov av en större lokal. År 1914 invigdes Bultlokalen, ritad av arkitekt Erik Josephson. Den inrymde en stor sal med sittplatser för 450 personer, en mindre samlingslokal, bibliotek, studierum och kök samt vaktmästarbostad. I början användes byggnaden till föreläsningar, konserter och offentliga fester som anordnades av fabriken. Här hölls också predikningar, skolkurser och danstillställningar, teater och gymnastik. Ända fram till 1970-talet var det möjligt för anställda att hyra loken vid högtidsdagar och fester. Från början av 1990-talet och fram till 1997 hyrdes lokalen av Hammarteatern. År 1998 beslutade Bulten AB:s styrelse att lokalen skulle rustas upp och bli Bultens representationsbyggnad.

Bulten, som många företag på den tiden, drevs inledningsvis från en hierarkisk organisationsmodell. Det innebar kontroll över de anställda men också ett socialt ansvar gentemot dem. Men kontrollen över de anställda innebar också ett socialt ansvar gentemot dem. Bultlokalen kom till i brytningstiden mellan de äldre rådande patriarkala arbetaransvaret och en mer demokratisk styrd verksamhet. Arkitekturen i sig visar på det patriarkala styret och idén om bolagssamhället där disponenten visar sin välvilja mot arbetarna, till exempel genom uppförandet av en imponerande samlingslokal. Ofta dolde denna välvilja en rädsla för att arbetarna skulle ansluta sig fackligt och ställa krav på arbets- och boendeförhållandena, vilka under tidigt 1900-tal på Bultfabriken inte var särskilt humana. 1900-talets första årtionden var en turbulent tid då fackföreningen arbetade hårt för arbetsrättsliga frågor och det förekom flera stora strejker vid Bultfabriken. År 1916 bildades Bultfabrikens verkstadsklubb.

■ Bultlokalen från 1914, efter renovering färdig april 2020. Foto: Vlm-kmvek-2888.

■ 3.3 Kyrkliga kulturminnen

Kyrkan har sedan lång tid tillbaka varit medelpunkt för socknen. Kyrkobyggnaderna ger därför kunskap om samhällsutvecklingen i stort, om lokalsamhällen och om människors livsvillkor under olika tider. Svenska kyrkans kyrkobyggnader och begravningsplatser uppförda före år 1940 är skyddade enligt kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detsamma gäller vissa yngre kyrkobyggnader och begravningsplatser. Tillståndsplikten omfattar också kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde som inte ägs av privatpersoner. Länsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Bergs kyrka

Bergs kyrka är belägen på en plats som har varit bebodd sedan förkristen tid, vilket många fornlämningar i området vittnar om. Kyrkan i gråsten byggdes i slutet av 1200-talet eller i början av 1300-talet. Invändigt har kyrkan välbevarade kalkmålningar och bland inventarierna finns ett triumfkrucifix som är nytillverkat med ett 1200- eller 1300-tals krucifix som förebild. Av originalet, som är bevarat i sakristian, kvarstår endast fragment.

Den kulturhistoriskt värdefulla miljön kring kyrkan är relativt intakt med byggnader som har eller har haft en koppling till kyrkans verksamheter. Förutom kyrkan och klockstapeln finns även tiondebod, prästgård, kyrkskola och gårdar som tidigare har legat under kyrkan. Klockstapelns huv från 1842 har samma utformning som de vid Säby och Svedvi kyrkor och är förmodligen utförda av samma byggmästare. Byggnaderna och deras placering vittnar om kyrkans betydelse som centrum för religiös och social verksamhet i århundraden.

Svedvi kyrka

Svedvi kyrkby ligger i ett öppet slättlandskap och en äldre väg passerar genom byn. Vägen har fått en ny sträckning i söder, men den äldre vägslingan är bibehållen. De äldsta delarna av Svedvi kyrka är sannolikt från 1200-talet. Kyrkan uppfördes i gråsten och den västra delen är äldst. Från början hade den ett tunnvalv av trä, men på 1400-talet ersattes detta med två kryssvalv. Kyrkan saknar torn, men en klockstapel står på kyrkogården. Endast ett av de ursprungliga romanska fönstren finns kvar, i övrigt har de förstörats. Kyrkans medeltida brudbänk från 1200-talet är en av de äldsta bevarade i landet.

■ Den medeltida brudbänken från 1200-talet i Svedvi kyrka. Foto: Vlm-E 5983.

Säby kyrka

Säby kyrka med omkringliggande kyrkby är en viktig del av den kulturmiljö som präglar området Säby. Kyrkbyn består av skolhus och prästgård som är byggda kring år 1900. Själva kyrkan restes mellan åren 1290 och 1310 men igenmurade portaler visar att en ännu äldre kyrka kan ha stått på platsen. Teorin styrks av att kyrkans dopfunt i sandsten är daterad till 1100-talet. I klockstapeln, byggd på 1700-talet, finns två klockor gjutna på 1400-talet. Vid kyrkobyggnaden ligger ett bisättningshus, ritat av Årland Noréen år 1951, samt ett äldre kyrkstall. Det har mycket troligt funnits flera kyrkstall på platsen, vilka revs i samband med utvidgning av kyrkogården.

■ Säby kyrka med klockstapel från 1700-talet. Foto: Vlm-E 6051.

Kolbäcks kyrka

Kolbäcks kyrkas västra del beräknas vara från omkring slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet, medan resten av kyrkan har byggts ut i etapper. Långhuset förlängdes på 1300-talet och det norra sidokapellet byggdes på 1600-talet. Tornet revs 1633 och ersattes med en tidstypisk tornspira och 1867 ersattes spåntaket med järnplåt.

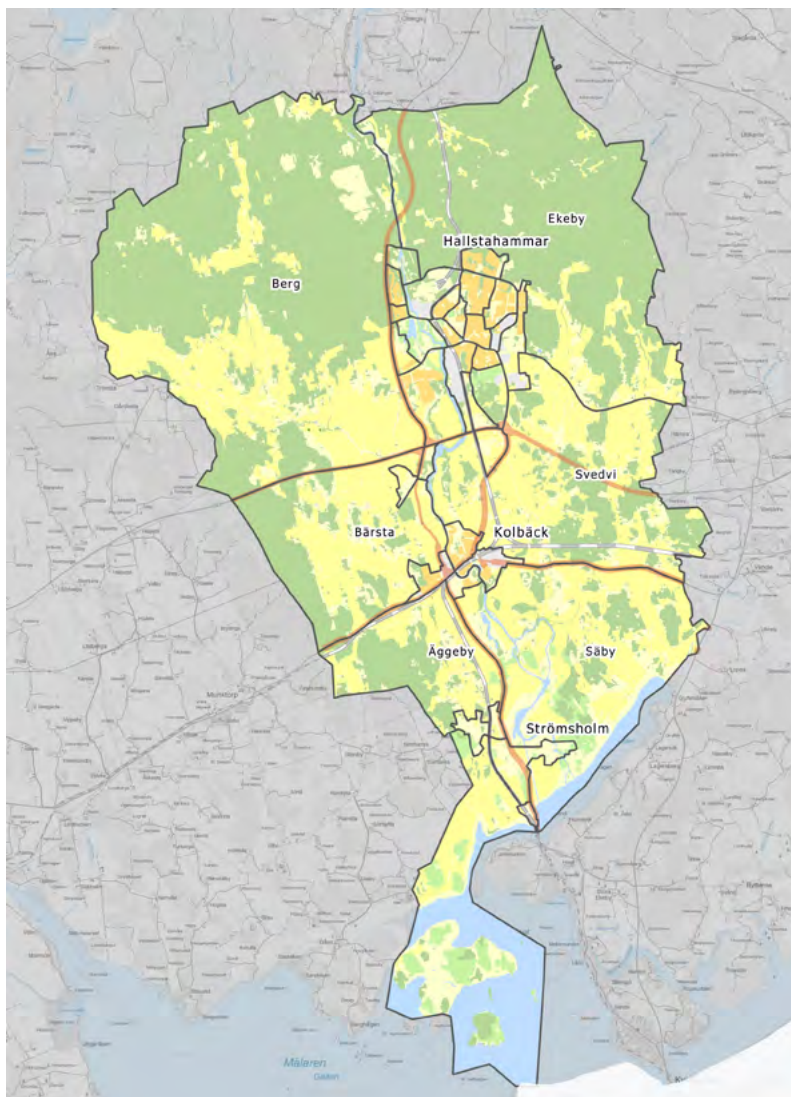
Den omkringliggande kyrkbyn har länge fungerat som ett centrum för befolkningen i bygden. I kyrkbyn har flera gemensamma byggnader uppförts som till exempel fattigstugor och skolor. Flera av dessa byggnader har dock rivits medan nya har uppförts, vilket ger kyrkbyn ett kontinuitetsvärde. Till kyrkbyn hör den omkringliggande jordbruksbebyggelsen som även den är viktig för kulturmiljön.

■ Kolbäcks kyrka från sydväst med kyrkogård. Foto: Ernst Blom, Vlm-E 1334.

4. Bebyggelsehistorisk översikt

■ Hallstahammars kommun med tätorterna Hallstahammar, Kolbäck och Strömsholm.

■ 4.1 Hallstahammars kommun

Lokalisering och karaktär

Hallstahammars kommun ligger i södra delen av Västmanlands län. Den nuvarande kommunen är sammansatt av fyra socknar: Berg, Svedvi, Kolbäck och Säby. Södra delen av kommunen kännetecknas av ett öppet jordbrukslandskap avbrutet av mindre höjdparter, ett typiskt mäljarlandskap. Norra delen karaktäriseras av en utpräglad skogstrakt och utgör den sydligaste delen av bruksbygden. Genom hela kommunen i nord-sydlig riktning går Strömsholmsåsen. Åsen följs av Kolbäcksån som på vissa sträckor är kompletterad med Strömsholms kanal.

I kommunen finns Hallstahammars tätort, Kolbäcks tätort och Strömsholms tätort varav Hallstahammars tätort är den största. Bruken, vilkas första hamrar anlades i början av 1600-talet, har varit betydelsefulla för Hallstahammars tätorts utveckling till en industriort. Den industriella expansionen under första hälften av 1900-talet ledde till ett omfattande bostadsbyggande och uppförande av skolor i Hallstahammar och tätorten expanderade kraftigt. Strömsholms slott och stuteri med anor från 1500-talet, och senare arméns ridskola, har varit betydelsefulla för Strömsholms tätorts framväxt. I samband med byggandet av Strömsholms kanal inrättades en hamn och metallvåg i Borgåsund 1790, i närheten av Strömsholm. Väster om Strömsholm ligger den mindre orten Herrskogen, främst utbyggd under 1900-talet. Kolbäcks tätort växte fram under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet i samband med anläggandet av järnvägen och station i Kolbäck samt etablerandet av ett antal industrier. I närheten ligger de mindre bruksorterna Mölntorp och Sörstafors.

Fornlämningar och forntida vägar

Kommunens södra del kännetecknas av en rik fornlämningsbygd där järnålderslämningarna är dominerande. Här ligger tre fornborgar som är belägna vid Utnäs, Borgeby och på Skantzen-området. På åschrönet nära Åsby herrgård finns en rund stensättning. Vid Värpeby ligger Västmanlands största gravröse. I områdets sydligaste del ligger på Strömsholmsåsen två järnåldersgravfält bestående av runda stensättningar, en treudd och klumpformiga stenar som troligen markerar en grav.

De medeltida kyrkorna Säby, Svedvi, Kolbäck och Berg ligger relativt tätt i kommunens mellersta del. Kyrkorna utgjorde centrum för områdets äldre sockenindelning. Ett vägnät band samman kyrkorna och övrig bebyggelse under medeltiden. Vissa vägar har troligen forntida ursprung. Mellan Borgåsund och Mölntorp finns spår efter en väg på åschrönet. Den är kantad av fornlämningar, vilket tyder på en datering till åtminstone järnålder. Norr om Hallstahammars tätort går vägen fortfarande på åschrönet av Strömsholmsåsen, vilket även för denna sträckning visar på hög ålder.

Vasaborg och Strömsholms slott med stuteri

Gustav Vasa lät vid 1500-talets mitt anlägga en borg på en holme i Kolbäcksån nära utflödet i Mälaren. Borgens gamla grundmurar utnyttjades då Strömsholms slott uppfördes mellan åren 1669–81. Då byggdes även ett antal ekonomibyggnader och bostäder för slottspersonalen. Till slottet hörde för militärt ändamål ett stuteri, vars byggnader placerades på åsen, strax väster om slottet. Under 1700-talet köptes Utnäs by in för att användas som övningsplats för regementet. På 1860-talet förlades arméns rid- och körskola till Strömsholm, vilken fick en stor påverkan och betydelse för området. Efter nedläggningen av Arméns ridskola på 1960-talet tog Ridfrämjandet över lokalerna på åsen och Ridskolan Strömsholm grundades. Idag utbildas ridlärare, hippologer, hovslagare och ryttare på skolan. I området ligger även Strömsholms djursjukhus med byggnader från 1960-talet till 2010-talet. Strömsholms slott med omgivning är idag ett populärt besöksmål.

Betydelsefulla transportvägar

Kolbäcksås och Strömsholms kanal har utgjort viktiga förbindelser mellan Bergslagen och Mälaren. Vid Kolbäcksås etablerades bruk, bland annat vid Trångfors och Hallsta. Strömsholms kanal byggdes 1777–95 för att effektivisera brukens transportled till Mälaren. Under mitten av 1800-talet genomfördes en ombyggnad av kanalen och flera nya slussar tillkom. Tack vare kanalen, som har sitt mest omfattande system av slussar i Hallstahammar, kunde industrierna vid Trångfors, Hallstahammar, Sörstafors och Mölntorp utvecklas.

Järnvägen Köping–Tillberga färdigställdes 1875 och en järnvägsstation uppfördes i Kolbäck. År 1899 öppnade Gränges-Oxelösundsbolaget en linje till Ramnäs och Hallstahammar fick strax därefter en järnvägsstation. Stickspår drogs till industrierna, vilket gav effektivare transporter för dessa under 1900-talet. Järnvägen utgjorde både komplement och konkurrens till kanalförbindelsen, där den sista godstransporten gjordes 1948. Vägtransporter blev allt viktigare och på 1960-talet drogs en motortrafikled genom kommunen. Den senaste ombyggnaden av Strömsholms kanal skedde 1962–1970 då den anpassades för turisttrafik. Idag är Strömsholms kanal ett omtyckt besöksmål med bland annat trafik för fritidsbåtar, cykelleder och vandringsleder.

■ De viktiga transportvägarna Strömsholms kanal och järnvägen.

Bruk och industrier

Bruken i kommunens norra del har haft stor betydelse för områdets utveckling. Hamrar vid Trångfors och Hallsta anlades vid Kolbäcksån redan under första halvan av 1600-talet med järn- och kopparsmide. Under andra hälften av 1700-talet omvandlades driften vid Hallsta från kopparsmide till järnmanufaktur och kring mitten av 1800-talet genomgick bruken moderniseringar. Järnindustriföretaget Bultfabriken, senare Bulten, grundades 1873 och kom att bli en viktig industri för orten under 1900-talet. År 1931 grundades företaget Kanthal med tillverkning av en legering som framställs i form av tråd, rör och stänger. På 1940-talet skedde en kraftig expansion av företaget Bulten. Företagens områden växte med nya industribyggnader och kontor. Hallstahammar AB, tidigare Hallsta bruk, flyttade och uppförde nya lokaler väster om bostadsområdet Trollebo. Industriföretagen visade genom åren ett socialt ansvar för de anställda och uppförde arbetarbostäder, samlingslokaler, brukshotell samt sim- och idrottshall. Delar av den äldre industrimiljön används idag som kontor och magasin. I övrigt är området fortfarande aktivt som industriområde.

Kommunsammanslagningar och industrikris

År 1940 bildade socknarna Berg, Kolbäck och Svedvi municipalsamhället Hallstahammar. Tre år senare bildades köpingen Hallstahammar av Svedvi socken och delar av socknarna Berg och Kolbäck. Vid 1952 års kommunreform bildade Hallstahammar och Bergs socken en egen kommun. Samtidigt blev Kolbäck en egen kommun tillsammans med Säby. Ännu större blev kommunen efter 1971 års reform då Hallstahammars och Kolbäcks kommuner slogs samman.

En stor befolkningstillväxt skedde i Hallstahammars tätort från 1940-talet fram till början av 1970-talet, vilket ledde till ett omfattande bostadsbyggande och byggande av skolor. Tätorten växte successivt österut. Även Kolbäcks tätort expanderade under den här tiden, främst norrut, i områdena Vallby och Vänsta. Under 1970-talet drabbades många av landets bruksorter av en industrikris, så även Hallstahammar, med minskad befolkningsutveckling som följd. Hallstahammars kommun hade 1970 närapå 19 000 invånare. Därefter minskade befolkningmängden fram till i början av 2000-talet då invånarantalet var 15 000. Industrikrisen på 1970-talet gjorde det svårt att hyra ut lägenheter i flerbostadshusområdet Östra Nibble, byggt 1967–72, redan innan det var färdigbyggt. Rivningar inleddes i området på 1990-talet. Från 2000-talet fram till idag har befolkningsutvecklingen i kommunen varit positiv och 2021 var invånarantalet 16 608.

Nybyggnationer under 1960–2020-tal

Då behovet av flerbostadshus minskade i Hallstahammars tätort under 1970-talet fanns fortsatt ett visst behov av villor. Villor uppfördes i områdena Lustigkulla, Gröndal, Näs, Handbacken och Duvhällarna i Hallstahammars tätort från 1970-talet och framåt. I östra delen av Nibble har ett litet antal villor byggts under 2010–2020-talen på platsen där flerbostadshus tidigare legat. I Kolbäcks tätort,

i området Vallby, har villor och flerbostadshus byggts norrut i olika omgångar från mitten av 1900-talet in på 2010-talet. Gällande Strömsholms tätort har villabebyggelse uppförts på 1960-, 70-, 80- och 2000-talen i sammanhängande mindre grupper i Herrskogen.

Nybyggnationer har även skett genom förtätningar centralt i Hallstahammar och Kolbäcks tätort. I vissa fall har äldre hus rivits för att ge plats åt nya. Det gäller exempelvis centrumbebyggelsen i Hallstahammar som byggdes på 1960- och 1970-talet. I området Knektbacken revs egnahemshus vid järnvägen för att ge plats åt parhus, radhus, höghus och en förskola som uppfördes under 1970–2000-talen. Vid Östra Ävägen, centralt i Kolbäcks tätort i närheten av järnvägsstationen, uppfördes ett höghus på 1990-talet.

På landsbygden har nybyggnation av bostadsbebyggelse under den här perioden skett i endast mycket liten skala. I dessa fall handlar det om villabebyggelse om en till fyra villor som nybyggs i utkanterna av byar eller gårdar. Torp och mindre bostadsenheter har omvandlats till fritidshus. I Borgåsund har fritidshus omvandlats till åretruntboende.

Ett antal industriområden har bebyggts och byggts ut i kommunen från 1960-talet och framåt. I Kolbäcks östra samt mittersta del etablerades industrier från 1960–1970-talen och framåt. Intill Bränstaleden, i Hallstahammar, ligger ett industriområde som började byggas under 1970-talet. Här etablerade Bulten-Kanthal AB en mekanisk verkstad, Jutbodaverken, 1973. På före detta Eriksbergs gårds marker, söder i tätorten, uppfördes betongelementfabriken Preconform AB (ABetong) 1990. De äldre bruks- och industriområdena såsom Mölntorp och Bulten-Kanthal har kompletterats och utökat sina industriområden till viss del.

■ 4.2 Hallstahammar och Kolbäcksåns tätort

Kvarnverksamhet vid Kolbäcksåns

Vattenfallen i Kolbäcksåns var en förutsättning för att en tidig industri kunde växa fram i Hallstahammar. Ån gav vattenkraft och utgjorde transportled från gruvorna och skogarna i norra delen av länet till Mälaren i söder. Redan under medeltiden nyttjades ån för att driva kvarnar. Inom Skantzen-området fanns under 1400-talet tre kvarnar: Norr Tunbo kvarn, Sörkvarn (Söder Tunbo kvarn) samt Hallsta kvarn. Av dessa finns endast Sörkvarn kvar och av de övriga finns grundmurar och vissa lämningar. Sörkvarn ägdes av Gustav Vasa under första hälften av 1500-talet och i mitten av 1500-talet av Kronan, då den köptes av Kanalbolaget i samband med byggandet av Strömsholms kanal. År 1796 uppfördes den kvarnbyggnad som står idag av Johan Ulfström. Under mitten av 1800-talet omgavs kvarnen av ett stort antal byggnader såsom disponentbostad och arbetarbostäder, varav ett flertal har eldhärjats och inte längre finns kvar. Kvarndriften upphörde 1956.

■ Sörkvarn vid Strömsholms kanal. Foto: Vlm-halsb-17.

■ Plakett med inskriptionen Ulfström och året 1796. Foto: Vlm-halsb-26.

Bruksorten Hallstahammar

Bruken vid Kolbäcksås i kommunens norra del har haft stor betydelse för områdets utveckling. Västeråsaren Adolf Willemson lät 1628 uppföra en hammarsmedja med stångjärnshammare och två härdar vid Trångfors där Kolbäcksåns forsar är som kraftigast. År 1638 inrättades Hallsta hammare för järn- och kopparsmide vid Hallsta kvarn, cirka en kilometer söder om Trångfors. Hallsta bruk växte kraftigt under 1800-talet och blev Hallstahammars AB, i vilken Trångfors bruk införlivades 1890.

Trångfors hammare var under 1700-talet olönsamt för sina ägare och under 1800-talet moderniserades bruken. I Trångfors inrättades Franche-Comté-härdar under 1850-talet och därmed blev tillverkningen billigare. Senare byttes dessa mot de effektivare Lancashirehårdarna. Trots effektiviseringen gick det fortsatt dåligt för bruket och under 1880-talet gick ägarna i konkurs. Bruket inropades då av Hallstahammar bruks ägare som överlät det till sitt bolag Hallstahammars AB. Trångfors bruk hade sin storhetstid under 1800-talets slut och kring 1900, men 1915 lades bruket ned då smedjan ansågs överflödigt. Smedjan från 1799 och kolhuset finns idag kvar på platsen och ingår i Ekomuseum Bergslagen.

Trångfors kraftstation togs i drift 1899 för att överföra elkraft till ASEA och Nordiska Metallaktiebolaget i Västerås. Kraftstationen ritades av Qvist & Gjers och utrustades med turbiner av byråns konstruktion. ASEA levererade sex generatorer för trefas växelström. En av dessa generatorer erhöll en Grand Prix-utnämning vid världsutställningen i Paris år 1900. En maskinistbostad uppfördes i anslutning till anläggningen. Stationen lades ned 1990 och visas numera som museum.

■ Flygbild från sydväst över Hallstahammars bruk och Bultfabriken 1941. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-FLY-873.

Under andra hälften av 1700-talet omvandlades kopparverket vid Hallsta bruk till järnmanufaktur. Stålbränning med specialugn infördes samt skär- och valsverk. Vid mitten av 1800-talet hade Hallstahammars bruk utvecklats kraftigt och blev 1872 Hallstahammars AB. Bruket omfattade även jord- och skogsbruk, smedja, såg, tegelbruk, kvarn och bränneri. Från hantverksmässiga tillverkningsformer tog verksamheten ett kliv in i industriell produktion och omvandlingen till storindustri hade börjat. Tillverkningsprocessen förbättrades på 1870-talet genom införandet av effektivare härdar och hammare.

Hallstahammars bruk fortsatte att byggas ut under 1900-talet med bland annat nytt martinverk, olika valsverk och mekanisk verkstad. Tack vare att elektriciteten uppfanns var bruket inte längre beroende av vattenkraft för produktionen. Bruket flyttade och uppförde nya lokaler väster om bostadsområdet Trollebo, i närheten av Strömsholms kanal. Ett nytt huvudkontor tillkom under 1960-talet. Den ursprungliga anläggningen övergavs och revs slutligen 1986. Delar av den äldre industrimiljön används idag som kontor och magasin. I övrigt är området fortfarande aktivt som industriområde.

■ Hallstahammars AB:s nya huvudkontor från 1960-talet, väster om bostadsområdet Trollebo.
Foto: Vlm-halfe-18.

Kanal och järnväg

Strömsholms kanal byggdes 1777–1795 för att effektivisera brukens transportled till Mälaren. Kanalen, som följer Kolbäcksåns vattensystem, är totalt elva mil lång och sträcker sig genom fyra kommuner. I Hallstahammars kommun finns åtta slussar. Vid Norr Tunbo kvarn anlades den konstgjorda Skanssjön för att fungera som vattenmagasin för kanalen. Vid sjöns norra del byggdes under 1800-talet lastageplatser för Bultfabriken och Hallstahammars bruk för att ombesörja sina varutransporter. Kanalens administrativa centrum förlades till Skantzen i Hallstahammar. Här placerades kanalkontor, bostad för kanalens tekniska chef Mekanikhus, arkiv, vårdshus och gästgiveri samt tillhörande byggnader och verkstäder. Byggnaderna uppfördes under 1700-talets slut och 1800-talets början. Slussvaktarbostäder uppfördes i anslutning till kanalens många slussar. Flera byggnader har ersatts och byggts om under 1800-talet. På 1970-talet bildade Hallstahammars hembygdsförening ett hembygdsmuseum i Kanalbolagets byggnader.

En annan viktig transportförbättring för industrierna i Hallstahammar var byggandet av järnvägen. Järnvägen Köping-Tillberga färdigställdes 1875 och en järnvägsstation uppfördes i Kolbäck. Transportsförhållandena förbättrades ytterligare när Gränges-Oxelösunds järnvägsbolag 1899 öppnade en förbindelse mellan Kolbäck och Ramnäs. En station anlades i Hallstahammar och stickspår drogs till bruksområdena.

■ Kanalkontoret på Skantzen är idag hembygdsmuseum. Foto: Vlm-halsb-48.

Brukens bostadsbyggande

Bruken var tidiga med att förse sina anställda med bostäder och på många håll blev bruken i Sverige som små samhällen i miniatyr. Bruken uppförde även ett antal allmänna byggnader såsom samlingslokaler och idrottshallar. Bebyggelsen vittnar om företagets omsorg om sina anställda, en hierarkisk ordning genom bebyggelsens struktur samt brukens expansionsperioder och sätt att skaffa arbetskraft. I Hallstahammar finns fysiska spår efter bruksmiljöerna med herrgårdar där brukspatronerna bodde och bostäder för förmän och arbetare. Hallsta gård har anor från åtminstone 1380. Vid gården uppfördes Hallsta kvarn och senare Hallsta bruk. År 1682 tog Johan Stricher över verksamheten i Hallsta och lät omkring 1700 uppföra en ny mangårdsbyggnad i karolinsk stil med säteritak. Byggnaden var ursprungligen rödmålad men reveterades 1886. Den flyttades 1928 till Vallby friluftsmuseum i Västerås.

I samband med byggandet av Strömsholms kanal blev det aktuellt med flyttning av den herrgård som uppförts av brukspatronen vid Trångfors bruk på 1650-talet. Kanalen anlades rakt igenom herrgårdsanläggningen, vilket innebar att flyglarna fick rivas och herrgårdsbyggnaden hotades. Den nya Åsby herrgård uppfördes 1787 som ersättning för den vid Trångfors som slutligen revs 1825. Den äldre mangårdsbyggnaden på gården där Åsby herrgård anlades sägs vara från 1600-talet och finns kvar på gården. Den inrymde länge lantbrukskontor och även bostad i delar av huset. I ena änden av byggnaden finns en timrad del som använts som brännvinsbränneri och mälthus. Svedvi-Bergs hembygdsförening driver ett lantbruksmuseum och vagnsmuseum i några av ekonomibyggnaderna vid Åsby herrgård. Här visas äldre verktyg och maskiner som har använts inom jordbruk och lantbruk samt äldre hantverk, som bland annat linberedning, vävning och snickeri. Flera verksamheter inom försäljning finns på gården idag.

■ Åsby herrgårds mangårdsbyggnad, 1929. Foto: Nordiska museets herrgårdsinventering, Vlm-NM-221D.

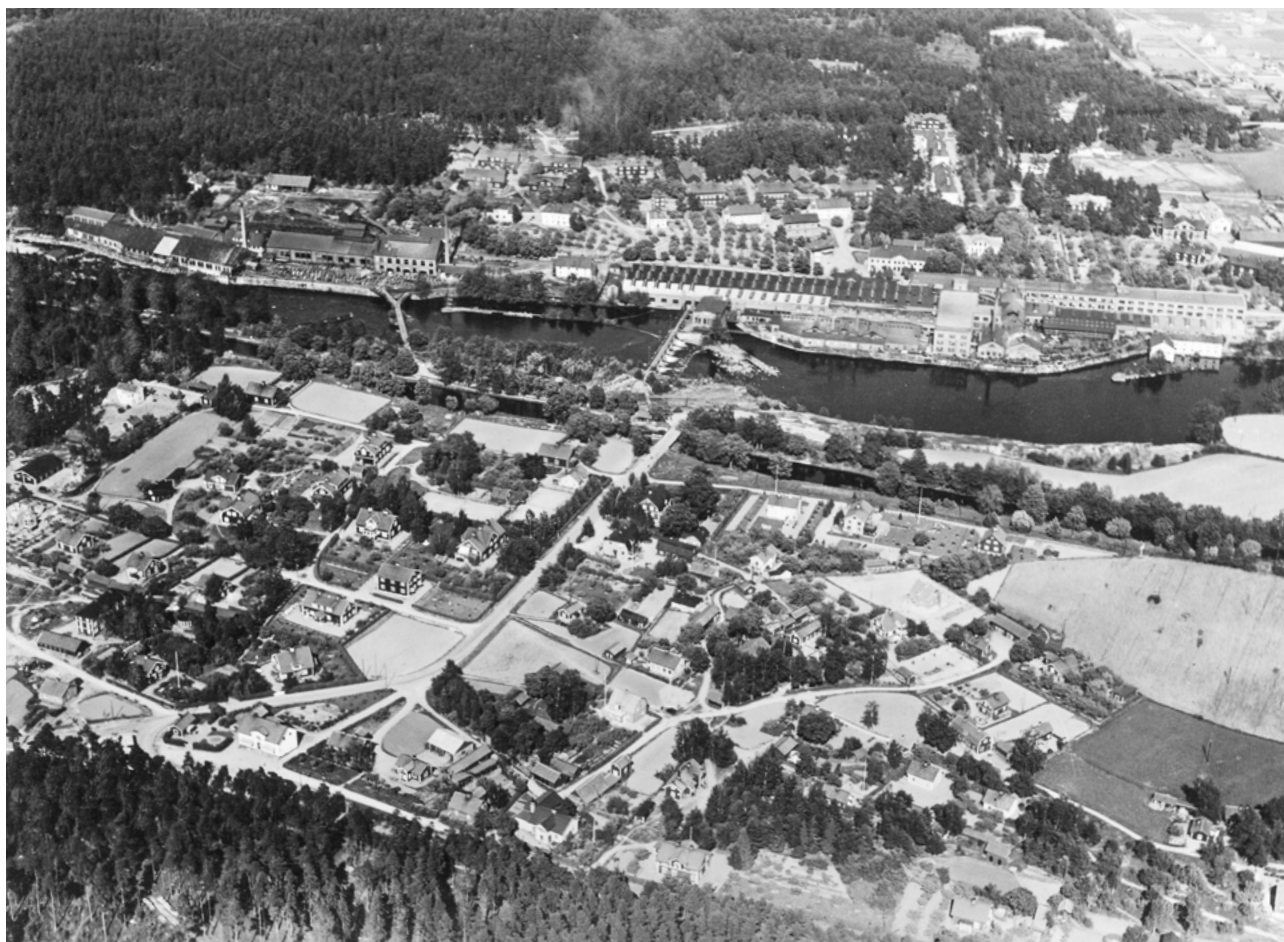
Genom åren har bruken i Hallstahammar starkt präglat samhällsstrukturen. Företagen medverkade på olika sätt i uppförandet av ett stort antal arbetarbostäder och allmänna byggnader runt om i samhället. I anslutning till Hallstahammar bruk uppfördes bostadsbebyggelse för förmän och tjänstemän. Under sent 1800-tal byggdes Villa Berget som tjänstemannabostad. På 1940-talet byggdes ett antal förmänbostäder. I bostadsområdet Lustigkulla väster om kanalen uppfördes mellan åren 1920- och 1950 tjänstemannabostäder åt Bultfabrikens anställda. Den första generationen tjänstemannabostäder från tiden kring 1920 ligger längsmed Slängarbackens norra sida. Norr om dessa ligger ett enhetligt område med bostadshus i funktionalistisk stil från 1935 till 1950-tal.

Hallstahammar bruk uppförde tjänstemannabostaden Villa Berget i slutet av 1800-talet.
Foto: Vlm-halfe-105.

Förmänbostad vid Hallstahammar bruk uppförd 1941. Foto: Vlm-halfe-98.

■ Flygbild över Lustigkulla och Gröndal samt industribebyggelse på andra sidan Kolbäcksån, 1935.
Foto: AB Flygtrafik, Vlm-FLY 872.

Bulten och Kanthal

År 1873 grundades järnindustrin Bultfabriken, senare Bulten, som specialiserade sig på tillverkning av skruvar, muttrar och bultar. Företaget använde inledningsvis Hallsta bruks lokaler. På 1890-talet förvärvades mark söder om Hallsta bruks område för att utvidga verksamheten. Maskinparken utökades och området växte österut, där arbetarnas kolonilotter och trädgårdar legat. Fabriken använde elektrisk belysning redan 1885 och driften av maskinerna fick elkraft 1908. En omfattande modernisering och rationalisering av produktionen inleddes 1925 och på 1940-talet expanderade verksamheten kraftigt. Ett nytt huvudkontor uppfördes intill Skanssjöns norra strand 1960, ritat av arkitekt Folke Hederus. Bolaget uppförde flera bostadshus för företagets arbetare. Oftast var dessa om ett rum och kök och låg avskilda från tjänstemannabostäderna. År 1913 uppfördes Bultlokalen som samlingslokal till anställda på Bultfabriken. Bultlokalen blev byggnadsminne 2017. År 1939 byggdes en idrotts- och simhall och 1946 ett brukshotell med matsal, klubb- och kafélokaler samt bowlinghall. Brukshotellet disponerades gemensamt av Hallstahammars tre största industrier.

Ur Bulten bildades 1931 företaget Kanthal. Grunden till företaget var Hans von Kantzows uppfinning legeringen kanthal. Kanthal använde Bultfabrikens lokaler innan de uppförde ett nytt smältverk på Kantahls nu stora industriområde söder om Sörkvarnsvägen. År 1938 slogs företagen Bultfabriken och Kanthal samman och hade som mest, i mitten av 1960-talet, 2 400 anställda. Kanthals industriområde expanderade söderut med nya industribyggnader under andra halvan av 1900-talet, bland annat med kall- och varmvalsverk, lager, bethustillverkning och sliphall. Senare gick företagen åter skilda vägar.

Under 1980- och 1990-talen växte företaget Bulten genom förvärv inom Sverige, Tyskland, Polen och Kina och på 1990-talet inleddes ett fokus på fästelement inom fordonindustri. År 2019 hade Bulten cirka 1 400 anställda över hela världen. Företaget Kanthal ingick senare i Sandvikskoncernen.

■ Bultenkontoret, uppfört 1960, som idag används som kontorshotell. Foto: Lasse Fredriksson.

Hallstahammar växer österut

Hallstahammar var vid sekelskiftet 1900 ett litet samhälle centrerat kring industrierna med tillhörande arbetarbostäder. En torgliknande plats låg i anslutning till Bultenområdet. Vid torget fanns en handelsbod samt en post- och telegrafstation, vilken idag är en av få bevarade byggnader på platsen från den tiden.

Efter att järnvägen etablerats 1899 växte villaområdet Tomtebo fram öster om järnvägen. Här fanns då några få bostadshus samt den så kallade Gamla skolan. Skolbyggnaden, som under en period inhyste en syfabrik, revs 1959. År 1919 togs en stadsplan fram på initiativ av Hallstahammars AB. Stadsplanen ritades av stadsplanerare Nils Gellerstedt och motsvarar områdena Tomtebo och Trollebo. Stadsplanen låg till grund för avstyckning av tomtplatser inom dessa områden. Här uppförde privatpersoner individuellt utformade bostadshus med uthus och anlade trädgårdar, så kallad egnahem.

Egnahemsrörelsen var en folkrörelse som uppstod i slutet av 1800-talet med målet att ge arbetarklassen egna och förbättrade bostäder. När Tomtebo egnahemssamhälle växte fram fick samhället sitt affärscentrum med Köpmangatan som huvudgata, nuvarande Skolgatan vid Knektbacken. Konsumtionsföreningen etablerades i ett nybyggt affärshus 1930 och utmed Köpmangatan fanns järnaffär, speceriaffär, bokhandel, bageri, sybehörsaffär och konditori. Öster om Tomtebo växte samhället Trollebo fram, där Eldsbodaskolan, kommunhuset och Centrumparken idag ligger.

■ Det så kallade Torget, Hallstahammars äldsta centrum, låg i anslutning till Bultenområdet. Foto: Privat

■ Affärsgatan Köpmangatan, nuvarande Skolgatan/Nygatan vid Knektbacken, cirka slutet av 1930-talet. Foto: Vykort.

■ Tjänstemannabostad och senare post- och telegrafstation från omkring 1890. Foto: Vlm-halfe-32.

■ Byggnad uppförd 1928 längs före detta Köpmangatan som inhyste järnaffär. Foto: Vlm-halsb-230.

Ny stadsplan och centrumplan

På 1930-talet betecknades Hallstahammar som ett till synes stabiliserat industri-samhälle. Läsarkitekten Edvard Lundquist upprättade år 1941 en stadsplan för Hallstahammars tätort, vilken antogs år 1946. Eskil Sundahl, chefsarkitekt på Kooperativa Förbundets Arkitektkontor, fick i början av 1940-talet uppdraget av kommunen att göra en så kallad centrumplan, vilken beräknades för cirka 6 000–7 000 invånare. Utvecklingsperioden visade sig dock bli betydligt mera hektisk än årtiondena innan och befolkningen fördubblades mellan åren 1945 och 1950. Föresättningarna för den centrumbildning som Sundahl hade tänkt sig förändrades därför redan medan han arbetade på förslaget och centrumplanen genomfördes därför endast till vissa delar. I takt med att befolkningen ökade uppfördes ny bebyggelse öster och söder om industriområdet. För att förse nya bostadsområden såsom Barnängen och Fredhem med butiker i centralt läge var det nödvändigt att flytta centrum. En nyetablering för centrum förlades något sydöst och Köpmangatan förlorade då sin betydelse som huvudgata. Delar av Köpmangatan byggdes om till gång- och cykelstråk när rondellen tillkom i änden av Storgatan. Kommunhuset vid Centrumparken uppfördes 1949 i form av en gul tegelbyggnad.

■ Hallstahammars kommunhus, byggt 1949. Foto: Vlm-halsb-578.

Ytterligare en plan för centrum togs fram 1951, vilken reviderades redan efter några år för att öka butiksytor. På sikt krävdes en förskjutning av affärscentrumet för att större butiker skulle få plats. Det faktum att många företag på 1960-talet planerade nybyggnation i Hallstahammars centrum påverkade kommunens planering. Ett kommersiellt centrum utvecklades åren 1960–1980 i området kring Storgatan. Detta utgjordes av en bred gata omgiven av affärshus i två våningar och cirka 600 parkeringsplatser. Först ut i raden av varuhus var EPA 1962. Intill EPA-varuhuset byggde byggnadsfirman Anders Diös en egen affärs- och bostadsfastighet samtidigt som Expo-varuhuset uppfördes vägg i vägg 1964 för Hakondi AB. År 1963 öppnade varuhuset City, banbrytande i länet eftersom City var en byggnad med flera olika butiker inom samma väggar – en av landets första gallerior. År 1964 fick Hallstahammar ett Domusvaruhus, ett kvartersstort byggnadskomplex som också

inrymde sparbank, frisör och postkontor i bottenvåningen. På övre plan fanns arbetsförmedling och försäkringskassa. Samma år etablerades Holmqvists möbelvaruhus i Hallstahammar, ett av de större i sitt slag i Mellansverige utanför storstäderna. I området kring Storgatan uppfördes också en biblioteksbyggnad med bibliotek i övre plan och apotek och bank i bottenvåningen. I slutet av 1970-talet byggdes polishuset.

Arbetskraft från Europa

I flera av Sveriges städer uppstod under efterkrigstiden ett stort behov av arbetskraft då industrierna gick på högvarv. Det för Hallstahammar viktiga företaget Bulten expanderade kraftigt på 1940-talet till följd av modernisering och rationalisering av produktionen samt sammanslagning av det nybildade företaget Kanthal. Företagen rekryterade då arbetskraft från olika länder i Europa. Bultfabriken i Hallstahammar började rekrytera arbetskraft från Italien 1946 och inflyttningen från Italien kom att bli stor. Inflyttningen från Finland var dock ännu större och även norrmän, danskar, jugoslaver, tyskar och österrikare flyttade till Hallstahammar för att arbeta inom industrin. Många inflyttade från Finland bosatte sig i kvarteren vid Eldsbodavägen. De första italienarna som anlände till Hallstahammar kunde omedelbart börja arbeta i produktionen. Provisoriska bostäder uppfördes åt dem i Rallsta. Där ställde Bultfabriken även i ordning ett katolskt kapell. Italienarna bildade en förening och ett fotbollslag och anlade med hjälp av fabriken en lekplats. De flesta familjerna fick efterhand bostäder i hyres- och bostadsrättsbostäder, men många byggde också egna hem.

I samband med att företaget Bulten rekryterade arbetskraft öppnades Bultens daghem i närheten av industrin 1948. Här fanns också fritidslokaler för ungdomar och ett skolkök. Detta möjliggjorde att kvinnor kunde arbeta i industrierna och ha nära till daghemmet för att på rasten åka dit för att amma. År 1970 övertogs daghemmet av kommunen och kom att drivas under namnet Humlan. Byggnaden används fortfarande idag som förskola.

■ Förskola som uppfördes 1948 som Bultens daghem i Knektbacken. Foto: Vlm-halehw-419.

Industriföretagens och allmännyttans bostadsbyggande på 1940-talet

Industriföretagens långa tradition av att bygga bostäder till sina anställda fortsatte efter andra världskriget som komplement till de då nybildade allmännyttiga bostadsföretagen. År 1945 bildades organisationen Industriens bostadsförening som ett serviceorgan för de företag som ville bygga för sina anställda. Föreningen förmedlade bland annat god arkitektkompetens och därigenom engagerades många framstående arkitekter i bostadsbyggandet på mindre industriorter. Folke Hederus, som ritade byggnader för stora industriföretag som Grängesberg-bolaget och LKAB, engagerades av Bultfabriken. De första flerbostadshusen i Hallstahammar byggdes 1941 av Bulten i form av två bostadsrättshus för anställda. I husen fanns tvårumslägenheter med uthyrningsrum. Därefter byggde Bulten bostadshus i bland annat Östtuna, Lövboås och Lustigkulla. För att stimulera egnahemsbyggandet lämnade Bulten ett ränte- och amorteringsfritt lån på 1 000 kronor att använda till byggnadskostnaderna. Lånet avskrevs efter fem år om låntagaren fortfarande var anställd av bolaget. Liknande lån erbjöds också till anställda som köpte bostadsrätter. År 1948 omfattade Bultens eget bostadsbestånd cirka 430 lägenheter. Därtill kom ett stort antal enkelrum samt fem så kallade ungarshotell för ogifta arbetare och tjänstemän.

■ Vy från 1950-talet över Bultens bostads- och hyresrätter på Östra Tuna. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-Fly-638.

Sveriges första statliga åtgärd för att förbättra bostadssituationen i Sverige och minska trångboddheten var barnrikehussatsningen. År 1935 beslutade riksdagen om en satsning på bostäder för speciellt barnrika och mindre bemedlade arbetarfamiljer, så kallade barnrikehus. Beslutet föregicks av en utredning från Bostadssociala utredningen. Hallstahammars kommun beslutade 1938 att förmedla dessa lån och de första barnrikehusen uppfördes året därefter längs Västtunagatan och Barnängsgatan i området som därefter kallades för Barnängen. Barnrikehus uppfördes även i Fredhem på 1940-talet.

I Sverige fick kommunerna en nyckelroll i genomförandet av den nya bostadspolitik under efterkrigstiden, både när det gällde att bygga och förvalta bostäder. Till hjälp för kommunerna infördes det kommunala planmonopolet 1947, vilket bland annat innebär att det är kommunen som har befogenhet att bestämma om detaljplaneläggning ska ske och att anta en detaljplan. Företagen byggde många bostäder, men det var det allmännyttiga fastighetsbolaget Hallstahammars Fastighets AB (HFAB), bildat 1945, som fick en ledande roll i byggandet av Hallstahammar efter andra världskriget. Bolaget bytte 2006 namn till Hallstahem. Det kommunala bostadsföretaget i Hallstahammar bildades tidigt jämfört med många andra bruksorter. HFAB:s första hus stod klart vid Barnängsgatan i kvarteret Väringen 1946. Huset innehöll 34 lägenheter. Långivaren Bostadsstyrelsen ansåg att lägenheterna borde förses med kylskåp och ett rum med parkettgolv. Kylskåp blev inte standard men utrymme reserverades i köket och ledningar drogs fram. Huset fick också gemensamhetslokaler och maskintvättstuga. Åren 1941–1953 byggdes i Hallstahammar 1 600 lägenheter samt så kallade övergångslägenheter för arbetskraftsinvandarna. Arbetskraftsinvandringen kom främst från Finland, Italien och Tyskland. HFAB byggde fram till 1968 cirka 2 000 bostadslägenheter, varav merparten i trevåningshus.

Bostadsbyggandet och miljonprogrammet på 1950- och 1970-talen

I början av 1950-talet byggdes bostadshus i Västtuna, Tuna och Östtuna. Byggherrar var bland annat kommunen och Svenska Riksbyggen. Det uppfördes både trevånings lamellhus, punkthus och stjärnhus. Motivet till att bygga flerbostadshus var att det i Hallstahammar då fanns ett stort behov av lägenheter för ensamstående. Området söder om Trädgårdsgatan började bebyggas runt 1960. I generalplanen som då höll på att utarbetas planerades det för hyreshusbebyggelse i kvarteren Våxeln, Våkten och Våxthuset. Den nya bebyggelsen omfattade cirka 850 lägenheter samt en mindre tomt för barnstuga eller småskola. I kvarteren Våxeln, Våkten och Våxthuset söder om centrum ökade exploateringen på 1960-talet. Här byggde såväl HFAB som Bultfabriken och våningsantalet varierade mellan tre och sju våningar. En generalplanekommitté utarbetade under åren 1967–1970 en generalplan för Hallstahammar. Planen antogs i början av 1970-talet.

En stor nationell satsning inom bostadsbyggande skedde under åren 1965–1974 då det så kallade miljonprogrammet genomfördes i Sverige. Det beslutades politiskt att en miljon bostäder skulle byggas i landet, vilket också fullföljdes. Mer än en tredjedel av bostäderna var småhus. I mitten av 1960-talet talade allt för fortsatt expansion inom Hallstahammars stora företag och därmed ett kommande behov av bostäder. År 1967 fick Byggnadsfirman Anders Diös av HFAB den dittills största

generalentreprenaden på flerbostadshus i västeråsregionen – Östra Nibble i Hallstahammar. Kommunen planerade att bygga 900 lägenheter samt ett friliggande affärscentrum och den beräknade folkmängden för Östra Nibble var 3 500 personer. Planläggningen syftade till en långt driven serieproduktion och en kontinuerlig utbyggnad under fem till sex år. Anbudet omfattade förutom markarbeten, uppförande av 16 trevåningshus och fyra sexvåningshus ritade av arkitektfirman Alnefelt & Tollbom i Västerås. Byggnaderna grupperades så att endast plan mark behövde tas i anspråk. Området uppfördes åren 1967–1972 men redan innan det var färdigställt kom besked om utebliven expansion inom Bulten-Kanthal. Förhandlingar inleddes med byggmästarna om att avbryta byggandet i förtid, men det skulle bli dyrt. Förhoppningar fanns om en återhämtning i konjunkturen och det stora byggnadsprojektet fullföljdes. På grund av industrikris och påföljande befolkningsminskning drabbades Östra Nibble av uthyrningssvårigheter och rivningar i området inleddes på 1990-talet. Rivningar skedde även inom andra områden i tätorten såsom två hyreshus i kvarteret Turkosen i Fredhemsområdet och tre flerbostadshus på Eldsbodavägen.

När flerbostadshusbyggandet sjönk så behöll småhusbyggandet i landet sin volym på 1970-talet. I Hallstahammar fortsatte planeringen för utbyggnad av nya småhusområden bland annat i Näs-området väster om Kolbäcksån. De första enfamiljshusen stod inflyttningsklara 1976 och nya projekterades på grund av den höga efterfrågan på småhus.

Industribebyggelse uppförs under mitten av 1900-talet och framåt

År 1946 etablerades företaget Amsta Rostfria AB i en skolbyggnad i området Eriksberg, i södra delen av tätorten. Ett flertal tillbyggnader har därefter skett i olika omgångar. Företaget tillverkade rostfria kärl. Inledningsvis skedde en stor produktion av den så kallad FNA-kannen som var väldigt populär under 1940- och 1950-talen. År 2005 såldes företaget till Idesta i Eskilstuna och kort därefter införlivades verksamheten i Idestas lokaler i Eskilstuna där det drivs idag. Textilindustrin som hade inrymts i Gamla skolan på 1940-talet byggde nya lokaler 1952 i Nibble-området. Fabriken byggdes ut 1962 och ytterligare en gång i slutet av 1960-talet. Textilfabrikens etablering medförde att många av ortens kvinnor fick möjlighet att förvärvsarbeta. Här tillverkades först blåkläder, senare på 1960-talet arbetskläder åt landstingsanställda och därefter jeans av bland annat märkena Silverdollar och Puss & Kram. Verksamheten lades ner 1991 då produktionen flyttade utomlands.

Söder om Butbacken uppfördes på 1950-talet en snickerifabrik som var verksam under olika namn fram till 2015. I närområdet uppfördes även mekaniska verkstäder och garage. År 1973 etablerade exempelvis Bulten-Kanthal AB en mekanisk verkstad, Jutbodaverken, vid Bränstaleden på före detta åkermark. I södra delen av området Rallsta, intill gården Hornrallsta, uppförde Bulten ett lager under 1960-talet. Idag är anläggningen utbyggd och det bedrivs betongindustri på platsen.

Industriområden har i flera fall byggts på tidigare åkermark. År 1969 köpte kommunen upp stora delar av Eriksbergs gårds marker för ett nytt industriområde. Det största industrikomplexet, betongelementfabriken Preconform AB (ABetong), uppfördes 1990 i närheten av gården Eriksberg.

Skolor i Hallstahammar

Under 1600- och 1700-talen fanns ingen allmän eller ordnad skola i Svedvi socken. Barn med läskunniga föräldrar kunde få lära sig att läsa i hemmen. En mer ordnad undervisning upprättades på 1820-talet efter att det vid en sockenstämma 1821 beslutats att stifta en fond från avkastning av spannmål. Sockenbor skänkte även gåvor eller kontanter varpå kyrkskolan i Svedvi tillkom. Under skolans första år bedrevs undervisningen i olika lokaler. När brunnssalongen i Tuna revs 1835 och byggdes upp igen invid kyrkan, blev det socknens första fasta skola. Så småningom blev kyrkskolan för liten och ett nytt skolhus stod klart 1867. Det uppfördes i tegel och inrymde även bostad åt läraren. Samtidigt blev den äldre kyrkskolan småskola. Även i Skantzenområdet fanns en skolbyggnad. Den räckte dock inte för alla ortens barn, och det beslutades därför att uppföra ytterligare en folkskola i Hallstahammar. Brukspatron A.G. Lidbeck för Hallstahammars bruk ställde en tomt till förfogande och ett reveterat envåningshus, som senare påbyggdes med en våning, stod färdigt i september 1880. Gamla skolan revs 1959. År 1897 togs folkskolehuset i Östtuna i bruk och från 1901 bedrevs undervisning i Vretbacken. I Trångfors uppfördes ett skolhus 1898.

■ Lindboskolan, byggd 1960 och ritad av Västeråsarkitekten Sven Ahlbom. Foto: Vlm-halsb-533.

Under mitten av 1900-talet uppfördes i Hallstahammar ovanligt många skolbyggnader på kort tid, vilket kopplas till ortens expansion vid tiden samt allmänna förändringar inom skolväsendet. Under 1940-talet slutfördes reformen med obligatorisk sjuårig folkskola i Sverige. Hallstahammar fick en högre folkskola 1948, som 1952 fick examensrätt och blev kommunal realskola. I början av 1960-talet beslutade riksdagen

om en ny obligatorisk nioårig grundskola som ersatte systemet med folkskola och realskola. I Hallstahammar upphörde realexamen 1960. Centralskolan, senare Eldsbodaskolan, togs i bruk 1947 och ritades av länsarkitekt Edvard Lundquist som även ritade en stadsplan för Hallstahammars tätort. Fredhemsskolan stod klar 1953 i samband med att hela Fredhemsområdet växte fram. År 2005 byggdes Fredhemsskolan ut med en ny matsal. Strax söder om Fredhem uppfördes 1960 Lindboskolan för högstadiet, ritad av arkitekt Sven Ahlbom. Tomteboskolan byggdes 1962 och året därpå stod Tunaskolan färdig. År 1965 uppfördes gymnasieskolan Parkskolan, senare kallad Kantzowska gymnasiet. Både Tunaskolan och Centralskolan (Eldsbodaskolan) byggdes ut 1968–1969. På 1970-talet byggdes Näslundsskolan och Nibbleskolan i tätortens ytterområden.

Kyrkor och religiösa samfund

Svedvi kyrka ligger sydost om Hallstahammar tätort. De äldsta delarna anses vara från 1200–1300. En stor gråstenshäll norr om kyrkan kan tolkas vara ett hedniskt blotaltare vilket tyder på att platsen tidigare utgjort en gammal kultplats. Innan den nuvarande kyrkan har det troligen funnits en mindre träkyrka på platsen.

Den omfattande urbaniseringen och stadsomvandlingen under efterkrigstiden var en viktig drivkraft i Svenska kyrkans kyrkobyggande i landet. Nya kyrkor uppfördes i de växande bruksorterna och i städernas nyanlagda stadsdelar, så som i Hallstahammar. S:t Lars kyrka uppfördes 1955 på en höjd intill kommunhuset i Hallstahammars tätort. Den är ritad av arkitekt Jan Dahlstedt. Kyrkan uppfördes till stora delar med hjälp av donationer och frivilligarbete. Intill kyrkan byggdes prästgården 1958. År 1967 tillkom församlingshemmet.

Under de sista årtiondena av 1800-talet bildades många av Sveriges frikyrkosamfund. Inledningsvis träffades människor i hemmen och därefter byggdes kapell som samlingslokaler. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen uppförde 1878 ett missionshus i bostadsområdet Gröndal i Hallstahammar. I Näs byggdes 1880 ett kapell som redan 1905 ersattes av en större byggnad, den nuvarande baptistkyrkan i Näs. På Lidbecksgatan i Trollebo bedrev Frälsningsarmén verksamhet i en byggnad. Ytterligare en frikyrka byggdes i Trollebo, i söder, nämligen Missionskyrkan 1916. Det tidigare missionshuset Sionsborg låg då ocentralt på ett fält i Tuna. I kölvattnet av industrialiseringen och som ett resultat av frikyrkorörelsens starka framväxt uppfördes under efterkrigstiden en mängd frikyrkobyggnader i Sverige, vanligen i de nyanlagda bostadsområdena. I Hallstahammar uppfördes Pingstkyrkan 1964 i modernistisk stil i södra Barnängen. Dessförinnan hade församlingen huserat i Elimkapellet, en före detta rallarbarack i Tuna kallad Lusasken, under 40 år. I Lövboås uppfördes ytterligare en modernistisk frikyrkobyggnad på 1960-talet, Filadelfia, vars församling gick in i pingstförsamlingen på 1990-talet. Byggnaden fungerar idag som bostadshus. Den stora arbetskraftsinvandringen under 1900-talet bidrog till att fler religiösa trossamfund etablerades i Sverige och att platser för religiöst utövande uppfördes. I Hallstahammar inleddes arbetskraftsinvandringen på 1940-talet. En stor del av dessa människor var från Italien varpå ett katolskt kapell iordningställdes vid Rallsta herrgård. Jehovas vittnen har verksamhet i en lokal på Svenbygatan 3.

Folkets Park och idrottsanläggningar

Hallstahammars Folkets Park anlades genom ett inköp av ett soldattorp 1906 och bildandet av en intresseförening. Året som följde planerades och byggdes parkanläggningen. Tidigt uppfördes en dansbana och teater utan tak. En dansrotunda ersatte den tidigare dansbanan 1922. År 1932 uppfördes en ny utomhusteater i så kallad Törebodakonstruktion med välvt tak och vingar. Soldattorpet fungerade som bostad för den deltidsanställda vaktmästaren fram till 1950-talet. År 1949 inhägnades området och 1951 byggdes entrén och trapporna upp mot teatern. År 1959 invigdes Folkets Hus med parkhall i anslutning till soldattorpet, ritat av Stockholmsarkitekterna Erik Uppling och Eric Fylking. I byggnaden inrymdes lokaler för teater, föredrag, sammanträden, dans och servering samt lokaler för den intilliggande skolan. I parken finns dekorativa utsmyckningar och konstverk i form av en byst av Hjalmar Branting från 1959, ridåer med applikationer på textil samt en dekorativ grind vid entrén och balkongfront i H-form på Folkets Hus.

Under 1900-talet växte folkrörelsen, föreningslivet och idrottsrörelsen sig starkare. Vid Trångfors byggdes en skjutbana med skyttepaviljong och skjutbanor under tidigt 1900-tal. Anläggningen drevs av Hallstahammars Skytteförening och marken till skjutbanan skänktes av Hallstahammars AB 1901. Skyttepaviljongen invigdes 1905 och finns bevarad idag. Den första idrottsplatsen i Hallstahammar tillkom 1929 i Trollebo, delvis genom medel från Bulten. Här ordnades en fotbollsplan, löparbanor och hoppbanor samt åskådarläktare. Dåvarande kronprinsen deltog vid invigningen av idrottsplatsen samma år. Idrottsplatsen utvidgades betydligt i slutet av 1950-talet och fick då en ny gräsplan, sandplan och bandybana samt ishockyanläggning. Hallstahammars turistklubb bildades 1936, som den första i sitt slag i landet. Turistklubben anordnade resor till olika delar av landet och runt om i Västmanland och var verksam fram till 1967. Den blev en förebild för den folkrörelseägda researrangören Resos klubbar i Sverige.

I Hallstahammar fanns ett stort intresse för den frivilliga gymnastiken. Fram till 1939 fungerade Bultlokalen som gymnastiklokal. Samma år fick Hallstahammar en ny stor sporthall i modernistisk stil. Den invigdes av dåvarande kronprinsen bara några månader efter andra världskrigets utbrott. En stor del av anläggningskostnaden stod Bultfabriken för. Anläggningen inrymde en idrottshall och en simhall. Simhallens 25-metersbassäng var under två decennier den enda i denna storleksordning i Västmanland. I sporthallen fanns dessutom två bastubad, klubb- och träningsrum, servering, kiosk och modern tvättinrättning. I slutet av 1960-talet anlades ett friluftsbad i området mellan Skantzen och Sörkvarn. Det blev en stor anläggning med simbassänger, tennisplaner och campingplats, Skantzö bad och camping, som invigdes 1969.

■ Entrén till Folkets Park i Hallstahammar. Foto: Vlm-halsb-579.

■ Soldattorpet inne i Folkets Park. Foto: Vlm-halsb-580.

■ Trångfors skjutbanas skyttepaviljong från tidigt 1900-tal.
Foto: Svedvi-Berg Hembygdsförening.

■ Trångfors skjutbanas skyttepaviljongs utseende idag. Foto: Vlm-halfe-83.

■ På Skantzöns camping står en timrad skolbyggnad kvar.
Foto: Vlm-halsb-95.

■ Nybyggda faluröda campingstugor på Skantzöns camping.
Foto: Vlm-halsb-105.

Industrikris under 1970-talet

En stor befolkningstillväxt skedde i Hallstahammars tätort från 1940-talet fram till början av 1970-talet vilket ledde till ett omfattande bostadsbyggande samt byggande av skolor. Tätorten växte successivt österut. Under 1970-talet vände befolkningstillväxten, samtidigt som byggnationen fortsatte österut, bland annat med det stora flerbostadshusområdet Östra Nibble 1967–1972. Redan innan området var färdigbyggt uppstod uthyrningssvårigheter på grund av en industrikris i många av landets bruksorter. Industrins behov av arbetskraft minskade samtidigt som antalet kvinnor som kom ut i arbetslivet ökade. Strukturrationaliseringar inom industrin medförde vikande befolkningsunderlag i kommunen och rivningar av hus blev nödvändiga. De inleddes i Östra Nibble på 1990-talet.

Nybyggnationer och ombyggnationer under 1970–2020-tal

Trots ett minskat behov av flerbostadshus under 1970-talet kvarstod behovet av villor. Ett antal områden i tätortens utkanter bebyggdes från 1970–2010-talen, i vissa fall genom avstyckningar och bebyggande av åker- eller skogsmark. Området Duvhällarna, bebyggdes i olika etapper med villor från slutet av 1970-talet fram till 2010-talet. Förskolan Duvan vid Alvgatan i Duvhällarna uppfördes 1989. I området Näs, i sydvästra delen av tätorten, lät kommunen uppföra 200 enplansvillor i tegel från 1973. Husen köptes efter uppförandet av personer som stått i så kallad villakö, medan tomterna till en början hyrdes ut. År 1972 togs en ny stadsplan fram för Lustigkulla och Gröndal, vilken möjliggjorde byggandet av villor. Intill den befintliga bebyggelsen uppfördes här villor i slutet av 1970- och 1980-talen. I Handbacken styckade företaget Kanthal av delar av skogsmarken 1972 som såldes och bebyggdes med villor.

Centralt i tätorten har förtätningar gjorts i flera områden. I vissa fall har äldre hus rivits för att ge plats åt nya. Det gäller exempelvis centrumbebyggelsen i Eldsboda som byggdes på 1960–1970-talen. I Knektbacken revs egnahemshus vid järnvägen för att ge plats åt parhus, radhus, höghus och en förskola under 1970–2000-talen. Lövboås bostadsområde har kompletterats med kommunala servicebyggnader som förskola och särskilda boenden. Vid Långgatan, i Barnängen, har några kedjehus byggts. I utkanten av tätorten, i Nibble, har viss ny bebyggelse uppförts från 1970-talet fram till idag. Intill Brånstaleden, ligger ett industriområde som började byggas under 1970-talet. Här låg ett centralkök där mat lagades till centralortens skolor. Övriga verksamheter är kopplade till försäljning av varor och fordon, och här bedrivs också produktion. På platsen där ett antal flerbostadshus revs i Östra Nibble på 1990-talet, har särskilda boenden samt villor byggts i olika omgångar ända in på 2020-talet. En idrottsanläggning i Valstalund, strax utanför Nibbleområdet, byggdes under slutet av 1980-talet.

Vissa byggnader har genom åren fått en ändrad användning och byggts om. Det gäller exempelvis skolbyggnader i tätorten. Eldsbodaskolan, från slutet av 1940-talet, byggdes 2002 om till allaktivitetshus. På 1990-talet byggdes en del av Tunaskolan om till fritidshus och kontor och på 2010-talet byggdes skolan om till bostäder. Hallstahammars gymnasieskola Parkskolan, senare Kantzowska gymnasiet, uppfördes i mitten av 1960-talet. Efter flera år av minskande elevantal avvecklades gymnasieskolan under 2013.

■ 4.3 Kolbäcks tätort

Karaktär och ursprung

Kolbäcks tätort ligger centralt i Hallstahammars kommun och på båda sidor om Kolbäcksån. Järnvägen i väst-östlig riktning klyver samhället i två delar. Kolbäck har karaktären av ett järnvägssamhälle och industriort. Omkring samhället breder ett jordbrukslandskap ut sig med byar som till exempel Vallby, Vänsta, Yllesta och Amsta. Till tätorten hör områdena Herrevad, Kyrkbyn, Vänsta och Vallby samt samhället Sörstafors. På åsen, söder om samhället, finns idag stora håll efter grustäcker. Här har tidigare funnits stora gravfält. Vid arkeologiska undersökningar har fynd gett bevis för att kolonisation av området ägt rum under förromersk järnålder, tiden från år 500 f.Kr. De äldsta delarna i Kolbäcks kyrka är från 1100-talet och utgör rester av en romansk stenkyrka. Namnet Kyrkbyn avsåg ursprungligen den jordbruksbebyggelse som låg i en byklunga söder om kyrkan, dåtidens centra.

Kommunikationsleder och samhällets framväxt

Kolbäck har varit en viktig plats ur kommunikationshänseende. Här fanns redan under medeltiden en av länets viktigaste broar, Herrevadsbro, som gick över Kolbäcksån. Söder om ån finns ett mindre brovaktarboställe, från cirka 1880, och i närheten av detta låg bron över ån. Över bron passerade Eriksgatan, den väg som medeltida svenska kungar reste för att bekräftas av landskapens lagmän. Vägen användes ända fram till 1700-talet.

Kolbäcksån som flyter genom samhället var en viktig kommunikationsled från att Strömsholms kanal togs i bruk 1795. Vid Herrevadsbron har det legat ett tingsställe och en gästgivargård. Det var troligen under Erik XIV:s regering, som det bestämdes att det vid allmänna vägar skulle finnas taverner, som gästgivargården i Kolbäck kom till. Den nuvarande huvudbyggnaden är från 1897. Tingssalen inrymdes tidigare i en av gästgivargårdens flyglar. Det befintliga tingshuset uppfördes 1891–1894.

De naturliga geografiska förutsättningarna på platsen ledde med tiden till att Kolbäck utvecklades till en knutpunkt för olika transportsystem. I samband med färdigställandet av järnvägssträckan Köping-Tillberga 1875 (Stockholm-Westerås-Bergslagens Järnväg) tillkom en station vid Kolbäck 1877. Kombinationen av kanal, landsväg och järnväg kom att omvandla Kolbäck till en, ur kommunikationsaspekt, strategisk knutpunkt. Transportsförhållandena förbättrades ytterligare 1899 när Gränges-Oxelösunds järnvägsbolag öppnade en förbindelse mellan Kolbäck och Ramnäs. Då fick även Hallstahammar en järnvägsstation och stickspår drogs till bruksområdena.

Järnvägen fick stor betydelse för samhället Kolbäcks framväxt. Bostadshus och tjänstebostäder för anställda vid järnvägen uppfördes under 1800-talets slut på norra åbrinken. Villabebyggelsen under 1900-talets första del kom att byggas söderut på åkermarken som tillhörde Herrevads gård. Så småningom försköts Kolbäcks centrum norrut, från kyrkan och gästgivargården vid den gamla medeltida vägsträckningen till norr om järnvägen. Längs Kolbäcksån och fortsatt norrut längs åkanten byggdes villor under 1920- och 30-talen. Området, som kallas för Vallby, fortsatte att bebyggas norrut i olika omgångar ända in på 2010-talet.

■ Flygbild från 1939 över Kolbäcks tätort mot norr. Järnvägen med stationshus ses i nedre delen av bilden. Kolbäcksån slingrar sig fram i landskapet. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-Fly-1552.

■ Tingshuset i Kolbäck med ornamenterad putsfasad uppfört 1891–94. Foto: Vlm-halsb-3593.

Skolor i Kolbäck

I Kolbäcks tätort med omnejd har funnits en lång tradition av undervisning och skolgång. År 1837 inrättades Kolbäcks sockens skola i en kyrksal. I socknen fanns då redan en skola i Strömsholm och 1845 uppläts ytterligare en lokal i Åsby för barn i socknens norra del. Utrymmet i sockensskolan blev snabbt för litet och 1850 var den nya kyrkskolan uppförd med skolsal, kapprum och lärarbostad på två rum och kök. Åren 1887–1892 byggdes ytterligare en ny kyrkskola då den äldre blivit för trång.

I början av 1900-talet uppfördes flera skolor i Kolbäck. År 1910 tillkom Yllesta skola med två folkskolesalar och en småskolesal. Den ritades av västeråsarkitekten Arvid Grane, som var specialinriktad på just skolor. Förutom en skolbyggnad med stora ljusinsläpp finns ett friliggande slöjdannex och en lärarbostad. Skolan var verksam fram till 1968. I Vänsta uppfördes 1919–1921 en ny skolbyggnad. Idag fungerar Tunboskolan i Kolbäck som högstadieskola, uppförd 1958 i Kyrkbyn. I Vallbyskolan går barn idag från förskoleklass till årskurs 5. Den uppfördes i slutet av 1960-talet.

Sverige stod efter andra världskriget inför ett enormt uppsving i efterfrågan av varor och tjänster inom industrin varpå tankar om att länsvis ordna yrkesutbildningar uppstod. Dessa benämndes centrala verkstadsskolor. Västmanlands läns landsting beslutade att förlägga skolan i Kolbäck på grund av ortens centrala läge i fråga om kommunikationer. Centrala verkstadsskolan etablerades 1957 i Kolbäcks östra delar. Verkstadslokaler erhöles i en nyuppförd byggnad mitt emot Gästgivargården och skolan hade inledningsvis två yrkesavdelningar: byggnadssnickare och värme- och sanitetsmontör. År 1960 uppfördes Nya Verkstadsskolan efter ritning av arkitekt Sven E Trägårdh. Yrkesutbildningarna utökades då på skolan. I samband med kommunsammanslagningen 1971 inköptes skolan av Hallstahammars kommun och den blev en del av kommunens gymnasieskola och fick namnet Herrevadsskolan. Idag är verksamheten nedlagd, och elevhemmen används för privat boende.

Odlingsmark bebyggs med villa- och centrumbebyggelse

Områdena Vänsta och Vallby bestod under lång tid av odlingsmark med vissa inslag av skogsmark och ett antal spridda gårdar. När Kolbäcks invånare ökade under mitten av 1900-talet bebyggdes delar av odlingsmarken i områdena. I Vänsta låg vid sekelskiftet 1900 en skola och några mindre hus, bland annat en smedbostad. Under första halvan av 1900-talet började Vänsta att byggas ut med koncentration till Köpingsvägen. Här etablerades ett antal verksamheter som till exempel ett åkeri, bensinstation och metallindustri. Mellan 1950–1970-talet bebyggdes området norrut med friliggande villor. I öster etablerades ett industriområde.

Odlingsmarken i Vallby minskade i takt med att Kolbäcks samhälle växte norrut. Marken bebyggdes med flerfamiljshus och villor. År 1955 byggdes Centrumhuset som hade verksamheter som bank och frisör i bottenvåningen och lägenheter i de övre planerna. Totalt tre byggnader av denna typ uppfördes och samlade butiker och offentlig service längs Stationsgatan. År 1953 stod Stiftelsen Kolbäcks hyresbostäders

fem första hus inflyttningsklara, som bestod av trevåningshus vid Vallbygatan. Några år senare bereddes mark för ytterligare flerbostadsbebyggelse som omfattade 67 bostadslägenheter, tandklinik, sköterskemottagning med mera. Vallbyområdet fick även byggnader med offentlig prägel som bidrog till dess karaktär av ett modernt centrum med samhällsförbättrande service. År 1958 uppfördes ett vattentorn i området. Samma år byggdes biografen Linnéa bio, som en tillbyggnad på godtemplarlokalen vid Linneatorget. Biografen stängdes på 2010-talet. På 1960-talet uppfördes en missionskyrka med vaktmästarbostadsdel i modernistisk stil vid Äggsjögatan. Denna kom under början av 2000-talet i Svenska kyrkans ägo. I norra Vallby, vid Vallmogatan, byggdes ett badhus av byggnadsfirman Anders Diös 1968, ritat av västeråsarkitekten Sven Ahlbom.

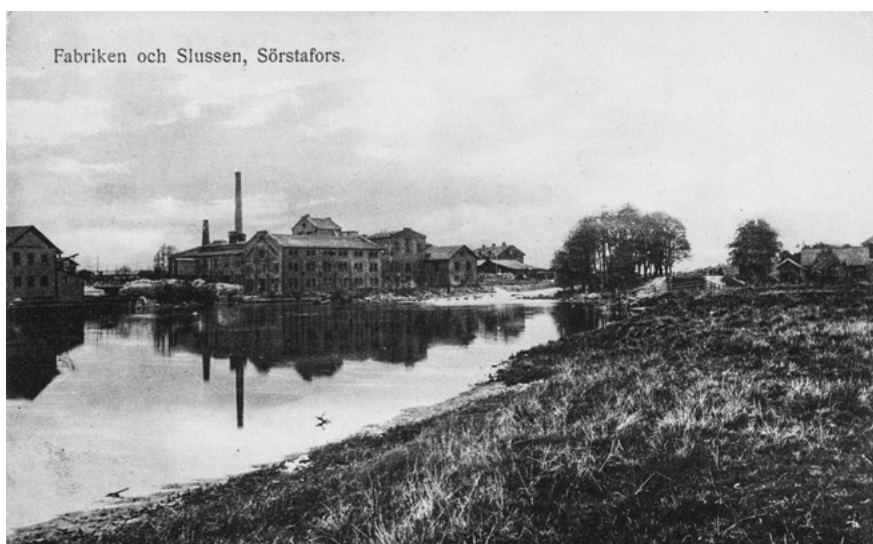
Utbyggnaden av Vallbyområdet fortsatte norrut under 1960-talet med flerbostadshus samt friliggande enfamiljshus och radhus fram till senare delen av 1970-talet. Bebyggelsen kompletterades med radhus under 1980-talet samt ett villaområde med en förskola under 2010-talet i norra Vallby. Under 1990-talet förtätades centrumområdet och en del äldre bostadshus ersattes av tvåbostadshus med röda träfasader. Ett punkthus i sex våningar uppfördes samt ett kontor och en matbutik.

Kyrkbyn hade sedan lång tid tillbaka utgjort en central plats för bygden med kyrka, skola och fattighus. I slutet av 1950-talet uppfördes en ny skola i Kyrkbyn, högstadieskolan Tunboskolan, och ungefär vid samma tid byggdes ett ålderdomshem på platsen där ett tidigare ålderdomshem legat. Under 1960- och 70-talen utökades Kyrkbyns bebyggelse med ett litet villaområde nordost om kyrkan. Till den moderna bebyggelsen i Kyrkbyn hör även en byggnad som inrymmer bårhus och personalutrymmen, placerad på kyrkogården. I öster uppfördes på 1950-talet konvalescenthemmet Åsgården i modernistisk stil, riven 2021.

Industrier i Sörstafors och Kolbäck

Kolbäcksåns fall vid Sörstafors lockade till sig flera industriverksamheter. På 1860-talet uppfördes här ett träsliperi som 1875 kompletterades med ett pappersbruk. Företaget tog senare namnet Sörstafors Pappersbruk AB. Intill industriområdet uppfördes bostäder till arbetare och tjänstemän. Brukets ägare uppförde 1905 en sulfittfabrik i området. År 1918 köpte Surahammars Bruks AB hela anläggningen. Sulfittfabriken utökades 1933 med ett syrahus och syratorn i betong. Tornet är idag troligen det enda kvarvarande syratornet i Sverige. Syrahuset var i drift fram till 1966 då pappersbruket lades ned av dåvarande ägaren Billerudskoncernen. Samma år köpte Varnäs företagen AB bruket och drev metallindustri i lokalerna fram till 2016. Verksamheten var inriktad på gjutning och förädling av lätta och tunga metaller. I Sörstafors finns arbetar- och tjänstemannabostäder från tiden kring sekelskiftet 1900 och egnahem från 1940- och 1950-talen.

Flera industriområden finns i Kolbäck, vars företag har bidragit till ortens expansion under 1900-talet och till dess karaktär. År 1937 startade företaget Kolbäcks Träindustrier i Vänstas östra del. Fabriken rymde maskinverkstad, snickeriverkstad och hyvleri samt hopsättningsavdelning. Industribyggnaderna utökades på 1960- och 70-talen och framåt och andra företag etablerades i området. Väster i området etablerades 1952 också Arthur Petterssons mekaniska verkstad. Den var fortfarande i gång 2010. Utmed Kolbäckån löper en rullstensås, Strömsholmsåsen, som fortsätter genom Södermanland. Den har på många platser varit föremål för exploatering av grus, sand och sten. Nordväst om Kolbäck anlades efter andra världskriget en betongfabrik som utvidgades till en större lokalindustri. Råvaror till fabriken togs från ett grustag i åsen. I Kolbäcks östra delar, norr om Södra Västeråsvägen, ligger ett industri- och verkstadsområde med byggnader från cirka 1970-talet och framåt.

■ Sörstafors bruk vid Kolbäckån, cirka 1910. Foto: Järnvägmuseet, JvmKCAC13085.

Kolbäcksparken – en av länets stora folkparker

Under 1900-talet blev fritid och semester viktigt. Folkrörelsen och föreningsliv växte sig starkare, tillika det demokratiska samhället. I Kolbäck byggdes en Folkets Park 1923 av arbetare inom kommunen. Den låg i anslutning till Borgby skans i Säby socken men flyttades 10 år senare, 1932, några hundra meter västerut till Kolbäcks kommun på mark köpt av Herrevads gård. Anledningen till flytten var att Säby kommun hade för avsikt att införa en nöjesskatt. Bebyggelsemiljön uppvisar vissa likheter med Folkets Park i Hallstahammar. Utomhusteatern liknar den i Hallstahammar men saknar takvingen och har genomgått fler renoveringar och ombyggnationer. Likaså var Kolbäcks och Hallstahammar dansrotundor till en början lika. Den i Kolbäck har i stort bevarat sitt ursprungliga utseende. Efter en nedgång fick folkparken på 2000-talet tillbaka sin forna glans med en aktiv verksamhet med hjälp av ideella krafter. År 2016 stod ett nytt café med samlingslokal färdigt. I november 2020 brann utomhusteatern av trä ned.

■ Utomhusteater med välvat tak uppförd på 1930-talet i Kolbäcks Folkets Park. Foto: Vlm-halsbx-0366.

■ 4.4 Strömsholms tätort

Lokalisering och karaktär

Strömsholms tätort ligger i kommunens södra del vid Mälarviken Freden. Till tätorten hör områdena Billingen, Borgåsund, Herrskogen, Sofielund och Strömsholm. Omgivande den bebyggda miljön breder ett öppet jordbrukslandskap ut sig med åkrar och ängar, omväxlande med lummiga partier av lövträd. I anslutning till Strömsholms slott finns Strömsholms naturreservat med ekhagar och hassellundar. Genom tätorten går Strömsholmsåsen i nord-sydlig riktning, liksom Kolbäcksån och Strömsholms kanal.

Strömsholms slott ligger på en udde omgivet av Kolbäcksån. Slottet är gulputsat med småspröjsade fönster och svartmålat plåttak. I närheten ligger Strömsholms stallområde med byggnader med koppling till hästverksamhet som bedrivits på platsen under flera hundra år. Norr om Strömsholms stallområde finns Sofielund som tidigare har fungerat som vårdhem. Det största bostadsområdet utgör Herrskogen med en blandad bebyggelse. Här finns torp från 1700-talet, egnahemsbebyggelse från tiden kring sekelskiftet 1900 och modern villabebyggelse från andra hälften av 1900-talet.

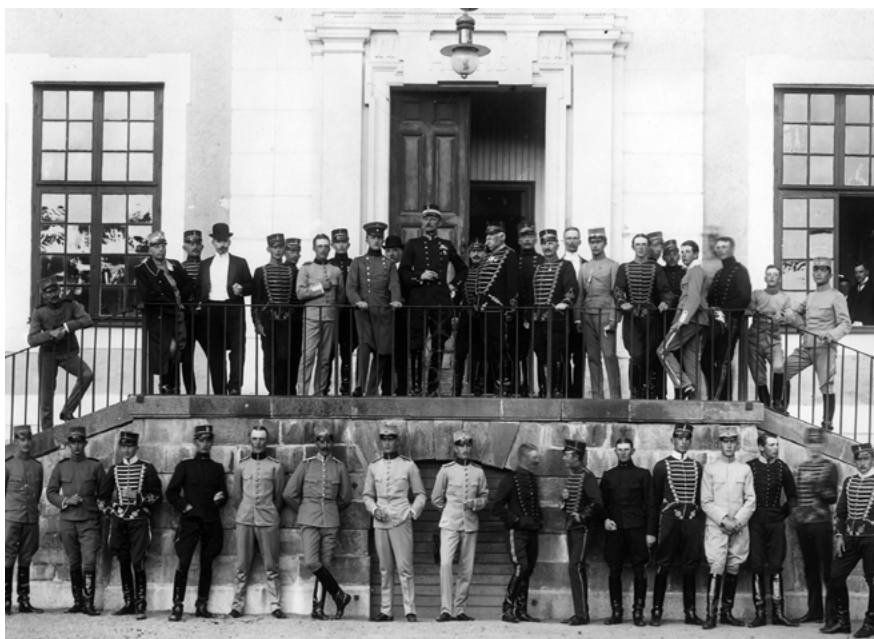
Den södra delen av Hallstahammars kommun är rik på fornlämningar från järnåldern. Här förekommer även spår efter bosättningar under bronsåldern. Fornlämningarna ligger i anslutning till den odlade jorden och på åskrön. Vissa vägar har troligen forntida ursprung. Mellan Borgåsund och Mölntorp finns spår efter en väg på åskrönet. Den är kantad av fornlämningar, vilket tyder på en datering till åtminstone järnålder.

Strömsholms slott

Vid 1500-talets mitt lät Gustav Vasa anlägga ett fast stenhus på holmen Mölnetorp, den största av tre holmar i Kolbäcksån nära utflödet i Mälaren. Huset skulle fungera som militär stödjepunkt och bostad för hovet vid årliga färder i landet. Mölnetorp döptes då om till Strömsholm. Husets gamla grunder utnyttjades då det nuvarande Strömsholms slott uppfördes 1669–1681 efter ritningar av Nicodemus Tessin den äldre. Ekonomibyggnader och bostäder för slottspersonalen uppfördes. Vid slottet byggdes även ett värdshus som bedrev verksamhet fram till början av 1920-talet. I byggnaden inrymdes en tid affär och apotek. Till slottet hörde för militärt ändamål ett stuteri vars byggnader förlades till Strömsholmsåsen. Under 1700-talet inköptes Utnäs by, öster om Strömsholm, för att användas som övningsplats för regementet. Under 1700- och 1800-talen uppfördes personalbostäder för stuteriet i Herrskogen och Borgåsund, bland annat för stalldrängar. Strömsholms slott är skyddat som statligt byggnadsminne sedan 1935. Varje år anordnas hopp-, dressyr- och galopp-tävlingar öster om slottet och på Österängen vid slottet. Strömsholms slott är idag ett populärt besöksmål.

■ Strömsholms slott uppfört 1669–1681 efter ritningar gjorda av Nicodemus Tessin den äldre.
Foto: Vlm-halvb-0706.

■ Officerare vid trappan på Strömsholms slott i början av 1900-talet. Foto: Ernst Blom, Vlm-Blom-2596.

Strömsholms ridskola och djursjukhus

Strömsholms ridskola är belägen på Strömsholmsåsen, väster om Strömsholms kanal. År 1621 fastställdes en stallstat för Strömsholm som anses vara den första stuteriverksamheten i landet. Stallanläggningen var då placerad norr om slottet vid Kolbäcksås. Under 1630-talets slut påbörjades uppflyttningen av stallbyggnader från slottet till åsen. Stuteriet kan dock ha funnits redan under 1520-talet. År 1868 förlades arméns rid- och körskola till Strömsholm. År 1871 bestämdes att stuteriet skulle avvecklas och att enbart en hingstdepå skulle finnas kvar. År 1956 kom även hingstdepån att upphöra. Arméns ridskola lades ned 1968 och Ridfrämjandet och Ridskolan Strömsholm övertog lokalerna på åsen. Idag är Ridskolan Strömsholm en av Hästnäringens Riksanläggningar och ägs av Föreningen Ridskolan Strömsholm. Ridskolan utbildar elever till bland annat ridlärare, hippologer, hovslagare och ryttare. Sedan 1993 ingår delar av ridskoleområdet i det statliga byggnadsminnet Strömsholms slott och ridskola. År 2007 uppfördes ett besökscentrum inom ridskoleområdet, ritat av AQ-arkitekter. Väster i området ligger Strömsholms djursjukhus vars första del uppfördes år 1964. Det har senare expanderat kraftigt i omgångar, bland annat på 2000-talet.

■ Ridstall i Strömsholm, cirka 1905. Foto: Ernst Blom, Vlm-Blom-6348.

Strömsholms kanal med metallvåg i Borgåsund

Strax väster om Strömsholms slott går Strömsholms kanal som byggdes 1777–1795. Kanalen medförde att de många bruken utmed Kolbäcksån fick en bättre transportled till Mälaren. I anslutning till kanalen uppfördes olika byggnader för kanalens drift. I samband med kanalens öppnande 1795 anlades en metallvåg i Borgåsund, alltså i närheten av den punkt där kanalen mötte Mälaren. Här uppfördes faktorier samt strand- och sjöbodar. En hamn byggdes för skeppen som skulle transportera järnet vidare över Mälaren till Stockholm.

■ Pråmsläp på Strömsholms kanal. Foto: Vlm-E-6061.

Borgåsunds hamn blev en viktig hamnplats för sjöförbindelserna mellan kanalen och Mälaren och trafikerades av lastångare, bogserbåtar, pråmar, segelfartyg och passagerarfartyg. Ett litet samhälle växte fram och blev från 1800-talet fram till 1930-talet en centralort i trakten. Här fanns en livlig hantverksverksamhet – bland annat skräddare, skomakare och kopparslagare samt apotek och affärer av skilda slag. Strömsholms kanalmiljö är riksintresse för kulturmiljövården med motiveringen ”järnbruks- och kommunikationsmiljö i sammanflätat transport- och produktions-system med landets näst äldsta kanal utmed Kolbäcksån och dess sjösystem”. År 1990 förklarades Strömsholms kanal som byggnadsminne. Den utgör idag ett omtyckt besöksmål.

Bördig jordbruksbygd vid Mälaren

Området närmast norr om Mälaren utgör ett bördigt jordbrukslandskap som länge utgjorde områdets viktigaste näring. På norra delen av halvön Billingen, Storängen, bärgades exempelvis mängder av hö åt alla djur på stuteriet och lantbruket i Strömsholm. Gården Strömsvik, med mangårdsbyggnad och två flygelbyggnader, ligger på en höjd och omgärdas av Storängen. Här bedrivs idag ett storskaligt jordbruk. Den nuvarande huvudbyggnaden på gården uppfördes som bostad åt chefen för den remontdepå som 1885–1927 var förlagd till Strömsholm. Bland åkermarken finns moränkullar beväxna med gamla ekar som skyddas som naturreservat. Från 1930-talet började jordbruket alltmer moderniseras med maskiner, vilket ledde till att många människor flyttade från landsbygden för att arbeta inom industrier och andra yrken i städerna. Detta har inneburit att ett stort antal ekonomibyggnader på landsbygden har mist sina funktioner och inte underhålls utan förfaller. Ett fåtal jordbruk lever vidare med en mer rationell drift i större skala och här har stora moderna byggnader tillkommit under slutet av 1900-talet och 2000-talet. Vissa gårdar har i stället för jordbruk hästar för nöjes skull. Torp och mindre gårdar på landsbygden har omvandlats till fritidshus.

Vårdhemmet Sofielund

Området Sofielund har en historik som präglas av att platsen utgjorde vårdhem för personer med utvecklingsstörning från 1871. Redan 1867 hade makarna Bruce startat Tysta skolan, en verksamhet i första hand för dövstumma och som låg i Munktorp. Under hösten 1871 flyttade skolan till Malmabergstorp vid Strömsholm och bytte strax därefter namn till Sofielund. I början av 1900-talet var Sofielundshemmet i stort sett självförsörjande med trädgårdsprodukter, grisar och höns. I skolan och arbetshemmet fick eleverna utbildning i bland annat vävning, snickeri och skomakeri. I början och mitten av 1900-talet skedde stora om- och tillbyggnader av vårdhemmet. Verksamheten avvecklades 1987 och därefter har byggnaderna använts till olika ändamål som till exempel bostadslägenheter, Jazzens museum, camping och skola.

Lång skoltradition i Strömsholm

Det har tidigt funnits skolor i Kolbäcks socken. Detta troligen med anledning av att Karl XI och hans mor, drottning Hedvig Eleonora, bodde långa tider på Strömsholms slott, vilka vurmade för att befolkningen skulle tillskansa sig kunskaper. Till en början såg de till att hov- och stuteripersonal fick fostran för sina krävande arbetsuppgifter och 1680 anordnades den första skolan i Strömsholm. År 1813 fastställde kungen en instruktion för undervisningen i Strömsholms skola. Denna instruktion anses värdefull då ingen ordnad undervisning pågick vid den aktuella tiden. År 1845 byggdes en ny skola i Strömsholm och småskola inrättades 1862 i Lerhuset närmast stallen. Under 1890-talet delades skolan till folkskola och fortsättningsskola och då uppfördes ännu en byggnad, Mellanskolan. Mellanskolan i Strömsholm lades ned 1952. Idag finns Strömsholms skola i Sofielund som är en grundskola från förskoleklass till årskurs 5.

Varierad bebyggelse i Herrskogen

Herrskogens bebyggelsehistoria sträcker sig ända tillbaka till 1600-talet. Stalldrängar och andra lägre befattningshavare vid stuteriet i Strömsholm tilläts uppföra stugor i området som då utgjorde Kungsgårdens mark. Ett par av Herrskogens nuvarande byggnader tros vara från 1700-talet. Bebyggelsen i området har utökats under olika tider. Mot slutet av 1800-talet började hantverkare och andra fria yrkesutövare slå sig ned i Herrskogen. År 1913 övertog Domänverket förvaltningen av Strömsholms rid- och körskola, som ägde marken i Herrskogen. Då beslutades att marken skulle styckas av i små tomter för "egnahemsbyggen för mindre bemedlade". Under andra hälften av 1900-talet har modern bostadsbebyggelse vuxit fram i området. Likartad villabebyggelse med typiska egenskaper för 1960-, 70-, 80- och 2000-talen har uppförts i sammanhängande mindre grupper.

■ 4.5 Landsbygden

Typiskt Mälارlandskap

Till landsbygden i kommunen räknas områdena Berg, Bärsta, Ekeby, Svedvi, Säby och Äggeby. Stora delar av Hallstahammars kommun, i dess södra och mellersta del, kännetecknas av ett utpräglat jordbrukslandskap som är typiskt för området kring Mälaren. Här finns svagt kuperade åkrar eller slättlandskap som avbryts av mindre höjdparter, på vilka bebyggelsen är placerad. Den är samlad i mindre byar eller ligger som enstaka gårdar. Före skiftesreformerna under 1800-talet var byarna större, men i samband med skiftena flyttades många gårdar och placerades enskilt i stället. De gamla byarna i Mälارlandskapets slättbygder var dock relativt små, oftast inte fler än åtta hemman. Senare slogs många gårdar samman så att byn endast utgjordes av en gård. Idag har många av gårdarna på landsbygden lagt ned jordbruksverksamheten. De gårdar som fortfarande bedriver jordbruk gör det i stor skala och nya och större ekonomibyggnader har därför tillkommit under slutet av 1900-talet och 2000-talet. På vissa gårdar finns hästar för nöjes skull.

I kommunens norra delar finns ett större skogsområde, Snefringe häradsallmänning, som idag är Sveriges största i sitt slag. En häradsallmänning är ett ostyckat jordområde som tillhör ägarna av de fastigheter som är belägna inom området. Denna indelning har rötter i medeltiden. Flera torp som låg under allmänningen finns idag kvar och används som fritidshus. Torparna i allmänningen arbetade till största delen med skogs- och torvbruk.

Medeltida kyrkor och kronoboställen

De medeltida kyrkorna Säby, Svedvi, Kolbäck och Berg ligger relativt tätt i kommunens mellersta del. Kyrkorna var länge socknens medelpunkt och sammankopplad med staten. Runt kyrkorna växte oftast en bykärna fram, med bland annat prästgård och skola. I Säby kyrkby finns skolhus, kantorsbostad, prästgård och arrendatorsbostad bevarade. I Svedvi kyrkby ligger den gamla och den nya kyrkskolan, vilka idag har annan användning. I Svedvi kyrkby revs prästgård, sockenstuga, kyrkstallar och sockenmagasin under 1900-talet. I bebyggelsemiljön kring Bergs kyrka finns bland annat en tiondebod från 1700-talet och en prästgård från 1880-talet.

Vissa gårdar och har haft en historisk betydelse genom att de varit boställen för kronofogdar, domare, soldater eller överstar. Exempelvis var byn Yllesta, i området Bärsta, en av socknens centralpunkter från 1700-talet. Det berodde på att kronofogden hade sitt boställe här samt att det kan ha funnits ett gästgiveri här under en tid. Gården Ålby, i området Svedvi, var tidigare ett översteboställe och det äldre bostadshuset från 1700-talet finns kvar bredvid det nya från början av 1900-talet. I Hässelby, i området Äggeby, bodde under 1800-talet en domare.

■ Säby kyrka med klockstapel. Foto: Vlm-halsbx-0658.

Industrier på landsbygden

Mölntorps fabriker, vid Kolbäcksån i området Säby, har anor från 1500-talet då en spiksmedja låg på platsen. På 1870-talet startades här en knivfabrik, senare Gustavsberg AB. Idag drivs metallindustrin av Intra Mölntorp AB som tillverkar designade produkter i rostfritt stål för kök och sanitetsutrymmen som specialitet. Intill industribyggnaderna, på Ribbholmen, ligger både arbetarbostäder från 1800-talets slut och bostaden för Svärdmästare Svalling som startade knivfabriken. Från 1930-talet uppfördes ett antal bostadshus här som gav Mölntorp karaktären av ett mindre samhälle. Längst ut på udden byggdes en disponentbostad på 1950-talet.

Sydväst om Mölntorps gård ligger Västerkvarn. Redan på 1400-talet fanns här en kvarn som ägdes av munkar. På 1600-talet utökades verksamheten med en såg. Nuvarande kvarnbyggnad uppfördes i mitten av 1800-talet. År 1915 uppfördes en dammanläggning och kraftstation. Kvarnverksamheten uppfördes på 1970-talet. Idag används byggnaden som museum och restaurang. I Västerkvarns herrgård finns vandrarhem. På 1960-talet uppförde kommunen ett reningsverk strax söder om Västerkvarn.

År 1891 anlades en torvströfabrik vid Bredmossen i Snefringes häradsallmännings östra del, i området Berg. Anläggningen drevs av bönder med äganderätt i allmänningen och bestod av förmansbostad, tvättstuga, ladugård och fabriksbyggnad. Verksamheten upphörde 1978 och en kort tid därefter revs samtliga byggnader samt järnväg. Idag bryts torv i Bredmossen av trädgårdsföretaget Hasselfors Garden.

■ Arbetarbostad från 1905 vid Mölntorps fabriker, ursprungligen med tre lägenheter. Foto: Vlm-halsbx-0533.

Herrgårdar och torp

Flera herrgårdar och större gårdar finns inom kommunens landsbygd. Gården Rallsta ligger på en svag förhöjning i slättlandskapet i området Berg. Den består egentligen av tre gårdar, där den mellersta utgör det som kallas Rallsta herrgård eller mittgården. Denna byggdes under 1700-talets senare hälft. Både mangårdsbyggnad och flyglar är välbevarade exempel på nyklassicistisk herrgårdsarkitektur. Mölntorps herrgård, i området Säby, uppfördes på 1600-talet. Andra större gårdar är exempelvis Amsta gård i området Svedvi med en mangårdsbyggnad från 1843 med äldre flygelbyggnader och orangeri. Valsta gård, i området Ekeby, har en gulmålad herrgårdslig mangårdsbyggnad från 1858.

■ Rallsta gårds mangårdsbyggnad i nyklassicistisk stil från andra hälften av 1700-talet. Foto: Vlm-halehwx-0231.

■ Den välbevarade torpmiljön Sofiero i området Berg. Här finns småskaliga timrade faluröda ekonomibyggnader med skilda ursprungliga funktioner tätt placerade. Foto: Vlm-halehwx-1052.

Till en herrgård hörde ofta tjänste- och arbetarbostäder samt torp, men ett torp kunde också ägas av torparen som själv bodde där. Dessutom kunde torp även utgöra soldattorp tillhörande en eller flera byar, indelade i rotar. Varje rote var skyldig att hålla med soldat, enligt systemet som kallas för indelningsverket och som var verksamt 1600–1901. Torpen låg ofta enskilt, var små, timrade, falurödfärgade och hade tegeltäckta sadeltak. Förutom bostadshuset fanns ett antal småskaliga ekonomibyggnader. Dal-Olles torp i Karlberg, i området Berg, är exempel på ett mycket välbevarat torp från tidigt 1800-tal. Förutom bostadshuset finns fähus, bod och jordkällare och vid en bäck ligger en tvättstuga. Ytterligare en välbevarad torpmiljö ligger strax söder om Dal-Olles torp i Karlberg, i övergången mellan jordbrukslandskapet och skogsbygden. Torpet kallas Sofiero efter en tidigare ägare, en skomakare, vars fru hette Sofie. Denne skomakare ska ha flyttat hit gårdens huvudbyggnad i mitten av 1800-talet. Dal-Olles i Karlberg och Sofiero utgör goda exempel på torpmiljöer som finns kvar i sin ursprungliga utformning.

I kommunens norra skogstäckta delar finns så kallade skogvaktarboställen. Gården Paradiset, i området Berg, anlades under tidigt 1800-tal som skogvaktarbostad och det nuvarande bostadshuset uppfördes 1873. Hundra år senare lät Snefringes häradsallmänning uppföra en ny skogvaktarbostad, några hundra meter från Paradiset. Idag används många boställen och torp i kommunen som fritidshus, samt att vissa har byggts om till permanentbostäder.

Jordbruksbebyggelse från 1800-talet

Landsbygden karaktäriseras till av jordbruksbebyggelse som till stor del uppfördes under 1800-talets andra hälft. Vissa byggnader är från 1700-talet, exempelvis ett torp i Stora Ålsätra och bostadshus i Gränby och Mellanskog. I de äldre byggnaderna är timmer det vanligaste byggnadsmaterialet, inte sällan klätt med stående locklistpanel. Byggnaderna har i regel sadeltak täckta av lertegel. I äldre tider täcktes de av halm, torv eller bräder. Först omkring 1830 började tegel användas, främst på mangårdsbyggnader och senare även på uthus. I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet blev brutna tak, även kallade mansardtak, vanliga på landsbygden. Mansardtaket blev åter vanligt på 1920- och 1930-talen. Ett stort antal mangårdsbyggnader är uppförda i en och en halv våning med frontespis som betonar mittpartiet. Byggnaderna är i huvudsak panelklädda och rödmålade, men panel i ljusa färger förekommer också. Ekonomibyggnader och uthus är dock i regel faluröda. Parstugan, som inrymmer kammare, vardags- och gäststuga samt förstuga, var tidigare den vanligaste bostadstypen på större gårdar. Den förekommer numera sparsamt i kommunen. Torpen kännetecknas av enkelstugan som består av kammare, förstuga och kök.

Många av bostadshusen på landsbygden har idag blivit om- och tillbyggda, men det är vanligt att ekonomibyggnader har en väl bevarad karaktär. Ekonomibyggnader har i många fall fått nya funktioner, men dess ursprungliga funktion går ofta att utläsa genom placering, volym och byggnadsmaterial. I takt med rationaliseringar inom jordbruk har på vissa gårdar storskaliga ekonomibyggnader uppförts intill de äldre.

■ Lada//ladugård från andra hälften av 1800-talet vid gården Stora Äggeby i området Äggeby.
Foto: Vlm-halexx-0764.

Folkskolor och föreningslokaler

Under andra hälften av 1800-talet och i början av 1900-talet byggdes ett antal mindre skolor på landsbygden, antingen i närheten av kyrkor eller på andra platser. Flertalet av dessa har idag gjorts om till bostadshus. Ett exempel är Yllesta folkskola, i området Bärsta, som uppfördes 1909–1910 efter ritningar av västeråsarkitekten Arvid Grane, som hade just skolbyggnader som specialitet. Skolan, som hade en lärarbostad och slöjdannex, placerades mellan byn Yllesta och Sörstafors pappersbruk. Skolverksamheten lades ner 1969 och byggnaden användes en tid som fritidslokal innan den blev privatbostad. Ett annat exempel är Vretbackens folkskola, i området Ekeby, som uppfördes i början av 1900-talet och användes som skola till 1940-talet.

Andra byggnader av offentlig karaktär som uppfördes på landsbygden är frikyrkokapell, som exempelvis Haga missionshus i byn Yllesta. Det uppfördes av Kolbäcks missionsförsamling 1884 och byggdes till på 1930-talet. Idag ägs missionshuset av Equmeniakyrkan i Hallstahammar och används främst som en ekumenisk sommarkyrka. Även godtemplarlokaler eller andra typer av byggnader som hör till föreningsliv finns bevarade, men har i många fall idag fått en ny funktion. På en hästgård vid Vänstavägen finns en före detta mangårdsbyggnad från 1700-talet som en tid ska ha använts som Godtemplarlokal.

■ Yllesta skola uppförd 1909–10 efter ritningar av västeråsarkitekten Arvid Grane strax efter uppförandet. Foto: Vlm-E 1354.

Bostadsbebyggelse från 1940–2010-talen

Under andra hälften av 1900-talet och in på 2000-talet har viss villabebyggelse uppförts på landsbygden genom avstyckningar och inköp. Ofta har nybyggnationerna skett i utkanterna av befintliga byar eller gårdar. Exempelvis köptes Olfsta gård, i området Äggeby, in av Västmanlands landsting under mitten av 1900-talet för att fungera som en del av vårdhemmet Sofielund för personer med utvecklingsstörning. Åren 1964–1967 uppfördes här paviljonger för de boende, ett fritidshus i stil med den gamla mangårdsbyggnaden samt kedjehus som bostäder åt personalen. Vårdhemmet lades ned 1987 och idag är paviljongerna omgjorda till lägenheter. Ett annat exempel är byn Åskebro, i området Svedvi. Här byggdes under 1980- och 90-talen två grupper av enplansvillor i traditionell färgsättning med rödmålad panel i utkanten av byn. Ytterligare ett exempel är Sjöhaga, i området Säby, där avstyckningar och nybyggnationer av bostadshus har skett på 2010-talet.

En annan typ av bebyggelse som tillkommit under mitten av 1900-talet och framåt på landsbygden är fritidshusbebyggelse. År 1938 lagstadgades två veckors semester i Sverige. Efter detta började sportstugor och fritidshus byggas i natursköna områden. Exempel på denna typ av områden är Hammaräng i Berg där flera välbevarade fritidshus och bodar från 1940-talet finns. Fritidshusen är småskaliga och försedda med uthus för förråd, dass och liknande. Husen är klädda med liggande träpanel och målade i olika kulörer. De har ofta asymmetriskt sadeltak över utbyggnader. Hammaräng, särskilt den södra delen, är en sällsynt välbevarad miljö både i helhet och detalj och utgör en viktig representant från semestrandets barndom.

I området Ekeby förekommer bebyggelse från andra halvan av 1900-talet i liten skala, då i form av nya bostadshus eller fritidshus från 1960–1980-talen. Dessa har byggts i randmiljöer mellan skog och åkermark och utanför befintlig bebyggelse. Två baracker, som tidigare stod i området Hallsta och som nyttjades av italiensk arbetskraft, flyttades till Ekeby och blev bostadshus under 1970-talet.

■ Nybyggt bostadshus i området i Säby, Sjöhaga, från 2017. Foto: Vlm-halsbx-0677.

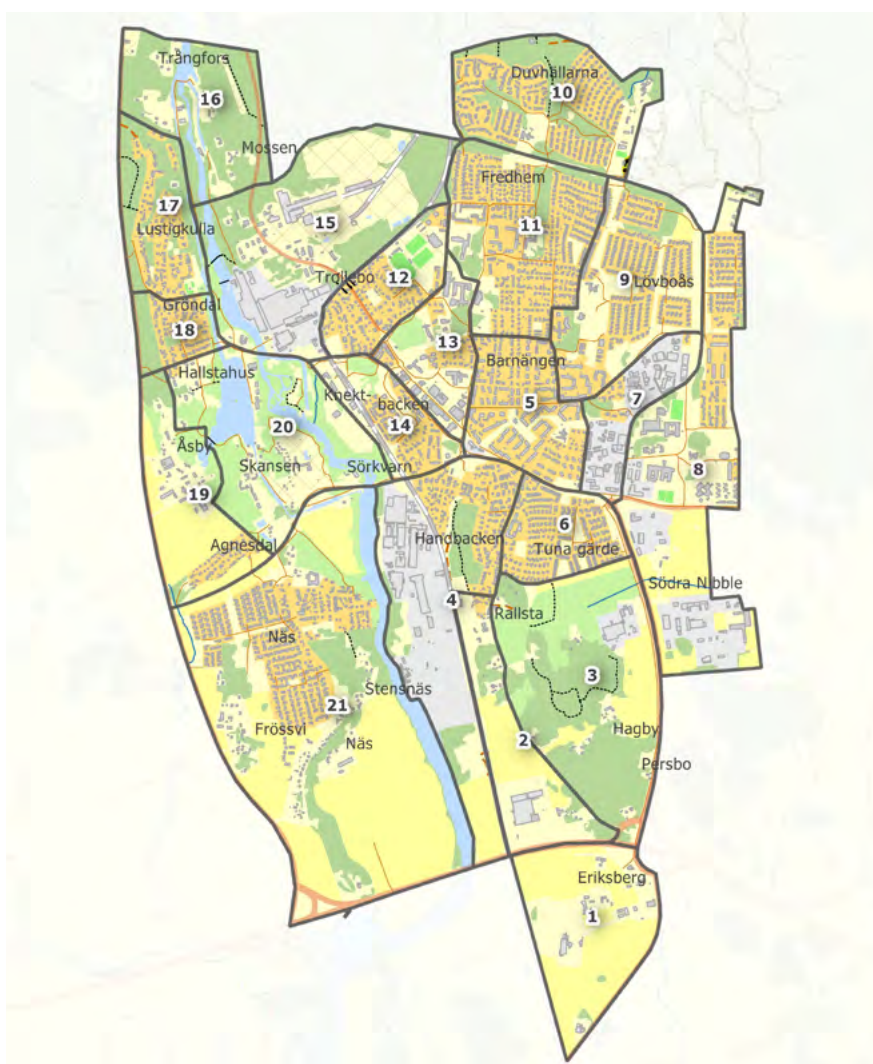

■ Småskaligt fritidshus i Hammaräng, området Berg, från 1940-talet. Foto: Vlm-halehwx-1001.

5. Områden i Hallstahammars tätort

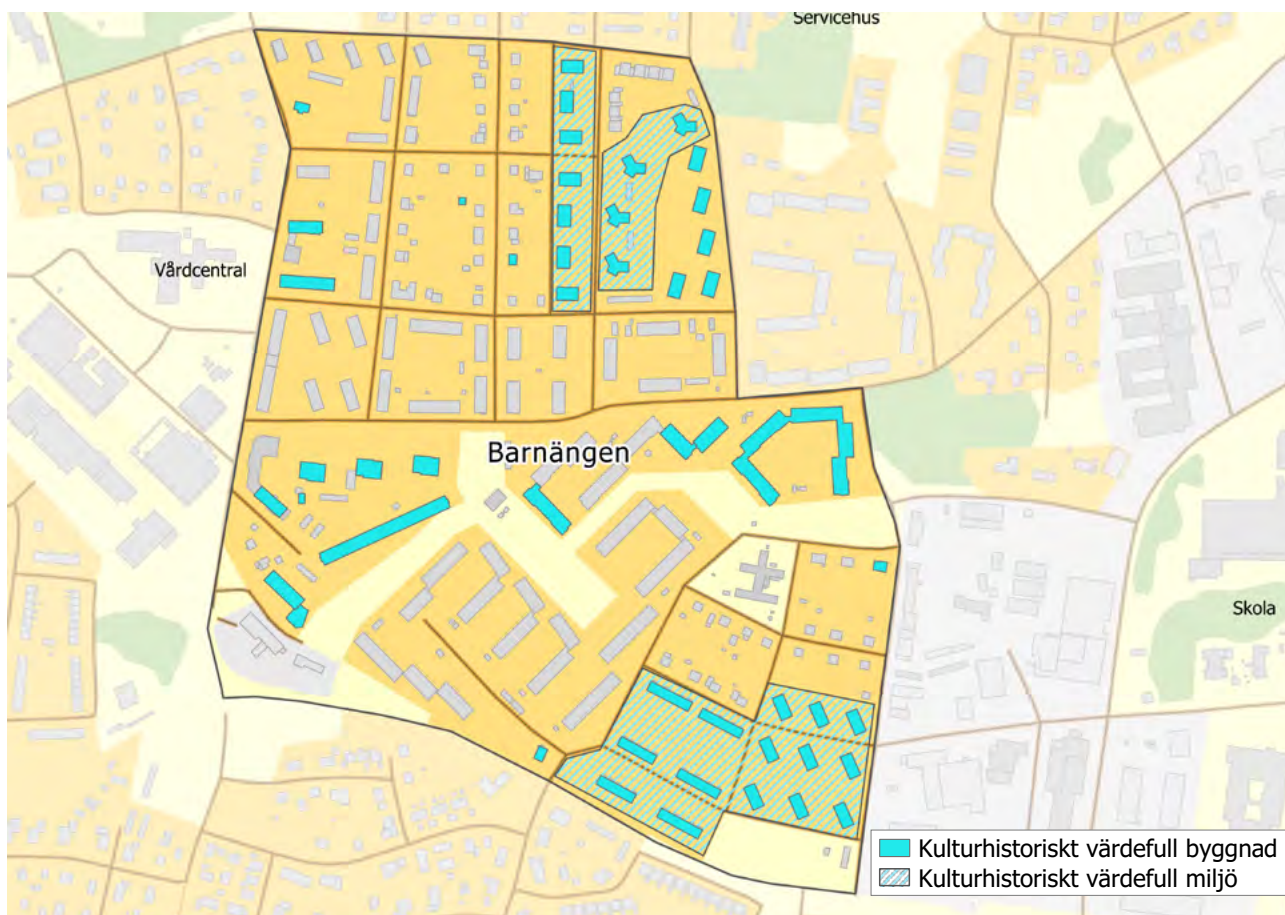
I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som inventerats inom Hallstahammars tätort. Texterna består av beskrivningar av områdets övergripande karaktär, historik samt kulturhistoriska värden. Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning. För en bebyggelsehistorisk översikt av tätorten hänvisas till kapitel fyra. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöunderlaget. Där finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse inom området.

- Gränser och lokalisering för inventerade områden i Hallstahammars tätort. 1. Eriksberg 2. Rällsta 3. Jutboda 4. Handbacken 5. Barnängen 6. Tuna 7. Tallbacken 8. Nibble 9. Lövboås 10. Duvhällarna 11. Fredhem 12. Trollebo 13. Eldsboda 14. Knektbacken 15. Hallsta 16. Trångfors 17. Lustigkulla 18. Gröndal 19. Åsby 20. Skansen 21. Näs.

■ 5.1 Barnängen

Barnängen är ett stort och centrumnära bostadsområde i Hallstahammars tätort. Under 1800-talet bestod området till största del av åkermark med en gård som bedrev jordbruk. Barnängen började bebyggas under 1930-talet och har en blandning av flerbostadshus och egnahemsvillor.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Barnängen.

Historik

Under 1900-talet utvecklades industrierna i Hallstahammars tätort. Orten fick en stor inflyttning av arbetskraft och behovet av bostäder var stort. Hallstahammars växte österut och flera nya bostadsområden anlades på jordbruks- och skogsmark. Bebyggelsen i Barnängen uppfördes på jordbruksmark tillhörande byn Västtuna. Byn genomgick laga skifte 1822 och därefter uppfördes här en gård som senare kom att kallas Kjellbergsska gården. Gården byggdes på en höjd med omgivande åkerlandskap. Gårdens mangårdsbyggnad från 1890-talet finns idag kvar i området. År 1959 såldes Kjellbergsska gården med ägor för att bebyggas med en- och

flerfamiljshus. Mangårdsbyggnaden inreddes då till ABF-lokal och studiehem. Tillsammans med ett mindre torp och ett soldattorp är det den bebyggelse som finns kvar av byn Västtuna.

Barnrikehussatsningen i Sverige tillkom 1935 då riksdagen beslutade om en satsning på bostäder för speciellt barnrika och mindre bemedlade arbetarfamiljer, så kallade Barnrikehus. Hallstahammars kommun beslutade 1938 att förmedla dessa lån och de första barnrikehusen uppfördes året därefter i området som därefter kallades för Barnängen. Barnrikehusen uppfördes längs Västtunagatan och Barnängsgatan. I Sverige fick kommunerna en nyckelroll i genomförandet av den nya bostadspolitiken under efterkrigstiden, både när det gällde att bygga och förvalta bostäder. Det allmännyttiga fastighetsbolaget Hallstahammars Fastighets AB (HFAB) bildades 1945. Barnängen var det första området där HFAB uppförde lägenheter i.

I kvarteret Värigen, strax söder om Kjellbergska gården, uppfördes de två första flerbostadshusen 1946. Norr om gården uppförde Riksbyggen fem tvåvåningshus.

Längs Parkgatan, som tidigt avsågs bli en affärsgata, byggde HFAB under 1940-talet flerbostadshus i tre våningar med butikslokaler mot gatan. Denna gata var en av de första gatorna som asfalterades i området. I södra änden av Parkgatan uppfördes 1954 en byggnad som inrymde polisstation samt hotell- och restaurangverksamhet. Norr om Trädgårdsgatan byggdes under 1940-talet lamellhus i tre våningar. Husen placerades så att lägenheterna fick in så mycket solljus som möjligt. Öster om Parkgatan och flerbostadshusen breddade egnahemshusen ut sig. De första byggdes under 1930-talet. Den nya stadsplanen medgav grönytor mellan huskropparna och gatunätet var rätlinjigt i enlighet med tidens nya funktionalistiska ideal.

Bulten uppförde under 1940-talet två grupper av flerbostadshus i sydöstra delen av Barnängen, mellan Tunalundsvägen och Södra Gärdesvägen. Hustyperna bestod av tvåvåningshus med egen ingång och tvåvåningshus med gemensamt trapphus. Denna bebyggelse är ett tidigt exempel på Bultens modernistiska flerbostadshus. Under 1950- och -60-talen fortsatte både industriföretag och Hallstahammars Fastighet AB att uppföra flerbostadshus och egnahemsbostäder i Barnängen. Flerbostadsbebyggelsen övergick då till att koncentreras kring storgårdar samt som solitärer i stadslandskapet som till exempel stjärnhus och punkthus.

I kölvattnet av industrialiseringen och som ett resultat av frikyrkorörelsens starka framväxt uppfördes under efterkrigstiden en mängd frikyrkobyggnader i Sverige, vanligen i de nyanlagda bostadsområdena. Pingstkyrkan byggdes 1964 i södra delen av Barnängen. Den nya kyrkan ersatte Elimkapellet, en före detta rallarbarack i Tuna kallad Lusasken, där församlingen tidigare hållit till under 40 års tid. Den nya kyrkan uppfördes i anslutning till ett flerbostadshus.

Under senare delen av 1900-talet har några förtätningar gjorts i området. Kedjehus byggdes vid Långgatan på 1980-talet. Framför Pingstkyrkan byggdes en bensinstation. Polisstationen har länkats ihop med ytterligare ett flerbostadshus med butiker i markplan. Med den ökande bilismen under andra halvan av 1900-talet uppkom behovet av garage. I Barnängen har därför ett antal garagelängor tillkommit vid bostadshus från första halvan av 1900-talet.

Övergripande karaktär

Bebyggelsen i Barnängen utgörs av två till sju våningar höga flerbostadshus samt egnahemshus. Bebyggelsen från 1940- och 50-talen är strikt utlagd med raka gator och rätlinjiga tomter. Bostadshus är på tomter luftigt och välplanerat placerade med tillgång till egna eller gemensamma trädgårdar med fruktträd.

Egnahemsbebyggelsen, de första från 1930-talet, ligger med bostadshusen placerade nära gatan. De privata trädgårdarna breder ut sig bakom husen. Staket i metall eller häckar avgränsar mot gatan. Bostadshusen är i en till en och en halv våning med eller utan källare. Många av husen är uppförda i liknande utseende. Dock skiljer sig fasadmaterial och färgsättnings utseende med anledning av renoveringar och nya rådande stilideal.

Kännetecknande för 1940- och 50-talens flerbostadsbebyggelse i området, och generellt i Sverige, är att husen är i två till tre våningar och placerade parallellt med varandra i landskapet. Samtliga lägenheter, som oftast var genomgångslägenheter i de smalhus som då var standard, fick därmed dagsljus från flera håll. Under 1960-talet övergick planeringen och byggandet av flerbostadshus i landet till en placering kring större halvöppna gårdar och gjordes ofta bredare och längre än tidigare. Denna bebyggelse finns representerad i Barnängen, bland annat längs Surbrunnsvägen. Punkthus blev en vanlig byggnadstyp och återfinns i området söder om Trädgårdsgatan. Gemensamma trappuppgångar är placerade i husens mitt.

Pingstkyrkan från 1960-talet i modernistisk stil har ljust putsade fasader som avbryts av mörka partier kring fönster och portar. Taket lutar ned mot intilliggande flerbostadshus och på byggnadens högsta fasad finns ett stort fönsterparti, vilket ger ljusinsläpp till kyrkorummet.

■ Ett av allmännyttans flerbostadshusområden från 1960-talet längs Surbrunnsvägen. Foto: Vlm-halsb-859.

■ Bostadshus i Barnängens egnahemsområde från mitten av 1950-talet. Foto: Vlm-halsb-817.

Kulturhistoriska värden i Barnängen

Den tidigare mangårdsbyggnaden på Kjellbergsgården är välbevarad i proportioner, material och utformning som visar på dess ålder och funktion. Byggnaden i ett och ett halvt plan har rödmålad träpanel och tegeltäckt sadeltak. Den ligger på en, för 1800-talets bebyggelse, typisk placering på en höjd i landskapet. Byggnaden utgör områdets äldsta bebyggelse och berättar om dess karaktär och funktion innan området bebyggdes av tät bostadsbebyggelse.

Bebyggelsen från 1940- och 50-talen är typisk för tiden och för byggandet av det så kallade svenska folkhemmet, där alla skulle få tillgång till bostäder av god standard med tillgång till ljus och luft. Stadsplanen föreskrev fristående huskroppar med öppna kvarter och halvprivata gårdar omgivna av parker och lekområden. Barnängens gatustruktur har raka gator med långa siktlinjer. Byggnadskropparna är parallellt placerade och orienterade efter väderstrecken för maximala ljusinsläpp. Flerbostadshusen i Barnängen är ett pedagogiskt exempel på hur stadsplaneringen utvecklades under 1940- till 1960-talet. Den visar 1940-talets placering av parallellt ställda lamellhus, punkt- och stjärnhus från 1950-talet och storskaliga kringbyggda gårdarna uppförda under 1960-talet.

Flerbostadsbebyggelsen i området, uppförd av både industriföretag och det kommunala bostadsbolaget, är intressant ut ett social- och samhällshistoriskt perspektiv. Det var i Barnängen som denna typ av bebyggelse först uppfördes i Hallstahammar. Området rymmer också den största delen av flerbostadshus i tätorten. Flera flerbostadshus har kvar sitt ursprungliga utseende med fasader putsade med ädelputs i varma jordfärger och tidstypiska byggnadsdetaljer. Här kan även nämnas Pingstkyrkan som har en välbevarad och uttrycksfull exteriör. Den före detta polisstationens gula tegel, dekorativa utsmyckningar i betong och minimalt takutsprång är typiska arkitektoniska uttryck från 1950-talet.

Egnahemsbebyggelsen i området är till stora delar förändrad i detaljer, men har till stor del behållit ursprungliga byggnadsvolymer, placering på tomten och vissa detaljer som exempelvis grindar och grindstolpar samt tomtavgränsningar med häckar och smidesstaket.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Barnängen

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan

■ Mangårdsbyggnaden på Kjellbergska gården, från 1890-talet, användes senare som ABF-lokal. Foto: Vlm-halehw-492.

■ Lamellhus vid Östtunagatan uppförda av Bulten 1942. Foto: Vlm-halsb-792.

■ Flerbostadshus vid Södra Gärdesvägen från mitten av 1900-talet. Foto: Vlm-halsb-809.

■ Flerbostadshus på Västtunagatan från 1945. Foto: Vlm-halehw-461.

■ Egnahem från 1940-talet vid Västtunagatan. Foto: Vlm-halsb-1307.

■ Välbevarat garage inom egnahemsbebyggelsen utmed Västtunagatan. Foto: Vlm-halsb-1298.

■ Stjärnhus på Lövboåsvägen från 1948, byggt av ett av ortens industriföretag. Foto: Vlm-halsb-961.

■ Flerbostadshus från 1950-talet med butiker på gaveln i bottenvåningen mot Parkgatan. Foto: Vlm-halsb-1017.

■ Hus uppfört av Hallstahammars Fastighet AB 1954. Inrymde tidigare polis- och hotellverksamhet. Foto: Vlm-halsb-880.

■ Flerbostadshus i fem våningar på Snevingevägen från 1960-talet. Foto: Vlm-halsb-969.

■ Höghus söder om Trädgårdsgatan från 1960-talet. Byggnadskropparna ligger grupperade kring en öppen innergård. Foto: Vlm-halsb-872.

■ Pingstkyrkan invigdes 1964 med ljus putsade fasader och stort fönsterparti i utpräglad modernistisk stil. Foto: Vlm-halehw-221.

■ 5.2 Duvhällarna

Duvhällarna ligger i norra delen av Hallstahammars tätort, norr om området Fredhem. Väst, norr och öst om Duvhällarna finns skog. I östra Duvhällarna ligger en motionsanläggning och några industri- och föreningslokaler. Bebyggelsen i området utgörs främst av villabebyggelse uppförd mellan 1970-210.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Duvhällarna

Historik

Omgivet av skog fanns från 1700-talet ett torp vid namn Diktäppan i området. Vid 1900-talets början fanns ytterligare ett torp, Fredriksberg. Under mitten av 1900-talet började området att bebyggas i mindre skala kring det ännu på 1960-talet existerade torpet Diktäppan. Nordost om torpet byggdes en skjutbana och sydväst en plan för bollspel. En brukshundklubb ska ha legat i området en tid liksom en soptipp.

I områdets östra del tillkom en motionsanläggning med bland annat skidbacken Teknikbacken och en motionsslinga. År 1970 byggdes ett vattentorn i norra Duvhällarna. Vattentornet är det största och det senast byggda av de tre som är i drift i kommunen.

Området i östra Duvhällarna benämndes en tid för Fridhem. I slutet av 1970-talet inleddes nybyggnation i området, vars namn blev Duvhällarna. Det genomfördes tre stora byggetapper, vilka avspeglas i bebyggelsens karaktär. Den första etappen var mellan åren 1978 och 1981 och lokaliserades främst till östra Duvhällarna. Västra Duvhällarna bebyggdes 1984–1993. Sista etappen, övre Duvhällarna, bebyggdes på 2000-talet. På Alvgatan byggdes 1989 förskolan Duvan. Villorna i den första etappen uppfördes både i kommunal och privat regi. Vissa fastighetsägare hade stått i kö under flera år. Den kommunala samhällsplaneringen reglerade byggandet på vissa punkter gällande fastigheternas egenskaper och utformning. I regel tilläts inte källare. Antal våningar anvisades till en, en och en halv eller suterränghus i två plan. Dessutom reglerades ifall husen skulle placeras med gavel eller långsida mot gatan. De av kommunen uppförda villorna har ett likartat utseende och är modulhus uppförda av Öhmans eller Harry Berglunds byggbolag. De boende fick göra ett flertal val kring villornas utformning, exempelvis beträffande fasadkulör, murfogar och tapeter. Markarbeten och iordningsställande av tomten fick fastighetsägaren själv organisera. Några år efter uppförandet av de nya villorna asfalterades områdets gator.

Några villor i västra Duvhällarna, på Morängatan, uppfördes av tio familjer som bildat en bostadsrättsförening. Föreningens medlemmar var delaktiga i husens och tomternas utformning. Bland annat beslutades att husen skulle vara placerade kring en allmänning av skogskaraktär och att det skulle finnas en samlingslokal och gemensamt skyddsrum. Åtta hus byggdes i två våningar medan två hus byggdes i ett plan efter önskemål från de boende.

I början av 1990-talet uppfördes i norra Duvhällarna bostadshus i två våningar med fasader av träpanel, merparten rödfärgade, i regi av HSB och Stockholmsföretaget Småa. Mellan husen fanns plank och tanken från arkitekten var att husen skulle efterlikna arbetarbostäder i Bergslagen. Norra Duvhällarna har under 2000- och 2010-talen kompletterats med villor i skilda utseenden.

Övergripande karaktär

Duvhällarnas villabebyggelse omges av skog, vilket även finns i partier inom bebyggelsen. Flertalet av tomterna har karaktären av skogstomter, särskilt i övre Duvhällarna. Marken är delvis kuperad. Villorna i östra Duvhällarna är placerade längs relativt breda asfalterade gator med vändplan. I västra Duvhällarna är gatunätet mer oregelbundet med några gator som slutar i vändplaner och några gator som leder runt i formationer. Bebyggelsen där är också mer oregelbunden, med delvis fristående villor med garage och delvis kedjehus, i olika upplåtelseformer. Villabebyggelsen i östra Duvhällarna präglas av typiska stildrag för både 1970- och 1980-talet.

Stildragen förekommer på olika villor i området men är även förekommande i en och samma villa. Exempelvis finns villor byggda som suterränghus i två våningar, enplansvillor och villor byggda i ett och ett halvt plan. En blandning av fasadmaterialet, för 1970-talet typiska röd eller gul kalksandsten, och för 1980-talets typiska stående träpanel, förekommer bland villorna. Husen i kalksandsten har gavelspetsar och partier vid fönstren klädda med träpanel.

Villorna i västra Duvhällarna är främst enplans- eller en och en halv plansvillor med fasader av stående träpanel. Vissa hus har fasader av ljus kalksandsten. Sadeltaken på ett och ett halvt plans villorna är branta medan envåningshusens tak är mer flacka. Flertalet av tomterna är grästäckta, har planterade träd och buskar samt friggebodar och växthus. Altan förekommer i regel. Området har på 2000-talet kompletterats med ytterligare villor i övre Duvhällarna. Villornas är av varierande typ. Centralt i området ligger en förskola, Duvan, intill en äng och skog.

■ Vattentornet i norra Duvhällarna byggt 1970. Foto: Vlm-halsb-1866.

■ Enplansvilla i östra Duvhällarna uppförd av Hallstahammars kommun 1981. Foto: Vlm-halek-621.

■ Tio fastigheter i Duvhällarna, Morängatan, uppförda av en bostadsrättsförening 1985. Foto: Vlm-halek-793.

■ Villa i södra Duvhällarna uppförd 1987. Foto: Vlm-halek-753.

■ Villa i övre Duvhällarna uppförd på 2000-talet. Foto: Vlm-halek-913.

■ Bostadshus i norra Duvhällarna uppförda 1992–1993 med avsikten att de skulle efterlikna arbetarbostäder i Bergslagen. Foto: Vlm-halek-889.

Kulturhistoriska värden i Duvhällarna

Områdets särdrag och egenskaper som är särskilt viktiga att värna om är bevarad skog runt omkring och i området samt tomters skogskaraktär i kuperad terräng. Även villors placering längs gator som slutar i återvändsgränd alternativt leder runt i formationer. Bostadshus i området är i en till två våningar, har betongtegeltäckta sadeltak och fasader i kalksandsten eller träpanel. Några av de så kallade kommunhusen är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och färgsättning samt i tomtkaraktär och har pekats ut som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Dessa hus är i en till en och en halv våning och har fasader i röd eller gul kalksandsten med partier i brun, gul eller svart träpanel och betongtegeltäckta sadeltak. Sammanhängande med bostadshusen finns garage i en våning med plant tak.

De tio fastigheterna på Morängatan pekas ut som en särskilt kulturhistoriskt värdefull miljö. Bebyggelsemiljön är ett av flera mindre områden i Duvhällarna som bebyggdes av bostadsrättsföreningar på 1980-talet och framåt. Miljön är enhetlig, väl bevarad, utformad av hög kvalitet och i enlighet med de boendes önskan. Det är av vikt att värna om enhetligheten, exempelvis i fråga om byggnadsmaterial, detaljer och kulörer, byggnadsvolymer och gemensamhetstyper som den centrerade allmänningen av skogskaraktär.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Duvhällarna

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

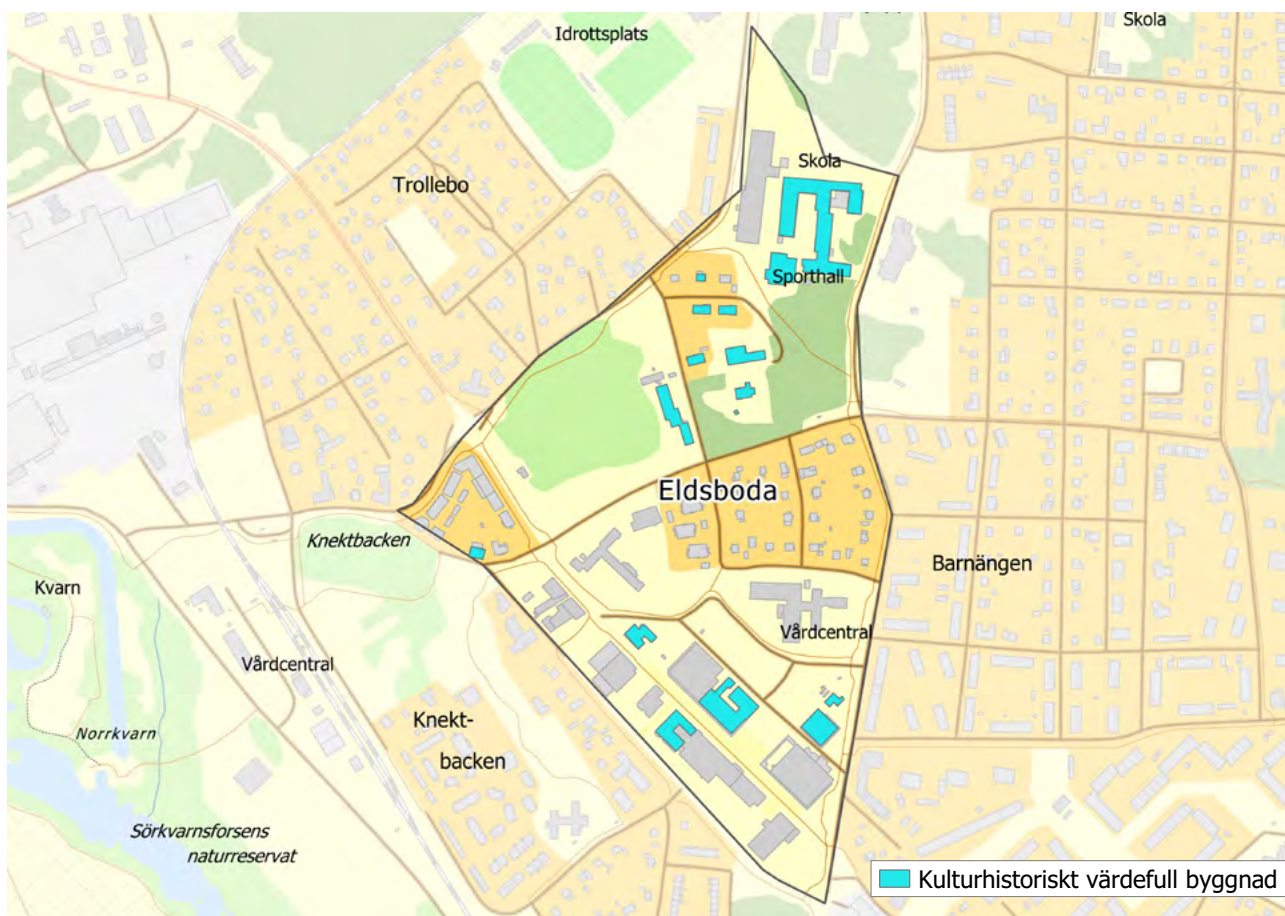
■ En villa i ett och ett halvt plan i östra Duvhällarna uppförd av Hallstahammars kommun 1981. Villan har idag den ursprungliga färgsättningen bevarad. Foto: Vlm-halek-630.

■ Villa i östra Duvhällarna uppförd av Hallstahammars kommun 1978–79. Huset har idag originalfärgsättning och är ett av få hus som har kvar grusad uppfart. Foto: Vlm-halek-660.

■ 5.3 Eldsboda med Hallstahammars centrum

Området Eldsboda ligger i den södra delen av Hallstahammars centrum. I områdets norra del finns skola, kommunhus och S:t Lars kyrka med församlingshem i en kuperad terräng med barrträdsvegetation och inslag av planterade lövträd.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Eldsboda med Hallstahammars centrum.

Historik

Där Hallstahammars centrum ligger idag fanns i början av 1900-talet ett fåtal bostadshus, så kallade egnahemshus. De byggdes i samband med anläggandet av järnvägen och järnvägsstationen. När nya bostadsområden anlades under 1940- och 50-talen i östra delen av tätorten uppstod ett behov av butiker i ett centralt läge. Det bedömdes därför nödvändigt att flytta centrum från sitt dåvarande läge vid Nygatan, då Köpmangatan, till befintligt läge. Villabebyggelsen på platsen revs.

Hallstahammars centrum är ett resultat av flera planer som togs fram från 1940-talet och framåt. Länsarkitekt Edvard Lundquist upprättade 1941 en stadsplan för tätorten som antogs 1946. I början av 1940-talet fick Eskil Sundahl, chefsarkitekt på Kooperativa Förbundets Arkitekt- och Ingenjörbyrå, KFAI, uppdraget att göra en centrumplan. Den genomfördes endast till vissa delar. Den plan som har haft störst betydelse för dagens kommersiella centrum är en centrumplan från slutet av 1960-talet. Här planerades för butiksbyggnader i ett eller två plan lokaliserade längs det breda Hammartorget som varit gågata sedan 1981. Från 1960 och fram till 1980-talet utvecklades ett kommersiellt centrum kring Storgatan. Hallstahammars centrum har därmed inte växt fram kontinuerligt från gamla handelsplatser, som i många andra städer, utan är ett resultat av kommunal planering och statlig forskning. Vid denna tid genomfördes många forskningsstudier, exempelvis kring människors rörelsemönster i samhället, hur stor en parkering behövde vara i förhållande till säljytan, hur människor konsumerade och skulle komma att konsumera.

City-huset sägs vara länets första shoppingcenter, uppfört 1963 och ritat av arkitekt Sandling vid arkitektkontoret Howstad Hollström Lindell AB. EPA-varuhuset uppfördes 1962 och ritades av arkitekterna Havstad & Holmström från Karlstad. Vägg i vägg med EPA uppförde Anders Diös byggnadsfirma butiksfastigheten Expo 1964 som ritades av västeråsarkitekten Per Bohlin. Domusbyggnaden med fasad av ekebergsmarmor ritades av arkitekt Malmström vid KFAI. Domusbyggnaden invigdes 1964. Ursprungligen fanns upplysta skyltfönster längs hela fasaden mot gågatan. Byggnationen i centrum fortsatte under 1970-talet.

År 1972 uppfördes en tegelbyggnad som rymmer bibliotek på övre plan och butiker och bank på nedre plan. Idag är butiker och bank utflyttade och biblioteket har hela huset. Öster om biblioteket finns en kiosk som är sammanbyggd med denna. Byggnaderna ritades av Gustaf Boström Arkitektkontor AB i Västerås. Centrumhuset invigdes 1979 med bland annat polishus och Systembolaget. Byggnaden i två våningar har fasader av kakel och tegel i bruna nyanser. Ica-butiken byggdes 1986. I norra delen av centrumområdet låg en läkarvilla från 1930-talet som införlivades i centrumbebyggelsen. Byggnaden kom att användas inom en rad kommunala verksamheter och 2001 byggdes villan till mot väster vilket resulterade i Hammarteaterns, Hallstahammars amatörteaters, nuvarande stora och lilla scen. På Storgatans norra del, norr om centrumbebyggelsen från 1960-talet, ligger en byggnad i gult tegel, uppförd 1952 som ordenshus, bostadshus, biograf samt verksamhetslokaler för Ordenshusens riksförening.

Många av länets kommunhus uppfördes under mitten av 1900-talet, då städerna expanderade och kommunerna fick en stark roll inom bostadspolitik. Kommunhuset i Hallstahammar ritades av Eskil Sundahl, chefsarkitekt på KFAI, och uppfördes som ett kontorshus 1949 i gult tegel. Inledningsvis fanns planer på att uppföra ett kommunhus något nordväst, vilket presenterades i Eskil Sundahls centrumplan från 1940-talet och i hans stadsplan över området från 1951. Planerna ändrades och kontorshuset kom fortsättningsvis att användas som kommunhus och byggdes till 1962, efter ritningar av Västmanlands läns landstings arkitekt- och byggnadskontor. Långväggen i entréhallen har ett konstverk i svart, grått och brunt utfört av konstnären Sven Olof Norman.

Den stora urbaniseringen och stadsomvandlingen under efterkrigstiden var en viktig drivkraft i Svenska kyrkans kyrkobyggande i landet. Nya kyrkor uppfördes bland annat i de växande bruksorterna, som i Hallstahammar. S:t Lars kyrka uppfördes 1955 och ritades av arkitekt Jan Dahlstedt. Kyrkan ligger högt placerad på en naturtomt intill kommunhuset och asfalterade vägar leder upp mot kyrkan. Grunden för kyrkan byggdes som en sista etapp på ett ekumeniskt arbetsläger som förlagts i Hallstahammar under sommaren 1953. Kyrkan uppfördes till stora delar med hjälp av donationer och frivilligarbete. Intill kyrkan byggdes 1958 en kyrkoherdebostad, pastorsexpedition och arkiv. År 1967 tillkom församlingshemmet som ritades av arkitekt Jörgen Fåk i Kalmar.

På grund av en stor inflyttning av arbetskraft i Hallstahammar ökade antal barn och därmed även behovet av skolor. Det byggdes flera nya skolor, ovanligt många på kort tid jämfört med andra städer. Även äldre skolor byggdes om eller till. Under flera år användes gamla skollokaler, hobbyrum och andra tillfälliga lokaler för skolverksamhet. Vid den här tiden skedde flera förändringar inom skolväsendet, vilket även kan kopplas till det stora antalet nya skolbyggnader i tätorten. Under 1940-talet slutfördes reformen med obligatorisk sjuårig folkskola i Sverige. Hallstahammar fick en högre folkskola 1948. Centralskolan, senare Eldsbodaskolan, uppfördes 1947 och ritades av länsarkitekt Edvard Lundquist. År 1952 fick skolan examensrätt och blev kommunal realskola. En gymnastikbyggnad tillkom 1969. I den norra delen fanns de gemensamma funktionerna som rektorsexpedition, personalrum, skolmatsal med mera. I den långa byggnadskroppen mot söder låg klassrummen. Skillnaderna i funktion är markerad genom utformningen av dörröverstyckena, med mer utsirade och påkostade dekorationer vid de officiella ingångarna jämfört med elevernas ingångar. Byggnaden har under 1990-talet genomgått en kraftig renovering. År 2002 byggdes skolan om till allaktivitetshus.

I början av 1960-talet beslutade riksdagen om en ny obligatorisk nioårig grundskola som ersatte systemet med folkskola och realskola. År 1960 stod Lindboskolan, i området Fredhem, klar som högstadieskola, ritad av västeråsarkitekten Sven Ahlbom. Idag är Lindboskolan låg- och mellanstadieskola. År 1965 uppfördes gymnasieskolan Parkskolan, senare Kantzowska gymnasiet, norr om S:t Lars kyrka. Skolan ritades av västeråsarkitekten Helmut Horn. År 2013 avvecklades gymnasieskolan och fastigheten såldes. Idag är Parkskolan högstadium.

Under 1990-talet och 2000-talet har ett fåtal bostadshus uppförts i Eldsboda. År 1992 uppfördes ett flerbostadshus i norra delen av centrum. Bostadshuset är i tre våningar med butiker i bottenvåningen och bostäder ovanpå. I källaren finns garage. Det är uppfört i tidstypisk stil i ljus slätputs med burspråk och inglasade balkonger. På balkongerna finns utsmyckningar i blått glas. Under 2010-talet har tre flerbostadshus uppförts vid korsningen Villagatan/Skolgatan, strax söder om kommunhuset.

Övergripande karaktär

Norra delen av området har en kuperad terräng med barr- och lövskog, gräsmattor och stigar i Centrumparken samt en gles bebyggelse med större volymer. I norr ligger Parkskolan i ljus puts på en höjd. S:t Lars kyrka tornar upp sig på en annan höjd norr om centrum. Nedanför bergsknallen ligger pastorsexpeditionen, några villor och kommunhuset i 1950-talets gula tegelarkitektur.

Hallstahammars centrum består av butiksbyggnader i ett eller två plan. Butikerna är lokaliserade längs det breda Hammartorget som utgör gågata. I norr finns Thore Skogmans plats, en öppen torgliknande plats nedanför Hammarteatern. Östra sidan av Hammartorget är mera sluten med långa fasader utan fönster, medan den västra sidan är mer öppen med mindre butiker och stora skyltfönster. Längs Hammartorget finns några rader av cykelställ, ett fåtal sittplatser i form av bänkar samt planteringar. Mellan Domusbyggnaden och Centrumhuset finns ett stenbelagt torg.

Norr om centrumbebyggelsen ligger enbostadshus från mitten av 1900-talet. Utseendet på bostadshusen, som oftast har en och en halv våning, är brokig med fasadmaterial i varierande kulörer. Mellan Hammartorget och kommunhuset har bebyggelsen förtätats med tre flerbostadshus i modern arkitektur med varierat vit- eller rödfärgade betongelement.

Före detta Centralskolan, senare Eldsbodaskolan, som uppfördes 1947 som högre folkskola. Foto: Vlm-halsb-3380.

Bostadshus i centrum byggt 1992. Foto: Vlm-halsb-3397.

Domusbyggnaden invigdes 1964 och har fasader av ekebergsmarmor. Ursprungligen fanns upplysta skyltfönster längs hela fasaden mot gågatan. Foto: Vlm-halsb-3411.

Ica-butiken byggdes 1986 med en arkitektur som framhäver dess varumärke. Foto: Vlm-halsb-3404.

Kulturhistoriska värden i Eldsboda

Hallstahammars centrum utmärker sig bland centrum i Västmanland på grund av att det anlades på en ny plats under mitten av 1900-talet. Byggnaderna i centrum är samhällshistoriskt intressanta då de uppfördes i en tid då samhället genomgick stora sociala förändringar och detaljhandeln ökade. I linje med den tidens framtidsanda skapades Hallstahammars centrum under 1960–1980-talen med flera butiksbyggnader och varuhus i en eller två våningar. Det innebär att centrum uppvisar en helhet som tydligt visar utbyggnaden och utvecklingen av orten.

De enskilda byggnadernas värden beror mycket på dess placering och volym i förhållande till de övriga och de är alla betydelsefulla delar av helheten. Byggnaderna i centrum hade ursprungligen en genomgående hög kvalitet i materialval, vilket till exempel manifesteras i Ekebergsmarmor i Domusbyggnadens fasader. Byggnadsdetaljer från tillkomsttiden är ofta omsorgsfullt utformade och mycket karaktärsskapande i arkitekturen. Flera av exteriörerna präglas av en återhållen modernism, vilket speglar tidens arkitektoniska ideal, där fasaderna artikuleras av fönstersättning och i ett samspel med fasadmaterial och kulörer. Ett typiskt modernistiskt uttryck har City-husets fönsterband samt Centrumhusets kakelklädda fasader. Hallstahammar var även först i länet med ett shoppingcenter – City-huset. Det visar på en framtidstro och pionjärskap, vilket är betydelsefullt ut ett samhällshistoriskt perspektiv. Byggnadernas ursprungliga karaktär har fram till idag till stora delar bevarats och det tidstypiska formspråket är ännu tydligt.

Läkarvillan som idag är del av Hammarteatern är en väsentlig länk till områdets tidigare historia. Här låg under tidigt 1900-tal ett fåtal villor och läkarvillan var den mest moderna av dessa. Den ursprungliga byggnaden uppfördes på 1930-talet i en för tiden mycket modern stil som för tankarna till funktionalismen, men även till art déco. Den har en kubisk form med släta fasader i slammat tegel och ett plant tak med avslut i koppar. Fasaderna är målade i vitgrå kulör och fönsterbågarna är målade i en turkos kulör. Tillbyggnaden är väl anpassad efter villan med samma formspråk, dock något förenklat. Teaterns fasader är helt slätputsade och byggnadskroppen är mer sluten. På fasaden mot Hammartorget finns en funktionalistisk balkong i små-korrugerad plåt med rundade hörn, samt en neonskylt.

S:t Lars kyrka är den enda kyrka som uppfördes av Svenska kyrkan under 1950-talet i Västmanlands län. Kyrkans utseende visar på hur etablerat det traditionella kyrkliga uttrycket i en kyrkobyggnads exteriör är. Utseendet ger en säkerhet och en förankring i historien. Kyrkans tillkomstsätt är unikt genom den stora insatsen av frivilla donationer och arbetsinsatser och bär på eget kulturhistoriskt värde genom identitetsvärde.

I området finns flera byggnader av samhällshistoriskt värde såsom kommunhuset, Parkskolan och Eldsbodaskolan, som var den första moderna skolbyggnaden i Hallstahammar. Den är utformad i efterkrigstidens uppmjukade modernism. Den präglas av en omsorg om detaljernas utformning. Liksom många andra modernistiska byggnader har detaljerna en avgörande roll i de annars avskalade fasaderna. I och med den kraftiga renoveringen på 1990-talet har byggnadens karaktär förändrats, men dess historia och ursprung går fortfarande att utläsa.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Eldsboda

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Läkavillan, idag Hammar-teatern, med dess funktionalistiska fasad. Foto: Vlm-halsb-3399.

■ City-huset, länets första shoppingcenter, med dess tidstypiska fönsterband. Foto: Vlm-halsb-3407.

■ Centrumhuset uppfördes 1979 och innehöll polishus och Systembolaget. Foto: Vlm-halsb-3410.

■ Parkskolan, senare Kantzowska skolan, från 1965. Foto: Vlm-halsb-545.

■ S:t Lars kyrka från 1955. Foto: Vlm-halsb-557.

■ Före detta prästgård från 1959 nedanför kyrkan. Foto: Vlm-halsb-570.

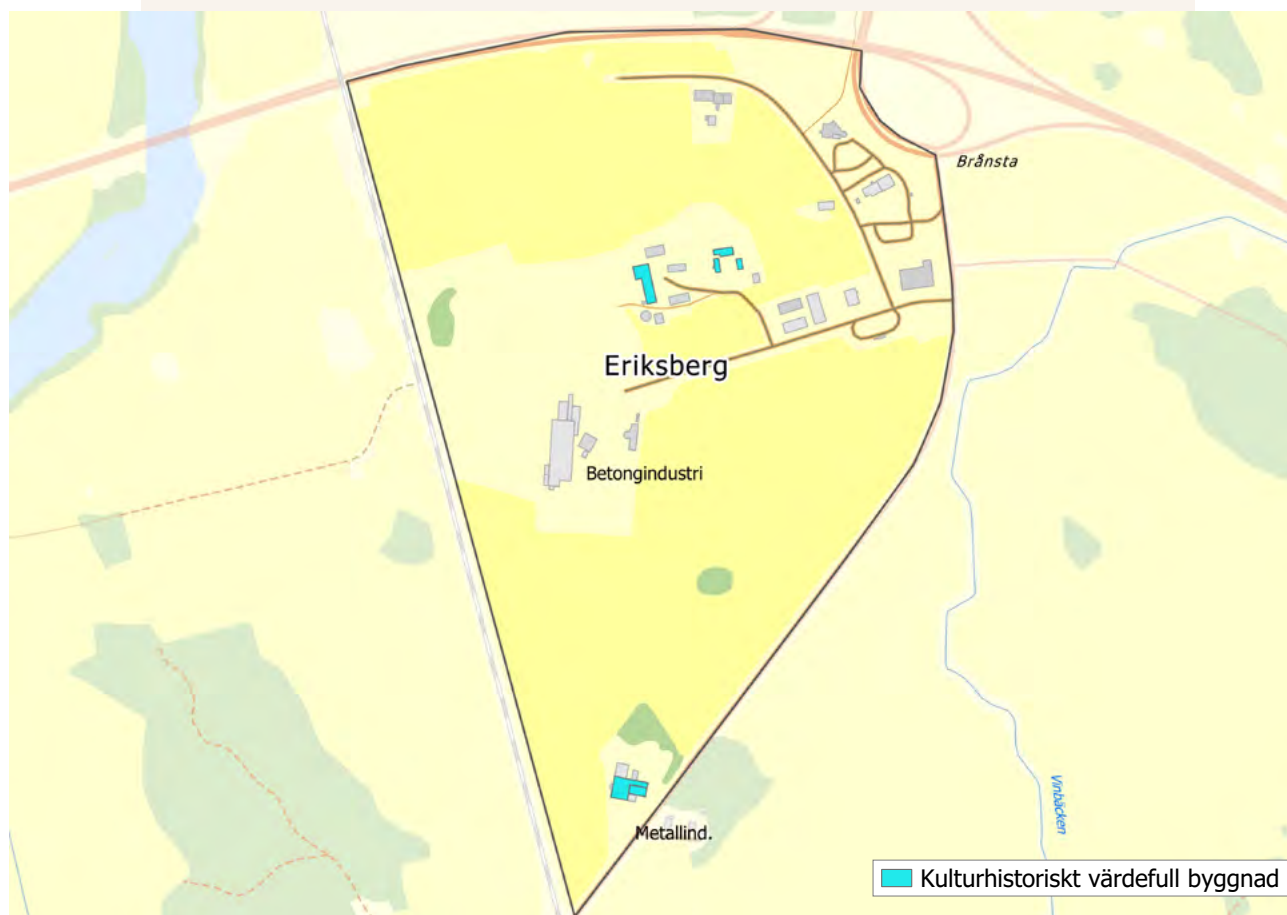
■ Hallstahammars kommunhus i gult tegel uppfördes 1949.
Foto: Vlm-halsb-578.

■ Handelshus som inrymde järnaffär vid den äldre centrumgatan Köpmangatan, idag Skolgatan/Nygatan.
Foto: Vlm-halsb-230.

■ 5.4 Eriksberg

Eriksberg ligger i södra delen av Hallstahammars tätort. Området avgränsas i norr av E18, i öst av väg 619 och i väst av järnvägen. Landskapet är relativt öppet och präglas av de stora infrastrukturerna järnvägen och bilvägar. Den glesa bebyggelsen är brokig och består av en lantbruksgård, industrier, serviceverksamheter och kontor.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Eriksberg.

Historik

På 1600-talet och framåt användes marken i området av jordbrukande gårdar. Ett äldre namn beträffande området är Wallsta by. Senare fick en del av Wallsta namnet Eriksberg, troligen i samband med att nuvarande gård Eriksberg byggdes 1825. Denna gård är belägen på en liten höjd, som kan vara en inspiration till namnet. Namnen Wallsta och Eriksberg användes parallellt en tid, i kartor från 1923 står det Vallsta eller Eriksberg.

Redan 1632 omfattade Wallsta by två gårdar. På kartor från 1700-talet går att se att de två gårdarna Norrgården och Sörgården låg nära varandra. De hade en gårdsform där bebyggelsen bildade två fyrkanter, så kallad centralsvensk gårdsform. Platsen där dessa gårdar låg är öster om landsvägen och söder om vägkorsningen mot Berga (precis utanför gränsen för området). Norr om dessa två gårdar låg Brånsta gård. På en karta från mitten av 1800-talet finns två gårdar som ligger en bit ifrån varandra; Wallsta och Eriksberg. Wallsta ligger på samma plats som tidigare och Eriksberg där nuvarande gård ligger. I början av 1900-talet finns däremot inte gården Wallsta kvar. I början av 1900-talet såldes en del av Eriksbergs ägor som bebyggdes och fick namnet Erikslund.

Åren 1904–1906 byggdes en skolbyggnad med lärarbostad söder i området, Amsta skola. Flertalet skolbarn kom från Kolbäcks samhälle. Efter att skolan lagts ned 1936 hade Flygvapnet lager i lokalerna. År 1946 etablerades företaget Amsta Rostfria AB i den tidigare skolbyggnaden. Ett flertal tillbyggnader har därefter skett i olika omgångar. Företaget tillverkade rostfria kärl. Inledningsvis skedde en stor produktion av den så kallad FNA-kannen som var väldigt populär under 1940- och 1950-talen. År 2005 såldes företaget till Idesta i Eskilstuna. Verksamheten införlivades och bedrivs där idag.

E18, i områdets norra delar, öppnades för trafik 1967. Intill E18 byggdes trafikplats Eriksberg som idag består av bensinmack, restaurang samt rastplats. Tack vare det strategiska läget precis vid E18 har ett flertal företag etablerats i närheten. År 1969 köpte kommunen upp stora delar av Eriksbergs gårds marker för att omvandla det till industriområde. Det största industrikomplexet, betongelementfabriken Preconform AB (ABetong), uppfördes 1990 i närheten av gården Eriksberg.

Övergripande karaktär

Området avgränsas av större bilvägar samt järnvägen i väster, vilka till hög grad präglar området. Terrängen är relativt flack men det finns även några höjder, bland annat där gården Eriksberg ligger. Landskapet består till stor del av vida öppna fält, men även några bevarade skogspartier.

Bebyggelsen är brokig. Gården Eriksberg, som i nuläget har en arrenderande bonde som driver jordbruksverksamhet, ligger mitt i området. Gårdens huvudbyggnad i en och en halv våning har fasad i ljusmålad locklistpanel, brutet tegeltäckt tak samt ett entréparti med pelare och frontespis. Huvudbyggnaden flankeras av två flygelbyggnader. Väster om bostadshuset ligger ett antal faluröda ekonomibygnader. Gården är omgiven, dock med relativt stora avstånd, av industribyggnader, företagslokaler och bil- och järnväg.

Några av de nyare företagen närmast Eriksbergs gård har uppfört sina lokaler med en utformning som anspelar på landsbygdens rödfärgade ekonomibygnader. Betongfabriken är uppförd av grå betongelement med ljusblå partier. Bebyggelsemiljön i området Eriksberg upplevs ha stora kontraster beträffande karaktär och har formats under olika epoker.

■ Restaurang vid Eriksberg trafikplats intill E18. Foto: Vlm-halsb-2570.

■ Betongindustri med omgivande grästäckta fält i närheten av järnvägen. Foto: Vlm-halsb-3037.

■ En av de företagslokaler som är byggda på 2000-talet med en utformning som anspelar på landsbygdens ekonomibyggnader. Foto: Vlm-halek-56.

■ Del av betongindustrins lokaler från 1990. Foto: Vlm-halsb-3044.

Kulturhistoriska värden i Eriksberg

Gården Eriksberg har kulturhistoriskt värde som den enda kvarvarande gård i området som visar på platsens tidigare användning som jordbruksmark. Värdet är av miljöskapande art och består av vida öppna odlingslandskap som brukas liksom gårdens placering på en höjd med huvudbyggnad, två flyglar samt ett flertal rödfärgade ekonomibyggnader. Ytterligare ett boningshus finns på gården. Byggnaderna är om- och tillbyggda vid ett flertal tillfällen. Äldre fotografier visar att huvudbyggnaden tidigare har varit rödfärgad och haft en entré med annan utformning.

Det tidigare skolhuset söder i området har ett kulturhistoriskt värde som representant för en skolbyggnad byggd kring 1900. Huset berättar om den tidens vanliga byggnadsmaterial och utformning samt är intressant ur ett samhälls- och lokalhistoriskt perspektiv. Skolan är uppförd i en slags nyrenässansstil, som var vanlig under slutet av 1800-talet. Karaktärsdrag är de voluterade gavlarna, frontespisen och fasadmaterialet tegel med puts. Byggnaden har genomgått stora om- och tillbyggnader då den i mitten av 1900-talet inrymde en mekanisk verkstad. Byggnaden uppvisar av den anledningen stora kontraster. Korsningen mellan skolbyggnad och industribyggnad är ovanlig och förutom att byggnadens funktion har varit olika kan spår av stilar och material från olika årtionden ses. Den nya funktionen som byggnaden fick är igenkännbar och typisk för området Eriksberg som har ett flertal industrier.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Eriksberg

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Eriksbergs gård med mangårdsbyggnad och två flyglar. Foto: Vlm-halsb-3054.

■ Mangårdsbyggnaden på gården Eriksberg uppförd 1825. Foto: Vlm-halek-58.

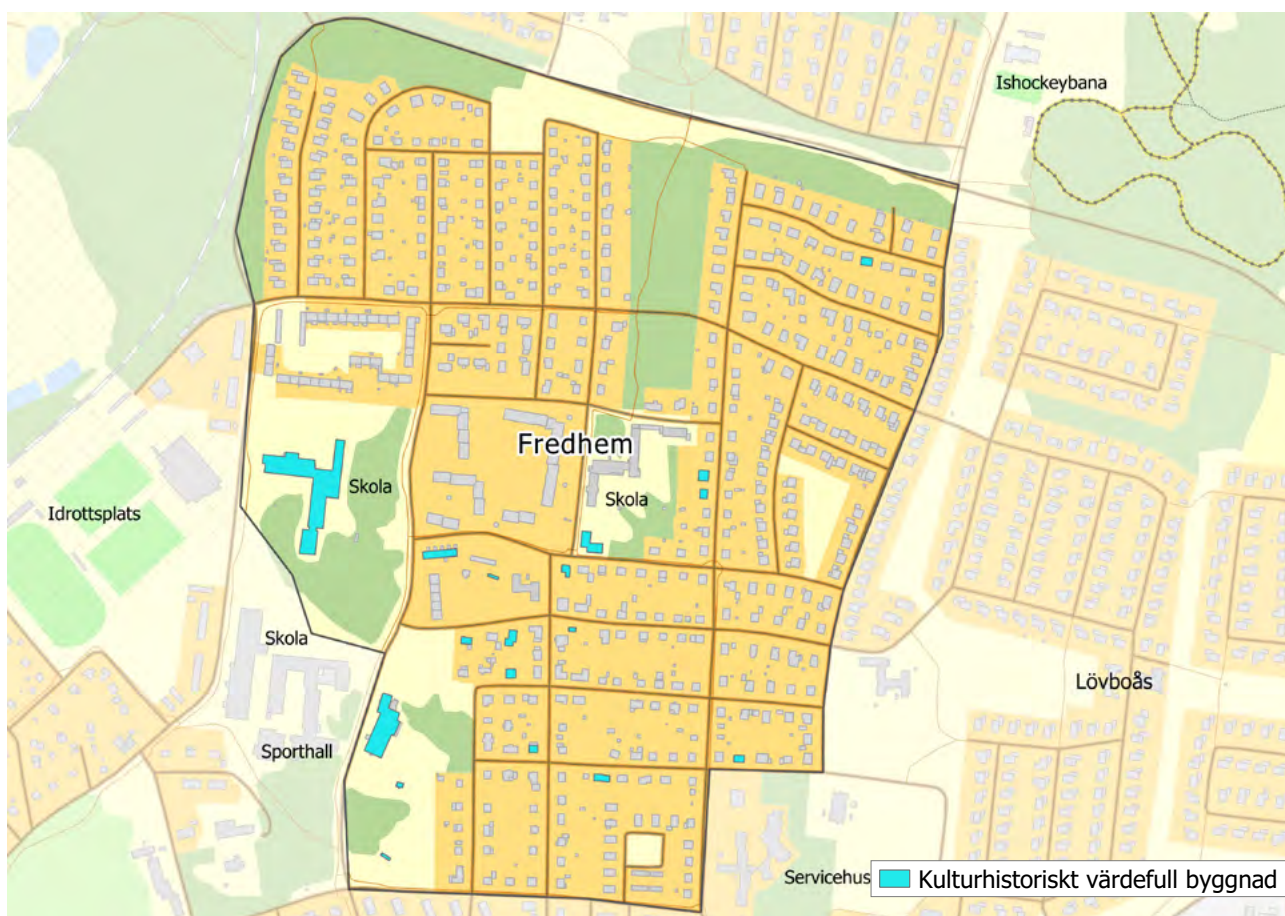
■ Ekonomibyggnader tillhörande Eriksbergs gård. Foto: Vlm-halsb-3053.

■ Skolbyggnad i Amsta uppförd 1904–1906. Byggnaden har byggts om till industrilokal. Foto: Vlm-halsb-3057.

■ 5.5 Fredhem

Fredhem är ett bostadsområde i norra delen av Hallstahammars tätort. Bebyggelsen består av en- och flerbostadshus, skolor samt Folkets Park. Namnet Fredhem kommer från de världspolitiska händelserna efter andra världskriget.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Fredhem.

Historik

Under 1800-talet och början av 1900-talet låg på platsen spridd torpbebyggelse med odlingsmark och mindre skogklädda höjder. Vid Vallarevågen finns ett timrat torp med röd fasadpanel bevarat. Det fungerar idag som komplementbyggnad till ett senare uppfört bostadshus. På en större tomt på Vallarevågen finns ett timrat

bostadshus med gul fasadpanel, en jordkällare och en ekonomibyggnad med röd träpanel. I områdets södra del ligger ett soldattorp. Både torpet och tomten köptes 1906 av en intressegrupp som därefter bildade Folkets Hus & parkföreningen. Iordningställandet av Folkets Park inleddes och parken invigdes 1908. Soldattorpet fungerade som bostad för den deltidsanställda vaktmästaren fram till 1950-talet. År 1959 invigdes Folkets Hus med parkhall som ritats av stockholmsarkitekterna Erik Uppling och Eric Fylking. I byggnaden inrymdes lokaler för teater, föredrag och sammanträden, dans, servering samt lokaler för den intilliggande skolan.

Fredhem är idag ett bostadsområde som började bebyggas 1945. Året innan köpte Hallstahammars köping in den så kallade Åhlbergska fastigheten för att använda den till bostadsbebyggelse. Arbetsnamnet var Åhlbergsområdet men det slutgiltiga namnet Fredhem var en nykonstruktion med anledning av krigsslutet. I Fredhem byggdes under 1940- till 1960-talen villor och hyreshus samt skolor. I området fanns två konsumbutiker, någon kiosk samt tidvis annan verksamhet. Fredhem var det första bostadsområdet i Hallstahammar som hade gatunamn från början. De flesta gatunamn har anknytning till nordisk mytologi. Några av husen som uppfördes i Fredhem var så kallade barnrikehus. Kommunstyrelsen beslutade att tilldela lån för 16 barnrikehus och 21 övriga enbostadshus. Byggnationerna skedde genom två frivilligt organiserade grupper. Husen var prefabricerade och monterades delvis av köparen. Ägarna fick till viss del bestämma byggnadernas utförande, som val av färgsättning och detaljer. I områdets norra del fanns tidigare en plaskdamm, idag finns en lekplats på platsen.

Bostadsbyggandet fortsatte fram till slutet av 1960-talet genom att kommunen upplät tomter för byggnation. Flera av bostadshusen i Fredhem har uppförts med bostadsbidrag från industriföretagen Kanthal eller Bulten. År 1958 byggde det kommunala bostadsbolaget Hallstahammars Fastighet AB en grupp om 20 hus i nordvästra Fredhem. Denna typ av bostadshus kom senare att kallas för kommunhus och återkom i flera bostadsområden, bland annat i Lövboås. I mitten av området ligger ett antal flerbostadshus på en höjd i kuperad terräng. Dessa uppfördes under slutet av 1950-talet. Tre flerbostadshus fanns tidigare söder om Lyckovägen, i kvarteret Turkosen. Dessa revs 1986 efter att ha stått tomma under flera år på grund av Hallstahammars överskott på lägenheter efter industrikrisen. Under 1980- och 1990-talen byggdes ett antal enbostadshus på platsen.

Fredhemsskolan har huvudsakligen inrymt låg- och mellanstadium och stod klar 1953. År 2005 byggdes en ny matsal. År 1960 uppfördes Lindboskolan som ett högstadium, ritad av västeråsarkitekten Sven Ahlbom. Idag är Lindboskolan låg- och mellanstadium. Efter att ett antal skolor byggts i Hallstahammar var behovet av lärare och andra yrkeskategorier stort. Kommunen uppförde därför ett område med radhus längs Lyckovägen under mitten av 1960-talet avsett för inflyttande lärare, akademiker och tandläkare med flera. Till en början fick de hyra bostäderna med löfte om att köpa loss fastigheterna senare. Samtliga hus byggdes med ett extra rum som kunde hyras ut. Arkitekten var den samma som ritat Parkskolan, Helmut Horn. Till fasaden användes sekunda tegel, med avsikten att det skulle målas vit.

Övergripande karaktär

Den största delen av Fredhems bostadsbebyggelse utgör enbostadshus från 1940–1960-talen. Därtill finns några radhus vid Torsvägen/Skogsvägen och ett radhusområde i rött tegel söder om Lyckovägen samt några flerbostadshus. Insprängt mellan husgrupperna ligger några lekplatser och grönområden.

Villorna i Fredhem ligger placerade nära gatan på mindre tomter ofta omgärdade med låga smidesstaket, häckar eller stenmurar med grind. Tillbyggda garage eller fristående garage har kompletterat bebyggelsen under senare delen av 1900-talet. Enbostadshus från 1940-talet är i en till en och en halv våning med källare och har övervägande locklistpanel i ljusa kulörer som grönt och gult samt sadeltak. Villor från 1950- och 60-talen är övervägande uppförda i rött, gult eller brunt tegel och ibland med sammanbyggt garage i källarplan och sadeltak. Även slätputsade fasader eller träpanelsfasader i olika kulörer förekommer. Tidstypiska byggnadsdetaljer som smidesräcken, plana skärmtak ovan entrédörrar i oljat trä med glasruta återfinns. De så kallade kommunhusen är till utseendet lika övriga bostadshus som kommunen under 1960-talet uppförde i tätorten, till exempel i bostadsområdet Lövboås. Husen är i ett plan och har tegelfasad. Flerbostadshusen i Fredhems mellersta del ligger på en höjd, omgivna av höga tallar och bergsknallar. Husen med förskjutna byggnadskroppar är placerade så att halvöppna gårdar bildas. Husen har tre våningar, fasader i gult eller rött tegel med burspråk och sadeltak.

I Fredhem finns två skolor med omgivande skolgårdar och grönområden. Fredhemsskolan består av olika sammanhängande byggnadskroppar i en till två våningar med fasader i gult tegel och dekorativ mönstertegling. Lindboskolan ligger vid en höjd med höga träd. Skolan har en modernistiskt utseende. Den är i två våningar och har tre rektangulära byggnadskroppar som skjuter ut från ett nav. Fasaderna har växelvis ljus puts och stora glaspardier. Glaspardierna är färgade i olika tidstypiska kulörer som olivgrönt och turkost. I sydväst ligger Folkets Park med parkområde, entréhus, soldattorp, dansbana och Folkets Hus. Folkets Hus har genom åren om- och tillbyggt.

■ Flerbostadshus uppfört under 1950-talet i kuperad terräng i mellersta Fredhem. Foto: Vlm-halsb-1412.

■ Radhus för lärare uppförda av kommunen 1965 vid Norra Lyckovägen/Torsvägen. Foto: Vlm-halsb-2464.

■ Flerbostadshus med tegelfasad från 1950-talet. Foto: Vlm-halsb-1412.

■ Bostadshus uppfört 1959–1960 av anställda vid Bulten genom bostadslån av arbetsgivaren, Vallaregatan. Foto: Vlm-halsb-1640.

■ Bostadshus på Handbergsgatan uppfört 1955 med bostadsbidrag från Kanthal. Foto: Vlm-halsb-1402.

■ Så kallat kommunhus med typisk färgsättning och placering med gaveln mot gatan, Diktäppevägen. Foto: Vlm-halsb-2245.

Kulturhistoriska värden i Fredhem

I Fredhem finns några exempel på torpbebyggelse bevarad som har fått nya användningsområden som del i Folkets Park eller som komplementbyggnad till ett senare uppfört bostadshus. Torpen är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och har en typisk karaktär för 1800-talet. De kan berätta om områdets historiska användning innan det bebyggdes som bostadsområde i mitten av 1900-talet.

Bostadsområdet Fredhem är en del av Hallstahammars moderna kulturarv och ett gott exempel på ett bostadsområde som växte fram under 1940–1960-talen. Det berättar om tätortens stora expansionsfas vid tiden med anledning av tätortens stora industriföretags välgång. Området är avläsbart genom sin bebyggelsestruktur med en till en och en halvplans villor, placerade nära gatan på mindre tomter omgärdade av låga smidesstaket, häckar eller stenmurar. Byggnaderna, ofta med källare och sadeltak, har varierad utformning med fasader i tegel, stående träpanel eller slätputs i olika kulörer som gul, röd, grön och olika jordfärger. I området finns flera välbevarade exempel på tidstypiska enbostads- och radhus från 1940–1960-talen, ofta med byggnadsdetaljer som smäckra smidesräcken, plana skärmtak ovan entréer samt entrédörrar i oljat trä med glasruta. Ett gott exempel på arkitekturmässigt typiska drag från 1950-talet ses i Fredhemsskolan med sammanhängande byggnadskroppar i en till två våningar. Lindboskolans ljusstäpplade och glasade fasader är välbevarade och ett typiskt uttryck för modernismens arkitektur.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Fredhem

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

Radhus uppförda av Hallstahammars Fastighet AB i slutet av 1950-talet på Skogsvägen. Foto: Vlm-halsb-1597.

Tidstypiskt bostadshus på Bondegatan med putsade fasader, förskjuten byggnadskropp och garage i källaren. Foto: Vlm-halsb-1355.

■ Lindboskolan väster i området uppfördes 1960 och ritades av västeråsarkitekten Sven Ahlbom. Foto: Vlm-halsb-533.

■ I Folkets Hus inrymdes lokaler för teater, föredrag sammanträden, dans och servering samt lokaler för den intilliggande skolan. Foto: Vlm-halsb-583.

■ Entrén till Folkets Park byggd 1951 i sydvästra Fredhem. Foto: Vlm-halsb-579.

■ Soldattorpet i Folkets Park som fungerade som bostad åt vaktmästaren. Foto: Vlm-halsb-580.

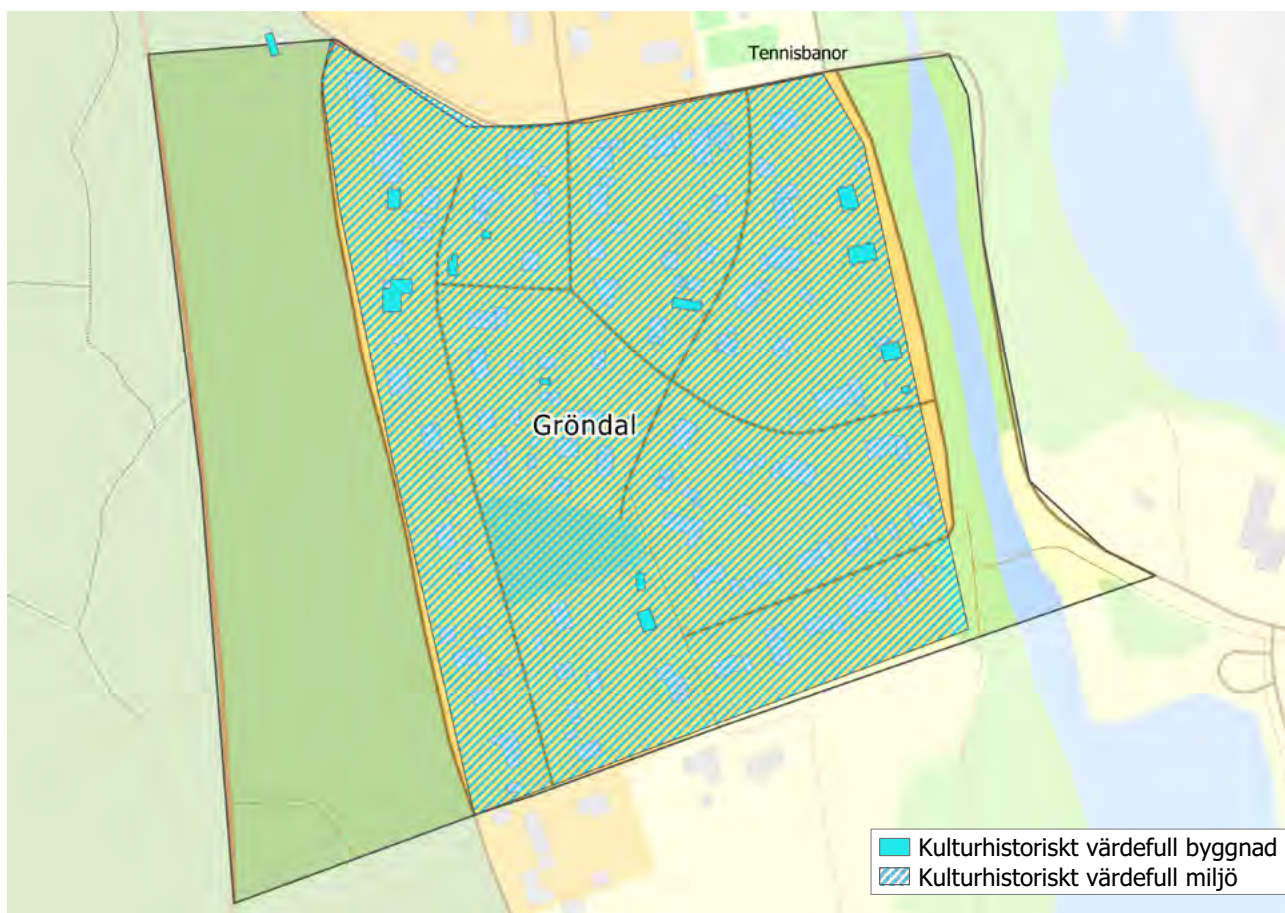
■ Fredhemsskolans gymnastiksal. Foto: Vlm-halsb-1516.

■ Fredhemsskolans huvudbyggnad ligger centralt i området. Skolan stod färdig 1953. Foto: Vlm-halsb-1529.

■ 5.6 Gröndal

Gröndal är ett bostadsområde i den västra delen av Hallstahammars tätort. Området avgränsas av Lustigkulla i norr, Strömsholms kanal i öster och Bergslagsvägen i väster. I området finns en varierad bebyggelse med bostadshus med uthus från tiden kring sekelskiftet 1900 och villabebyggelse från 1970- och 1980-talen.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Gröndal.

Historik

Bebyggelsen i Gröndal har troligen vuxit fram från andra halvan av 1800-talet och framåt, med koncentration längs Bergslagsvägen. Bebyggelsen uppkom med anledning av närheten till Hallstahammars bruk och Bultfabriken. Till varje bostadshus fanns i regel ett eller flera uthus, till exempel fähus, vedbod eller dass.

För Gröndals invånare vid sekelskiftet 1900, som huvudsakligen var bruksarbetare och hantverkare, var egna djur, odlingar i köksträdgårdar och fruktträd för husbehov en nödvändighet. År 1878 uppfördes ett missionshus i Gröndal vars församling var anslutet till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.

I området har genom åren funnits olika verksamheter. Från 1920-talet låg Gustav Edgrens lanthandel vid Slängarbacken i norra Gröndal. Idag rymmer byggnaden färgbutik och har fått ett förändrat utseende. Under första halvan av 1900-talet fram till 1960-talet inrymdes ett bageri i en villa vid Bergslagsvägen. Bageriet drevs av Bagar-Hulda och hennes bror. Väster i Gröndal går Bergslagsvägen som är en del av den gamla färdvägen mot Ramnäs och Västanfors. En av Hallstahammars första bensinpumpar förlades i korsningen Bergslagsvägen/Slängarbacken, i nordvästra Gröndal, i slutet av 1930-talet. Under slutet av 1940-talet uppfördes en ny bensinmack på andra sidan vägen. Väg 252, väster om Bergslagsvägen, färdigställdes 1984 och då förlorade Bergslagsvägen sin roll som betydande färdväg. År 1972 togs en ny stadsplan fram för Lustigkulla och Gröndal, vilken möjliggjorde byggandet av villor. Tomter i södra Gröndal, som tidigare utgjort gården åt Frössvi gård, friköptes och bebyggdes. Även tomter bland den äldre bebyggelsen bebyggdes med villor i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet.

Övergripande karaktär

Bostadsområdet Gröndal ligger väster om Kolbäcksån och öster om Bergslagsvägen. Trots bebyggelsens spridning i ålder och arkitektur upplevs Gröndal som ett relativt enhetligt villaområde med olikformade tomter, lummiga och skyddande trädgårdar samt gator med lite trafik. Det gamla vägnätet är bevarat med små, slingrande gator. På tomterna från tiden kring sekelskiftet 1900 ligger bostadshusen indragna från gatorna och uthus förekommer. Trädgårdarna har kvar sin prägel av bruksträdgård med fruktträd. Byggnaderna är i timmer med panelklädda fasader målade i ljusa pastellkulörer eller rött med vita snickerier samt tegeltak. De flesta av bostadshusen har förändrats genom ändrade detaljer som till exempel nya fönster, ändrade kulörer och utbyggda altaner. Placeringen på tomten, byggnadskroppars proportioner och placering av fönster och skorstenar gör dock att bebyggelsen är tydligt avläsbar.

Vid kanalen ligger några villor från 1900-talets början på stora tomter. I Gröndals sydöstra del finns villabebyggelse från 1970-talet. Bostadshusen utgörs av enplanshus, ofta i mörkt tegel eller mexisten, alternativt träpanel. Taken är belagda med betongpannor och husen har garage med gemensamt formspråk.

■ Villa med fasad av mexisten byggd i slutet av 1970-talet i Gröndals sydöstra del. Foto: Vlm-halehw-125.

Kulturhistoriska värden i Gröndal

Gröndal utgör ett exempel på ett bostadsområde som vuxit fram på grund av den geografiska närheten till Hallstahammars bruk och industriföretaget Bultfabriken. Det sammanhållna och relativt stora byggnadsbeståndet från sekelskiftet 1900 ger en förståelse för det tidiga skedet av Hallstahammars framväxt som samhälle. Bebyggelsen i Gröndal är relativt enhetlig med tanke på husens placering på tomterna, byggnadsvolymer och proportioner. Bebyggelsen med bostadshus och välbevarade uthus visar på äldre tiders hushållning och levnadsförhållanden. Områdets oregelbundna gatunät med små slingrande gator, olikformade tomter och lummiga trädgårdar är viktiga karaktärsdrag. Flertalet byggnaders fasader är klädda med träpanel, antingen stående locklistpanel eller liggande träpanel. Tegeltäckta sadeltak är vanliga. Uthus har i regel fasader av rödmålad stående träpanel eller rött tegel.

Vid Strömsholms kanal ligger ett flertal större villor utförda med hög ambition och i arkitekturstilar vanliga för början av 1900-talet. Villorna är helt eller delvis välbevarade med karaktär, ursprungliga proportioner och traditionella byggnadsmaterial. Med panel- eller putsklädda fasader i ljusa kulörer, sadeltak täckta med lertegel och en indragen placering i lummiga trädgårdar är villorna ett karakteristiskt och viktigt inslag i bebyggelsemiljön längsmed kanalen.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Gröndal

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Bostadshus från slutet av 1800-talet på Kanalvägen. Foto: Vlm-halehw-109.

■ Bostadshus från början av 1900-talet på Kanalvägen. Foto: Vlm-halehw-97.

■ Svinhus uppfört av tegel i slutet av 1800-talet på Brunnsvägen.
Foto: Vlm-halehw-194.

■ Ladugård i Gröndal på Kanalvägen. Foto: Vlm-halehw-110.

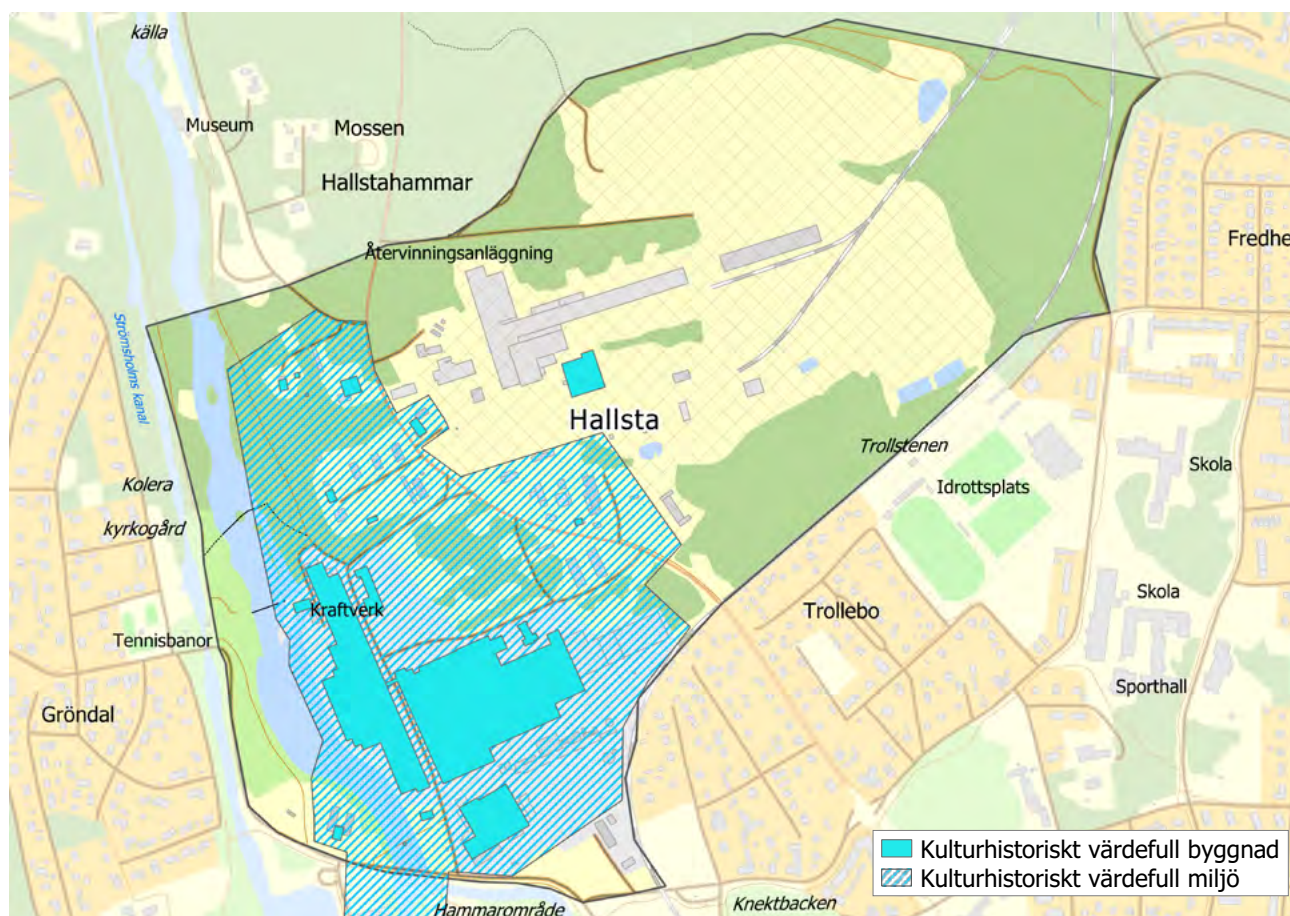
■ Hus från 1895 som någon gång under första 1900-talet byggdes ut i vinkel
för ett bageri på Karlslundsvägen. Foto: Vlm-halehw-164.

■ Svinhus uppfört i timmer 1903 på Karlslundsvägen. Foto: Vlm-halehw-184.

■ 5.7 Hallsta

Området Hallsta har vuxit fram under flera sekler och genom olika industriers tillkomst och expansion. Området består idag av industribyggnader, kontorsbyggnader samt arbetar- och tjänstemannabostäder.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Hallsta.

Historik

Vattenfallen i Kolbäcksån var en förutsättning för att en tidig industri kunde växa fram i Hallstahammar. Ån gav vattenkraft och utgjorde transportled från gruvorna och skogarna i norra delen av länet till Mälaren i söder. Redan under medeltiden utnyttjades ån för att driva kvarnar och på 1400-talet fanns Hallsta kvarn i området. Hallsta gård har anor från åtminstone 1380 och låg i närheten av Hallsta kvarn. År 1638 inrättades Hallsta kopparhammare vid Hallsta kvarn. År 1682 tog Johan Stricher över verksamheten vid kopparhammaren och lät här uppföra en ny

mangårdsbyggnad i karolinsk stil med säteritak omkring 1700. Byggnaden var ursprungligen rödmålad men fick reveterad fasadputs år 1886. Den flyttades 1928 till Vallby friluftsmuseum i Västerås.

Under andra hälften av 1700-talet omvandlades kopparverket Hallsta till järn-manufaktur. Stålbränning med specialugn infördes, samtidigt som skär- och valsverk. Strömsholms kanal, som byggdes under slutet av 1700-talet, och senare järnvägen, bidrog till att verksamheten växte. Vid mitten av 1800-talet moderniserades och utvecklades Hallsta bruk kraftigt och 1872 bildades företaget Hallstahammars AB. Bruket omfattade även jord- och skogsbruk, smedja, såg, tegelbruk, kvarn och bränneri. Från hantverksmässiga tillverkningsformer tog verksamheten ett kliv in i industriell produktion och upplevde sin storhetstid kring tiden sekelskiftet 1900.

Flera industriföretag etablerades i området. Bultfabriken grundades 1873 och specialiserade sig på tillverkning av skruvar, muttrar och bultar. Inledningsvis kom företaget att utnyttja Hallsta bruks tekniska infrastrukturer och lokaler. Elektricitetens intåg kring sekelskiftet 1900 gjorde att industrierna inte längre var beroende av vatten, varpå nya byggnader uppfördes och bruksområdet bredde ut sig. Fabrikena använde elektrisk belysning redan 1885, driften av maskinerna fick elkraft 1908.

På 1890-talet kunde Bultfabriken förvärva mark söder om Hallsta bruks område och utvidga sin verksamhet. Maskinparken utökades och området växte österut, där arbetarnas kolonilotter och trädgårdar legat. Ur Bulten bildades 1931 företaget Kanthal. Till en början nyttjade den nystartade industrin Bultens lokaler innan ett nytt smältverk byggdes på Kantahls nu stora industriområde söder om Sörkvarnsvägen. År 1938 slogs företagen Bultfabriken och Kanthal samman, expanderade kraftigt på 1940-talet och hade som mest, i mitten av 1960-talet, 2 400 anställda. År 1960 uppfördes Bultens kontorsskrapa, ritat av arkitekt Folke Hederus som även ritade bostäder till de anställda. Företagen gick senare åter skilda vägar och Kanthal blev en del av Sandvikskoncernen. Under 1980- och 90-talen växte företaget Bulten genom förvärv inom Sverige, Tyskland, Polen och Kina och på 1990-talet inleddes ett fokus på fästelement inom fordonsindustri. År 2019 hade Bulten cirka 1 400 anställda.

Hallstahammars AB flyttade under 1900-talet från sin ursprungliga plats och uppförde nya lokaler väster om bostadsområdet Trollebo, i närheten av Strömsholms kanal. Ett nytt huvudkontor tillkom under 1960-talet. Den ursprungliga anläggningen övergavs och revs slutligen 1986. Delar av den äldre industrimiljön används idag som kontor och magasin. I övrigt är området fortfarande aktivt som industriområde.

Industriföretagen tog ett stort socialt ansvar för arbetarna. De uppförde bostäder till arbetare, förmän och tjänstemän på bägge sidor om kanalen. Detta var också ett sätt att locka nya arbetare till företaget. Arbetarnas bostäder var oftast om ett rum och kök och låg avskilda från tjänstemannabostäderna. I anslutning till bostäderna och industrilokalerna fanns kolonilotter, sjukstuga och samlingslokal med fotbollsplan. År 1913 uppfördes Bultlokalen som samlingslokal till anställda på Bultfabriken. Bultlokalen blev byggnadsminne 2017. I och med företagens expansion under 1900-talet uppfördes brukshotell, bostäder med mera.

Övergripande karaktär

Området präglas av storskaliga industribyggnader i två till tre våningar i rött tegel från slutet av 1800-talet och 1900-talets första del. Den äldre arkitekturen har dekorativa detaljer i fasaderna såsom framträdande listverk och lisener som anspelar på klassiska arkitekturstilar. Spröjsade fönster, flacka sadeltak och ljusinsläpp från lanterniner förekommer. Uttrycket är representativt för periodens industribyggnader och inspirationen kommer från England och Tyskland. På en del ställen i området förekommer rester av äldre spårdragningar från stickspår.

Att verksamheten fortfarande expanderade under 1900-talet visar de kontor, industribyggnader och tillbyggnader i rött eller brunt tegel och ljus eller röd plåt med fönsterband, uppförda under mitten av 1900-talet. Söder i området ligger ett kontorshus från 1962 uppfört av Bulten. Byggnaden har en höghusdel med vertikalt betonade fönsterpartier och två lägre sammanhängande byggnadskroppar i ljus puts och koppartak.

Även småskaliga verkstads- och kontorsbyggnader förekommer i området, samt annan typ av bebyggelse. I områdets mellersta del finns tidstypiska flerbostadshus från 1960- och 70-talen med röda tegelfasader. Nordväst i området ligger en tjänstemannabostad från slutet av 1800-talet med fasader i gul puts och tillhörande bod och dass. Söder om denna finns ytterligare en tjänstemannabostad i ljus puts med brutet tak, som även har använts som sjukstuga. Utmed södra delen av Industrigatan ligger ett ljust putsat tvåvåningshus från 1890-talet som har använts som post- och telegrafstation.

■ Industribebyggelse med tegelfasader och storskaliga byggnadskroppar. Foto: Vlm-halfe-46.

■ Flerbostadshus i rött tegel uppfört 1970. Foto: Vlm-halfe-59.

Kulturhistoriska värden i Hallsta

Området har en lång kontinuitet som industriområde vilket har ett stort identitetsvärde för invånarna i Hallstahammar. Industrieföretagen har haft en stor betydelse för Hallstahammars tätorts framväxt och utveckling och bebyggelsen är därför viktig ur ett lokallistoriskt perspektiv. Byggnader från olika tidsperioder visar på verksamheternas långa kontinuitet och dess olika utvecklingsfaser. Spårdragningarna har ett pedagogiskt värde och kan berätta om tidigare industriverksamhet.

Industribyggnaderna från början av 1900-talet, som Bultfallets kraftstation, har en dekorativ tegelarkitektur utförd med hög kvalitet. Välbevarade byggnader visar på vanliga arkitekturstilar och byggnadsmaterial för industribyggnader från tiden. Byggnader i en till två våningar, har flacka sadeltak, lanterniner, småspröjsade fönster, fönsterband och fasader i rött tegel och plåt.

Samlingslokalen Bultlokalen är utsedd till byggnadsminne enligt kulturmiljölagen. Byggnaden är en symbol för början av Bultfabrikens storhetstid och för det patriarkala samhälle som byggdes upp kring företaget. Lokalen har varit viktig i den fackliga och politiska arbetarrörelsen genom sin koppling till Bultens fabriker som har präglat Hallstahammars utveckling under tre sekel. Bostäder och byggnader uppförda för anställda vid industrierna visar på företagets sociala ansvar och dess expansionsperioder samt på levnadsförhållanden för människor som har arbetat på platsen.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Hallsta

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Bultlokalen på Bultfabriksvägen invigdes 1914 som samlingslokal för arbetare på Bulten. Foto: Vlm-halfe-55.

■ Bultfallets kraftstation (Bultfallet III) uppförd 1921 på Industrigatan. Foto: Vlm-halfe-50.

■ Bultenområdets industrilokaler har kompletterats och byggts ut när verksamheterna utvidgats. Foto: Vlm-halfe-26.

■ Utbyggda industrilokaler på Bultenområdet. Foto: Vlm-halfe-20.

■ Bultenkontoret uppfört 1960 på Hans Von Kantzows väg. Foto: Vlm-halfe-122.

■ Hallstahammars bruks nya huvudkontor från 1960-talet på Odelbergavägen. Foto: Vlm-halfe-18.

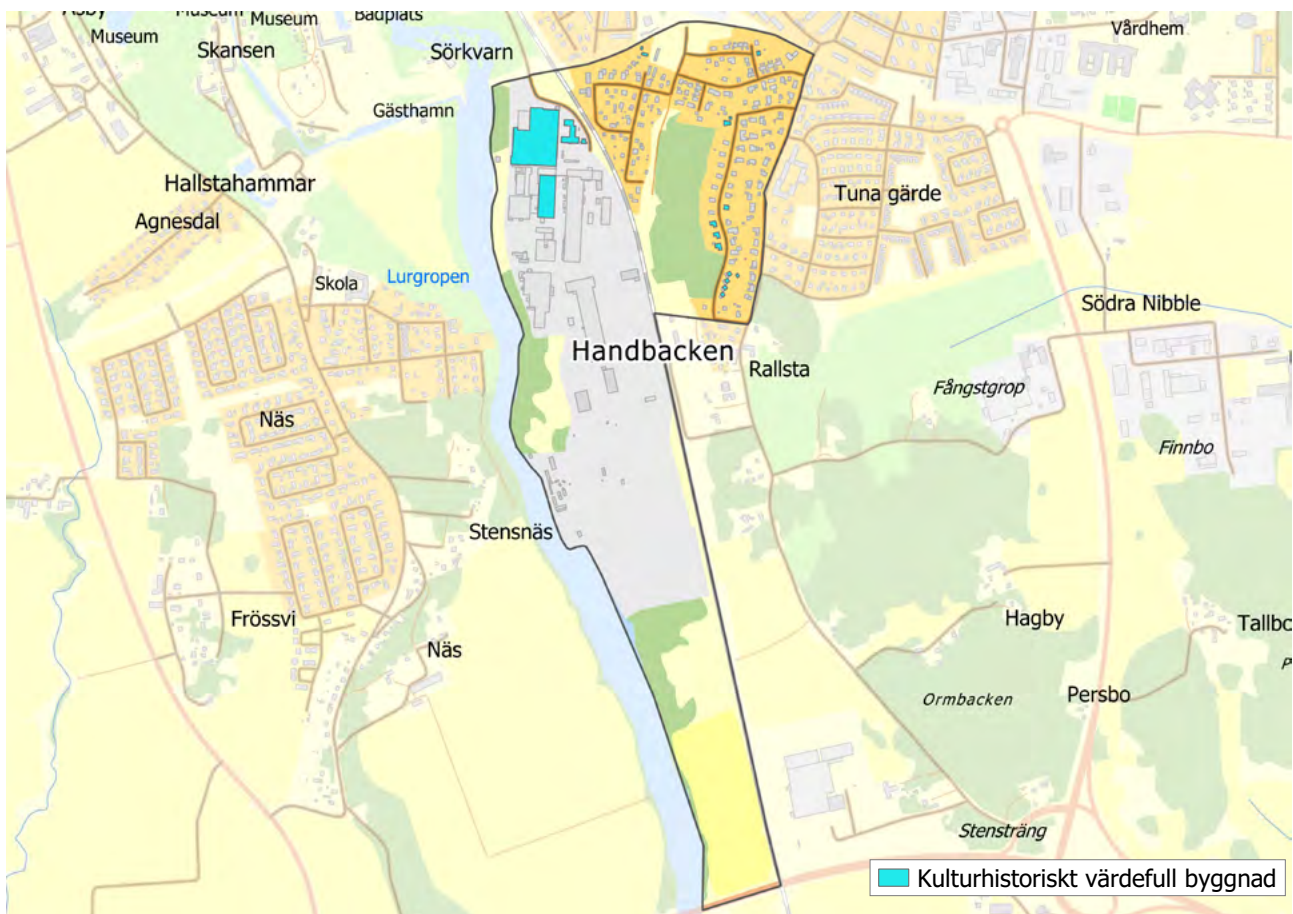
■ Tjänstemannabostad från sent 1800-tal i norra delen av området. Foto: Vlm-halfe-105.

■ Tjänstemannabostad från 1900-talets början i norra delen av området. Har även använts som sjukstuga. Foto: Vlm-halfe-80.

■ 5.8 Handbacken

Handbacken är ett bostads- och industriområde i centrala Hallstahammar. I norr avgränsas området av Norra Västeråsvägen och Sörkvarnsvägen, i öster av Rallstavägen, i söder av E18 och i väster av Kolbäcksån. Landskapet består både av flacka bebyggda och obebyggda områden samt kuperad skogsmark. Industriebyggnader är från 1930-talet och framåt. Bostadsbebyggelsen i Handbacken är av blandad typ, huvudsakligen uppförd på 1950-, 60- och 70-talen.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Handbacken.

Historik

Namnet Handbacken har högst troligen uppkommit av den skogbeklädda kulle som finns mitt i området. Innan Handbacken började bebyggas bestod området

i huvudsak av skog och gården som hörde till de närliggande gårdarna Rallsta och Östra Tuna. I norra Handbacken finns en parstuga från mitten av 1800-talet bevarad. Jordkällaren på tomten sägs en gång ha fungerat som fängelse.

Järnvägen, som i nordsydlig riktning leder genom området, byggdes i slutet av 1800-talet. Vid denna tid byggdes även ett fåtal bostadsenheter såsom Berget, Dalby och Karlshof i anslutning till Rallstavägen. På Rallstavägens östra sida, i det angränsande området Tuna, låg vid denna tid ett skolhus. Rallstavägen, som går i nordsydlig riktning genom området, har sedan länge fungerat som huvudled söderut mot Kolbäck. En bensinmack byggdes intill Västeråsvägen på 1940- eller 1950-talet. Sörkvarnsvägen och Brånstaleden tillkom 1966–1967, varav den senare bidrog till att Rallstavägen inte längre utgjorde huvudväg till Kolbäck.

Rallsta tegelbruk bildades i slutet av 1800-talet med anledningen av förekomsten av varvig lera i jorden. Till en början bedrevs verksamheten på västra sidan om Kolbäcksånen, tills den omkring 1900 flyttades över till den östra sidan, i södra delen av nuvarande industriområde. Tegelbruket hade ett 50-tal anställda och dessutom extrapersonal under sommartid. Till en början fanns vid tegelbruket ett sågverk och ett varv, men så småningom inriktades produktionen på murtegel, taktegel och rör.

År 1931 bildades industriföretaget Kanthal AB, ett dotterbolag till Bultfabriken. Fabriken anlades norr om tegelbruket på Kolbäcksåns östra sida. Produktionen bygger på framställning av elektriskt motståndsmaterial, baserat på en uppfinning av företagets grundare Hans von Kantzow. Till en början uppfördes tre verkstäder; manufakturverk, smältverk och elektrostålgjuteri. År 1945 köpte Bultkoncernen tegelbruket med tillhörande jordbruk. Tegel tillverkningen fortsatte under några år, främst till byggnadsmaterial för eget behov, men skars så småningom ned till att omfatta produktion av eldfast tegel och keramik. År 1981 revs tegelbruket. Med tiden har industriområdet expanderat och modernare lokaler har kompletterat de tidigaste tegelbyggnaderna.

Det byggdes bostäder av blandad karaktär på Handbacken under perioden 1950–1990. Viss bostadsbebyggelse har koppling till industriföretaget Kanthal. Exempelvis finns ett tiotal tjänstemannavillor öster om fabriken, uppförda på 1950-talet och fyra kedjehus söder i Handbacken, uppförda 1962 för lägre ingenjörer. År 1972 styckade Kanthal av delar av skogsmarken i Handbacken som såldes och bebyggdes med villor.

Övergripande karaktär

Handbacken består både av flack mark och av ett parti med kuperad skogsmark. Järnvägen i nordsydlig riktning delar området i två delar. Öster om järnvägen finns det bostadsbebyggelse och väster om järnvägen industriebebyggelse.

Bostadsbebyggelsen i Handbacken har en blandad och brokig karaktär, till stor del på grund av att den har kommit till under olika årtionden på 1900-talet. Tomtstorlekar och former varierar liksom gatustrukturen som utgör en blandning av äldre och nyare vägar. Till övervägande del har bebyggelsen skiftande utseende, förutom några få grupperingar av likadana hus. Det finns bland annat två grupper om tre gulmålade friliggande trävillor och tre vitmålade parhus i norra Handbacken, ett tiotal villor avsedda för tjänstemän på Kanthal öster om skogsområdet samt kedjehus uppförda åt lägre ingenjörer i områdets södra del.

Den nuvarande industribebyggelsen intill Kolbäckån består av stora industribyggnaderna i rött tegel med sparsmakad och funktionell arkitektur. Industribyggnaderna har genom åren om- och tillbyggts. I dessa senare tillägg har moderna material använts, till största del trapetskorrugerad röd eller ljus plåt. I norra Handbacken finns ett par föreningslokaler som används av Föreningen Bron samt Hallstahammarförsamlingen av Jehovas vittnen.

■ Kanthals industribyggnader väster om järnvägen är till största del uppförda i rött tegel. Foto: Vlm-halsbx-2373.

■ Byggnaderna och området har kompletterats med detaljer och konstruktioner i plåt. Foto: Vlm-halsbx-2252.

■ Föreningslokal i norra Handbacken. Foto: Vlm-halehw-251.

■ Gata med varierad bebyggelse i Handbackens villaområde. Foto: Vlm-halehw-283.

Kulturhistoriska värden i Handbacken

Ett fåtal välbevarade byggnader finns kvar från andra halvan av 1800-talet, som är Handbackens äldsta bebyggda tid. De har ett särskilt kulturhistoriskt värde. På en stor kuperad tomt med äldre träd finns en rödfärgad timrad stuga i ett plan med naturstenssockel. Den berättar om för den tiden vanliga byggnadsmaterial och tekniker samt om sociala levnadsförhållanden. Ett fåtal byggnader från tidigt 1900-tal finns representerade i området i närhet till Rallstavägen. Byggnadernas placering längs vägen berättar om vägens tidigare betydelse.

Enstaka byggnader pekas ut som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Bland dessa finns fyra kedjehus som är uppförda åt lägre ingenjörer anställda på företaget Kanthal. Kedjehusen i en och en halv våning har putsade fasader, sadeltak täckta med tegel och fönster i en eller två rutor. I anslutning till kedjehusen finns en byggnad som utgjorde gemensam tvätt-, frys och värmecentral. Det finns även en välbevarad tjänstemannabostad som uppfördes av Kanthal AB. Dessa byggnader är utförda med höga ambitioner beträffande byggnadsmaterial och utformning och visar på fabriks omsorg om sina anställda fortfarande på 1960-talet, trots förekomsten av kommunala bostadsbolag. Att fabriksföretag uppförde bostäder åt sina anställda har en koppling bakåt i tiden till de äldre brukssamhällena, men som alltså även förekom under 1900-talet. Det var ett sätt att locka arbetare till företaget och berättar om företagets behov av arbetskraft vid tiden.

Av industribebyggelsen finns några byggnadsexempel på stram modernistisk industriarkitektur med tidstypisk karaktär bevarad. Exempel på detta är bland annat Kallvalsverkets byggnad från 1953 och laboratoriets ursprungliga byggnadskropp från 1963.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Handbacken

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

Kallvalsverksbyggnaden uppförd 1952 har byggts till i flera omgångar.
Foto: Vlm-halsbx-2295.

Portvaktarstugan är en av de äldsta byggnaderna inom Kanthals industriområde, uppförd 1938. Foto: Vlm-halsbx-2253.

■ Kedjehus uppförd 1962 åt lägre ingenjörer i södra delen av området.
Foto: Vlm-halsb-777.

■ Gemensam tvätt-, frys och värmecentral till kedjehusen uppförda 1962 åt lägre ingenjörer i södra delen av området. Foto: Vlm-halsb-783.

■ Parstuga från mitten av 1800-talet i norra Handbacken hör till områdets äldsta bebyggelse.
Foto: Vlm-halehw-239.

■ Villa från början av 1900-talet i närheten av före detta Rallsta by. Foto: Vlm-halsb-765.

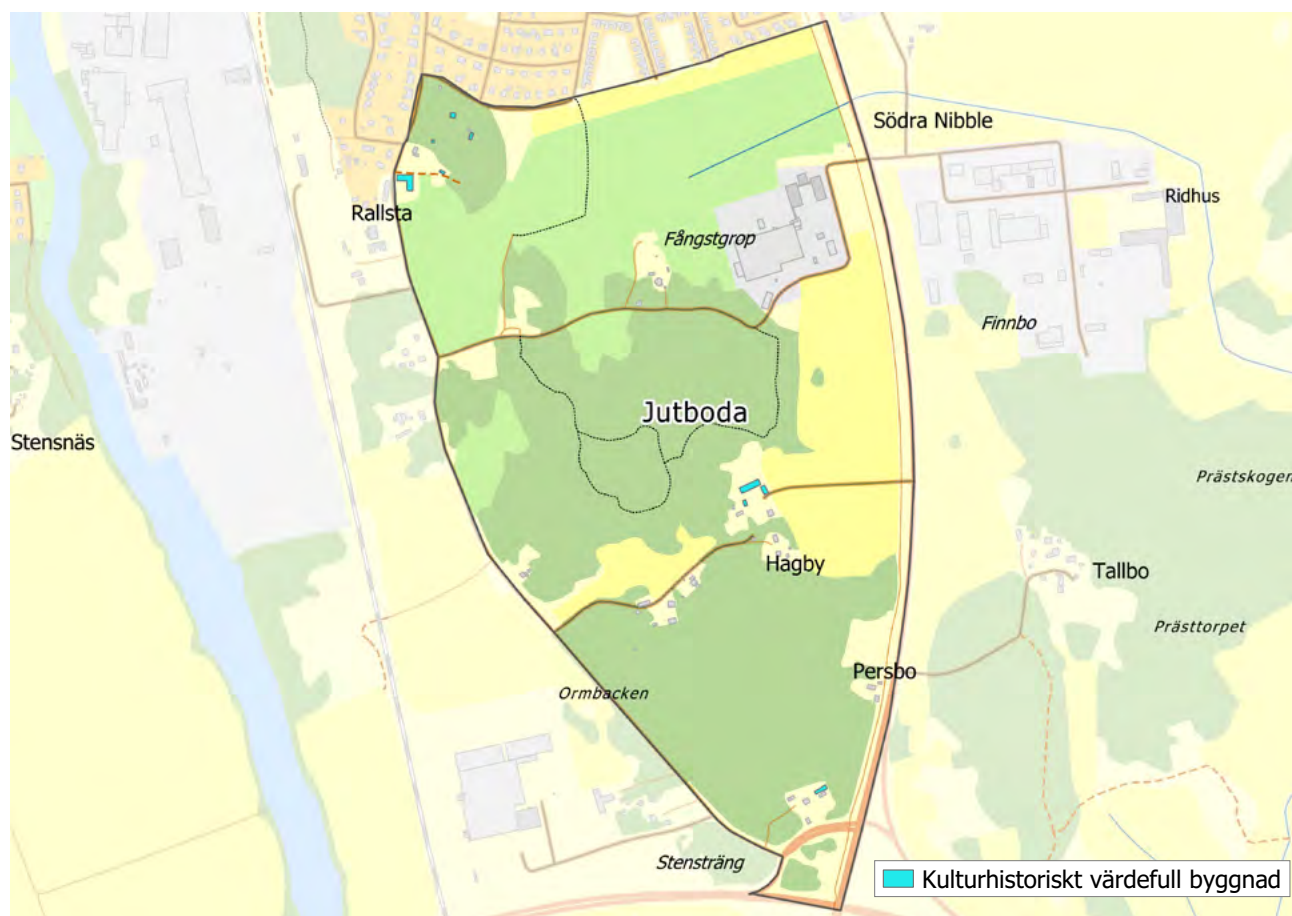
■ Arkitektritad villa uppförd 1956 på Bagarevägen. Foto: Vlm-halsb-904.

■ Villa uppförd åt tjänsteman på Kanthal på 1950-talet.
Foto: Vlm-halehw-329.

■ 5.9 Jutboda

Jutboda ligger söder om tätortens bebyggelse och avgränsas i öster av Bränstaleden och i väster av Rallstavägen. Området är delvis kuperat och trädbevuxet och har en gles bebyggelse.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Jutboda.

Historik

Juteboda var under 1700-talet ett frälsehemman och ägdes senare av Hallsta gård. Under sent 1700-tal hade ägandet övergått till de bönder som brukade marken. På 1800-talet inhystes familjer och ibland fattiga i hemmanet. Platsen där det tidigare legat bestod under början av 1900-talet av tre bostadsenheter. Dessa kallades Fridhem, Lugnet och Anneberg där den sistnämnda låg under Rallsta gårds egendom.

Området Jutboda består även idag av åkermark och skogspartier med spridda gårdar. Hagby, som består av tre bostadshus, benämndes Hagen under sent 1800-tal med två mindre bostadshus. Gården Rosenberg, som ligger längst söderut i området angränsande till påfarten på E18, tillkom under sent 1800-tal. Under andra halvan av 1900-talet har gårdar och mindre bostadsenheter med ekonomibyggnader rivits, till exempel Fridhem och Anneberg.

På båda sidor om Rallstavägen byggdes enkelt utförda baracker under 1950-talet. Arbetskraftsinvandringen i Hallstahammar var vid den här tiden stor på grund av närliggande industriers expansion i mitten av 1900-talet. Arbetare rekryterades bland annat från Italien och Finland och bodde här i stugor med sina familjer. Ungkarlar bodde i baracker som hade iordningställt av industriföretagen. I Jutboda låg husen sydost om Rallsta herrgård. Mindre bostadshus och några längre baracker var placerade rätlinjigt på bägge sidor av en huvudgata. Italienarna var katoliker, varpå ett katolskt kapell inrymdes i en tvättstuga intill Bultens kontor i det angränsande området Rallsta. Barackerna och bostadshusen revs under 1970-talet då behovet av dem inte längre fanns. Vissa av barackerna såldes och uppfördes som sommarstugor på spridda platser. År 1973 etablerade Bulten-Kanthal AB en mekanisk verkstad, Jutbodaverken, vid Bränstaleden på före detta åkermark.

Övergripande karaktär

Jutboda har en lantlig karaktär med storskaliga bostadshus och tillhörande ekonomibyggnader med koppling till jordbruket. Omgivande breder öppna odlingslandskap och skogspartier ut sig. Bostadshusen har i regel fasader av träpanel målade i rött, gult eller vitt. Ekonomibyggnader har fasader av röd träpanel och tegeltäckta sadeltak. Trädplantering har ersatt jordbruksmark i områdets norra del. Få bostadshus har tillkommit under 1900-talets andra hälft. Industrianläggningens byggnader är storskaliga med fasader av plåt i varierande kulörer. Anläggningens kontor har plant tak med kraftigt takkrön och fönsterband.

■ Bostadshus i Hagby från 1935. Byggnaden ersatte ett äldre bostadshus. Foto: Vlm-halsb-3309.

■ Mindre bostadshus på gården Rosenberg. Foto: Vlm-halsb-3297.

■ Industribyggnad från 1970-talet med tidstypisk plåtfasad. Foto: Vlm-halsb-3347.

■ Kontor från 1970-talet med tidstypiskt kraftigt takkrön och fönsterband. Foto: Vlm-halsb-3350.

Kulturhistoriska värden i Jutboda

Jutbodas bebyggelse med koppling till jordbruk berättar om områdets historiska och nuvarande användning samt om levnadsförhållanden för människor som har bott och arbetat på platsen. Området har kvar sin lantliga karaktär med storskaliga bostadshus och tillhörande ekonomibyggnader med olika ursprungliga funktioner.

De äldre ekonomibyggnaderna är i huvudsak uppförda i traditionell stil med träpanel i röd slamfärg, vit- eller svartmålade detaljer samt tegeltäckta sadeltak. De kan berätta om jordbrukets verksamhet och dess utveckling och om vanliga byggnadstekniker och material för tiden. Bostadshusen har ett tidstypiskt utseende från tiden kring sekelskiftet 1900 med välbevarade detaljer såsom spröjsade fönster, tegeltak och traditionell färgsättning i rött eller gult.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Jutboda

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Lider på gården Hagby från början av 1900-talet. Foto: Vlm-halsb-3310.

■ Ladugård från 1800-talet vid gården Rosenberg. Foto: Vlm-halsb-3299.

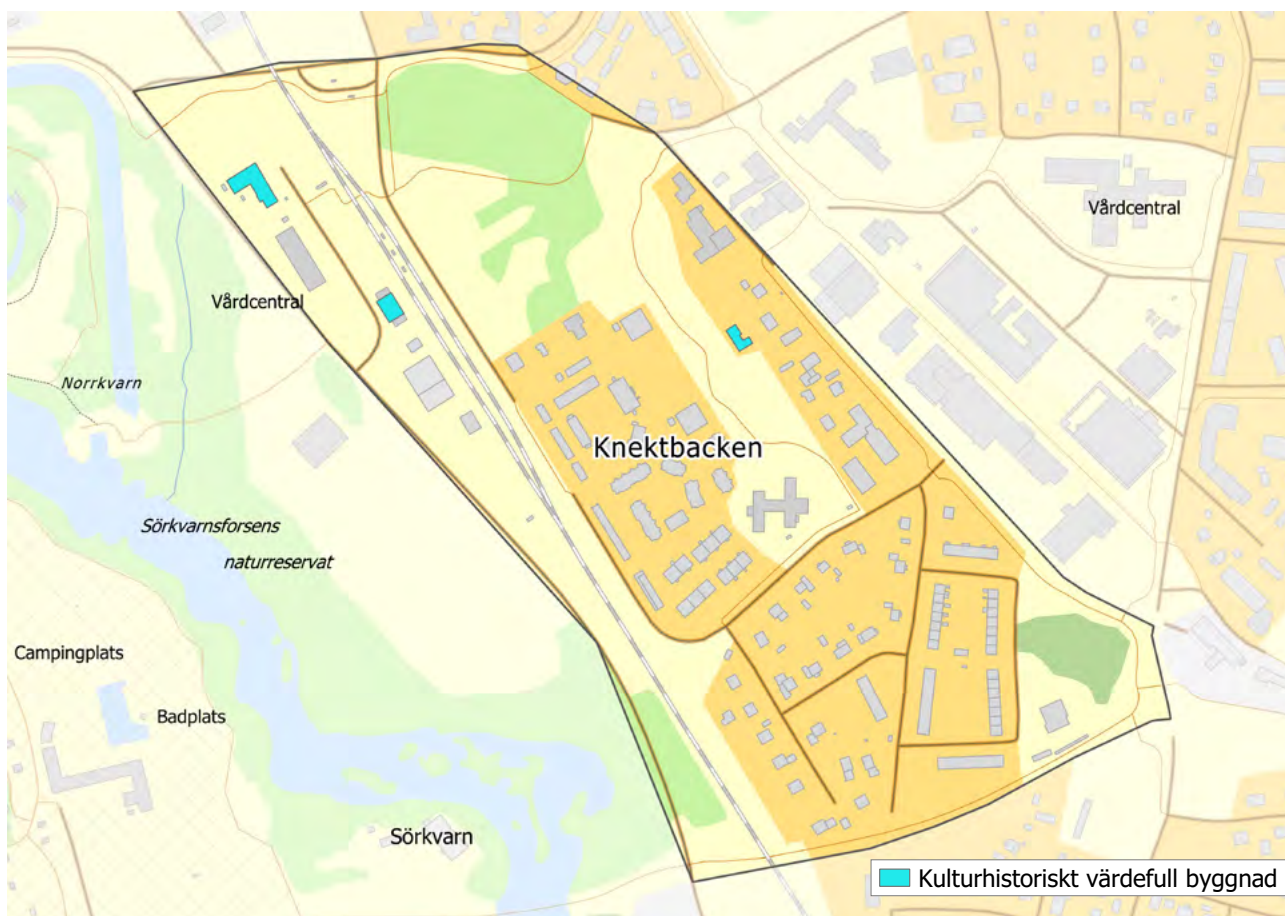
■ Bostadshus från 1800-talet vid Rallstavägen i norra delen av Jutboda. Foto: Vlm-halehw-359.

■ Timrat uthus från 1800-talet vid Rallstavägen i norra delen av Jutboda. Foto: Vlm-halehw-360.

■ 5.10 Knektbacken

I centrala Hallstahammar öster om järnvägen ligger Knektbacken. Här finns järnvägsstationen och bostadshus från 1900-talets början, radhus och villor från 1940-talet och flerbostadshus från början av 2000-talet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Knektbacken.

Historik

Ett järnåldersgravfält medstensättningar som ligger på en lövträdsbevuxen höjd i norra delen av området visar att det funnits mänsklig aktivitet sedan lång tid tillbaka på platsen. Nedanför denna finns en äng med lämningar efter en boplat.

År 1899 öppnade Gränges-Oxelösundsbolaget en linje till Ramnäs och Hallstahammar fick en järnvägsstation samma år. I anslutning till stationen uppfördes individuellt

utformade egnahemsvillor på ängsmark söder om gravfältet. Området kom att kallas för Tomtebo. Villabebyggelsen tillkom huvudsakligen mellan 1900–1940 och utgjordes till största del av enfamiljshus i en eller två våningar. I vissa fall inrymdes butiker i bottenvåningen. Husen byggdes av trä med fasader i puts eller brädpanel. På tomterna anlades trädgårdar och uthus uppfördes. Vissa av bostadshusen kom att ingå i den centrumbildning som utvecklades norr om Knektbacken utmed Köpmangatan, idag Nygatan. I området fanns under mitten av 1900-talet här en bank, butiker och mindre verkstäder. I östra delen av området, längs Hantverkargatan, finns flera bostadshus kvar där affärsrörelser bedrivits och i flera fall fortfarande är aktiva, såsom hembageri, symaskinsbutik och kontor.

■ Hallstahammars stationshus från 1899 och två närliggande villor, 1906. Foto: Ernst Blom, Vlm-B 10866.

Under 1940-talet började befolkning att öka i Hallstahammars tätort på grund av industriföretagens kraftiga expansion. Bostadshus uppfördes både av industriföretag och av andra bostadsbolag. I Knektbackens södra del uppfördes på 1940-talet radhus av HSB och egnahemsvillor. Industriföretagens expansion innebar att behovet av arbetskraft var stort. Företaget Bulten öppnade på 1940-talet daghemmet Humlan i Knektbacken, väster om järnvägen, i syfte att underlätta rekryteringen av arbetare. Daghemmet möjliggjorde för arbetande kvinnor att cykla till daghemmet på rasterna för att amma. Friskintyg krävdes samt att en av föräldrarna var anställda vid Bulten. År 1971 övergick daghemmet i kommunal regi och verksamheten är fortfarande i gång. Merparten av villorna från början av 1900-talet, som vette mot järnvägen, revs under 1970-talet. Endast en byggnad återstår. Efter att villabebyggelsen revs bebyggdes området med parhus, radhus och höghus samt en förskola. Under 2000-talet har ytterligare ett höghus uppförts i områdets södra spets intill Sörkvarnsvägen.

Övergripande karaktär

I områdets norra och sydöstra del finns kuperade grönområden. Knektbackens bebyggelse har en brokig karaktär med byggnader från olika tidsperioder under 1900-talet och in på 2000-talet. Främst rör det sig om bostadsbebyggelse i form av villor, radhus och flerbostadshus i en till fem våningar. Längs Hantverkaregatan ligger villor och mindre flerbostadshus i en och en halv till två plan i en variation av fasadmaterial som tegel, trä eller puts med skiftande fasadkulörer. Bostadshusen ligger med entrén mot gatan på de långsmala tomterna med uthus och förrådsbyggnader på baksidan av tomten.

I mellersta Knektbacken finns par- och flerbostadshus ljust putsade med traditionella sadeltak täckta med tegelpannor från slutet av 1900-talet. Tillhörande förråd och garage har fasader i röd- och gulmålad träpanel. Söder om dessa ligger ett område med egnahemsvillor och radhus främst från 1940-talet. Radhusen har fasader i träpanel målade i gult, blått eller grönt och har förändrats genom åren. Husen har en liten förträdgård samt en gemensam grönyta med äppelträd och lekplats. En större grönyta finns kvar efter att flera villor i området har rivits. Egnahemsvillorna i en och en halv till två plan har varierade utseenden och färgsättning bland annat med fasader i träpanel, mexisten och puts.

På västra sidan av järnvägen ligger stationsbyggnaden från början av 1900-talet. Den har ljusputsad fasad och riklig tegelornamentik. Utformningen är typisk för tiden och utseendet är snarlikt flera stationsbyggnader i länet. Norr om stationsbyggnaden ligger en vårdcentral och norr om denna en förskola uppförd av Bulten. Byggnaden har ett för tiden typiskt utseende i ljus puts och symmetriskt placerade fönster.

■ En av de radhuslängor som HSB uppförde under 1940-talet, kv. Torkan. Foto: Vlm-halsb-660.

■ Den enda kvarvarande villan mot järnvägen från början av 1900-talet. Foto: Vlm-halsb-174.

■ Höghus från slutet av 1900-talet i mitten av området. Foto: Vlm-halsb-186.

■ Bostadsbebyggelse i ljus puts från slutet av 1900-talet i mitten av området. Foto: Vlm-halsb-192.

Kulturhistoriska värden i Knektbacken

Stationshuset vittnar tillsammans med järnvägen om samhällets genomgripande förändring vid tiden kring sekelskiftet 1900. Järnvägen var en stor anledning till industriens och samhällets utveckling och framväxt under första halvan av 1900-talet. Stationen var under lång en period en av Hallstahammars samlingspunkter och har därmed ett identitets- och symbolvärde. Snarlika stationshus finns på andra orter i Västmanland såsom Surahammar och Skinnskatteberg. Stationshuset är till stora delar välbevarat i proportioner, byggnadsmaterial och utformning, vilket ger kunskap om dess tillkomsttid. Byggnaden, med drag av jugend, engelsk villastil och schweizerstil, berättar om för uppförandetiden vanliga byggnadsmaterial och arkitekturstilar.

Området har en varierad bostadsbebyggelse från olika tidsperioder. Några bostadshus från början av 1900-talet finns bevarade med uthusbyggnader på långsmala tomter. Byggnaderna berättar om det egnahemsvillaområde som växte fram i samband med järnvägens och stationsbyggnadens anläggande och som delvis hade tillhörande serviceverksamhet, såsom butik i bottenvåningen, verkstad eller snickeri. Verksamhetsbyggnader visar på hur bostad och verksamhet samlades på den egna tomten, vilket var vanligt förekommande i Hallstahammar innan den stora centrumetableringen. Gårdsbyggnaderna är till största delen klädda med rödmålad panel.

Byggnaden som uppfördes som Bultens daghem och bostadsbebyggelsen från 1940-talet berättar om en kraftig expansionsperiod för industrin och hur företaget Bulten verkade för att lösa tillgången till arbetskraft genom att förse arbetare med barnomsorg.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Knektbacken

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Bultens daghem från 1948 är idag förskolan Humlan. Byggnaden ligger vid Hans von Kantzows väg. Foto: Vlm-halehw-419.

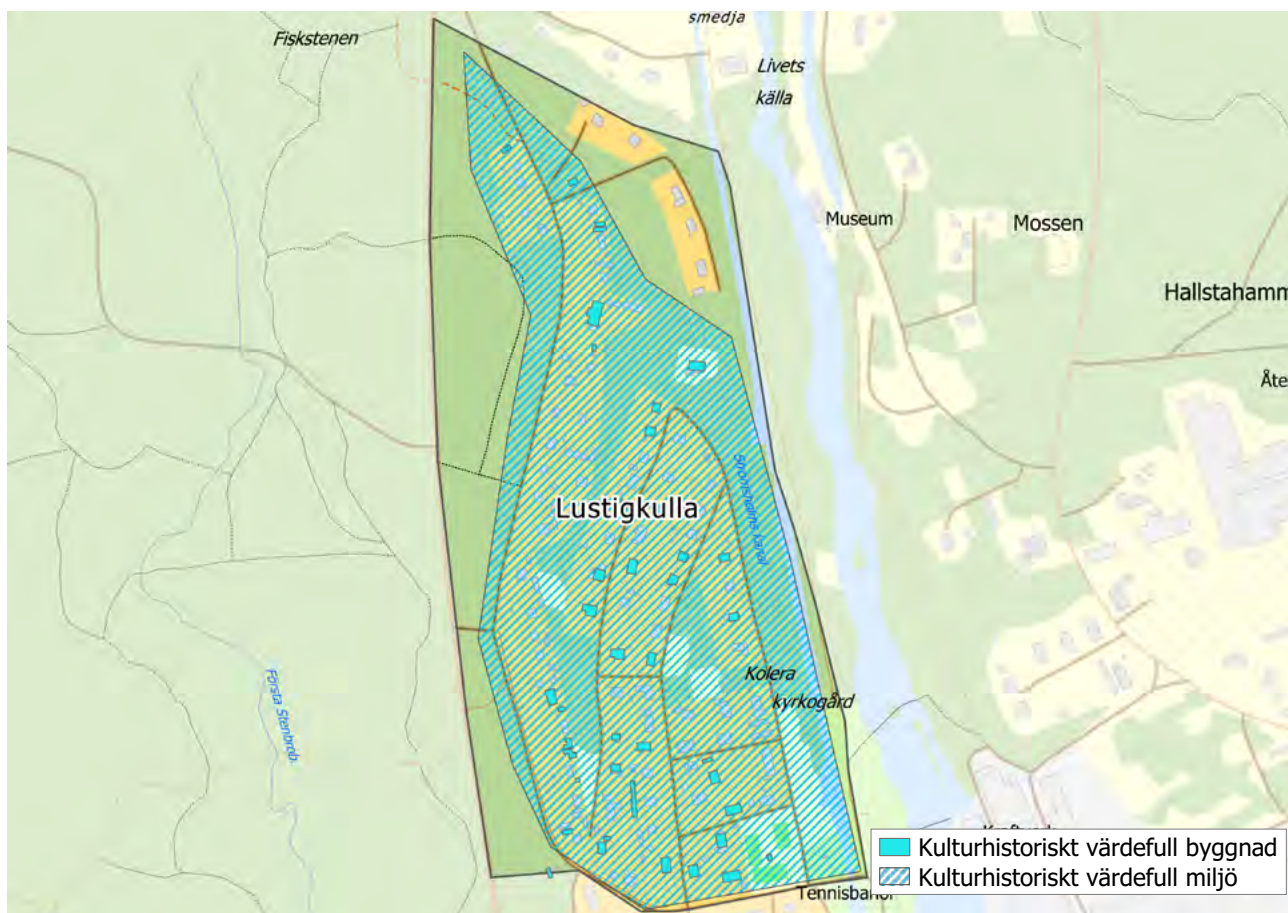
■ Byggnad från 1915 på Norra Hantverkargatan. Den uppfördes med bostadsutrymme i bakre delen och verkstad i den främre. Senare byggdes tvättstuga och snickeri. Foto: Vlm-halsb-632.

■ Stationshuset vid Knektbacken med bevarade fasaddetaljer. Foto: Vlm-halfe-117.

■ 5.11 Lustigkulla

Lustigkulla är ett bostadsområde i norra delen av Hallstahammars tätort. Området avgränsas av Trångfors i norr, Strömsholms kanal i öster, Gröndal i söder och Bergslagsvägen i väster. I området finns tjänstemannabostäder från 1920-talet och från 1935 till 1950, uppförda av företaget Bulten.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Lustigkulla.

Historik

När Strömsholms kanal byggdes om 1842–1860 härjade en koleraepidemi i området. En kolera kyrkogård anlades då mellan bebyggelsen i Lustigkulla och kanalen, nu registrerad som en fornlämning. Träkors ska ha markerat gravarna.

Bebyggelsen i Lustigkulla har vuxit fram sedan 1800-talet, med de äldsta husen vid Slängarbacken och längs Bergslagsvägen. Bebyggelsen består till största del av bostadshus som tillkom med anledning av närliggande Strömsholms kanal, Hallstahammars bruk och Bultfabriken. Intill Strömsholms kanal låg Lustigkullaslussen, med egen slussvaktare och bostadshus. På 1870-talet öppnade en handelsbod i Lustigkulla på platsen där tennisplaner idag finns. Bostadshus tillkom i området. Till husen fanns i regel fåhus, vedbod och dass. Denna bebyggelse är idag till stor del ombyggd, men en del uthus är bevarade och har fått funktioner som förråd, garage eller liknande. I områdets norra del låg Trångfors skola, uppförd 1898.

År 1918 köpte Bulten markområdet där handelsboden låg och byggnaden revs. Därefter öppnade en lanthandel på södra sidan om Slängarbacken, i området Gröndal. I området strax norr om Slängarbacken började Bultfabriken uppföra tjänstemannabostäder omkring år 1920. De flesta tjänstemannabostäderna byggdes dock mellan 1935–1950 utmed Åsvägen, Sveavägen och Kanalvägen. Dessa hus var både en- och tvåfamiljshus samt ett par flerbostadshus med ljusa eller jordfärgade putsade fasader. År 1972 gjordes en ny stadsplan för Lustigkulla och Gröndal, vilket möjliggjorde byggandet av villor. Villor med garage uppfördes under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet i södra Lustigkulla och längs Bergslagsvägen.

Övergripande karaktär

Bostadsområdet Lustigkulla ligger väster om Kolbäcksån. I södra Lustigkulla och längs Bergslagsvägen finns ett antal villor med garage uppförda i slutet av 1970-talet och i början av 1980-talet. Dessa villor har varierande utseende, är i huvudsak i en och en halv plan, har sadeltak täckta med betongpannor och fasadmaterialet mexisten eller stående träpanel. I norr ligger Trångfors skola från år 1898.

En relativt omfattande och sammanhållen bebyggelse utgör tjänstemannabostäder som uppfördes av Bulten. De äldsta tjänstemannabostäderna i söder från omkring år 1920 uppfördes i trä och är idag panelklädda och målade i ljusa eller mörka kulörer. De har sadeltak och i många fall frontespis och lunettfönster. Den nyare tjänstemannabebyggelsen från 1935–1950 ligger utmed Åsvägen, Sveavägen och Kanalvägen och har en funktionalistisk stil. Byggnaderna har ljusa eller jordfärgade putsade fasader, flacka tak, balkonger med smäckra räcken i smidesjärn och fönster placerade för att maximera ljusinsläppet. De flesta husen är för en eller två familjer, även om det finns inslag av flerbostadshus.

Ett antal hus i området är från sekelskiftet 1900 och har timmerstomme med panelklädda fasader målade i ljusa pastellkulörer eller rött med vita snickerier och tegeltak. Flera av dessa bostadshus har förändrats genom ändrade detaljer som till exempel nya fönster, ändrade kulörer och utbyggda altaner.

Kulturhistoriska värden i Lustigkulla

Området med ett flertal tjänstemannabostäder åt företaget Bultfabriken är intressant ur ett socialhistoriskt-, industrihistoriskt- och lokalhistoriskt perspektiv. Bostadsområdet ligger åtskilt och på ett visst avstånd från industribyggnaderna öster om ån, vilket utgör en typisk struktur för bruks- och industrimiljöer. Det visar på en hierarkisk ordning och på företagets ansvar över de anställda. Bostadsområdet kan berätta om levnadsförhållanden för människor som har arbetat och bott på platsen och på de sociala och ekonomiska skillnaderna mellan arbetare ur de olika klasserna. Företaget Bulten har varit en mycket betydelsefull arbetsgivare i orten och viktig för Hallstahammars framväxt. Tjänstemannabostäderna från olika decennier visar på företagets långa kontinuitet och utveckling. Lustigkullas stora utbyggnad mellan år 1935 och 1950 berättar om företagets kraftiga expansion under 1940-talet. Området har ett flertal i proportioner, byggnadsmaterial och utformning välbevarade byggnader som kan ge kunskaper om vanliga byggnadsmaterial och arkitekturstilar för de olika epokerna som finns representerade i området.

Byggnader från sekelskiftet 1900 visar på områdets historia då det bebyggdes under slutet av 1800-talet. Välbevarade bostadshus med uthus visar på äldre tiders hus-hållning där även bruksarbetare och hantverkare hade djur för att få ekonomin att gå runt. Byggnadernas placering i närheten av Strömsholms kanal, Hallstahammars bruk, Bultfabriken och Bergslagsvägen berättar om områdets betydelse under den här tiden och det tidiga skedet av Hallstahammars framväxt som samhälle.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Lustigkulla

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Funktionalistisk bebyggelse uppförd av Bulten som tjänstemannabostäder på Kanalvägen. Foto: Vlm-haltl-98.

■ En av de tidigaste tjänstemannabostäderna uppförda 1918 av Bulten i södra Lustigkulla. Foto: Vlm-haltl-36.

■ Direktörsvilla uppförd 1937 på Åsvägen. Foto: Vlm-haltl-24.

■ Trångfors skola uppförd 1898 vid Bergslagsvägen. Foto: Vlm-haltl-144.

■ Bostadshus från slutet av 1800-talet i södra Lustigkulla. Foto: Vlm-haltl-81.

■ Bostadshus från slutet av 1800-talet i södra Lustigkulla. Foto: Vlm-haltl-48.

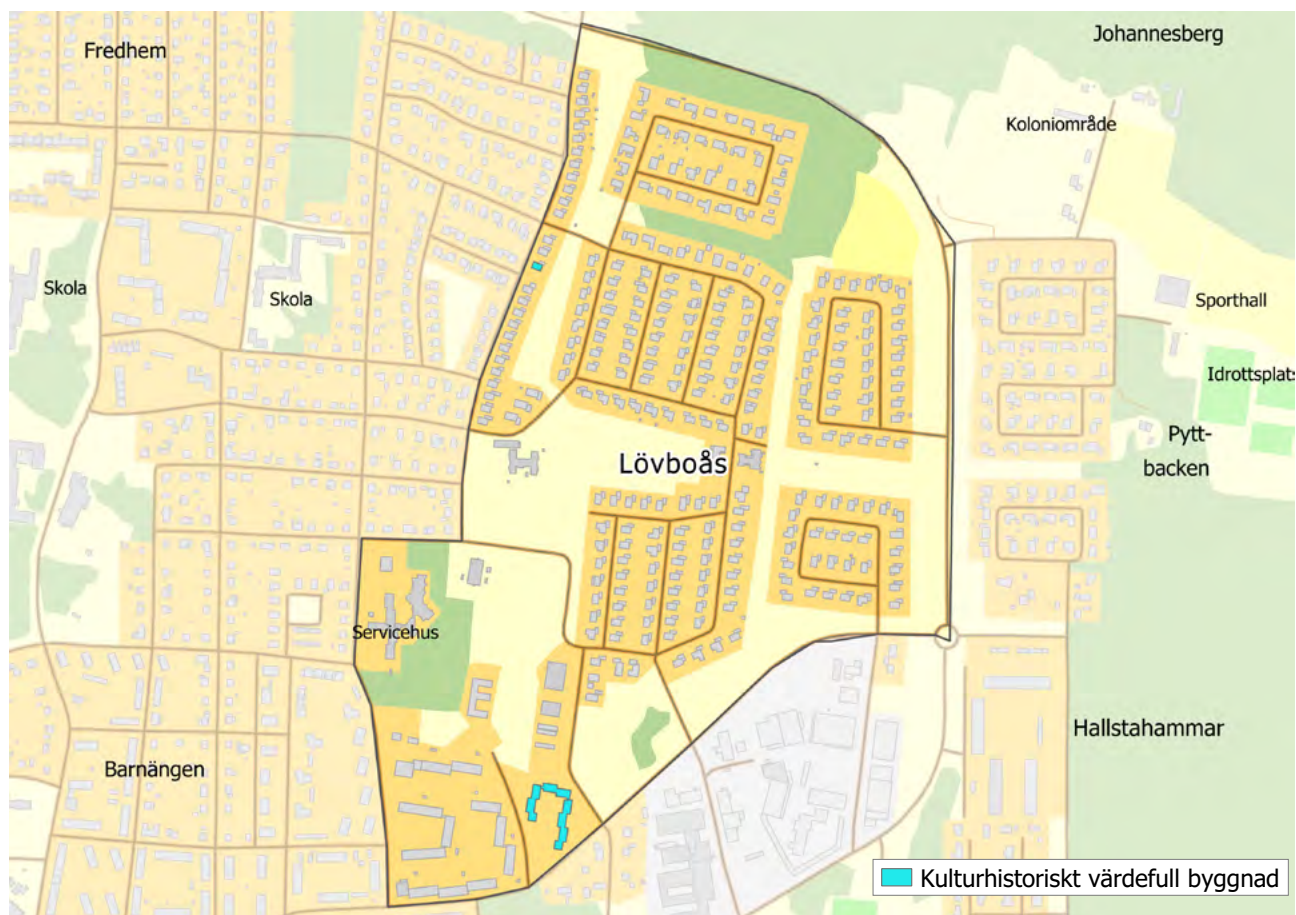
■ Bultens tjänstemannabostäder för både en och flera familjer på Åsvägen. Foto: Vlm-haltl-1.

■ Bultens tjänstemannabostäder för både en och flera familjer på Åsvägen. Foto: Vlm-haltl-14.

■ 5.12 Lövboås

Bostadsområdet Lövboås ligger i nordöstra delen av Hallstahammars tätort. Området domineras av enhetliga enplansvillor från 1960-talet. I norra delen har villorna en mer individuell utformning. Söder i området finns flerbostadshus i tre våningar med fasader i ljus puts.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Lövboås.

Historik

Marken i området tillhörde under 1800-talet jordbrukshemmanet Lövboås och nyttjades som odlingsmark. År 1898 köptes området av disponenten för industriföretaget Bultfabrikens räkning. Platsen låg då utanför det dåvarande samhället och ännu längre ifrån Hallstahammars industrier.

Det var först ett 50-tal år senare, under åren efter andra världskriget då industrin expanderade, som tätortens expansion nådde fram till det som blev bostadsområdet Lövboås. Marken började bebyggas i södra delen med flerfamiljshus under 1950- och 1960-talen av det kommunala bostadsbolaget Hallstahammar Fastighets AB. I västra delen av området, längs Gärdesvägen, byggdes enplanshus i enhetligt utförande i slutet av 1950-talet. Den största delen av Lövboås bebyggdes under 1960-talet med villabebyggelse. Den norra delen av området köptes av Hallstahammars kommun som här lät uppföra enhetliga enplanshus. Dessa kallas i folkmun för kommunhusen. Längst i norr uppfördes bostadshus med en mer individuell utformning. En frikyrka, Filadelfia, och det intilliggande äldreboendet Lövåsen tillkom under 1960-talet. Frikyrkobyggnaden uppfördes 1964 och fungerar nu som bostadshus. Under 1990-talet och framåt har bostadsområdet kompletterats med kommunala servicebyggnader som förskola och särskilda boenden.

Övergripande karaktär

Lövboås domineras av enplansvillor placerade på lika stora tomter utmed gator. Villorna är placerade i större grupper och mellan dessa finns grönytor. En stor del av villorna utgör så kallade kommunhus med enhetlig utformning. Husen har gult eller rött tegel som fasadmateriäl, en hög skorsten på det flacka sadeltaket och ett gavelröste klätt med stående panel. Gavelröset var ursprungligen brunmålat. Ett skärmtak över entrén samt tvåluftsfönster med kopplade bågar var standard för husen samt ett tillhörande brunmålat garage.

I södra delen av Lövboås finns flerbostadshus med putsade fasader i ljusa kulörer som gult och rosa. Byggnaderna med sammankopplade delar är placerade så att halvöppna gårdar bildas. Några av husen har asymmetriska takfall och garage i bottenvåningen medan andra har plana tak med markerat takkrön. Flera offentliga byggnader såsom äldreboende, förskola och särskilt boende, samt en före detta kyrka, ligger i anslutning till öppna grönytor i området.

Flerbostadshus från 1950-talet med ljus putsade fasader i sydvästra Lövboås i kvarteret Väskan. Foto: Vlm-halehw-440.

Lövåsens äldreboende byggdes under 1960-talet i sydvästra Lövboås. Foto: Vlm-halsb-952.

■ Kyrkobyggnad uppförd 1964 för en frikyrkoförsamling är idag bostadshus. Foto: Vlm-halsb-956.

■ Ett av de så kallade kommunhusen på Rödhakevägen. Foto: Vlm-halsb-2167.

■ Särskilt boende vid Bondegatan. Foto: Vlm-halsb-941.

Kulturhistoriska värden i Lövboås

Villaområdena i Lövboås är en del av Hallstahammars modernistiska kulturarv och visar på tätortens utveckling på 1950- och 60-talen med anledning av ortens industriföretags expansion. Villorna i likartad karaktär eller identiska utseenden är exempel på 1960-talets byggande och stadsplaneringsideal med ett industriellt och prefabricerat byggande och med serietillverkade bostadshus. De områden som det kommunala bostadsbolaget uppförde med så kallade kommunhus är en byggnadstyp som förekommer på flera platser i Hallstahammar och som visar på en effektiv stadsplanering, samt enkel men genomtänkt arkitektur.

Ett enbostadshus på Gärdesvägen från slutet av 1950-talet har kvar sitt ursprungliga och tidstypiska utseende beträffande proportioner, utformning och byggnadsmaterial som visar hur byggnaderna längs gatan såg ut vid uppförandet. Byggnaderna uppfördes med putsade fasader, brunmålade trädetaljer, tvåluftsfnster samt ett lågt dekorativt smidesstaket kring tomten.

Flerbostadshus i södra Lövboås utgör exempel på 1950- och 1960-talets byggande med flerbostadshus sammankopplade och placerade på ett sätt så att halvöppna gårdar bildas. Ett flerbostadshus från 1963 med tidstypisk utformning med fasader i rosa slätputs, plant motfallstak och markerat takkrön pekas ut som särskilt kulturhistoriskt värdefullt. Byggnaden uppfördes under en period när orten expanderade och en stor arbetskraftsinvandring till industriföretagen skedde. Till lägenheterna hörde ett stort antal uthyrningsrum.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Lövboås

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

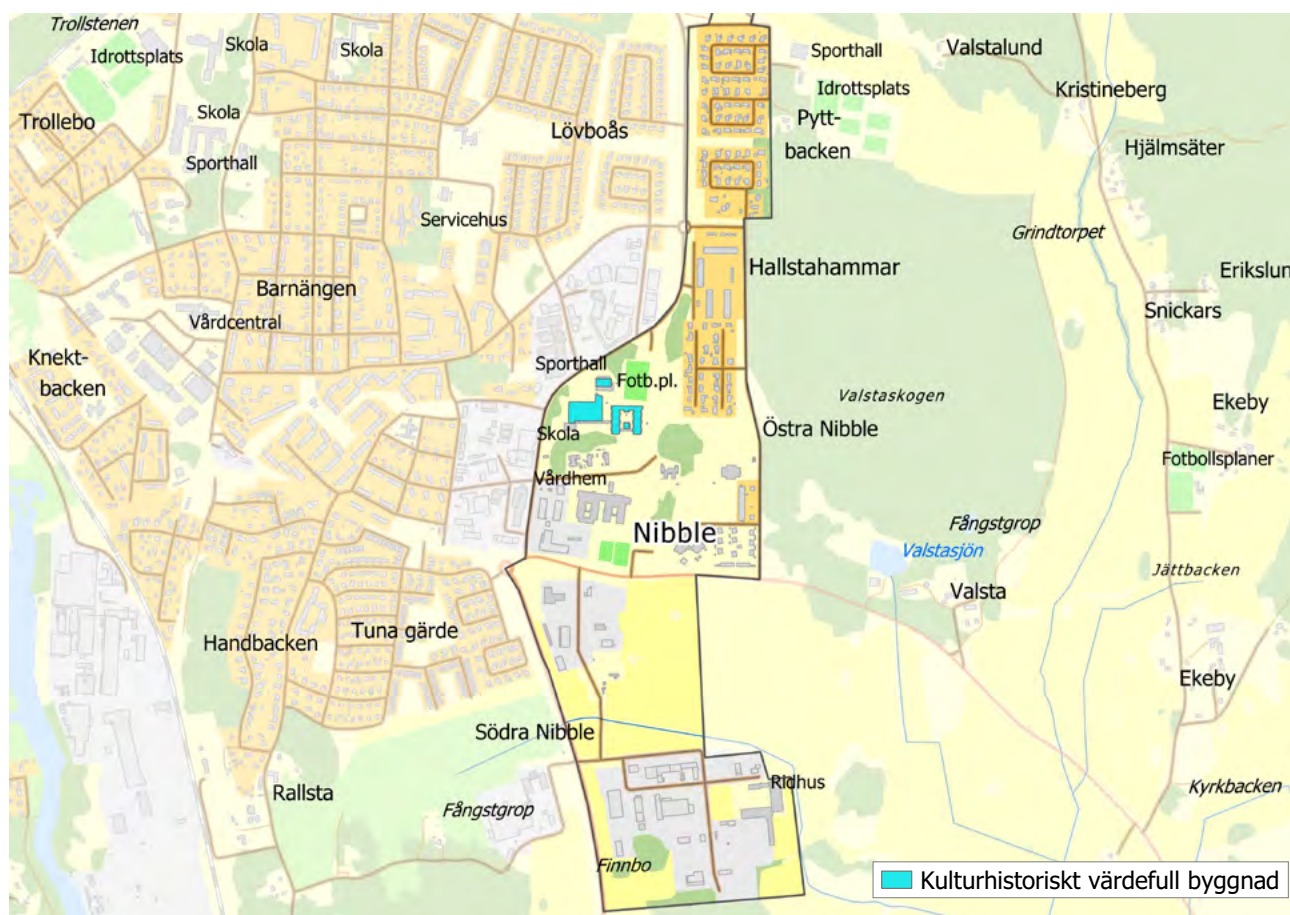
■ Flerbostadshus uppförda av det kommunala bostadsbolaget 1963. Husen uppfördes med ett stort antal uthyrningsrum. Foto: Vlm-halehw-429.

■ Bostadshus på Gärdesvägen uppfört av Hallstahammars Fastighet AB med väl bevarat ursprungligt utseende. Foto: Vlm-halsb-1830.

■ 5.13 Nibble

Nibble utgör Hallstahammars tätorts östra utpost innan skogs- och odlingslandskap tar vid. Områdets bebyggelse består av en stor spridning av byggnadstyper med bland annat bostadshus från 1800-talet och industribyggnader och villor från 1970-talet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Nibble.

Historik

Nibble gård var under 1800-talet en av de större gårdarna i området. Kring gården fanns flera mindre bostadsenheter såsom Nibblelund, Fredriksberg, Karlsdal, Johanneslund samt Pyttorp som även omnämns som Pyttbacken. Marken bestod övervägande av odlingsmark med mindre skogsområden. Nibble gårds gränser utgör till viss del dagens gränser för området Nibble. I mangårdsbyggnaden och flygelbyggnaderna på Nibble gård inrättades ett äldreboende under mitten av 1900-talet. Huvudbyggnaden revs 1995. Flygelbyggnaderna står kvar och används

idag som förskola. Vid gården Johannesberg, i norra delen av området, startade Liljestams handelsträdgård på odlingsmarker söder om gården. Odling skedde både på friland och i växthus. Sönerna till ägaren byggde varsitt bostadshus under början av 1960-talet strax söder om odlingarna. Johanneslund, med bebyggelse från 1880-talet, ligger på en höjd i randmiljön mellan odlingsmarken i väster och skogen i öster. Idag finns två bostadshus samt en källarbod kvar av den äldre bebyggelsen. Husen genomgick stora renoveringar under slutet av 1970-talet. Vid den tiden började det kommunala bostadsbolaget Hallstahammar Fastighets AB att uppföra villor på odlingsmark strax norr om Johanneslund. Även byggande i privat regi utfördes och fortsatte under 1980-talet. I Pyttbacken/Pytttorp, som ligger strax utanför gränsen för Nibble, kompletterades gården med ett nytt bostadshus under 1950-talet.

Flerbostadshusområdet i Östra Nibble byggdes 1967–1972 av Hallstahammar Fastighet AB. Området planerades i enlighet med det då aktuella stadsplanerings-idealet trafikseparering, vilket innebär att biltrafik inte tilläts inom området och parkeringsplatser ordnades i utkanterna. I området inrymdes 860 lägenheter, centrumbebyggelse med matvarubutik, en central tvättstuga och biblioteksfilial. Byggnaderna var tre, fem eller sju våningar höga med gemensamma och bilfria innergårdar. Under 1970-talet, strax efter att området hade bebyggts, vände den befolkningstillväxt som hade skett i tätorten från seklets mitt fram till 1970-talets början. Samhället fortsatte dock att växa österut, med både flerbostadshus och villaområden. Industrins behov av arbetskraft minskade samtidigt som kvinnorna alltmer kom ut i arbetslivet. Strukturrationaliseringar inom industrin medförde vikande befolkningsunderlag i kommunen. Rivningar av hus i Östra Nibble inleddes på 1990-talet. Här finns idag ett äldreboende, trygghetsboende samt flera enbostadshus.

År 1972 uppfördes Nibbleskolan som låg-, mellan- och högstadium i två separata byggnader. I anslutning till skolan uppfördes en idrottsanläggning. I Valstalund, strax utanför Nibbleområdet, anlades också en idrottsanläggning med omklädningsrum och fotbollsplaner under slutet av 1980-talet. I södra delen av området, intill Brånstaleden, ligger ett industriområde som började byggas under 1970-talet. Här låg ett centralkök där mat lagades till centralortens skolor. Övriga verksamheter är kopplade till försäljning av varor och fordon, och här bedrivs också produktion. I anslutning till industriområdet finns även Nibble ridskola som startade 1991.

Övergripande karaktär

Bebyggelsen i Nibble kan delas in i tre typer; villor, flerbostadshus med service-verksamhet samt industri. Mellan dessa finns rester efter den agrara bebyggelsen från sent 1800-tal. Den kvarvarande flerbostadshusbebyggelsen i Östra Nibble är ett exempel på hur miljonprogrammets områden uppfördes. Flerbostadshusen visar på ett industriellt byggande med rätlinjiga byggnadskroppar i rött fasadtegel placerade kring öppna gårdar. Flerbostadshusen är i tre, fem eller sju våningar i rektangulära friliggande byggnadskroppar. De är ställda så att stora gemensamma bilfria innergårdar bildas. Byggnaderna har fasader av rött tegel med inslag av träpanel i varierande kulörer. Fönsterband och loftgångar ger byggnaderna en horisontell verkan. Intilliggande finns villabebyggelse som uppförts på platsen efter att några flerbostadshus revs.

Villorna är i en till en och en halv våning med slät träpanel eller träpanel i varierande ljusa kulörer, alternativt grå eller svart kulör. Villaområdet från 1970-talet är koncentrerat till områdets norra del. På kvadratiske tomter ligger bostadshus i ett plan. Fasadmaterialen är typiska för tiden, främst brunt fasadtegel eller ljus kalksandsten med markerade fönsterpartier i träpanel i varierade kulörer. Industribyggnaden är till stor del uppförd med fasader i plåt och flacka sadeltak eller pulpettak i plåt. Kulörerna varierar mellan blått, gult, rött och vitt. Vissa industribyggnader har fasader som består av prefabricerade betongelement med frilagd ballast av polerad sten. Fasader med gult och rött fasadtegel med inslag av träpanel förekommer på kontorsbyggnader.

■ Ferbostadshus från 1968 i Östra Nibble. Foto: Vlm-halsb-1730.

■ Flerbostadshus från 1968 i Östra Nibble. Foto: Vlm-halsb-1728.

■ Östra Nibble centrum från 1968. Idag ombyggt och med nya verksamheter. Foto: Vlm-halsb-1769.

■ Villa i östra delen av Nibble byggt på 2000-talet. Foto: Vlm-halsb-1753.

■ Verkstadslokal i betongelement. Foto: Vlm-halsb-1810.

■ Bostadshus i norra Nibble från 1970-talet. Foto: Vlm-halsb-2372.

Kulturhistoriska värden i Nibble

I Nibble finns flera exempel på jordbruksbebyggelse från 1800-talet som har kvar sin ursprungliga karaktär med fasader i rödfärgad träpanel, tegeltäckta sadeltak och vit- och svartmålade trädetaljer. Byggnaderna är oregelbundet placerade på större tomter och består av bostadshus och uthusbebyggelse. Bebyggelsen kan berätta om områdets historiska användning, innan det bebyggdes under 1900-talets andra halva, då det bestod av jordbrukande gårdar och mindre bostadsenheter med mark som brukades som odlings- och åkermark samt skog.

På gården Pyttbacken, strax öster om området, finns ett gott exempel på arkitektur- mässigt typiska drag för 1950-talets bostadsbebyggelse med slätputs och markerad entré i tegel. Byggnaden är välbevarad i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och visar på en hög ambition i utförandet.

1970-talets rådande stilideal med mörk färgsättning, plana tak med nerdragen takplåt över takfoten finns representerade i Nibbleskolans anläggning, samt i bostadsområdet i norra Nibble. Nibbleskolans låga byggnadskroppar omsluter slutna och halvslutna innergårdar. Byggnadernas fasader är täckta med brunt tegel och glaspartier, taken är plana och byggnadsdetaljer täcks av brun plåt.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Nibble

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Äldre torp från 1800-talet i norra Nibble. Foto: Vlm-halsb-2440.

■ Nibbleskolans arkad. Foto: Vlm-halsb-1781.

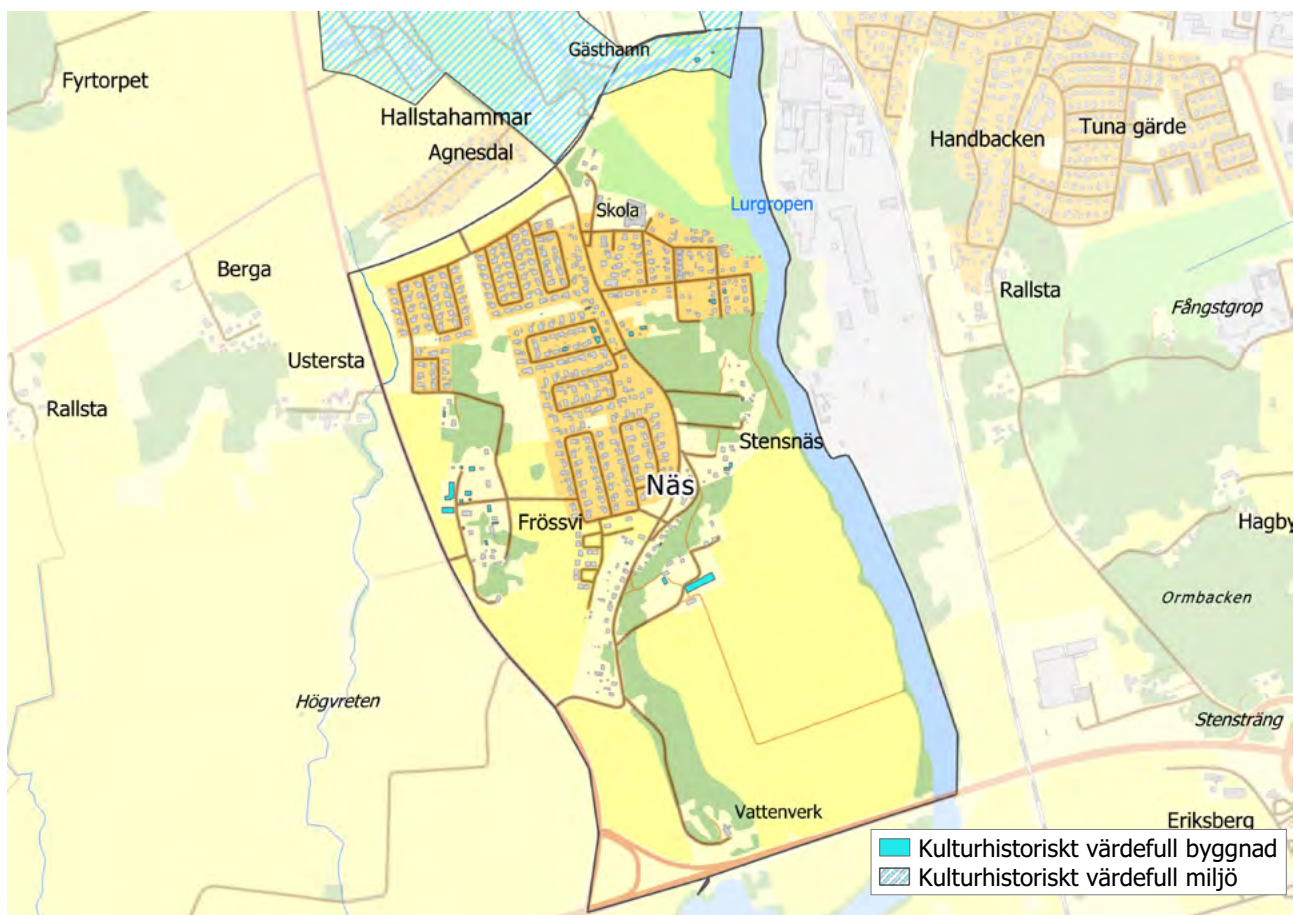
■ Nibbleskolan från 1972 är fortfarande exteriört oförändrad med tidstypiskt utseende i mörkt fasadtegel. Foto: Vlm-halsb-1779.

■ Bostadshus i Pyttbacken från 1950-talet. Foto: Vlm-halsb-2326.

■ 5.14 Näs

Näs ligger i sydvästra delen av Hallstahammars tätort. På Näs östra sida rinner Kolbäcksån och på områdets västra sida går väg 252. Näs utgörs av jordbruksbebyggelse, bostadsbebyggelse från kring sekelskiftet 1900, villor uppförda på 1930-, och 1940-talen samt villaområden byggda på 1970-talet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Näs.

Historik

Gårdarna Näs och Frössvi hör till Näs äldsta bebyggelse, vilka har rötter i 1600-talet. Den äldsta kartan över Nähs kronohemman är från 1688. En knektstuga och en vägstuga fanns norr om gården. På 1700-talet hade torpbebyggelsen utökats något. I mitten av 1700-talet hade Näs delats på två hemman, och något senare delat på tre. Nuvarande mangård och intilliggande bak-, och tvättstuga som tillhör Näs gård

är troligen från 1800-talets första del. Övriga byggnader på gården är från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Väster om Näs bys ägor låg Frösvi bys ägor. En geometrisk avmätning från 1689 visar att det fanns fem hemman i Frösvi by som låg tätt och på rad i nordsydlig riktning. Till byn hörde även ett flertal civila torp och soldattorp. Denna indelning och gårdars placering återkommer på senare kartor och går till stor del att urskilja än idag. Under de sista decennierna av 1800-talet började markerna runt Bergslagsvägen och på åsen i södra Näs att bebyggas med timrade stugor och ekonomibyggnader som vedbodas, fähus och dass. I vissa av stugorna bedrevs skomakeri och smedja.

Rallsta tegelbruk startade sin verksamhet i slutet av 1800-talet med tillverkning av murtegel, dräneringsrör och taktegel i Näs nordöstra delar med anledning av förekomsten av varvig lera. För tegelbruksförmannen vid Rallsta tegelbruk byggdes 1878 en bostad i södra Näs. Kring sekelskiftet 1900 flyttade merparten av verksamheten till östra sidan av ån. Delar av Stockholms stadshus är murat med tegel från Rallsta tegelbruk. Ett kvarvarande stort dike i nordöstra Näs berättar om var det togs lera till tegelbruket.

År 1905 invigdes baptistkyrkan i Näs. I den stora salen fanns plats för 450 personer och 75 personer rymdes i en mindre sal. I byggnaden fanns också köks- och serveringsrum samt vaktmästar- och predikantbostad på andra våningen. Kyrkan uppfördes av tegel från Rallsta tegelbruk under ledning av byggmästare Johan Andersson som var ägare av tegelfabriken och ordförande i församlingen. Byggmästaren upplät också mark till kyrkan. Innan dess hade församlingen huserat i ett kapell i Näs, byggt 1880. Kapellet såldes till Metodistförsamlingen och flyttades till en plats vid Järnvägsgränd, nu rivet.

På 1930- och 40-talen bebyggdes Näs med främst en och en halvplans villor, huvudsakligen i trä, med putsad eller locklistpanelklädd fasad. Området försågs med en Konsumbutik i hörnet på Ågatan och en skola, Näslundsskolan. Intill skolan byggdes ett flerbostadshus i två våningar för lärare. Norra Näs kallades vid den här tiden för Näslund och södra Näs för Näs. Nästa stora byggnadsetapp i Näs inleddes 1973. Norr och öster om Frösvis gård lät Hallstahammars kommun uppföra 200 enplansvillor i tegel. Husen köptes efter uppförandet av personer som stått i så kallad villakö, medan tomterna till en början hyrdes ut. Köparna kunde på planeringsstadiet göra vissa val beträffande fastigheten, exempelvis önskemål om tomtläge samt mindre utformningsdetaljer på huset både exteriört och interiört. Vissa hus uppfördes i privat regi.

Bergslagsvägen fungerade som en genomfartsled i nord-sydlig riktning innan väg 252 byggdes. Bergslagsvägen är en del av den gamla färdvägen mot Ramnäs och Västansfors. När bilismen ökade på 1940-talet växte flera småskaliga verksamheter med koppling till bilismen fram längs Bergslagsvägen som bensinmack och mekaniska verkstäder. År 1984 byggdes väg 252 väster om Bergslagsvägen och Bergslagsvägen blev kommunal väg.

Övergripande karaktär

Näs utgörs dels av slättlandskap och stora åkrar, dels av kuperad terräng och en rullstensås i söder. Här finns bebyggelse av jordbrukskaraktär kring gårdarna Näs och Frössvi. Bebyggelsen är den äldsta i Näs, från 1800- och början av 1900-talet, och karaktäriseras av rödfärgade timrade eller panelklädda byggnader med naturstenssockel, tegeltäckta sadeltak och spröjsade vitmålade fönster. Bebyggelsen består av ett flertal byggnader med olika funktioner som bostadshus samt ekonomibyggnader placerade i grupp.

Kring Bergslagsvägen ligger ett flertal bostadshus som uppfördes kring sekelskiftet 1900. Till viss del finns ekonomibyggnader av rural karaktär bevarade bland denna bebyggelse, så som jordkällare, utedass och vedbodur. Bostadshusen har naturstenssockel, fasader av stående och liggande fasspontpanel, alternativt locklistpanel, idag målade i varierande färger. Många av husen har byggts till, exempelvis bytt fasadmaterial till eternitplattor eller fasadtegel samt målats om.

I norra Näs, längs Bergslagsvägen och nära Kolbäcksån, ligger ett flertal mindre villor byggda på 1930- och 1940-talen. Husen är i regel en och en halvplans villor med valmat tak eller sadeltak samt källare. Bebyggelsen är relativt enhetlig med tanke på byggnadsvolymer och placering längre in på tomter. Fasadmaterial varierar så som träpanel, locklistpanel, tegel eller puts.

Längs breda asfalterade gator som ofta leder runt i ett litet område, alltså som inte slutar i återvändsgränd, ligger ett flertal enplansvillor uppförda på 1970-talet. Villorna är placerade med långsida eller gaveln intill en asfalterad uppfart med garage mot gatan på ungefär lika stora tomter. Villorna har huvudsakligen fasadmaterialet fabricerad kalksandsten i olika kulörer såsom gul, brun, grå, vit och rosa, kombinerat med träpanel, exempelvis vid gavelspetsen och omkring fönster. Taken är flacka, alternativt spetsiga, sadeltak täckta av betongpannor. Entrétrappan är ofta gjuten i betong och har svartmålade smäckra räcken, entrédörren är av mörkt trä eventuellt med intilliggande glasad ruta.

■ Villa i kalksandsten byggd på 1970-talet på Johan Forsells väg.
Foto: Vlm-halek-404.

■ Villa byggd kring mitten av 1970-talet på Johan Forsells väg.
Foto: Vlm-halek-431.

Kulturhistoriska värden i Näs

Bebyggelse som visar på Näs bakgrund som jordbruksbygd har särskilt kulturhistoriskt värde. Miljön har ett kontinuitetsvärde genom att mark har brukats kring två huvudgårdar sedan 1600-talet och gör det än idag. Vissa byggnader tillhörande gårdarna är från 1800-talet, andra är senare byggda, på 1900-talet. Framväxten visar på jordbrukets tekniska framsteg samt ändrade inriktning till en idag mer storskalig verksamhet. Ekonomibyggnaderna med dess många byggnader placerade i grupp och öppna vida fält har ett miljömässigt värde, tydligt sebart från större vägar, vilket kan ge en förståelse av områdets karaktär och användning.

Till denna äldre bebyggelse kan även räknas de byggnader som uppfördes längs Bergslagsvägen kring sekelskiftet 1900. Vissa uthus av rural karaktär finns bevarade så som vedbod, utedass, jordkällare och hönshus, vilka är viktiga att bevara för möjlighet till förståelse av områdets historia och tidigare användning. Byggnaderna berättar även om sociala levnadsförhållanden för människor som har bott på platsen.

Vissa välbevarade byggnader beträffande proportioner, byggnadsmaterial och utformning är också av särskilt kulturhistoriskt värde. De kan på ett tydligt sätt berätta om tiden när norra Näs bebyggdes mellan 1940–1960.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Näs

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Frössvi gård med ett magasin från slutet av 1800-talet till vänster i bilden. Foto: Vlm-halek-233.

■ Bostadshus uppfört kring sekelskiftet 1900 i östra Näs. Foto: Vlm-halsb-5516.

■ Bostadshus vid Frössvi gård med villabebyggelse i förgrunden. Foto: Vlm-halsb-3011.

■ Bostadshus längs Bergslagsvägen uppförda i slutet av 1800-talet.
Foto: Vlm-halsb-3000.

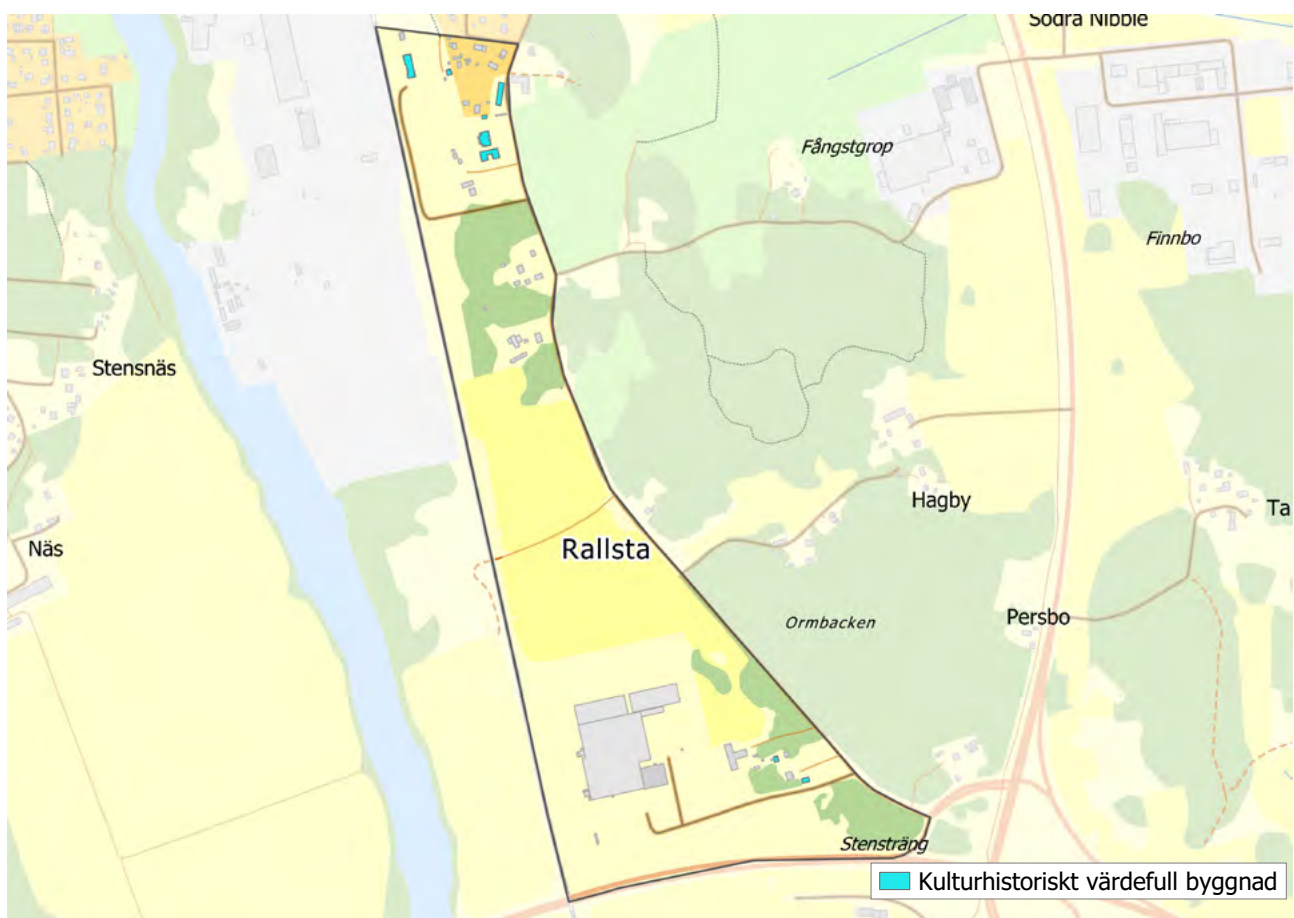
■ Näs gård från söder. Foto: Vlm-halsb-3063.

■ Välbevarad villa uppförd i mitten av 1940-talet på Strömgatan. Foto: Vlm-halsb-2836.

■ 5.15 Rallsta

Rallsta ligger i södra delen av tätorten. Området avgränsas av Rallstavägen och området Jutboda i öster och Handbackens industriområde i väster. Området är mestadels flackt med sluttande öppna vyer över åkermark ned mot Kolbäcksån. I området ligger Rallsta herrgård och rester från Rallsta tegelbruk, några gårdar samt industribebyggelse.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Rallsta.

Historik

Fornlämningar i området visar att platsens nyttjades redan under forntid. I området finns flertalet stensättningar i anslutning till gården Karlsborg i norra delen av området. Rallsta by nämns första gången under 1400-talet genom ett köpebrev. Gården hörde under 1800-talet till en av de större gårdarna i socknen med storskaligt jordbruk och kreatursskötsel. Gården ägde dessutom flera prämar för transporter

på Kolbäckssån och kanalen. Rallstavägen har använts under lång tid. Den sammanbinder Rallsta med gårdarna i söder mot Kolbäck och fortsätter norr ut mot det som senare blev Hallstahammars tätort. Där Rallsta gård låg finns idag en koncentration av bebyggelse från sent 1800-tal med några moderna kompletteringar. Här låg runt sekelskiftet gårdarna Johannesholm och Sofielund. Längs vägen söderut ligger Karlsborg och Hornrallsta.

Rallsta tegelbruk grundades 1903 och förlades strax väster om Rallsta, i nuvarande området Handbacken. Tegelbruket byggdes av byggmästare Johan Andersson, som sedan tidigare ägde ett tegelbruk i Näs på andra sidan Kolbäckssån. Som disponent-bostad till Rallsta tegelbruk byggdes Rallsta Herrgård 1903. Den ligger i området Rallsta, söder om den äldre bykärnan och uppfördes av ägaren till tegelbruket. Herrgården köptes av Kanthal AB i samband med köpet av tegelbruket 1944. Den renoverades då och blev bostad åt chefen på Kanthal. Senare, under 1970-talet, användes herrgården som kontor. Ett annex i modernistisk stil uppfördes på 1970-talet som en flygelbyggnad i parken där Hallstahammars sportklubb hade lokaler under en period. Idag används herrgården med annex som behandlingshem.

I ett område med anslutning till Rallstavägen byggdes baracker av enkelt utförande under 1950-talet. Arbetskraftsinvandringen i Hallstahammar var vid den här tiden stor på grund av närliggande industriens expansion i mitten av 1900-talet. Arbetare rekryterades bland annat från Italien och Finland och bodde här i stugor med sina familjer. Ungkarlar bodde i baracker som hade iordningställts av industriföretagen. En bit söder om Rallsta herrgård låg åtta långsmala baracker i rader inom området Rallsta. Italienarna var katoliker, varpå ett katolskt kapell inrymdes i en före detta tvättstuga intill Bultens kontor i området Rallsta. Invigningen av kapellet skedde 1962 och en klocka från Rom monterades på taknocken. Barackerna revs under 1970-talet på grund av att behovet av dem inte längre fanns. Vissa av barackerna såldes och uppfördes som sommarstugor på spridda platser.

I södra delen av området, intill gården Hornrallsta som etableras under 1800-talet, uppförde Bulten ett lager under 1960-talet. Idag är anläggningen utbyggd och det bedrivs betongindustri på platsen.

Övergripande karaktär

Området består till stora delar av åkermark som sluttar ner mot Kolbäckssån. I norra delen finns en koncentration av byggnader med bland annat före detta Rallsta herrgård i två och en halv våning, fasad i vit puts med listverk samt plåttak. Byggnaden ligger i en parkliknande miljö. I närheten ligger spridda bostadshus med lummiga trädgårdar från sent 1800-tal fram till 1980-talet. Bostadshusen har träfasader i varierande färgsättning som vitt, gult, brunt, grönt eller rött. Uthus, friggebodar och ekonomibyggnader är övervägande rödmålade om de inte har samma kulör som bostadshuset. Rallstas södra del består av öppen åkermark och en industrianläggning som tydligt kan ses av passerande bilister på E18. Industri-anläggningen har storskaliga byggnader i betong och ljusblå plåt.

■ Arbetarbostad för fyra familjer invid Rallstavägen. Foto: Vlm-halsb-2800.

■ Bostadshus från 1990-talet i Rallsta by. Foto: Vlm-halsb-766.

■ Bostadshuset vid Karlsborg. Foto: Vlm-halsb-2793.

■ Betongfabrik i områdets södra del. Foto: Vlm-halsb-2807.

Kulturhistoriska värden i Rallsta

I området finns en del gårdsbebyggelse från slutet av 1800-talet och början på 1900-talet med bevarad bebyggelsestruktur med byggnader placerade på höjder och omgivande åkermark. Flera ekonomibyggnader är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning även om de har förlorat sin ursprungliga funktion. Bostadshus är dock förändrade i stor utsträckning. Vid gården Hornrallsta finns flera exempel på äldre bostadshus och timrade byggnader.

Rallsta herrgård är välbevarad i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och har en arkitekturstil typisk för tiden kring slutet av 1800-talet. Huvudbyggnaden, som uppfördes som disponentbostad vid Rallsta tegelbruk, kan berätta om vanliga byggnadsmaterial och tekniker för den aktuella tiden. Den är dessutom intressant ur ett industrihistoriskt och lokalhistoriskt perspektiv. Huset och den parkliknande miljön berättar om tegelbruket som låg i Rallsta, om dess sammanhang och historia från början av 1900-talet.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Rallsta

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Ekonomibyggnad vid Rallsta by från tiden kring 1900. Foto: Vlm-halsb-747.

■ Bostadshus från början av 1900-talet på platsen för Rallsta by. Foto: Vlm-halsb-772.

■ Bostadshus vid Hornrallsta gård. Foto: Vlm-halsb-2814.

■ Ställverksbyggnad från 1950-talet norr i området. Foto: Vlm-halsb-726.

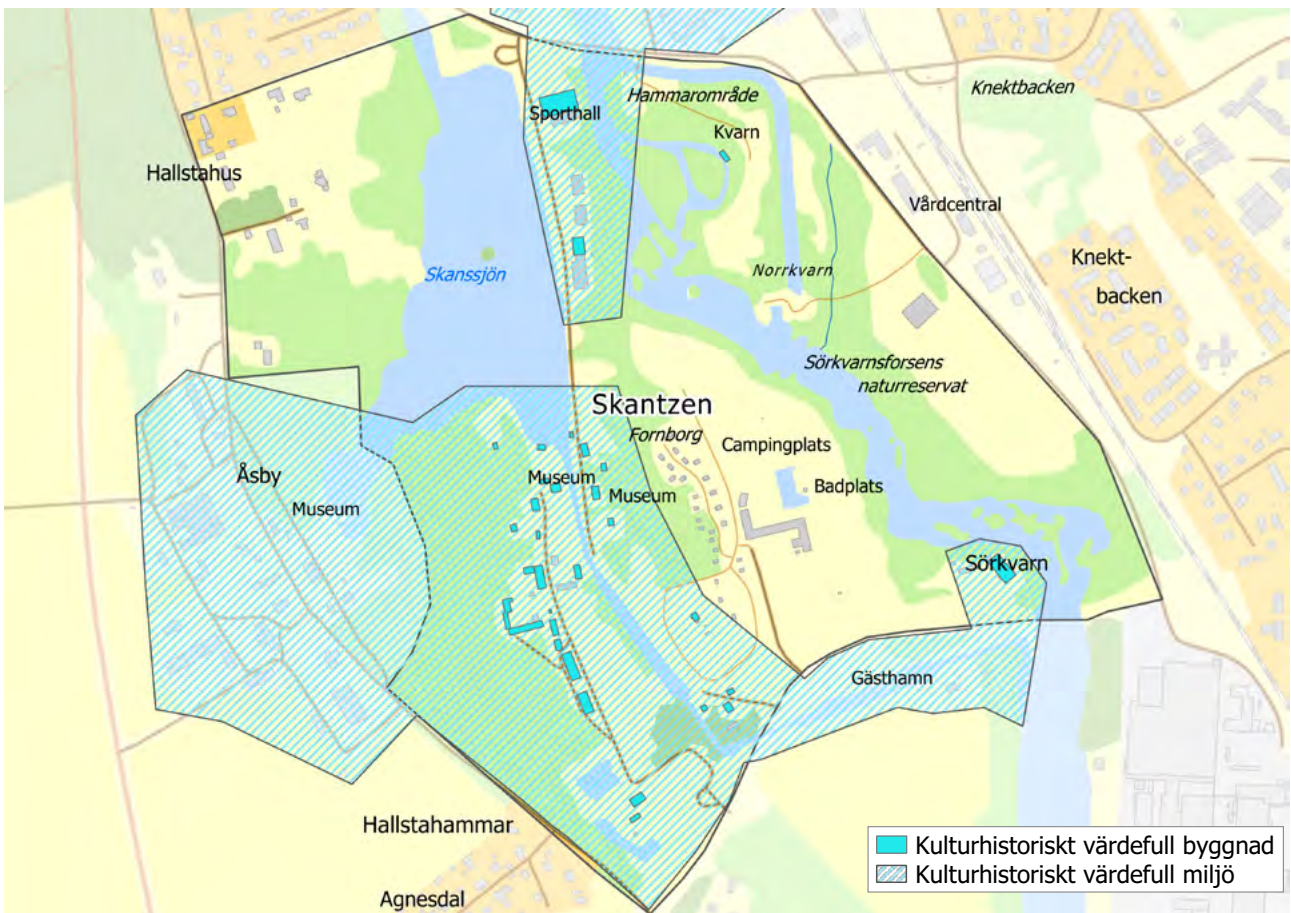
■ Rallsta herrgård från 1903 uppfördes som disponentbostad för Rallsta tegelbruk. Foto: Vlm-halsb-737.

■ Annexet vid Rallsta gård är uppförd på 1970-talet i modernistisk stil. Foto: Vlm-halsb-739.

■ 5.16 Skantzen

Området Skantzen ligger centralt i Hallstahammars tätort. Det genomkorsas av Strömsholms kanal med ett antal slussar samt Kolbäcksån med forsande vatten och grönområden. Friluftsbadet och Skantzenområdet är välbesökta besöksmål under sommaren.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Skantzen.

Historik

Vattenfallen i Kolbäcksån var en förutsättning för att en tidig industri kunde växa fram i Hallstahammar. Ån gav vattenkraft och utgjorde transportled från gruvorna och skogarna i norra delen av länet till Mälaren i söder. Redan under medeltiden utnyttjades ån för att driva kvarnar. Inom Skantzen-området fanns under 1400-talet

tre kvarnar: Norr Tunbo kvarn, Sörkvarn (Söder Tunbo kvarn) samt Hallsta kvarn. Av dessa finns endast Sörkvarn kvar och av de övriga finns grundmurar och vissa lämningar. Sörkvarn ägdes av Gustav Vasa under första hälften av 1500-talet, i mitten av 1500-talet av Kronan tills den köptes av Kanalbolaget i samband med byggandet av Strömsholms kanal. År 1796 byggdes den kvarnbyggnad som står här idag av Johan Ulfström. Under mitten av 1800-talet omgavs kvarnen av ett stort antal byggnader såsom arbetarbostäder och disponentbostad, vilka flertalet har eldhärjats och inte längre finns kvar. Kvarndriften upphörde 1956.

■ Sörkvarn vid Strömsholms kanal. Foto: Vlm-halsb-17.

■ Mekanikusbostaden på Skanzenområdet. Foto: Lasse Fredriksson.

På en hög höjd vid sjön Skanssjön ligger en fornborg från järnåldern. Sjön kallades under 1700-talet för Harmsjön. Under andra hälften av 1700-talet byggdes Strömsholms kanal och i slutet av seklet inrättades kanalens huvudstation Skantzen vid sjön. Fornborgen användes som stentäkt under kanalbyggandet. Hit förlades kanalkontoret, bostad för kanalens tekniska chef Mekanikhus, arkivet, ett värdshus samt gästgiveri med tillhörande byggnader och övriga verkstäder. Byggnaderna uppfördes under 1700-talets slut och 1800-talets början. Flera av byggnaderna ersattes och byggdes om under 1800-talet. Under krigsåren sprängdes ett skyddsrum in i berget vid fornborgen.

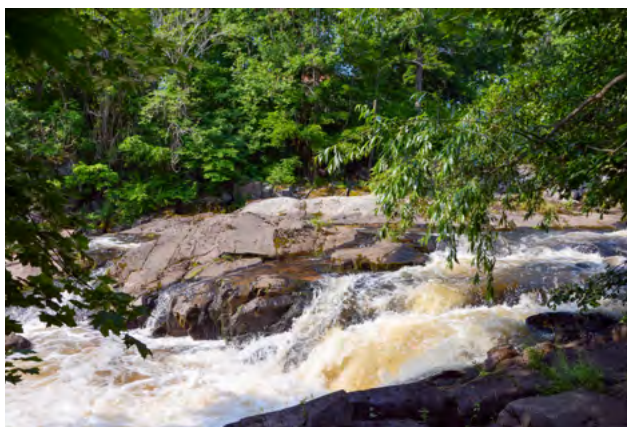
Vid Kolbäcksån anlades bruk som utvecklades till industrier och fick stor betydelse för Hallstahammars framväxt. Industriföretagen uppförde bostäder till de anställda, samlingslokaler med mera. En av ortens större industrier var Bultfabriken. År 1939 uppfördes en idrotts- och simhall, vilken Bultfabriken till stor del bekostade. Simhallens 25-metersbassäng var under två decennier den enda i denna storleksordning i Västmanland. I sporthallen fanns dessutom två bastubad, klubb- och träningsrum, servering, kiosk och modern tvättinrättning. Bultfabriken uppförde 1946 ett brukshotell som inrymde en stor allmän matsal för 250 matgäster, representationsavdelning, gästrum, klubb- och kafélokaler samt bowlinghall. Brukshotellet disponerades gemensamt av Hallstahammars tre stora industrier och bestod av två hus med rum för tjänstemän. Det ena huset kallades för Snobbebo vilket höll med dubbelrum och det andra, Mobbebo, hade enkelrum. Hotellet var knutet till arbetsgivaren och utgifterna drogs direkt på lönen. Det krävdes tillstånd för att betala kontant.

Under 1960-talet anlades ett friluftsbad med pooler på en öppen plats söder om Skanssjön. Det blev en stor anläggning med simbassänger, tennisplaner och campingplats, Skantzö bad och camping, som invigdes 1969. Under 1970-talet skapande Hallstahammars hembygdsförening ett museum i en av Kanalbolagets byggnader.

Övergripande karaktär

I området ligger Kolbäcksån och Strömsholms kanal med ett antal slussar, forsande vatten och omgivande lummiga grönområden. Här ligger ett stort antal byggnader kopplade till Kanalbolagets verksamhet. Byggnaderna är från slutet av 1700-talet och 1800-talet och fungerade som exempelvis kontor, arkiv, smedja, bostäder, förråd och tvättstuga. Förråd och bostadshus åt anställda på Kanalbolaget är i regel uppförda i timmer, brädklädda i falurött och har tegeltäckta sadeltak. Arkivbyggnaden och Mekanikusbostaden har putsade fasader. I några av byggnaderna är kanalmuseum och hembygdsmuseum inrymda.

Intill Skanssjön ligger en modernt utformad bebyggelse samlad med sim- och idrottshall och brukshotell. Sim- och idrottshallen har fasader i ljus puts och träpanel, spröjsade fönsterpartier och ett karaktäristiskt bågformat tak täckt av mörk papp. Ett modernt friluftsbad med bassänger, låga byggnader och små röda campingstugor ligger mitt i området. Träd, vatten och stigar gör området lummigt och promenadvänligt.

■ Kolbäckån forsar fram med omgivande vegetation. Foto: Vlm-halsb-8.

■ Längs kanalens lugna vatten ligger nyuppförda byggnader bredvid de äldre. Foto: Vlm-halsb-38.

■ Traditionella campingstugor med röd fasad och sadeltak. Foto: Vlm-halsb-105.

■ Skantzens friluftsbad är ett populärt besöksmål på sommaren. Foto: Vlm-halsb-86.

Kulturhistoriska värden i Skantzen

Skantzenområdet har ett stort antal byggnader med koppling till Kanalbolagets verksamhet från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Byggnaderna är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och kan berätta om dess ålder och ursprungliga funktioner. Tillsammans kan byggnaderna ge kunskap om hur kanalverksamheten i området har fungerat och utvecklats från slutet av 1700-talet och framåt samt om levnadsförhållanden för människor som har arbetat och bott på platsen. Senare uppförda byggnader är anpassade efter den äldre bebyggelsen i proportioner, utformning och byggnadsmaterial och kompletterar miljön funktionsmässigt. Kanalen finns fortfarande kvar och används i någon mån. Rumsliga, sociala och funktionella aspekter belyses därmed, vilket är intressant ur ett teknikhistoriskt, socialhistoriskt och pedagogiskt perspektiv. Byggnaderna ger kunskap om byggnadstekniker, material och utformningsideal för den aktuella tiden.

Sim- och idrottshallen med ett utpräglat modernistiskt formspråk utgör en del av Hallstahammars moderna kulturarv. Den är även intressant ur ett industrihistoriskt och lokalhistoriskt perspektiv eftersom uppförandet till stor del bekostades av industriföretaget Bulten, ett företag som har betytt mycket för ortens utveckling. Hallen var vid sin tillkomst den största i sitt slag i länet och är ett tidigt exempel på modernistisk sim- och idrottshall. Under modernismen växer idrottsrörelsen sig starkare, vilket byggnaden kan visa på. Brukshotellet är ytterligare en välbevarad modernistisk byggnad uppförd av Bulten som visar på företagets stora expansionstid på 1940-talet, dess omsorg om sina anställda och sätt lösa behovet av arbetskraft.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Skantzen

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Ekonomibyggnader ligger på rad utefter kanalen. Foto: Vlm-halsb-75.

■ Kanalbolagets skolbyggnad ligger idag inom campingområdet. Foto: Vlm-halsb-95.

■ Arbetarbostad som hyrs ut till helårsboenden söder i området. Foto: Vlm-halsb-78.

■ Slussvaktarbostad vid Sörkvarns sluss. Foto: Vlm-halsb-22.

■ Kanalbod vid Norlings sluss. Foto: Vlm-halsb-32.

■ Arkivbyggnaden används idag som kapell. Foto: Vlm-halsb-52.

■ Det gamla gästgiveriet används idag som skolmuseum. Foto: Vlm-halsb-42.

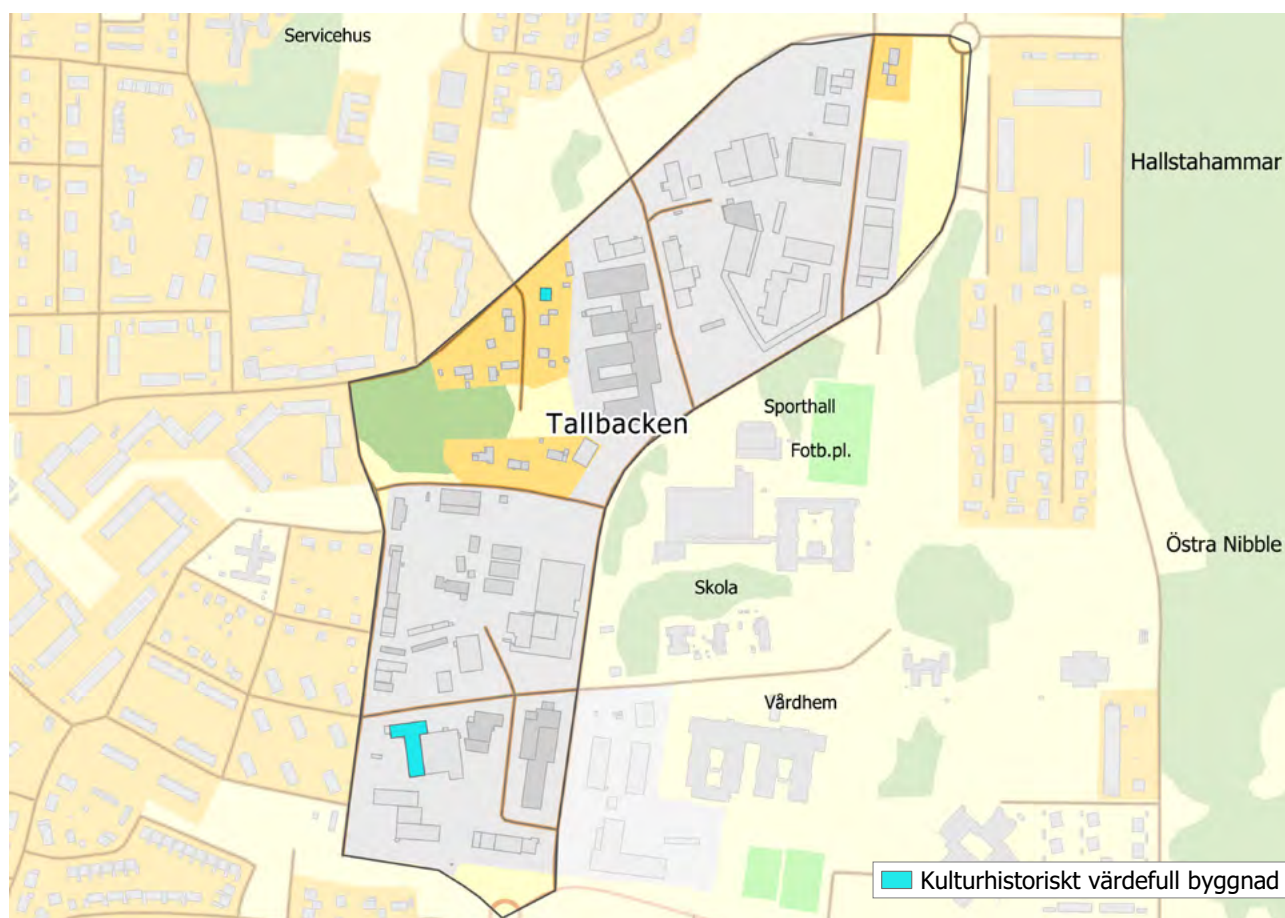
■ Kanalbolagets Mekanikusbostad uppförd 1790. Idag håller Svedvi Berg hembygdsförening till i lokalen. Foto: Vlm-halsb-47.

■ Sim- och idrottshallen från 1939 i modern utformning. Foto: Vlm-halfe-125.

■ 5.17 Tallbacken

Tallbacken ligger i östra delen av Hallstahammars tätort. Bebyggelsen består till största del av industribyggnader, verkstäder och kontor från 1950-talet fram till idag.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Tallbacken.

Historik

Området Tallbacken bestod fram till mitten av 1900-talet av jordbruksmark med inslag av mindre skogbevuxna höjder. Här låg gårdarna Tuna och Tunalund, varav bostadshuset för Tuna är bevarat norr i området. Omkring gården Tuna byggdes ett antal bostadshus under 1950-talet, vilka bildar en liten grupp av bostäder mellan industribyggnader i Tallbacken och flerbostadshus i Lövboås. Söder om bostadshuset ligger en träddunge som tidigare tillhörde gården Tunalund. Här uppfördes under 1950- och 1960-talen bostadsbaracker som nyinflyttade industriarbetare bodde i, vilka hade rekryterats utomlands. Det var främst italienare som bodde i barackerna. Senare togs barackerna bort och ytterligare bostadshus tillkom under 1990-talet.

Kring mitten av 1900-talet uppfördes i området mekaniska verkstäder, textilfabrik, snickerifabrik samt flera garage. Snickerifabrik uppfördes på 1950-talet söder om Butbacken och var verksam under olika namn fram till 2015. Textilfabriken, kallad Syfabriken, söder i området byggdes 1952. Under 1940-talet var fabriken inrymd i Gamla skolan vid järnvägen, i södra delen av området Hallsta. Fabriken byggdes ut 1962 och ytterligare en gång i slutet av 1960-talet. I fabriken syddes arbetskläder åt Landstinget, Puss&kram-jeans samt Snickers arbetskläder. Verksamheten lades ner 1991 då produktionen flyttade utomlands. Under 1970-talet och framåt har storskaliga maskinhallar, kontor och verkstadsbyggnader tillkommit i området.

Övergripande karaktär

I mellersta delen av området finns några byggnader från början av 1900-talet, bland annat ett bostadshus som troligen hörde till Tuna gård samt delar av ett stall. Byggnaderna har fasader av träpanel målade i traditionell slamfärg samt tegeltäckta sadeltak. Några äldre bostadshus som renoverats har fått ett nytt, för renoveringstidens typiskt utseende, såsom fasader i vit mexisten med mörka trädetaljer från 1970-talet. Bostadshus i området från 1950-talet har tidstypiskt gult fasadtegel alternativt putsade fasader. Bostadshus från 1980- och 90-talen är uppförda i en och en halv våning med träfasader.

I norra och södra Tallbacken finns industribyggnader med inslag av kontor och serviceverksamhet. Ett antal verkstäder från 1940- och 50-talen har putsade fasader med inslag av trapetskorrugerad plåt på takfot och gavelröste. Flera stora maskinhallar och verkstadsbyggnader från 1970-talet och framåt har fasader i trapetskorrugerad plåt i kulörer som vitt, grått, rött och gult. Dessa har flackt sadeltak och fönsterband under takfoten, i vissa fall i glasblock. Kontor och mindre verkstadsbyggnader från senare delen av 1900-talet visar på en stor variation beträffande utseende och på sin tids typiska arkitektoniska drag. Flera varianter av fasadtegel finns representerat så som traditionellt brunt, vitt mexisten och ljus kalksandsten. Fasader av stående målad lockpanel med fönsterband är vanligt för byggnader från 1970- och 1980-talen.

■ Bostadshus i mellersta delen av Tallbacken på Trädgårdsgatan. Foto: Vlm-halsb-1700.

■ Kvarvarande stall som ligger bland industribebyggelsen söder om Lundvägen. Foto: Vlm-halsb-1627.

■ Industribebyggelse med fasadplåt och flacka sadeltak. Foto: Vlm-halsb-1616.

■ Maskinhallar med vit fasadplåt och fönsterband av glasbetong. Foto: Vlm-halsb-1619.

Kulturhistoriska värden i Tallbacken

Textilfabrikens lokaler visar exempel på en rationell fabrik med för 1950-talet typiskt fasadmaterial gult tegel i enkelt formspråk samt relativt småskalig byggnadsvolym och utanpåliggande skorsten. Fabriken var en av få arbetsplatser för kvinnor i Hallstahammar, i ett annars mansdominerat samhälle, och är därför intressant ur ett socialhistoriskt perspektiv.

Intill gården Tuna finns ett välbevarat bostadshus från 1950-talet som kan berätta om för den tiden vanliga arkitekturstil och byggnadsmaterial. Byggnaden är väl bevarad i proportioner, utformning och byggnadsmaterial med volym i en våning och garage i källaren, tegeltäckt sadeltak, fasader i gult tegel, indraget entréparti med dekorativt smäcker svart smidesräcke samt stenmur.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Tallbacken

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

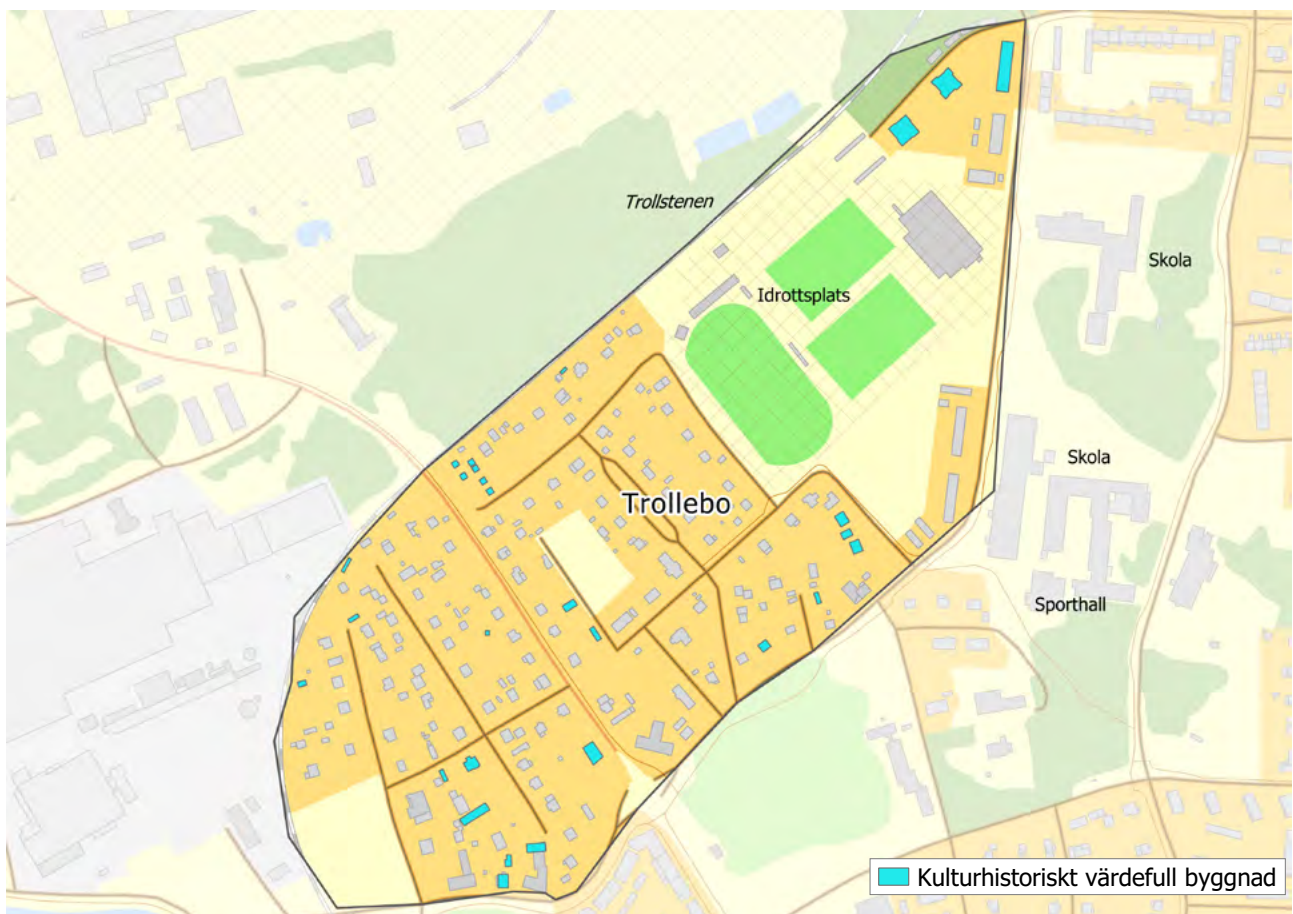
■ Textilfabrikens gula tegelfasader visar upp ett typiskt utseende för tidens arkitektur och ligger söder i området. Foto: Vlm-halsb-805.

■ Bostadshus på Stenhagsvägen från 1950-talet med tidstypiska detaljer. Foto: Vlm-halsb-1688.

■ 5.18 Trollebo

Området Trollebo omfattar villa- och egnahemsbostadskvarter samt delar av det äldre centrum som under första delen av 1900-talet uppfördes i samband med den nybyggda järnvägen.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Trollebo.

Historik

För att förbättra transportsförhållandena öppnade Gränges-Oxelösunds järnvägsbolag 1899 en förbindelse mellan Kolbäck och Ramnäs. En station anlades i Hallstahammar och stickspår drogs till bruksområdena. Efter att järnvägen byggdes etablerades flera handelsbyggnader längs dåvarande Köpmangatan i södra delen av Trollebo. Gatunamn infördes dock inte officiellt i Hallstahammar tätort förrän 1944. Köpmangatan bytte 1968 namn till Skolgatan och heter idag Nygatan. Området kring denna gatusträckning kom att utgöra Hallstahammar centrum fram till 1960-talet. Flera av de äldre byggnaderna vid Nygatan revs under 1970- och 1980-talen.

Norr om Nygatan såldes de första så kallade egnahemstomterna 1896, men de flesta villor kom till under tidigt 1900-tal. Egnahemsrörelsen var en folkrörelse som uppstod i slutet av 1800-talet med målet att ge arbetarklassen egna och förbättrade bostäder. Bostadshusen var individualistiskt utformade och omgivna av stora trädgårdar och hade mindre uthus. Bostadsområdet i Trollebo fylldes successivt på med bebyggelse fram till 1950-talet. År 1916 uppfördes en missionskyrka på en höjd bland bostadshusen i södra Trollebo. På planen nedanför kyrkan låg tidigare Gamla skolan. I Gamla skolans lokaler rymdes under en period på 1940-talet en textilfabrik, innan företaget byggde egna lokaler i Nibble.

År 1923 bildades konsumtionsföreningen i Hallstahammar genom en sammanslagning av konsumtionsföreningarna i Svedvi och Tuna. Några år senare övertog föreningen en affär i Tomtebo och här byggdes 1930 ett affärshus vid Köpmangatan. Både Berg och Hallstahammars konsumtionsförening anslöts 1961 till Konsumtionsföreningen Västerås. År 1927 beslutade Hallstahammars Sportklubb att köpa in mark till en ny idrottsplats. De större industrierna på orten var delaktiga i ordnandet av idrottsplatsen. Marken inköptes av Hallstahammars bruk för 10 000 kronor. Bruksdisponent Agrell blev utsedd till hedersledamot och Bultfabrikens disponent Hans von Kantzow blev hedersordförande i föreningen. Namnet Trollebo IP avgjordes i en tävling där 79 olika förslag inkommit. På invigningen den 16 juni 1929 närvarade kronprinsparet Gustav Adolf och Louise.

Under 1940-talet expanderade Hallstahammars industriföretag kraftigt och bostadsbyggandet tog fart, både genom industriföretagen och det allmännyttiga Hallstahammars fastighetsbolag AB. I anslutning till Eldsbodavägen och idrottsplanen byggdes fem radhuslängor samt två flerbostadshus med gemensamt skyddsrum. Dessa uppfördes under 1940- och 1950-talen. Norr om idrottsplanen uppfördes två punkthus 1946, det vill säga flerbostadshus med lägenheter kring en gemensam trappuppgång i byggnadens mitt. Dessa byggdes av Hallstahammars fastighetsbolag AB.

Övergripande karaktär

Trollebos bebyggelse avgränsas av järnvägen i väster och norr. Området består främst av bostadsbebyggelse i form av villor med komplementbyggnader på långsmala tomter. I öster är tomter oregelbundet formade. Bostadshusen är uppförda i trä med fasader i puts eller träpanel målade i olika kulörer. Kring dessa finns lummiga trädgårdar och ofta mindre uthus som under senare år har kompletterats med friggebodar och garage. Bostadshusen är i många fall ombyggda med nytt fasadmaterial och tillbyggnader.

Längs Nygatan, söder i området, ligger flera byggnader från första halvan av 1900-talet som till stor del har kvar sin karaktär av handel med fasad och entré direkt mot gatan och med stora skyltfönster. Mindre serviceverksamheter bedrivs idag i vissa av husen.

I norra Trollebo ligger idrottsplatsen, fotbollsplaner med gräs och i anslutning storskaliga Swetex arena. Längst i norr finns två fyråvånings punkthus i gult tegel som solitärer i landskapet, omgivna av låga garage och cykelparkeringar. Här finns också några tvååvånings flerbostadshus i gult tegel eller vitmålad liggande träpanel.

■ Handelsbyggnad längs Nygatan, uppförd av Konsumföreningen på 1930-talet. Foto: Vlm-halsb-205.

■ Byggnad med fasad mot Nygatan. Foto: Vlm-halsb-238.

■ Bostadshus från början av 1900-talet med lummig trädgård. Foto: Vlm-halsb-267.

■ Nybyggt bostadshus med mörk fasadpanel. Foto: Vlm-halsb-269.

Kulturhistoriska värden i Trollebo

I Trollebo finns några i proportioner, utformning och byggnadsmaterial välbevarade villor med typiska drag från början av 1900-talet. Husen i ett och ett halvt plan har sadeltak eller brutna tak och fasader i stående träpanel målade i olika kulörer. Tomterna är lummiga och det är vanligt med uthus och smidesstaket. Grindar med stolpar i sten förekommer också. Vissa uthus kan visa på äldre tiders djurhållning, då även yrkesverksamma på bruket hade djur för husbehov. Den äldre centrumgatan med byggnader för handel kan fortfarande ses tydligt och visar på platsen som tidigare utgjorde centrum. Bostadsbebyggelsen och handelsbyggnader kan berätta om Hallstahammars samhälles framväxt i samband med järnvägens anläggande, vilket är intressant ur ett samhällshistoriskt och lokalhistoriskt perspektiv.

Entrén till Trollebos idrottsplats har en hög ålder för den typen av byggnader som ofta har förlorat sin funktion som biljett- och entrébås. Den berättar om idrottsplatsens anläggande i slutet av 1920-talet då folk- och idrottsrörelsen var på framväxt. Flerbostadshusen på Östra Trollebovägen samt punkthusen i norr är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och har ett utpräglat modernistiskt uttryck. Byggnaderna är en del av Hallstahammars moderna kulturarv som berättar om en kraftig expansionsfas i ortens historia under 1940-talet och framåt då industrierna gick på högvarv.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Trollebo

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Villa från början av 1900-talet på Västra Trollebovägen. Foto: Vlm-halsb-254.

■ Uthusbyggnad från tidigt 1900-tal på Rotevägen. Foto: Vlm-halsb-296.

■ Äldre lagerlokal bakom Nygatan med modern tillbyggnad. Foto: Vlm-halsb-219.

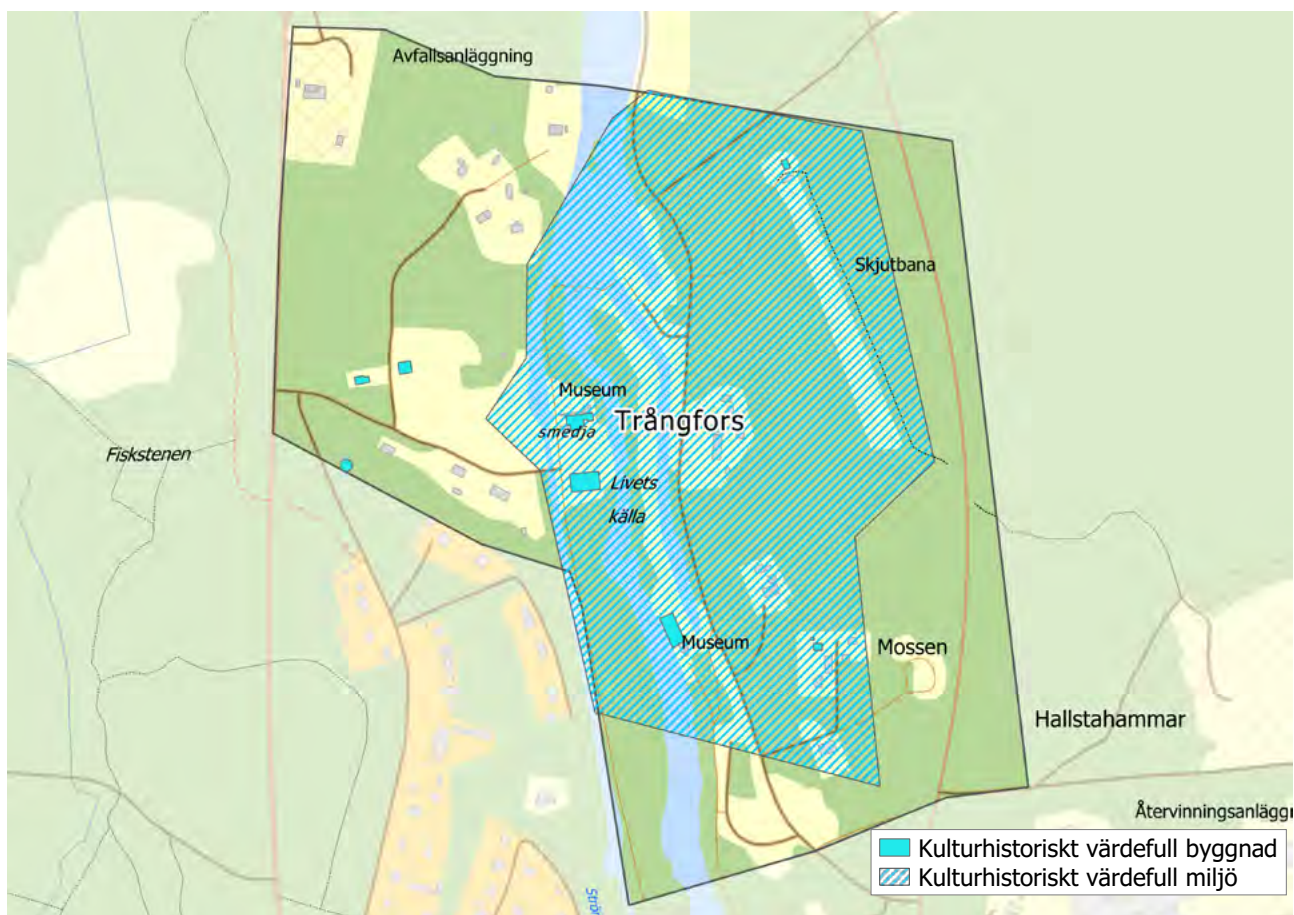
■ Modernistiska flerbostadshus med gemensamt skyddsrum från 1946 i östra Trollebo. Foto: Vlm-halsb-381.

■ Flerbostadshus från 1960-talet i norra Trollebo. Foto: Vlm-halsb-518.

■ 5.19 Trångfors

Kolbäcksån delar sig och bildar tre mindre vattendrag vid Trångfors. Det mellersta av dessa består av forsar och är uppdämt i norra delen. Forsarna var förutsättning för att Trångfors bruk anlades på platsen. Kvar finns idag smedja, kolhus, kraftstation, damm och bostäder som uppfördes av Trångfors bruk.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Trångfors.

Historik

Vattenfallen i Kolbäcksån var en förutsättning för att en tidig industri kunde växa fram i Hallstahammar. Ån gav vattenkraft och utgjorde transportled från gruvorna och skogarna i norra delen av länet till Mälaren i söder. Bruken som anlades vid Kolbäcksån i kommunens norra del fick stor betydelse för områdets utveckling. Västeråsaren Adolf Willemson lät 1628 uppföra en hammarsmedja med stångjärns-hammare och två härdar vid Trångfors där Kolbäcksåns forsar är som kraftigast.

Trångfors hammare var under 1700-talet inte särskilt inkomstbringande för sina ägare. Under 1800-talet moderniserades bruken. I Trångfors inrättades Franche-Comté-härdar under 1850-talet, och därmed blev tillverkningen billigare. Senare utbyttes dessa mot de effektivare Lancashirehärdarna. Dessutom ersattes de två räckhamrarna med en smälthammare, som senare byttes ut mot en mumblingshammare. Trots effektiviseringen gick det fortfarande dåligt för bruket och under 1880-talet gick ägarna i konkurs. Bruket inropades då av Hallstahammar bruks ägare som överlät det till sitt bolag Hallstahammars AB. Trångfors bruk hade sin storhetstid under 1800-talets slut och kring 1900, men 1915 lades bruket ned då smedjan ansågs överflödigt. Smedjan från 1799 och kolhuset finns idag kvar på platsen och ingår i Ekomuseum Bergslagen.

Trångfors kraftstation togs i drift 1899 för att överföra elkraft till ASEA och Nordiska Metallaktiebolaget i Västerås. Kraftstationen utformades av Qvist & Gjers och utrustades med turbiner av byråns konstruktion. ASEA levererade de sex generatorerna för trefas växelström. En av dessa generatorer erhöll en Grand Prix-utnämning vid världsutställningen i Paris år 1900. En maskinistbostad uppfördes i anslutning till anläggningen. Stationen lades ned 1990 och visas numera som museum.

I östra delen av området ligger en skjutbana med en skyttepaviljong. Anläggningen drivs av Hallstahammars Skytteförening, grundad 1897 av Erhard Larsson. Marken till skjutbanan skänktes från Hallstahammars AB 1901 och skyttepaviljongen invigdes 1905. Ordförande vid denna tidpunkt var ingenjör Ivar O. Larson, son till bruksdisponenten Oscar Larson.

Övergripande karaktär

Det lummiga området präglas av Kolbäcksån som vid Trångfors delar sig och bildar tre mindre vattendrag. Det mellersta av dessa består av forsar och är uppdämt i den norra delen. Området består av bruksbebyggelse från sent 1700-tal och industri- och bostadsbebyggelse från sent 1800-tal. Byggnaderna ligger förhållandevist glest placerade intill forsens. De tre vattendragen skiljs åt av två långsmala halvöar. På forsens västra sida finns smedjan och kolhuset, på den östra ligger kraftstationen. Trångfors smedja har en grund av natursten, fasad i slaggtegel, rött tegel och ljus puts samt sadeltak täckt av tegel och plåt. Kolhuset har fasad av faluröd träpanel och sadeltak täckt av sinuskorrugerad plåt. Kraftstationen har en röd tegelarkitektur. På vardera sida om vattendraget ligger arbetar- och tjänstemannabostäder glest placerade. Bostadshusen har fasader i ljus puts eller stående träpanel målade i olika kulörer som gult och rött. Till bostadshusen hör uthus. I östra delen av området ligger Trångfors skjutbana med en skyttepaviljong. Skjutbanorna är 50, 200 och 300 meter med åtta tavelställ för varje bana.

Kolbäcksån med vy mot Trångfors kraftstation. Foto: Vlm-halfe-176.

Uppdämningar i Kolbäcksån. Foto: Vlm-halfe-183.

Arbetarbostäder i Trångfors på Smedjevägen. Foto: Vlm-haltl-120.

Arbetarbostäder i Trångfors på Hammarleden. Foto: Vlm-halfe-100.

Kulturhistoriska värden i Trångfors

Området har en lång kontinuitet som bruks- och industriområde och utgör Hallstahammars industriella vagga. Bruken i kommunens norra del har haft stor betydelse för områdets utveckling. Välbevarade byggnader kan berätta om dess ursprungliga funktioner och tillsammans ge en bild av hur verksamheten har fungerat och utvecklats, vilket är intressant ur ett industrihistoriskt och lokalthistoriskt perspektiv. Den gamla smedjan är uppförd 1799 i tegelsten och natursten och är delvis putsad. Den är tydligt avläsbart utbyggd i flera skeden vilket speglar den industriella utvecklingen under 1800-talet. Kraftstationen är i rött tegel och bär typiska drag från sekelskiftets dekorerade industriarkitektur. Arbetar- och tjänstemannabostäderna från sent 1800-tal är uppförda i trä, med undantag av den murade så kallade Lilla herrgården. Flera av dem, förutom Lilla herrgården, är idag mycket ombyggda. Bostäder uppförda åt anställda vid bruket visar på företagets sociala ansvar.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Trångfors

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Vattentorn som byggdes 1946. Foto: Vlm-haltl-126.

■ Trångfors kraftstation i rött tegelarkitektur. Foto: Vlm-halfe-12.

■ Trångfors smedja från 1799. Foto: Vlm-haltl-117.

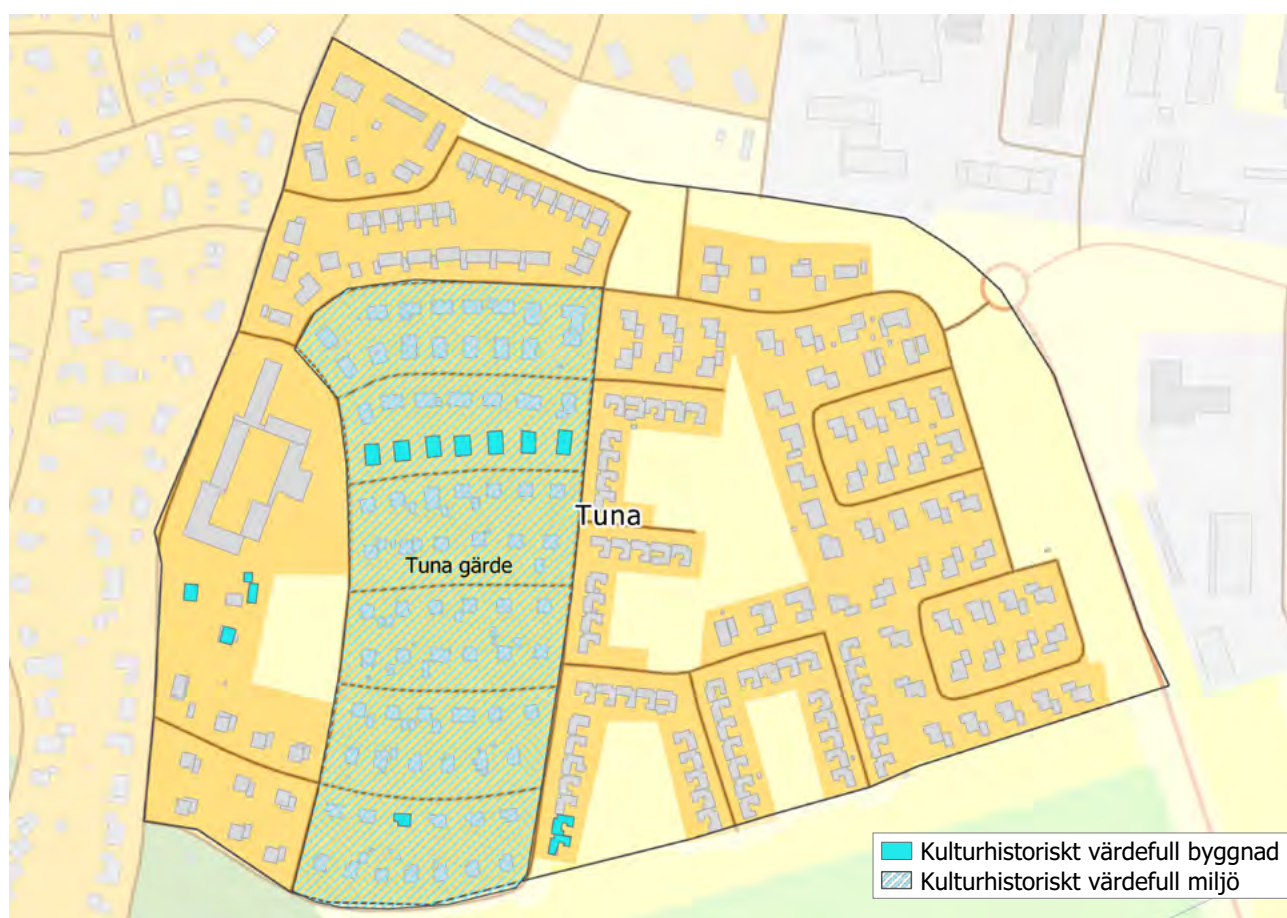
■ Lilla herrgården vid Trångfors smedja. Foto: Vlm-haltl-113.

■ Kolhus från 1800-talet vid Trångfors smedja. Foto: Vlm-haltl-119.

■ 5.20 Tuna

Tuna hör till ett av Hallstahammars tätorts centrala bostadsområden. Området avgränsas av Rallstavägen i väster, Västeråsvägen i norr, Bränstaleden i öster och en kraftledning och skog i söder. Bostadsbebyggelsen i Tuna består främst av villor, radhus och kedjehus som byggdes på 1950–1970-talen åt arbetare på industriföretagen Kanthal och Bulten.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Tuna.

Historik

Jämfört med flera andra områden i Hallstahammar går Tunas historia inte så långt bak i tiden. Det har inte legat några jordbruksgårdar på platsen, däremot utgjorde området gården åt Tuna by som låg en bit norrut. I slutet av 1800-talet köpte Hallstahammars missionsförening en tomt på Tuna gärde för 400 kronor av en lantbrukare för att uppföra ett missionshus. Sionsborgs missionshus stod färdigt 1885 och låg då ute på gärdet, en bit ifrån samhället. När området bebyggdes

i större skala kallades det för Tuna gårde. I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet tillkom ytterligare bostadsbebyggelse, bland annat en gård som hette Oskarslund, samt ett skolhus som låg på samma plats som före detta Tuna skola. Bebyggelsen var koncentrerad kring Rallstavägen.

I vägkorsningen Rallstavägen/Västeråsvägen uppfördes 1946 en byggnad som skulle rymma affär och bostad. År 1954 byggdes affären om till snabbköp med chark och specerier som fick namnet Tuna Livs. Det var då ett av Mälardalens första snabbköp. Bageri och matlagning fanns i samma våning och i källaren fanns glasmästeri, cykelaffär och fiskaffär. Tuna livs stängdes 1994 och på 2010-talet huserade Zoo Center i huset.

I mitten av 1950-talet började Tuna att bebyggas med mindre villor åt arbetare på industriföretagen Kanthal och Bulten. Villorna i grupper med liknande utseende byggdes på lika stora tomter längs mindre gator. Man började att bygga söder i området och fortsatte norrut på 1960- och 1970-talen. Öster om dessa villarader byggdes i början av 1960-talet radhus och öster om dessa friliggande villor på 1970-talet. På platsen där den äldre skolbyggnaden låg byggdes Tunaskolan i två etapper under 1963 och 1968. Tunaskolan är uppförd som en så kallad paviljongskola, en typ av skolbyggnad som uppkom i Tyskland på 1930-talet och som utvecklades i England under efterkrigstiden. Mindre byggnadskroppar, så kallade paviljonger, med rikliga ljusinsläpp placerades på ett sätt så att intima skolgårdar bildades. Byggnaderna vid Tunaskolan är i ett plan och placerade kring en större utegård. På 1990-talet byggdes en del av skolan om till fritidshem och kontor och på 2010-talet byggdes skolan om till bostäder.

Övergripande karaktär

Landskapet i Tuna är flackt. I området finns förutom bostadsbebyggelse gemensamma grönytor, bland annat lekplatser, en fotbollsplan och planterade träd.

Den äldsta bebyggelsen i Tuna från tiden kring sekelskiftet 1900 finns koncentrerad i närheten av Rallstavägen. Bebyggelsen särskiljer sig från resterande bebyggelse genom de större och oregelbundna tomtstorlekarna, byggnadsvolymer och byggnadsdetaljer typiska för uppförandetiden. En äldre faluröd bodlänga och jordkällare finns exempelvis bevarade som vittnar om den här perioden av Tunas bebyggelsehistoria. Resterande bostadsbebyggelse, uppförd på 1950–1970-talen åt arbetare på industriföretagen i närheten, kan dess karaktär delas in utifrån när de uppfördes och vilken byggnadstyp de utgör. Byggnadstyperna är placerade i sammanhållna mindre grupper.

I sydvästra Tuna byggdes mindre villor 1956–1957 i ett och ett halvt plan med källare som har ett asymmetriskt takfall där garaget är vidbyggt med villan. Villorna har idag olika fasadmaterial, vissa har tilläggsisolerats och klätts med träpanel och några har kvar det ursprungliga fasadmaterialet eternit. Norr om dessa villor ligger några rader med villor med likartat utseende, men de saknar det vidbyggda garaget.

Ännu längre norrut finns en grupp med villor främst uppförda i rött tegel, några är i gult. Dessa hus i en våning har källare där garage ingår. Villorna är uppförda under andra hälften av 1960-talet. Norr om dessa villor finns en grupp med kedjehus, vilka uppfördes 1967–1972 för arbetare på Kanthal. Kedjehusen är uppförda i ett och ett halvt plan med fasadmaterialet rött tegel och partier av träpanel.

I östra Tuna ligger en grupp med låga radhus med liggande träpanel och flackt tak av papp, uppförda av Bulten 1961. Öster om dessa finns enplansvillor byggda på 1970-talet, merparten har fasader av vit mexisten, platta tak med breda takkrön av svart träpanel, alternativt finns villor i ett och ett halvt plan med sadeltak.

■ Villa i östra Tuna med fasad av mexisten, plantak och sarg klädd i träpanel uppförd på 1970-talet.
Foto: Vlm-halsb-1161.

■ Kedjehus i norra Tuna uppförda 1967–1972 åt arbetare på Kanthal. Foto: Vlm-halehw-705.

■ Lekplats och grönområde i Tuna. Foto: Vlm-halsb-1107.

Kulturhistoriska värden i Tuna

Innan Tuna bebyggdes under 1950-, 60- och 70-talen bestod området mestadels av jordbruksmark och gården. Merparten av bebyggelsen är uppförd åt anställda på ortens större industrier Kanthal och Bulten. Bebyggelsen uppfördes i en planerad struktur där olika årsringar idag är tydligt avläsbara. Ett flertal byggnadstyper finns representerade i området. Typiska karaktärsdrag och egenskaper så som byggnadsvolym, placering, källare eller inte källare, takform, byggnadsmaterial och byggnadsdetaljer kan berätta om byggnadernas uppförandeår. Området som helhet kan därför, på en relativt liten yta och på ett enkelt och tydligt sätt, ge möjligheter till förståelse av typiska stildrag och byggnadsmaterial från tre olika årtionden.

De röda tegelvillorna i ett plan med källare, där också garage är inbyggt, har särskilt kulturhistoriskt värde. Husen har utsmykningsdetaljer i fasaden i form av hålrum och små kvadratiske fönster av glasbetong samt mönsterteglel kring fönstren som väl harmonierar med byggnadsvolym och material. Andra karaktäristiska egenskaper är smäckra smidesstaket och räcken samt ytterdörrar i oljat trä. Flertalet av villorna är välbevarade och bildar på så sätt en sammanhållen bebyggelse. Förutom det arkitektoniska värdet, berättar villorna om 1960-talets vanliga material och byggnadstekniker, i ett skede då hantverkstekniker och material var i färd med att ersättas av prefabricerade material och färdiga konstruktioner.

De få fysiska välbevarade spår som finns bevarade av Tunas bebyggelse från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, exempelvis en bodlänga och jordkällare, är av särskilt kulturhistoriskt intresse. Större och oregelbundna tomter, fasader av träpanel, sadeltak och frontespiser berättar om Tunas äldsta bebyggelsehistoria. Bebyggelsens koncentration kring Rallstavägen visar på vägens ålder och betydelse som huvudled mot Kolbäck.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Tuna

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Bostadshus från slutet av 1800-talet i närheten av Rallstavägen som hör till Tunas äldsta bebyggelse.
Foto: Vlm-halehw-522.

■ Villa uppförd 1956–1957 med asymmetriskt takfall och inbyggt garage med det ursprungliga fasadmaterialet eternit, Åkervägen. Foto: Vlm-halehw-551.

■ Radhus i östra Tuna uppförda 1961 för arbetare på Bulten.
Foto: Vlm-halsb-1029.

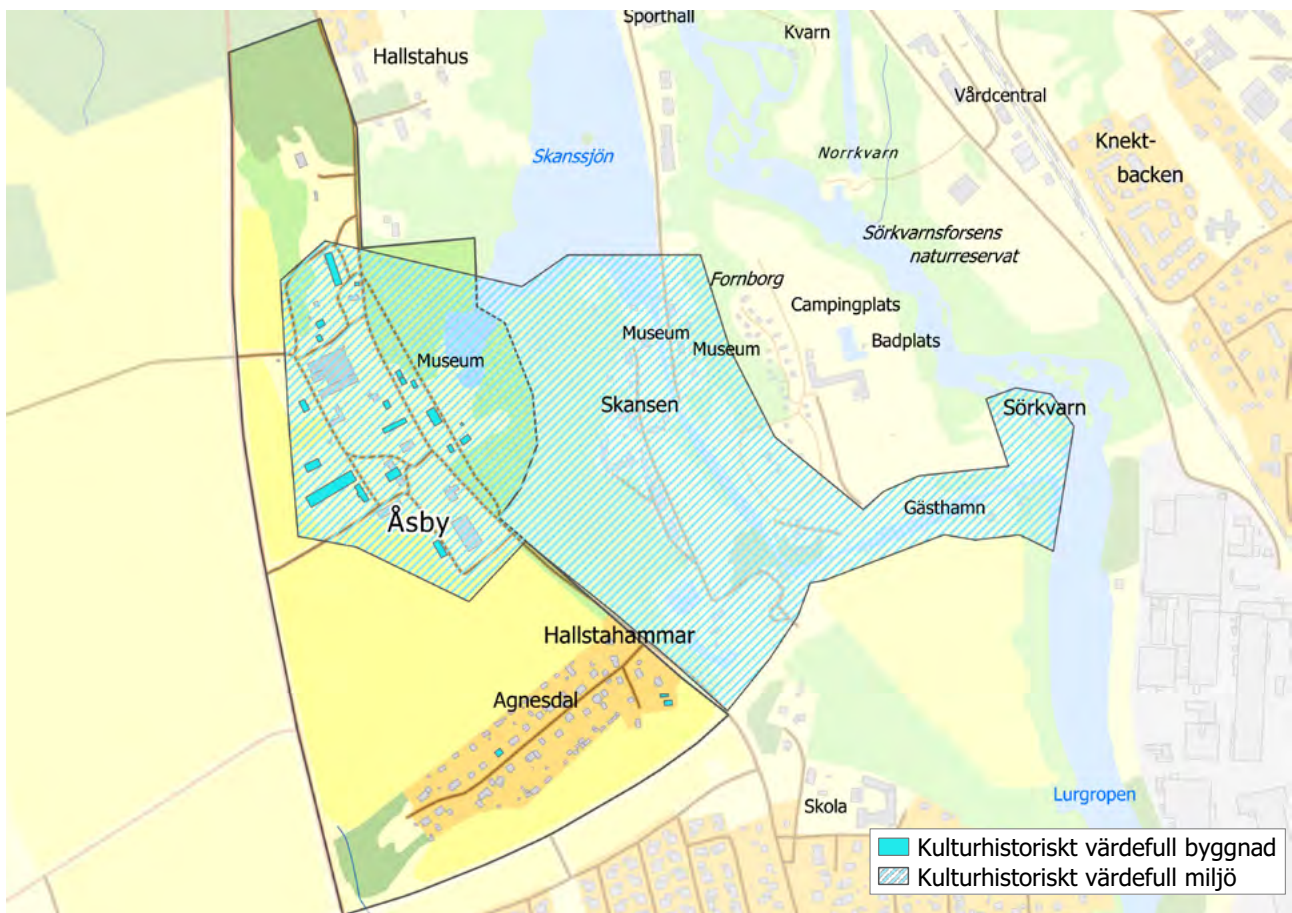
■ Bodlänga från tidigt 1900-tal i närheten av Rallstavägen som hör till Tunas äldsta bebyggelse.
Foto: Vlm-halehw-528.

■ Villa längs Magistergatan med garage i källaren, smäckra entréträcken och viss arkitektonisk utformning med
fönster av glasbetong. Huset uppfördes i slutet av 1960-talet. Foto: Vlm-halehw-616.

■ 5.21 Åsby

Området Åsby ligger väster om Hallstahammars tätort och angränsar till Skanssjön i öster och jordbrukslandskap i väster. Här finns Åsby herrgård med storskalig jordbruksverksamhet samt Agnesdals bostadshusområde.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Åsby.

Historik

Åsby herrgård uppfördes 1787 som bostad åt brukspatron Isak Törngren vid Trångfors bruk när kanalbygget planerades att dras genom den gamla herrgården i Trångfors. En bränneribod med kölna från 1600-talet finns nedanför huvudbyggnaden. Den har även fungerat som bostadshus och lantbrukskontor. Ytterligare byggnader av hög ålder är en vagnbod från 1700-talet och ett orangeri från 1780-talet. Gårdens byggnadsbestånd har ersatts och utökats under 1800- och 1900-talet. Flera bostadshus avsedda för förvaltare och arbetare finns på gården.

Svedvi-Bergs hembygdsförening driver idag ett lantbruksmuseum och vagnsmuseum i några av Åsby herrgårds äldre byggnader. Här visas äldre verktyg och maskiner som använts inom jordbruk, samt äldre hantverk som bland annat linberedning, vävning och snickeri. Flera verksamheter inom försäljning finns på gården idag.

Söder om Åsby gård ligger bostadsområdet Agnesdal. Området hette tidigare Ustersta och ägdes av Åsby men bytte namn i samband med att ett större bostadsområde söder om Sörkvarnsvägen började byggas på 1970-talet. I Agnesdal fanns under 1800-talet mindre bostadshus för arbetare vid Åsby. Under 1930-talet förlängdes gatan och fler bostadshus uppfördes. Här fanns också diversehandel och en sybehörsaffär.

Övergripande karaktär

Huvudbyggnaden vid Åsby herrgård i nyklassicism ligger på en höjd och har ljusmålad brädklädd fasad, frontespiser samt brutet och valmat tegeltak. Intill finns ett antal timrade och brädklädda faluröda ekonomibyggnader såsom magasin, bod och stall. Ett lider från 1800-talet är i slaggsten och ett orangeri från 1780-talet är ljust putsat. Den äldsta byggnaden är från 1600-talet och är en timrad rödmålad byggnad i ett plan som varit bränneribod och bostadshus.

Om gårdens välstånd och effektiva skötsel vittnar flera storskaliga och påkostade byggnader från 1800-talet och 1900-talet som efter hand har kompletterat gårdens byggnadsbestånd. Storskaliga ekonomibyggnader är exempelvis maskinhall, garage och växthus. Idag bedrivs på Åsby gård jordbruk tillsammans med modern växtförsäljning, inredningsbutik, charkuteri och butik, vilka alla har ett stort antal besökare.

I Agnesdal ligger bostadshus på långsmala tomter längs en gata med uthus bakom. I den östra delen finns de äldsta bostadshusen från slutet av 1800-talet.

Kulturhistoriska värden i Åsby

Åsby herrgård har en typisk placering på en höjd och en utformning i nyklassicism, vanlig för tiden i slutet av 1700-talet. Till gården hör ett antal byggnader med olika ursprungliga funktioner som visar på hur jordbruksverksamheten har fungerat och fungerar, samt levnadsförhållanden för människor som har arbetat på platsen. Det stora antalet jordbruksbyggnader av varierad ålder visar på gårdens välstånd och aktivt brukande under lång tid. Museibyggnaderna, som är väl bevarade, har en pedagogisk funktion genom uppvisande av verksamheter som är kopplade till gården. Byggnaderna i Agnesdal är en del av bebyggelsemiljön Åsby herrgård och vissa har varit bostäder för arbetare på gården. De är därmed intressanta ur ett socialhistoriskt perspektiv.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Åsby

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Mangårdsbyggnaden från 1787 ersatte den tidigare bostaden för disponenten vid Trångfors.
Foto: Vlm-halsb-137.

■ Faluröda timrade byggnader som idag används som kontor. Foto: Vlm-halsb-119.

■ Både området och Åsby gård karakteriseras av ett stort antal rödmålade jordbruksbyggnader.
Foto: Vlm-halsb-125.

■ Bostadshus från 1900 i norra Åsby. Foto: Vlm-halsb-148.

■ Svedvi-Bergs hembygdsgeningsen driver museum i den timrade ekonomi-
byggnaden. Foto: Vlm-halsb-139.

■ Stall från 1880-talet. Foto: Vlm-halsb-123.

■ Jordbruksbyggnader från olika tidsperioder finns på gården.
Foto: Vlm-halsb-118.

■ Bostadshus från 1800-talet i Agnesdal. Foto: Vlm-halsb-1274.

■ Arbetarbostad vid Åsby gård från slutet av 1800-talet. Foto: Vlm-halsb-115.

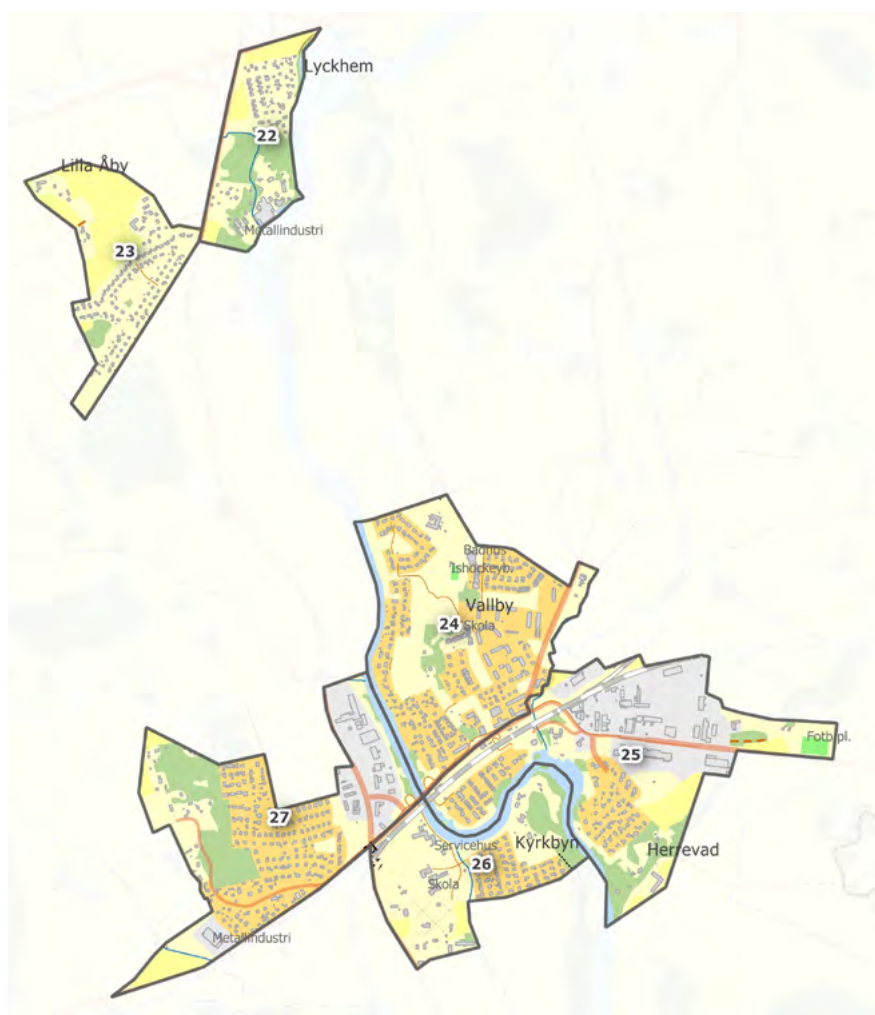

■ Villa från 1930-talet i Agnesdal. Foto: Vlm-halsb-1207.

6. Områden i Kolbäcks tätort

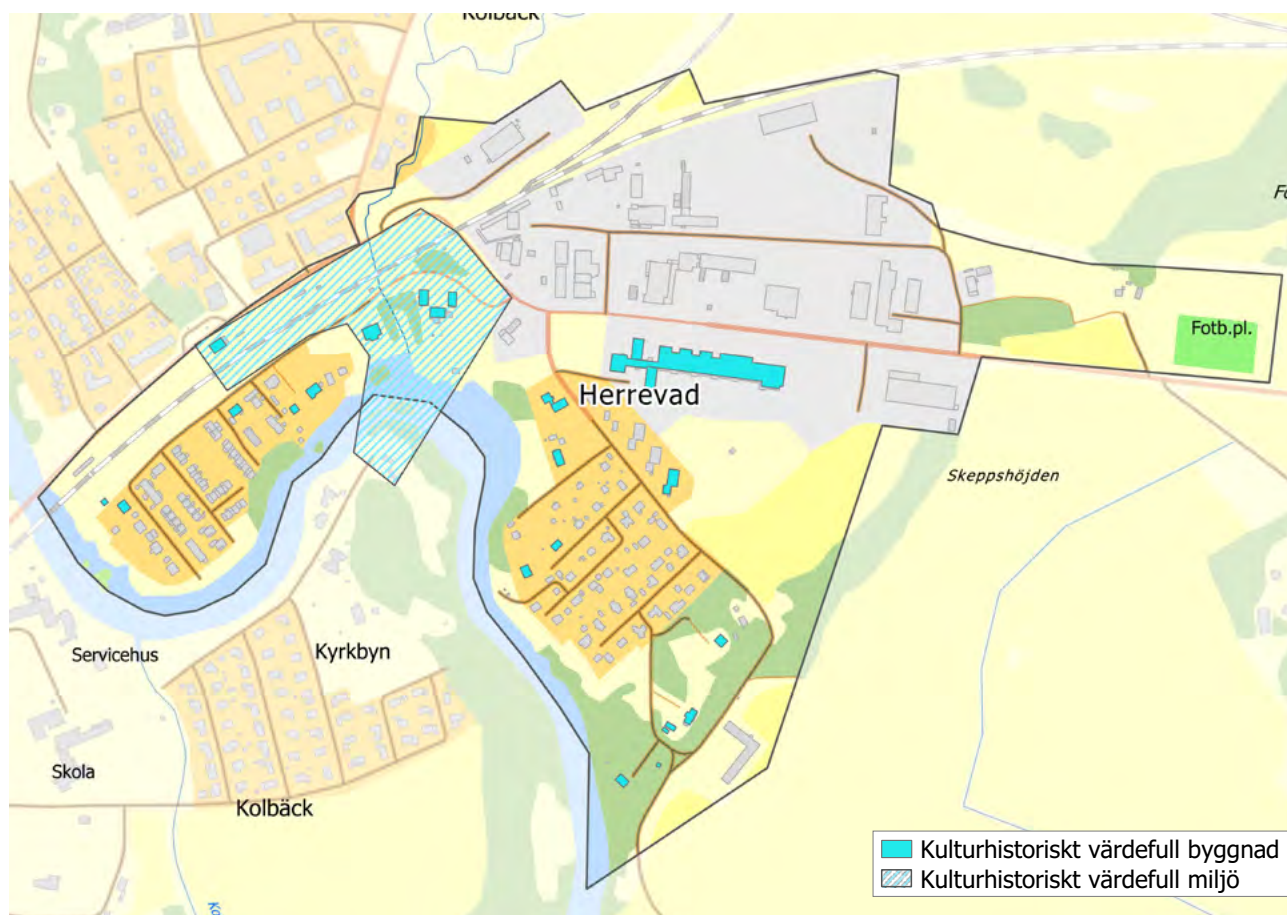
I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som inventerats inom Kolbäcks tätort. Texterna består av beskrivningar av områdets övergripande karaktär, historik samt kulturhistoriska värden. Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning. För en bebyggelsehistorisk översikt av tätorten hänvisas till kapitel fyra. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöunderlaget. Här finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse inom området.

■ Gränser och lokalisering för inventerade områden inom Kolbäcks tätort. 22. Lyckhem 23. Sörstafors 24. Vallby 25. Herrevad 26. Kyrkbyn 27. Vänsta.

■ 6.1 Herrevad

Herrevad utgör den sydöstra delen av Kolbäcks tätort, öster om Kolbäcksån. I nordväst avgränsas området av järnvägen och i söder av Kolbäcksån. Bebyggelsen består av tingshus, gästgivargård, Herrevads gård samt järnvägsstation, villaområden och industriområden.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Herrevad.

Historik

På hösten år 1251 drabbade Birger Jarl och hans soldater samman med folkungarna, en väpnad grupp inom svearnas högfrälse i Uppland, och deras män. Detta har i efterhand kallats för Slaget vid Herrevadsbro. Platsen för slaget var möjligen där Kolbäcksån kröker sig och där det förr fanns ett vadställe över ån, Herrevadet. En bro byggdes vid platsen som kom att kallas för Herrevadsbro. I början av 1300-talet skrevs en lag för Västmanland. I den berättades att Herrevadsbro var en av landskapets fyra viktiga broar. Över Herrevadsbro gick Eriksgatan, den väg som

■ Kolbäcksån som flyter genom Kolbäck, 1928. Foto: Vlm-E-1505.

de nyvalda medeltida svenska kungarna reste för att bli bekräftade av landskapens lagmän. På Kolbäcksåns södra strand finns rester av ett brofundament från 1848. I Kolbäcks kyrka finns en minnestavla från 1610 som berättar om slaget vid Herrevadsbro. Texten på minnestavlan skrevs långt efter slaget och återger troligen minnen som berättats sedan 1200-talet.

Under 1500-talet föreskrevs att det vid allmänna vägar skulle finnas så kallade taverner, med skyldighet att hålla med skjutshästar och förråd av mat, dryck och hö. Troligen var det i detta skede gästgivargården i Herrevad kom till. Den nuvarande huvudbyggnaden är från 1897 och två flyglar hör till anläggningen. De tre timrade byggnaderna är klädda med rödmålad träpanel. I södra delen av området ligger Herrevads gård vars åkermark breder ut sig i öst och åt söder. Herrevads gårds nuvarande mangårdsbyggnad är från 1876, men genomgick en kraftig ombyggnation 1918 då byggnaden fick sitt nuvarande utseende.

I samband med färdigställandet av järnvägssträckan Köping-Tillberga 1875 (Stockholm-Westerås-Bergslagens Järnväg) tillkom en station vid Kolbäck 1877. Järnvägen hade stor betydelse för samhällets framväxt. Bostadshus och tjänstebostäder för anställda vid järnvägen uppfördes under 1800-talets slut på norra åbrinken i närheten av tingshuset. Området har under hela 1900-talet kompletterats med enbostadshus och radhus. Villabebyggelsen uppfördes under 1900-talets första hälft söderut, på åkermarken som tillhört Herrevads gård. Denna utbyggnad av enbostadshus har fortsatt fram till idag. Vid Herrevads bro har det sedan länge legat ett tingsställe. Innan tingshuset byggdes inrymdes tingssalen i en av gästgivargårdens flyglar. Tingshuset ligger söder om järnvägen och ritades av arkitekt Theodor Dahl och uppfördes 1891–1894.

Under slutet av 1940-talet planerades yrkesutbildningen i Sverige genom centralisering av länsvisa skolor benämnda Centrala Verkstadsskolor. Sverige stod inför ett enormt

uppsving i efterfrågan på varor och tjänster från de krigshärjade länderna, varpå ny välutbildad arbetskraft behövdes inom alla yrken. År 1957 etablerades en verkstads-skola i Kolbäcks östra delar. Nya lokaler stod färdiga 1960 på södra sidan av Södra Västeråsvägen efter ritningar av arkitekt Sven E Trädgårdh. Förutom administrativa lokaler och undervisningslokaler fanns elevhem med bostad för vaktmästare och matmor. I samband med kommunsammanslagningen 1971 inköptes skolan av Hallstahammars kommun och den blev en del av kommunens gymnasieskola och fick namnet Herrevadsskolan. Idag är verksamheten nedlagd och lokalerna används till handel och elevhemmen för privat boende.

Norr om Södra Västeråsvägen började ett industriområde att etableras under 1960-talet och bebyggelsen växte successivt österut. Allra längst i östra delen av området ligger en fotbollsplan från första delen av 1900-talet. Mellan industriområdet och gräsplanen finns en rest av den äldre landsvägen som förband Kolbäck och Västerås.

Övergripande karaktär

Området följer i söder Kolbäckans krökning. I Herrevad finns en stor variation av bebyggelse, både från olika tidsepoker och användningsområden. I öster ligger industribyggnader från 1900-talets andra hälft i stora volymer oregelbundet placerade. Byggnaderna är främst i ett plan med platta tak eller flacka sadeltak och fasader i plåt i olika kulörer såsom röd, grön eller ljusblå. Även fasadmaterialet puts, betong, träpanel och tegel förekommer. Längst i öster ligger en fotbollsplan.

Intill järnvägen och den gamla broövergången ligger gästgivargården, tingshuset och järnvägsstationen med en officiell prägel. Samtliga tre byggnader har en arkitektur och ett utseende som visar på deras status och användningsområde. Gästgivargården består av huvudbyggnad som flankeras av två flygelbyggnader. Byggnaderna har fasader av rödmålad träpanel, vitmålade snickerier och röda tegeltak. Det gulputsade tingshuset har rik dekor i vit puts. Frampartiet är markerat genom lisener, en rikt dekorerad frontespis och en framskjuten entré. Stationshuset i två våningar är klätt med liggande ljusmålad träpanel med gröna snickerier. Sydväst om stationshuset ligger ett bostadsområde med villor, radhus och kedjehus från olika årtionden. Här finns bland annat några storskaliga påkostade villor från början av 1900-talet i träarkitektur. Några av dessa hus inrymde ursprungligen lägenheter för tjänstemän anställda inom järnvägen. Här står även ett vattentorn för ånglok från 1877 i röd tegelarkitektur. Modernistiska rad- och kedjehus har fasader i träpanel målade i olika kulörer eller gult fasadtegel.

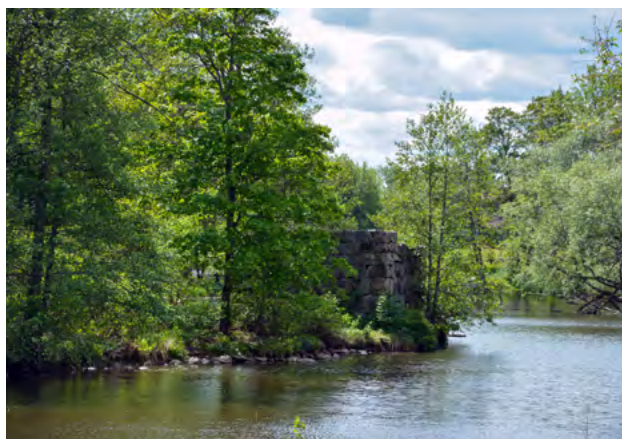
Jordbruksbebyggelsen inom Herrevads gård, söder i området, består av byggnader med olika ursprungliga funktioner och är traditionellt rödmålade. Bostadshusen är klädda med ljusmålad träpanel. I omgivningarna finns höga lövträd och öppna odlingslandskap. Mangårdsbyggnaden har genomgått exteriöra förändringar under 1900-talet. En arbetarbostad har fasad av rödmålad träpanel. Norr om gården ligger ett villaområde med byggnader uppförda under olika decennier. Här finns bland annat ett pensionat från 1913 med fasad i ljus puts och tegeltak samt villor från 2000-talet med fasader i ljusmålad träpanel.

■ Ladugård tillhörande Herrevads gård. Foto: Vlm-halsb-3518.

■ Radhus på Trädgårdsvägen. Foto: Vlm-halsb-3555.

■ Brofundament från 1848 på Kolbäckens södra strand.
Foto: Vlm-halsb-3601.

■ Exempel på hur industribyggnader byggts till i för tiden rådande stil och material. Foto: Vlm-halsb-3444.

Kulturhistoriska värden i Herrevad

Flera av byggnaderna i området såsom stationshus och gästgiveri vittnar om Kolbäckens betydelse som knutpunkt för olika kommunikationer sedan lång tid tillbaka. Gästgivargården och tingshusets placering intill den äldre landsvägen med medeltida anor vid Kolbäckensån ger ett kontinuitetsvärde. Dessutom har byggnaderna en välbevarad exteriör. Bostäderna som uppfördes för järnvägens personal samt järnvägsstationen och vattentornet för ånglok är intressant ur ett samhälls- och socialhistoriskt perspektiv och representerar en ny period inom kommunikationsväsendet. Järnvägen har haft stor betydelse för Kolbäckens utveckling och bebyggelsen med koppling till järnvägen är därför betydelsefull även ur ett lokalhistoriskt perspektiv.

Verkstadsskolans anläggande hade likaså med ortens centrala placering i länet och goda kommunikationsmöjligheter att göra. Den har flera byggnader som bevarat sitt utseende från 1960-talet med fasader i ljus puts. Bland villaområdet finns flera bostadshus vars välbevarade utseenden berättar om tiden de uppfördes i och visar på ortens expanderingsfas under mitten och andra halvan av 1900-talet.

Herrevads gård med byggnader med olika ursprungliga funktioner, grusad gårdsplan med höga lövträd och intilliggande öppet odlingslandskap visar på gårdens och områdets historiska jordbruksanvändning. Storskalig ekonomibyggnad i traditionell utformning i rödmålad träpanel och vitputsade fasader samt storskaliga och påkostade bostadshus visar på gårdens välstånd och ålder.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Herrevad

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

Kolbäcks gästgiveris huvudbyggnad från 1897. Foto: Vlm-halsb-3596.

Villa från sekelskiftet på Tingshusgatan nära norra brofästet. Foto: Vlm-halsb-3586.

Tingshuset byggt 1891–1894 vid Herrevadsbros fäste. Foto: Vlm-halsb-3593.

■ En av arbetarbostäderna på Strandvägen som uppfördes för SJ:s räkning.
Foto: Vlm-halsb-3530.

■ Vattentorn (pumphus) för ångloken som trafikerade järnvägen. Vattentornet är uppfört 1877. Foto: Vlm-halsb-3529.

■ Villa på Hantverkargatan med välbevarad karaktär från 1950-talet.
Foto: Vlm-halsb-3494.

■ Mangårdsbyggnaden på Herrevads gård är omgiven av storgväxta lövträd.
Foto: Vlm-halsb-3524.

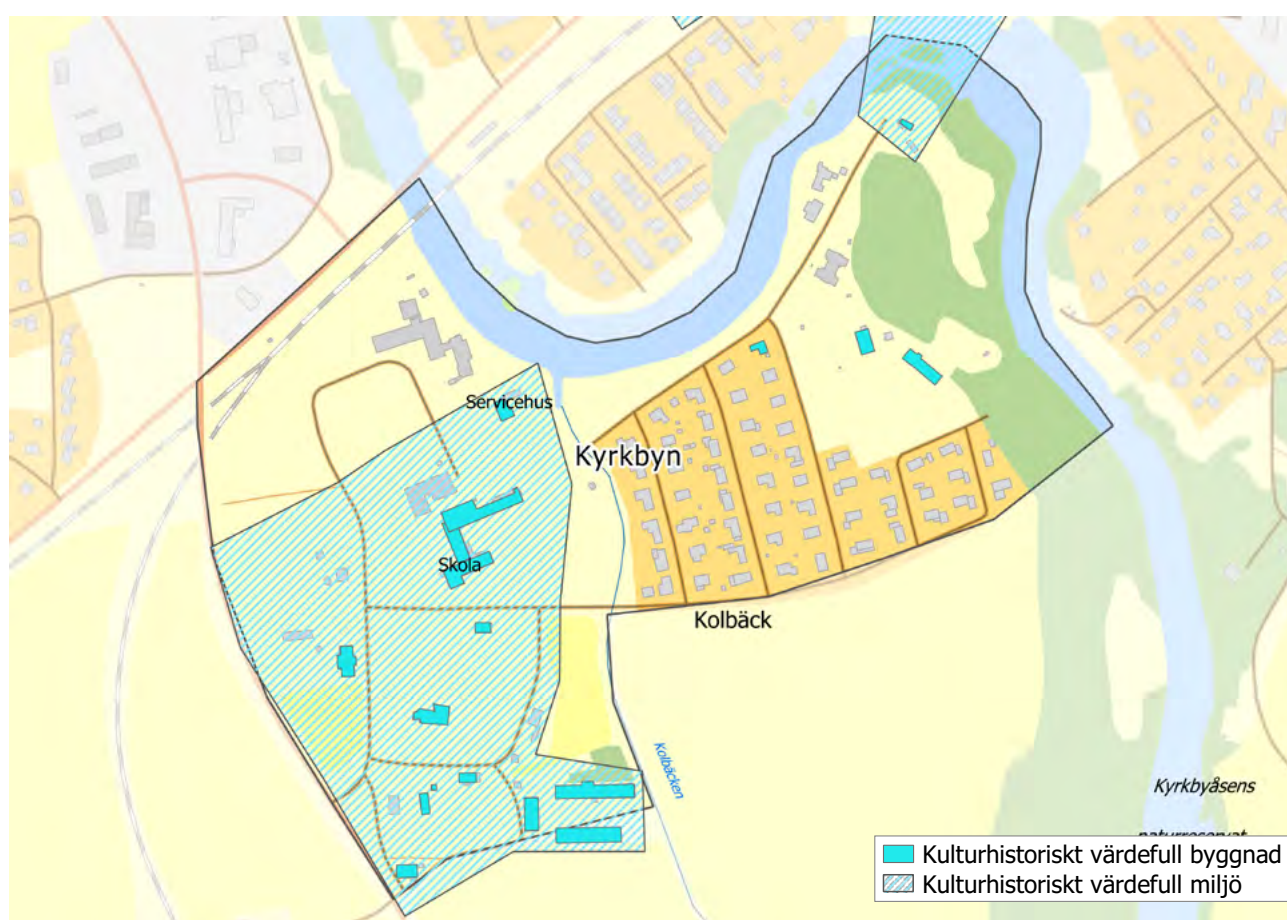
■ En av Verkadsskolans tidigare lokaler. Foto: Vlm-halsbx-1779.

■ Ett av elevhemmen på Herrevadsvägen som hörde till Verkadsskolan. I den lägre byggnadskroppen låg en lägenhet för en husmor.
Foto: Vlm-halsb-3466.

■ 6.2 Kyrkbyn

Kyrkbyn ligger sydväst i Kolbäcks tätort, söder om Kolbäcksåns slingrande del vid Herrevad och öster om väg 252. Söder och öster om Kyrkbyn breder ett öppet och flackt landskap ut sig. Bebyggelsen i Kyrkbyn har en blandad karaktär med kyrkan som härstammar från 1100-talet, jordbruksbebyggelse från 1800-talet samt villabebyggelse från 1960-talet.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Kyrkbyn.

Historik

Kyrkbyn ligger nära platsen där Herrevadsbron låg, vilken omnämns i de medeltida Västmannalagarna. På platsen gick den medeltida Eriksgatan förbi. Nordöst i området finns en brovaktarbostad från 1880-talet bevarad. Den tillhörde Kanalbolaget och uppfördes för att tillse att inga olyckstillbud inträffade vid Herrevads bro. Namnet Kyrkbyn avsåg ursprungligen den jordbruksbebyggelse som låg i en byklunga söder om Kolbäcks kyrka, placerad i områdets sydvästra del. Kyrkans äldsta delar är från

1100-talet och utgör rester av en romansk stenkyrka. Kyrkans nuvarande kor och långhus härstammar troligen från omkring 1300. Platsen norr om kyrkan var ursprungligen avsedd för så kallade självspillingar (de som tagit sitt eget liv), men vid 1700-talet var denna sed försvunnen och en kyrkogård omgav i stället hela kyrkan.

I närheten av kyrkan fanns på 1700-talet en fattigstuga och ett kyrkohärbärge. År 1847 byggdes den första skolstugan. Söder om kyrkan låg kaplansbostaden med tillhörande ägor och ekonomibyggnader, en av flera gårdar i dåvarande kyrkbyn. På 1700-talet var ett flertal ekonomibyggnader sammanbyggda i vinkelräta formationer. Förutom kaplansgården fanns tre andra hemman. I början av 1800-talet var bebyggelsen mer utspridd och oregelbunden. Befintlig mangårdsbyggnad uppfördes omkring 1800. År 1879 härjade en brand i byn och samtliga byggnader totalförstördes med undantag av mangårdsbyggnaden och ett magasin. Merparten av de nuvarande ekonomibyggnaderna är därför uppförda på 1880-talet.

■ Kolbäcks kyrka med kyrkbyn, 1935. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-Fly-908.

År 1922 byggdes en prästgård norr om kyrkan, vilken ersatte den tidigare prästgården vid Sörstafors. Intill Kolbäcksån fanns ett ålderdomshem från omkring 1900. På 1950-talet och 1973 utökades äldreboendet Strandgården med ytterligare byggnader och den äldre byggnaden revs. Väster om kyrkan ligger Kyrkskolan från slutet av 1800-talet. Ytterligare ett skolhus uppfördes under början av 1900-talet norr om kyrkan, idag rivet. Högstadieskolan Tunboskolan invigdes 1958. Nordost om kyrkan ligger en ståtlig byggnad som nu kallas Åsgården. Huset uppfördes 1919 som huvudbyggnad för egendomen Kyrkbyn och arkitekt var Viktor Segerstedt. Ända in på 1940-talet fungerade huset som bostad för ägarens familj August Ericsson. År 1954 köptes huset med tillhörande park av Centralkassan för att utgöra konvalescenthem. Hemmet kompletterades med en storskalig modernistisk byggnad i anslutning till den äldre, riven 2021. År 1958 övertogs fastigheten av landstinget. Från att ha varit ett hem för vila efter operation övergick det under 1960- och 1970-talen till att likna en psykiatrisk vårdklinik. Omkring byggnaderna fanns en välskött park med bland annat tennisbanor.

På 1960-talet började Kyrkbyn att bebyggas med villor nordost om kyrkan. Till Kyrkbyns modernistiska bebyggelse hör även en byggnad placerad på kyrkogården som inrymmer bårhus och personalutrymmen.

Övergripande karaktär

Kolbäcks kyrka, väl synlig genom sin byggnadsvolym och centrala placering nära skola och landsväg, sätter prägel på och ger en tydlig historisk förankring till området. Andra viktiga historiska kopplingar finns, bland annat till den medeltida Eriksgatan som är avläsbar genom Kolbron, gatunamnet och sträckningen Eriksgatan.

Söder om kyrkan finns jordbruksbebyggelse samlad i det som ursprungligen utgjorde kyrkbyn. Enstaka större byggnader och prästgård från kring 1900 samt skola och äldreboende ligger utspridda norr om kyrkan och visar att ett slags centrum med officiell prägel har funnits och finns kring kyrkan.

Resterande bebyggelse i form av villor är lägre, har i regel sadeltak, fasadmaterialet tegel samt är placerade i ett regelbundet tomt- och gatunät.

■ Områdesbild från Kyrkbyn, kyrkan syns i fonden. Foto: Vlm-halek-998.

■ Mockfjärdshus med aluminiumfasad från 1967 på Bäckvägen. Foto: Vlm-halek-1100.

■ Äldreboendet Strandgården med den senare byggda delen från 1973. Foto: Vlm-halek-1010.

Kulturhistoriska värden i Kyrkbyn

Kolbäcks kyrka och kringliggande bebyggelsemiljö har under lång tid utgjort en central plats för befolkningen i bygden. Byklungan kyrkbyn låg i direkt anslutning till kyrkan. Andra gemensamma funktioner som fattigstuga, härbärge och skola fanns också placerade i närheten av kyrkan. Vissa av dessa äldsta byggnader finns inte kvar idag, men andra byggnader med liknande funktioner har uppförts och användningen lever därför i hög grad vidare och visar på ett kontinuitetsvärde. Bebyggelse som kan berätta om en officiell funktion och har en placering i närhet till kyrkan har därför ett särskilt värde.

Den kvarvarande jordbruksbebyggelsen med omgivande öppna odlingslandskap visar kyrkbyns ursprungliga placering samt på områdets historiska och nuvarande användning sedan lång tid tillbaka, vilket har ett kontinuitetsvärde. Bebyggelsen består av en gulmålad mangårdsbyggnad och rödfärgade ekonomibyggnader såsom magasin, ladugård och stall.

Kyrkbyn har en särskild historia att berätta genom Åsgården. Åsgårdens bostadshus från 1919 som uppfördes som huvudbyggnad för egendomen Kyrkbyn uppvisar en klassicistisk arkitektur i 1920-tals stil av hög kvalitet. Genom dess påkostade arkitektur går det att avläsa gårdens betydelse vid tiden. Tillsammans med den anslutande modernistiska byggnaden berättar byggnaderna även om tiden då platsen utgjorde ett konvalescenthem under Centralkassans respektive landstingets regi från 1950-talet och framåt. Den modernistiska byggnaden revs 2021.

Områdets brovaktarboställe kan genom sin enskilda placering intill Kolbäckån och med ett välbevarat utseende visa på områdets historik med koppling till Herrevadsbron med anor från medeltiden. Gatusträckningen Eriksgatan och Kolbron kan belysa platsens historiska användning där den medeltida Eriksgatan gick.

Byggnaden vid Kolbäcks kyrka som inrymmer bårhus och personalutrymmen uppvisar en hög ambition beträffande material och utformning och har ett utpräglat modernistiskt formspråk.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Kyrkbyn

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Kolbäcks kyrka med vitputsade fasader. Foto: Vlm-halek-1001.

■ Bårhus och personalutrymme intill kyrkan i Kyrkbyn. Foto: Vlm-halek-1002.

■ Mangårdsbyggnad i Kyrkbyn från omkring 1800. Foto: Vlm-halek-993.

■ Magasin i Kyrkbyn som är den enda ekonomibyggnaden som undkom branden 1879. Foto: Vlm-halek-994.

■ Kyrkskolan från slutet av 1800-talet som ligger mitt emot kyrkan. Foto: Vlm-halek-1006.

■ Prästgården uppförd 1922 söder om äldreboendet. Foto: Vlm-halek-1023.

■ Konvalescenthem som uppfördes i slutet av 1950-talet, idag rivet.
Foto: Vlm-halekx-0738.

■ Huvudbyggnad till egendomen Kyrkbyn, uppförd 1919 och ritat av arkitekt Viktor Segerstedt. Foto: Vlm-halekx-0742.

■ Villa byggd på 1960-talet vid Eriksgatan. Foto: Vlm-halek-1071.

■ Högstadieskolan Tunboskolan från 1958. Foto: Vlm-halek-1115.

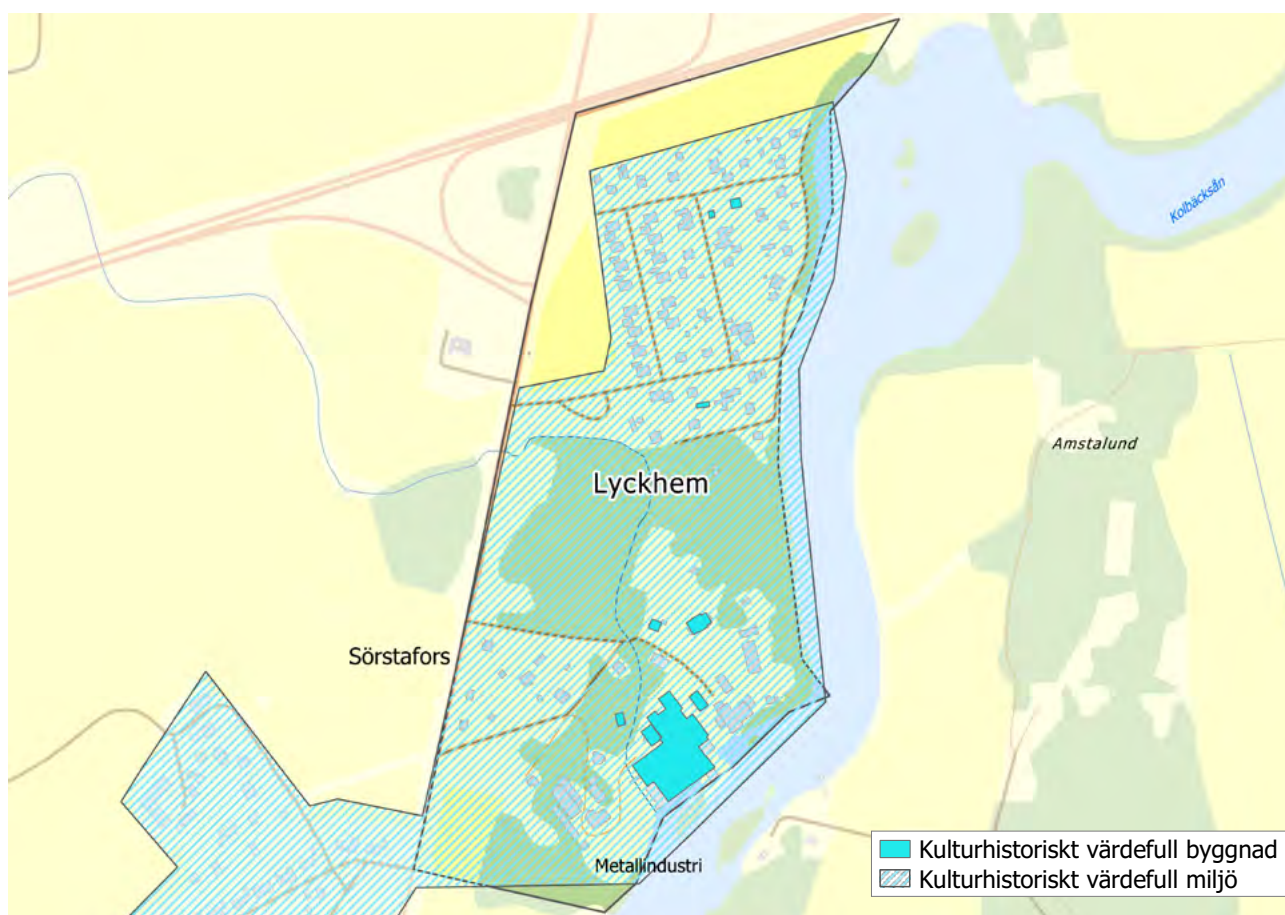
■ Brovaktarbostället som tillhörde Kanalbolaget tillkom för att tillse att inga olyckor inträffade vid Herrevadsbron. Foto: Vlm-halekx-0728.

■ Tiondebod vid Kolbäcks kyrka. Bodan har historiskt använts som förvaringsrum för exempelvis säd.. Foto: Vlm-halek-992.

■ 6.3 Lyckhem

Lyckhem ligger norr om Kolbäcks tätort, i närheten av Kolbäcksån och väg 252. Området utgörs av industribebyggelse, Sörstafors bruk och villabebyggelse i Lyckhem.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Lyckhem.

Historik

Lyckhems marker har innan de blev bebyggda tillhört Näs gård och utgjorts av åkrar och betesmarker. År 1849 ägdes marken av kronofogde Johan Daniel Iverus som lät bygga ett tegelbruk, sågverk och benstamp vid Prästforsen i Kolbäcksån. År 1853 bildades Sörstafors aktiebolag där även lantbruk ingick i verksamheten. Den nyblivne ägaren Johan Theofron Munktel från Eskilstuna utökade 1869 industriverksamheten med en fabrik för tillverkning av pappersmassa. Råvaran avverkades i skogarna norr om Sörstafors. En stor del av det tillverkade pappret fraktades med bogserbåtar och pråmar nedför Kolbäcksån ut i Mälaren. Åren 1875–1882 var Carl Emil Haeger

disponent för fabriken och ytterligare tre maskiner installerades. Haeger var också senare ägare till fabriken, mellan åren 1888 och 1918, då den såldes till ASEA i Västerås. År 1900 brann den mest värdefulla maskinparken ned. Fabriken byggdes dock upp igen och redan nästkommande år kunde två nya maskiner tas i drift. Inom fabriksområdet uppfördes kring sekelskiftet 1900 en disponentvilla, Stora kontoret/brukshotell, vaktmästarbostad och ingenjörskontor samt några arbetarbostäder intill fabriksområdet.

På 1940-talet uppfördes tre enfamiljshus och två flerfamiljshus strax utanför fabriksområdet. Under 1930-talet genomfördes omfattande renoveringar av fabriken. Innan första världskriget hade bruket cirka 250 anställda, varav ett 50-tal kvinnor. År 1946 tog Billerud över pappersbruket av ASEA men efter dålig efterfrågan på bolagets produkter stängdes det slutligen 1966. Därefter ägdes lokalerna av Varnäs Företagen som drev metallindustri med aluminiumgjuteri i lokalerna, Kolbäcks metall. Ett par byggnader genomgick omfattande till- och ombyggnader på 1960- och 1970-talen. På 2010-talet använde Rani AB, med cirka 13 anställda, lokalerna. Verksamheten med aluminiumgjutning lades ned 2016.

På 1870-talet köpte Per Olof Olsson Näs gård med tillhörande marker, nuvarande Lyckhem, av kronofogde Johan Daniel Iverus. År 1891 avstyckades mark till handlaren Carl-Pettersson (Lycko-Per). En stor byggnad i två våningar i södra delen av området kallades Lyckhemsgården och var en av de tidigaste byggnaderna i Lyckhem. I Lyckhemsgården fanns under en tid café där stamgästerna var folk från kanalfloorna på Kolbäcksån. Det har även funnits bageri och speceriaffär i Lyckhemsgården. Affären lades ned på 1930-talet, då utrymmet gjordes om till bostäder. I början av 1930-talet öppnades en konsumbutik i området som lades ned 1962 då den ersattes av en varubuss.

I slutet av 1800-talet såldes mark tillhörande Näs gård till Hallstahammars Aktiebolag. Tomter styckades så småningom av till Lyckebo egnahemsområde, avsett för arbetare på Sörstafors bruk. Några egnahem byggdes redan på 1910-talet, men merparten uppfördes på 1930- och 1940-talen. Visst virke till husen inköptes från fabriken till fördelaktigt pris. Flera av villorna byggdes med en separat ingång som ledde till en liten uthyrningslägenhet på andra våningen. Det var heller inte ovanligt i början av 1900-talet att de boende i Lyckhem höll några djur i ett gårdshus på tomten och odlade i liten skala. Nästa byggetapp i området skedde på 1970-talet. År 1976 byggde Varnäs företagen, dåvarande ägare av intilliggande metallindustri, 14 småhus med tillhörande garage.

Övergripande karaktär

Sörstafors industrimiljö är en viktig del av landskapsbilden i området. Fabriksskors-tenen höjer sig över landskapet och är väl synlig från väg 251. Det karaktäristiska uttrycket med rött tegel och småspröjsade fönster återfinns hos industribyggnaderna i miljön som ligger intill Kolbäcksån. Rödmålade träpanel- och plåtfasader förekommer till viss del. Längs den norra delen av Sörstaforsvägen finns en trädallé och intill Kolbäcksån står en bård av träd i strandkanten. I produktionsanläggningen finns mekanisk verkstad, pappersmaskiner, massatork, gamla och nya kokhuset samt en panncentral. I anslutning till industribebyggelsen ligger ingenjörskontoret,

lönekontoret och vaktmästarbostaden. Här finns även kontoret/brukshotellet, disponentvillan och oxstallet. Det finns även brandstation och en kraftverksbyggnad. Ingenjörskontoret avviker i utseende med vit och gråputsad fasad. Stora kontoret/brukshotellet, disponentvillan och vaktmästarbostaden med flera har fasader av ljus- eller rödmålad träpanel. Byggnaderna ligger grupperade längs mindre vägar och marken är något kuperad.

Norr om industrimiljön, bortom en avverkad blandskog, ligger bostadsområdet Lyckhem om cirka 40 villor från främst 1930- och 1940-talen, ursprungligen avsedda för arbetare vid Sörstafors bruk. Några villor är från 1910-tal respektive 1970-tal. Villorna i ett och ett halvt plan har brutna tak eller sadeltak och fasader i olika kulörer i materialen trä, eternit och aluminium. De ligger en bit in på tomter i varierande storlek och är placerade längs rätvinkliga smala vägar. Villor byggda på 1970-talet är i ett och ett halvt plan med garage och ligger på tomten nära den asfalterade gatan som här är bredare.

■ Tvåbostadshus från 1940-talet i Lyckhem, uppförd av arbetare på fabriken. Foto: Vlm-halek-144.

■ Industribyggnad med senare tillbyggd del från slutet av 1960-talet (vänster i bilden). Foto: Vlm-halsb-3106.

Kulturhistoriska värden i Lyckhem

Sörstafors utgör ett gott exempel på en äldre industrimiljö som i sitt slag numera är sällsynt både i kommunen och i länet. Syrahuset med syratorn från 1933 är troligen Sveriges enda bevarade. I området finns industribyggnader, tjänstemannabostäder och kontorsbyggnader samt jordbruksbyggnader från tiden kring sekelskiftet 1900 och framåt. Det finns också en brandstation, transformatorhus och kontorsbyggnader samt komplementbyggnader såsom garage och tvättstuga. Åtskilt från industrimiljön ligger arbetarbostäder uppförda under olika tider från slutet av 1800-talet fram till 1970-talet. Strukturen är typisk för bruks- och industrimiljöer och visar på en hierarkisk ordning. Tillsammans kan byggnaderna berätta om hur industri- verksamheten har fungerat och utvecklats samt om levnadsförhållanden för människor som har arbetat och bott på platsen. Bebyggelsemiljön utgör en helhets- miljö med ett relativt stort byggnadsbestånd inom industrimiljön som kan ge en förhållandevis komplett bild av produktionen från 1800-talets mitt till 1900-talets senare del. Rumsliga, sociala och funktionella aspekter belyses därmed, vilket är intressant ur ett industrihistoriskt, socialhistoriskt och pedagogiskt perspektiv. Byggnaderna ger kunskap om byggnadstekniker, material och utformningsideal för den aktuella tiden gällande industribebyggelse.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Lyckhem

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Stora kontoret/brukshotell byggt kring 1900 inom Sörstafors bruk. Foto: Vlm-halsb-3081.

■ Ingenjörskontoret från slutet av 1800-talet med putsade fasader. Foto: Vlm-halsb-3102.

■ Villa i Lyckhem uppförd på 1930-talet. Ingången på gaveln ledde till en uthyrningslägenhet. Foto: Vlm-halek-147.

■ Ekonomibyggnad på en tomt i Lyckhem. Foto: Vlm-halek-117.

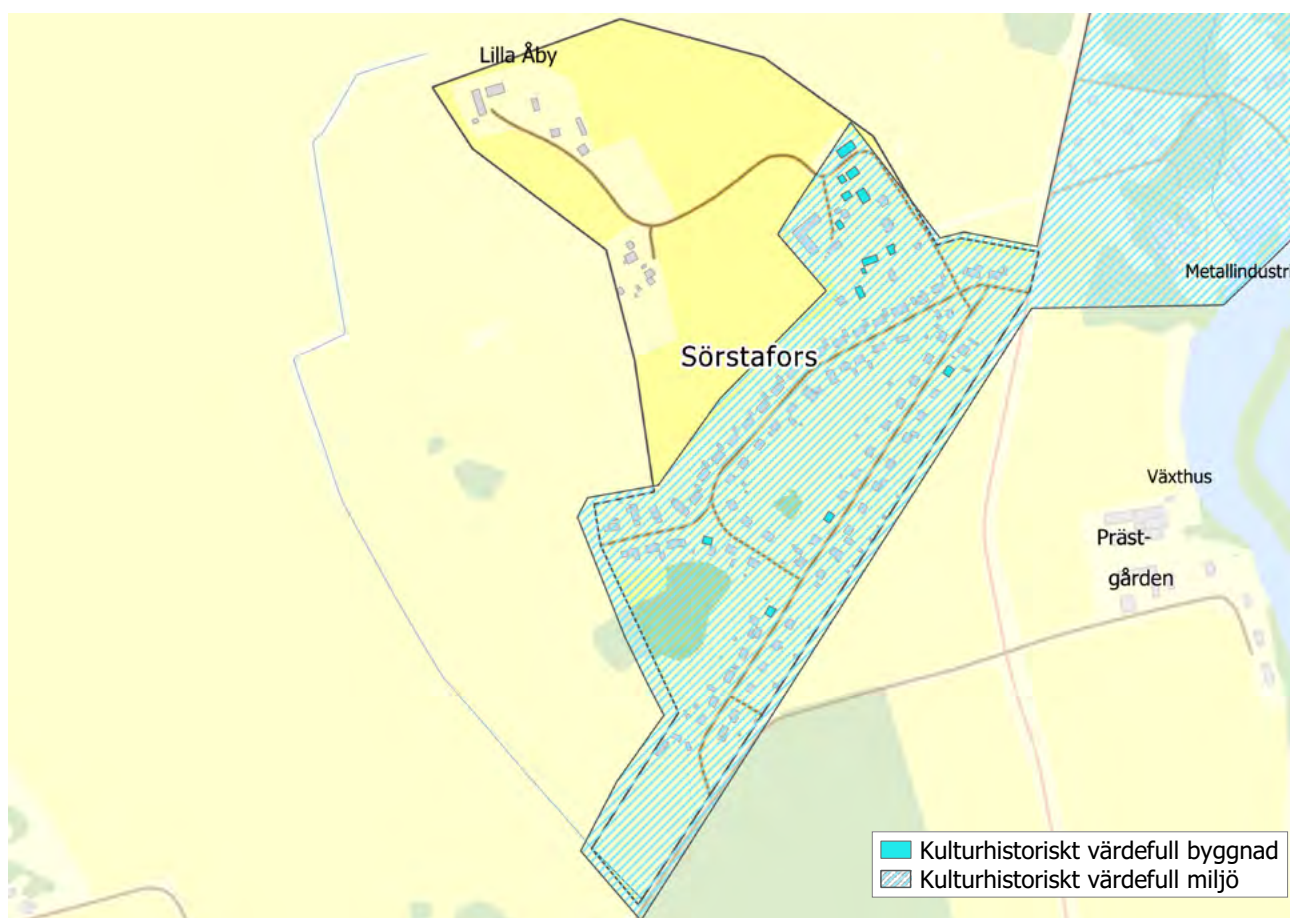
■ Industribyggnader i rött tegel med hög skorsten. Foto: Vlm-halsb-3093.

■ Sörstafors bruk vid den så kallade Prästforsen. Foto: Vlm-halsb-3066.

■ 6.4 Sörstafors

Sörstafors ligger i Kolbäcks tätorts norra del, i närheten av Kolbäcksån och väg 252. Till stor del utgörs Sörstafors av bostadsbebyggelse uppförd som bostäder åt arbetare på intilliggande fabrik, före detta Sörstafors bruk. Bebyggelsen har olika karaktär, dels en- och flerbostadshus uppförda på 1880-talet, dels mindre villor uppförda på 1940-, 1950- och 1980-talen.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Sörstafors.

Historik

Sörstafors kallades på 1600- och 1700-talen för Sörssa by och bestod då av tre gårdar; Norr-, Mellan-, och Södergården. Sörssa by blev så småningom Sörsta by. Platsen ligger nordost i området, en bit norr om Oxbacksvägen, och idag består bebyggelsen av bostadshus och ekonomibyggnader från tiden kring sekelskiftet 1900. Nordväst om dessa gårdar ligger en liten glesbebyggd grupp med bostads- och jordbruksbebyggelse. På 1850-talet uppfördes här två knektstugor. Mangårdsbyggnaden till Lilla Åby uppfördes 1853 i timmer. Fastigheten Åbylund tillkom på 1900-talet.

På 1880-talet utökades Sörsta by åt söder med bostäder för arbetare vid närliggande fabrik Sörstafors bruk. Arbetarbostäderna var byggda av timmer och hade fasader av träpanel. Husen var både en- och flerfamiljshus med förhållandevis god standard. Varje familj hade i regel ett rum och kök med tillhörande skafferier, vedbod och källare. Dusch och badkar liksom tvättstuga fanns att tillgå på fabriksområdet. I början av 1900-talet fanns två lantaffärer i Sörsta by, vilka lades ned i början av 1930-talet. I en nyuppförd byggnad bedrevs matservering mellan 1947–1969, till en början av Konsumtionsföreningen Västerås, därefter av privatpersoner.

Ett av flerfamiljshusen som byggdes på 1880-talet i Sörsta by förstördes i en brand 1922. År 1962 revs den stora bygården bestående av 12 lägenheter. Flera andra byggnader av arbetarbebyggelsen finns dock bevarade.

I slutet av 1940-talet påbörjades bostadsbyggen i större skala i Sörstafors utmed Idrottsvägen. En ny direktör, T Blücher, hade tillträtt som ägare av fabriken två år tidigare, i ett skede då det var svårt att få arbetskraft till fabriken. Lösningen blev att bygga bostäder. Inledningsvis uppfördes tio enplansvillor om tre rum och kök i bolagets regi och strax därefter godkändes förslag på ytterligare elva nya bostadshus. Villorna hade varierande fasadmateriäl; stående locklistpanel målade främst i pastellfärgad linoljefärg, eternit och slätputs. Under mitten av 1950-talet byggde HSB 20 villor i Sörstafors. Bolaget byggde en barack med plats för tio personer. Under den här perioden anlades en fotbollsplan i anslutning till bostadsområdet. År 1968 byggdes omklädningsrum för Sörstafors sportklubb intill fotbollsplanen. Under mitten av 1980-talet har Sörstafors bebyggelse utökats med ytterligare bostadshus, i huvudsak enplansvillor med fasader av träpanel och tillhörande garage.

Övergripande karaktär

Öster om Sörstafors ligger väg 252 och i norr, söder och öster breder åkrar och ängar ut sig. Utmed en slingrig grusväg i norra Sörstafors ligger områdets äldsta bebyggelse. Rödfärgade träfasader och ett antal uthus i osymmetriska grupperingar karaktäriserar bebyggelsen. Viss bebyggelse har haft en rent rural prägel medan annan bebyggelse, som ligger mer tätt, uppfördes som arbetarbostäder till anställda vid närliggande fabrik under slutet av 1880-talet.

Enplansvillor med källare placerade på lika stora tomter nära relativt raka vägar är uppförda på 1940- och 1950-talen. Villorna har vanligtvis tegeltäckta sadeltak, källare och gjutna trappor med smäckra räcken. Fasadmateriälerna är varierande, träpanel eller eternit. Bebyggelsen kan idag uppfattas som något brokig på grund av senare tillbyggnader, exempelvis har smala skärmtak bytts mot förstukvistar och fasadmateriäl har ändrats och omfärgats.

Villaområdet i Sörstafors består också av större enplansvillor med sadeltak uppförda under mitten av 1980-talet. Dessa har fasader med stående träpanel målade främst i röda, gula eller ljusa kulörer. Merparten av husen har en förstukvist med ett litet sadeltak. Villorna har tillhörande garage.

■ Villa byggd kring slutet av 1940-talet. Flera av dessa villor i området har fått tilläggsisolering, ny fasadpanel, nytt tak eller ny veranda. Foto: Vlm-kmvsb-3211.

■ Villa i områdets södra del byggd på 1980-talet. Foto: Vlm-halek-178.

Kulturhistorisk värden i Sörstafors

Bebyggelse som visar på skeendet då Sörstafors bebyggdes med arbetarbostäder på 1880-talet är intressanta ur ett socialhistoriskt, industrihistoriskt och lokalthistoriskt perspektiv. Bostadshusen och ekonomibyggnader med olika ursprungliga funktioner berättar om levnadsförhållanden för anställda vid pappersfabriken kring sekelskiftet 1900. Byggnaderna ger kunskaper om för tiden vanliga byggnadstekniker och material.

Arbetarbostäderna från 1880-talet har vanligen naturstenssockel, är timrade och klädda med rödfärgad locklistpanel. Fönster har två bågar, tre rutor per båge. Sadeltaken är täckta med en- eller tvåkupigt tegel och takfoten har snidade takfötter. Vissa av dessa hus har en senare tillbyggd frontespis eller entréparti. Bostadshusens och ekonomibyggnadernas täta och osymmetriska gruppering omgivna av äldre lövträd är andra viktiga karaktärsdrag.

Till denna äldre bebyggelse kan även räknas några bostadshus med ekonomibyggnader uppförda kring sekelskiftet 1900 på platsen för Sörsta by. Karaktärsdrag för dessa bostadshus är naturstenssockel, liggande och stående fasspontpanel som är målad i en ljus kulör, verandor med snickarglädje och tak täckta med plåt. Ekonomibyggnader har rödfärgad träpanel och tegeltäckta sadeltak.

Villabebyggelsen i Sörstafors som ger kunskap om skeendet då området byggdes ut på 1940- och 1950-talen är likaså av kulturhistoriskt värde. Villorna, tillsammans med industriområdet och de äldre arbetarbostäderna i Sörstafors från slutet av 1800-talet, är en viktig del av en värdefull kulturmiljö. Villorna berättar om tidens byggnadstekniker och material, men även om om pappersbrukets utveckling på 1900-talet.

Villorna från 1940- och 1950-talen om tre rum och kök är placerade på lika stora rätvinkliga tomter längs smala gator. Villorna har gjutna källare och trappor med smäckra svartmålade räcken, skärmtak över ingången och entrédörrar av trä med glasfönster. Fasaderna är klädda med eternit eller locklistpanel. Fönster har en eller två bågar utan spröjs. Taken är sadeltak täckta av tegel.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Sörstafors

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Utedass från 1880-talet intill arbetarbostäderna i Sörsta. Foto: Vlm-kmvsb-3189.

■ Flerfamiljshus för arbetare uppfört på 1880-talet i Sörsta. Foto: Vlm-kmvsb-3184.

■ Gemensam torkvind för arbetarbostäderna i området uppförd på 1880-talet i Sörsta. Foto: Vlm-halsb-3191.

■ Bostadshus uppfört på 1890-talet på Sörsta Norrgården. Foto: Vlm-kmvsb-3175.

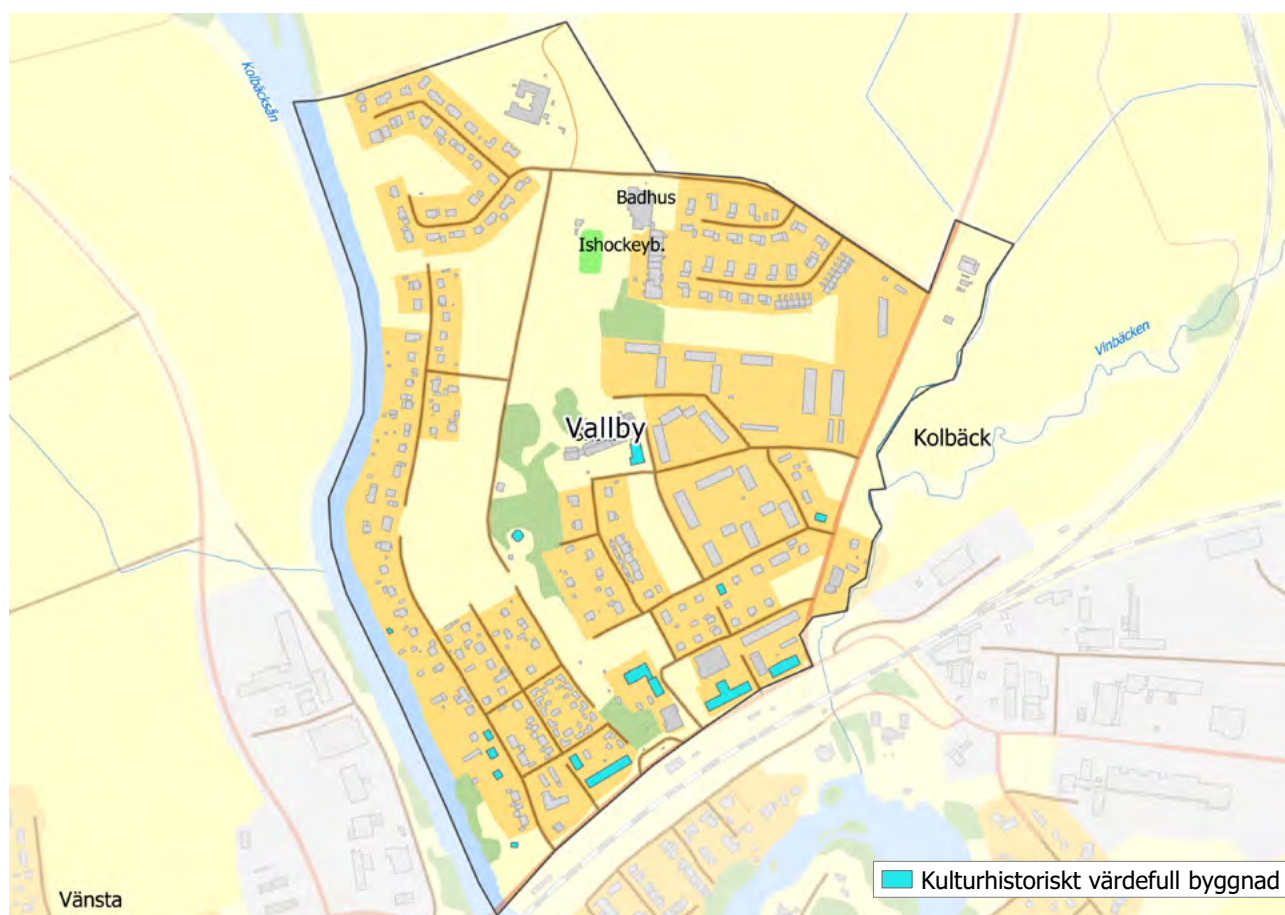
■ Villa med eternitbeklädnad byggd i slutet av 1940-talet på Södra Idrottsvägen. Foto: Vlm-kmvsb-3197.

■ Villa med locklistpanel byggd i början av 1950-talet på Södra Idrottsvägen. Foto: Vlm-kmvsb-3256.

■ 6.5 Vallby

Vallby ligger i Kolbäck tätorts nordöstliga del och avgränsas i väster av Kolbäckån och i söder av Stationsgatan och järnvägen. Norr och öster om området breder sig ett öppet och flackt landskap ut sig. Vallbys bostadsbebyggelse består till största del av villabebyggelse och i de södra delarna av centrumbebyggelse.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Vallby.

Historik

På 1700- och 1800-talen brukades marken i Vallby och utgjorde ägor till radbyn Vallby. På en karta från 1905 syns även mindre bebyggelse, Vallbytorp och Emaus. Radbyn finns idag kvar och ligger norr om bostadsområdet.

Järnvägen fick stor betydelse för samhället Kolbäck framväxt. Bostadshus och tjänstebostäder för anställda vid järnvägen uppfördes under 1800-talets slut på norra åbrinken. Villabebyggelsen under 1900-talets första del kom att byggas söderut på

åkermarken som tillhörde Herrevads gård, inom området Herrevad. Så småningom försköts Kolbäcks centrum norrut, från kyrkan och gästgivargården vid den gamla medeltida vägsträckningen till norr om järnvägen. Längs Kolbäcksån och fortsatt norrut längs åkanten byggdes villor under 1920- och 1930-talen. Området, som kom att kallas för Vallby, fortsatte att bebyggas norrut i olika omgångar ända in på 2010-talet.

Bebyggelsen i Vallby fortsatte att växa fram från mitten av 1900-talet och framåt och fick karaktären av ett modernt centrum. År 1955 byggdes Centrumhuset med bank och frisör i bottenvåningen och med lägenheter på de övre planen. Ytterligare två byggnader av denna typ uppfördes längs Stationsgatan, samt biografen Linnéa Bio 1958–1959. Biografen stängdes årsskiftet 2011/2012 efter beslutat att den inte skulle digitaliseras. Norr om centrumbebyggelsen byggdes flerbostadshus i tre våningar i stora kvarter under 1950-talet. Husen har putsade fasader och flacka sadeltak. Ett nytt vattentorn byggdes 1958. Under 1960- och 1970-talen fortsatte byggnationen av flerbostadshus norrut. Vallbyskolan, en grundskola, byggdes centralt i området 1964 nära ett grönområde. Skolan byggdes om 1997.

Ytterligare byggnader av officiell karaktär uppfördes på 1960-talet. Vid Äggsjögatan uppfördes en missionskyrka i modernistisk stil. På 2000-talet övergick kyrkobyggnaden i Svenska kyrkans ägo. Vallmobadet uppfördes 1968 och ritades av västeråsarkitekten Sven Ahlbom. I anslutning till badet uppförde kommunen ett område med ett 20-tal enbostadshus vid samma tid. Bebyggelsen kompletterades med radhus under 1980-talet.

Under 1990-talet kompletterades centrumområdet med ny bebyggelsen och en del äldre bostadshus ersattes av tvåbostadshus med röda träfasader. Ett punkthus i sex våningar uppfördes samt ett kontor och en matbutik. Orten växte ytterligare under 2010-talet då ett nytt villaområde med förskola uppfördes i Vallbys norra del.

Övergripande karaktär

Vallby har en blandning av bebyggelse från hela 1900-talet samt från 2000-talet. Centrumhuset och två ytterligare byggnader som rymmer verksamheter i bottenplanet har rektangulära byggnadskroppar i tre våningar med tegeltäckta sadeltak. De har fasader i rött tegel med inslag av puts, marmor eller mosaik.

Flerbostadshusen norr om centrum är placerade kring halvöppna gårdar med grönytor mellan husen och har en enkel och sparsmakad arkitektur som tydligt speglar tidens byggnadssätt. Byggnader uppförda under 1950-talet har putsfasader i ljusa kulörer och hus från 1960- och 1970-talen har främst gult fasadtegel med mörka trädetaljer. I anslutning till flerbostadshusen ligger grupper av villor med varierande utformning och färgsättning. I området finns matbutik och en tidigare godtemplarokal med biograf. Här finns också en kyrkobyggnad, vattentorn och Vallbyskolan samt badhus.

Utmed Kolbäcksån är villor uppförda från 1920-talet och framåt i ett till ett och ett halvt plan och vissa med källare. Byggnadernas tegeltak är brutna- eller sadeltak med fasader av träpanel eller puts i olika kulörer såsom gul, vit, brun och röd. Tomterna är lummiga. I Vallbys norra del ligger ett och ett halvtplans villor uppförda av kommunen med huvudsakligen röda träfasader och snickerier i avvikande kulör. I Vallbys norra del intill Kolbäcksån ligger ett villaområde uppfört på 2010-talet som uppvisar en blandning av byggnadsstilar, från timmer- till putsfasader. Här dominerar fasader med liggande eller stående panel i varierande kulörer.

■ Flerbostadshus vid Hagvägen norr om centrum. Fasad i gult tegel, gavelrösten med stående panel och indragna balkonger är kännetecknande för tiden 1960- och 1970-tal. Foto: Vlm-halsbx-0043.

■ Flerbostadshus vid Kapellgatan i centrum från 1970-talet med det vanligaste fasadmaterialet under miljonprogrammet – rött tegel. Foto: Vlm-halsbx-0068.

■ Höghus byggt på 1990-talet i gult fasadtegel på Stationsgatan.
Foto: Vlm-halsbx-0224.

■ Nyuppförd villa i modernt uttryck med brutna takvinklar och träfasad.
Foto: Vlm-halsbx-0141.

■ Flerbostadshusen längs Äggsjögatan byggdes på 1950-talet. Foto: Vlm-halsbx-0051.

Kulturhistoriska värden i Vallby

I stort sett samtlig bebyggelse inom Vallby uppfördes under 1900-talet. Flera byggnader visar en tidstypisk placering och exteriör med välbevarad arkitektur. Vattentornet ligger på en höjd och är väl synligt i omgivningen. Dess egenskaper ljus puts på betong och kubistiska former visar på ett modernistiskt formspråk. Centrumhuset, samt de övriga två byggnaderna med butiker i markplan, berättar om betydelsen av järnvägens utbyggnad och följden att ett modernt centrum växte fram i anslutning till järnvägen. De, tillsammans med övrig bebyggelse från den tiden, visar på områdets expansion under mitten av 1900-talet och är en del av Kolbäcks moderna kulturarv.

Flera enskilda byggnader inom området är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning. Några exempel finns längs Kolbäckån i form av villor på lummiga tomter från 1920- och 1930-talen. Byggnaderna i ett och ett halvt plan har brutna tegeltäckta tak och fasader i ljus puts eller stående locklistpanel, exempelvis målade i brunt. Dessa villor visar på tiden då samhället började växa fram som en följd av järnvägens dragning med station i Kolbäck.

Biografen som byggdes som en tillbyggnad till Linneagården har ett typiskt modernt formspråk med fasader i rött tegel, stora fönsterpartier, plant tak och plåtdetaljer. Likaså är den tidigare missionskyrkan ett exempel på en byggnad som har bevarat sitt utpräglade modernistiska uttryck. Den har ljust putsade osmyckade fasader, sluttande tak och stora fönsterpartier samt brunmålade trädetaljer och plåtdetaljer.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Vallby

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

Flerbostadshusens fasader längs Stationsgatan visar på en stor detaljrikedom med material och detaljer av hög kvalitet som partier i marmor och mosaik. Foto: Vlm-halsbx-0082.

Fasad längs Stationsgatan med grön mosaik. Foto: Vlm-halsbx-0078.

■ Den tidigare missionskyrkan från 1960-talet fungerar idag som kyrksal för Svenska kyrkan och ligger på Skomakarevägen. Foto: Vlm-halsbx-0048.

■ Bostadshus från 1920-talet i närheten av Kolbäcksåån. Foto: Vlm-halsbx-0245.

■ Vattentornet byggdes 1958 på grusåsen som löper i nord-sydlig riktning genom samhället. Foto: Vlm-halsbx-0204.

■ År 1955 uppfördes Centrumhuset. Fasaden har kvar vissa tidstypiska detaljer från tiden såsom det utskjutande fönsterpartiet med kopparkrenelering. Foto: Vlm-halsbx-0088.

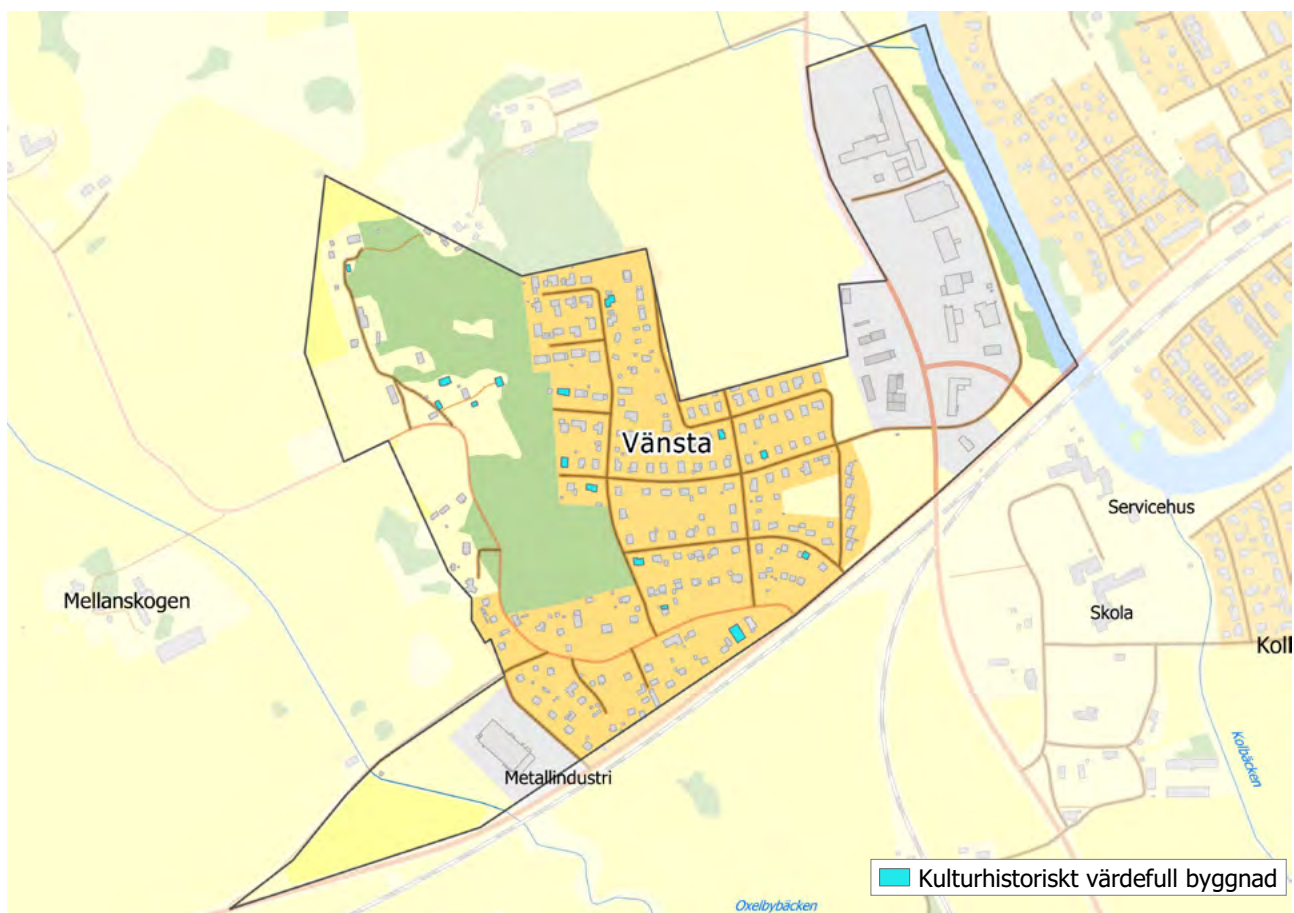
■ Villa på Vallbygatan från 1950-talet med ursprungligt utseende. Foto: Vlm-halsbx-0065.

■ Biografen byggdes 1958–1959 som en tillbyggnad på Linneagården. Den är modern i sitt formspråk med tegelfasad och plant tak. Foto: Vlm-halsbx-0087.

■ 6.6 Vänsta

Området Vänsta ligger i Kolbäcks nordvästliga del och avgränsas i öster av Kolbäcksån och i söder av väg 558. Norr och väster om området breder sig ett relativt öppet och flackt landskap ut sig. Vänstas bebyggelse består till största del av jordbruksbebyggelse och villabebyggelse. I den östra delen finns industribebyggelse.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Vänsta.

Historik

På 1700- och 1800-talen brukades jorden i Vänsta. En av gårdarna kallades för Vänsta gård och har gett namn till området. Vänsta gårds nuvarande mangårdsbyggnad uppfördes omkring 1850. I området fanns en statarlänga i två våningar med fyra lägenheter som var till för anställda vid gården Kyrkbyn. Byggnaden revs på 1950-talet.

I området låg vid sekelskiftet 1900 en skola och några mindre bostads, bland annat en smedbostad. Under första halvan av 1900-talet började Vänsta att byggas ut med koncentration till Köpingsvägen. Här etablerades ett antal verksamheter som till exempel ett åkeri och en bensinstation.

År 1937 byggdes en träindustri i Vänstas östra del, Kolbäcks Träindustrier. Fabriken rymde maskinverkstad, snickeriverkstad, hyvleri och hopsättningsavdelning. Området utökades på 1960- och 1970-talen med industribyggnader. Väster i området etablerades en annan industri 1952, Arthur Petterssons mekaniska verkstad, som 2010 fortfarande var i gång. Under perioden 1950–1970 utökades bostadsbebyggelsen succesivt norrut. Mestadels uppfördes här villor på rektangulära tomter. Bostadshusen placerades i regel nära gatan med den största delen av tomten bakom huset. I områdets östra del uppfördes ett antal kedjehus av Varnäs företaget 1957 åt anställda på metallindustrin som låg i närheten.

Övergripande karaktär

Vänsta har en blandad bebyggelse. I östra delen finns industribyggnader med storskaliga volymer, platta och flacka tak och fasader främst i plåt i olika kulörer som ljus, orange, brun eller gul. I Vänstas västra del finns den äldsta bebyggelsen som består av jordbruksbebyggelse med bostadshus och ekonomibyggnader oregelbundet placerade. Det finns några äldre timrade rödmålade ekonomibyggnader från 1800-talet, men bebyggelsen har även kompletterats med byggnader från 1900-talet och 2000-talet. Bland annat finns ett storskaligt rött ridhus och stall från 2000-talet.

På båda sidor om Vänstavägen, i områdets mellersta del, finns varierad bostadsbebyggelse från slutet av 1800-talet och första halvan av 1900-talet. Här ligger bostadshus på större, oregelbundet formade tomter samt Vänstas skolbyggnad med lärarbostad. Vissa byggnader utmed Köpingsvägen har inrymt verksamheter av olika slag som åkeri, bensinstation och butik.

I mitten av området ligger villabebyggelse som successivt har utökats norrut på 1950–1970-talen. Vagnätet har både raka och krökta gator. Främst har tomterna en rektangulär form, med bostadshus placerade nära gatan och med den största delen av tomten bakom huset. Vissa olikformade tomter förekommer, liksom att bostadshus är placerade på mitten av tomten. Småskaliga villor från 1950-talet är vanligen putsade eller klädda med stående träpanel och har tegeltäckta sadeltak. Det förekommer även tegelvillor vilka kan ha dekorativa inslag i fasaderna eller i dörromfattningarna. Villor från 1960-talet har i regel fasader av gult eller rött tegel med garage i källaren. Typiska karaktärsdrag för 1970-talsvillorna är fasader av rött tegel eller vit mexisten med betongpannor på sadeltaken.

■ Huset som tidigare var Vänska skola med lärarbostad ligger på Vänstavägen. Foto: Vlm-halekx-0097.

■ I områdets östra del finns industribyggnad från 1960- och 1970-talen. Foto: Vlm-halekx-0126.

■ Villa på Agnevägen byggd under slutet av 1960-talet. Foto: Vlm-halvb-0004.

Kulturhistoriska värden i Vänsta

Områdets äldsta kvarvarande bebyggelse finns kring Vänsta gård i områdets nordvästra del och utgörs av bostadshus med tillhörande ekonomibyggnader oregelbundet och glest placerade. De byggnader som är väl bevarade kan ge kunskaper om byggnadstekniker, material, utformning och tidigare funktioner och på så sätt skapa möjlighet till en förståelse av områdets skeende som jordbruksbygd på 1800-talet och framåt.

Byggnader längs Köpingsvägen som har inrymt serviceverksamheter visar på sträckningens betydelse och områdets framväxt. Här finns bland annat en välbevarad åkeribyggnad med tidstypisk utformning för efterkrigstidens byggande och i en tid då bilismen ökade. Vänstas skolbyggnad är intressant ur ett samhällshistoriskt och lokalhistoriskt perspektiv.

Vänstas villaområde byggdes successivt ut norrut under perioden 1950–1970 och utgör ett pedagogiskt exempel på den tidens byggande och utformningsideal. Området visar övergången från ett hantverksmässigt byggande gällande byggnadsmaterial och med omsorgsfulla detaljer till ett mer serietillverkat och industriellt byggande med prefabricerade material och typhus. Några av villorna i bostadsområdet är väl bevarade och kan på ett särskilt sätt visa på den tid som de uppfördes genom material och utformning.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Vänsta

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Timrad faluröd ekonomibyggnad på Vänsta gård. Foto: Vlm-halvb-0183.

■ Vålbevarad villa på Bergsgatan från 1950-talet. Byggnaden har en tidstypisk utformning.
Foto: Vlm-halvb-0054.

■ Mangårdsbyggnad från omkring 1850 vid Vänsta gård.
Foto: Vlm-halvb-0180.

■ Villa från 1950-talet med tidstypisk utformning som ligger på Södra Vikingagatan. Foto: Vlm-halekx-0081.

■ Välbevarad villa från 1950-talet med väl utformade detaljer på Bergsgatan. Foto: Vlm-halekx-0063.

■ Villa med förskjuten byggnadskropp, troligen från 1950-talet, på Södra Vikingagatan. Foto: Vlm-halekx-0069.

■ Före detta åkeri vid väg 611, Köpingsvägen. Foto: Vlm-halvb-0115.

7. Områden i Strömsholms tätort

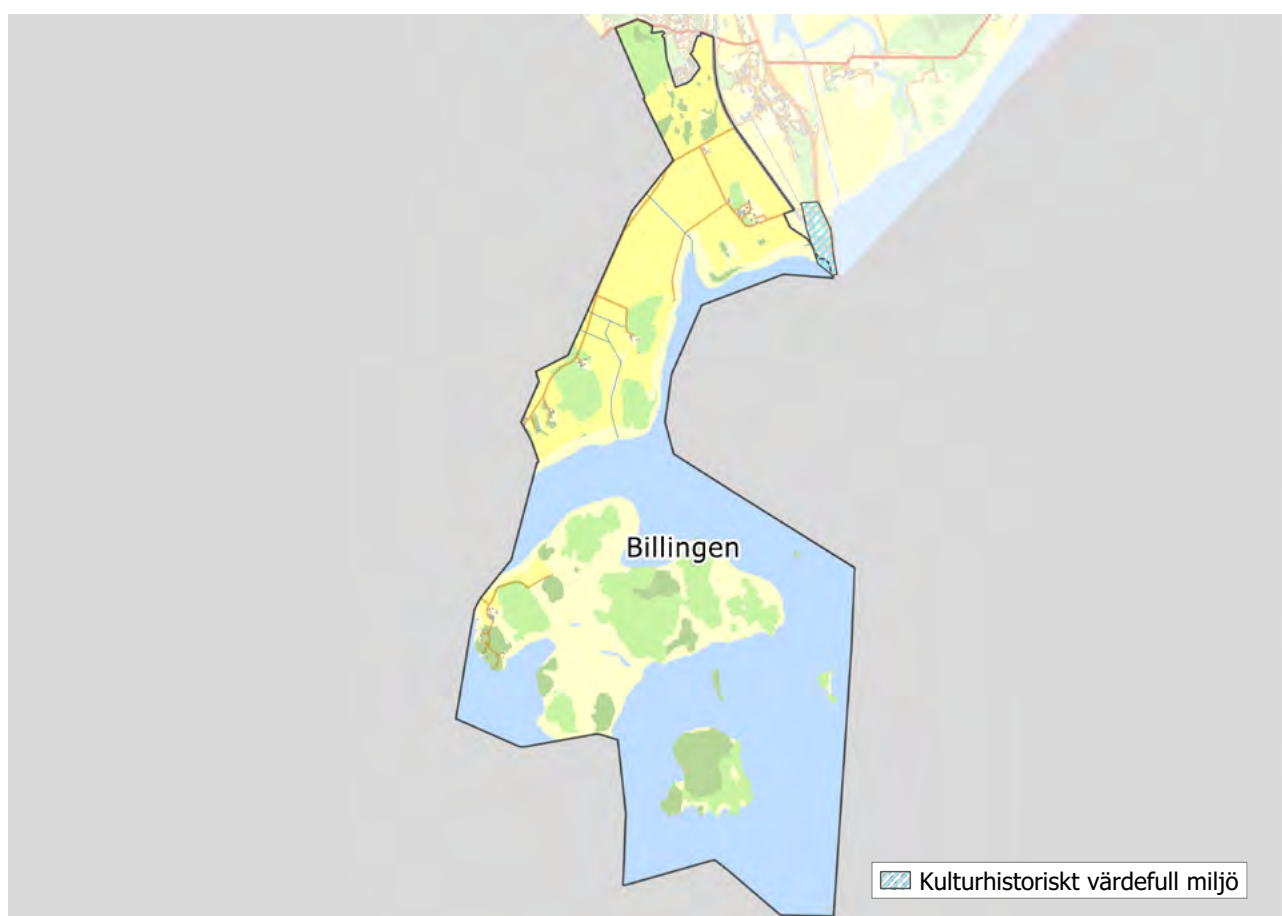
I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som inventerats inom Strömsholms tätort. Texterna består av beskrivningar av områdets övergripande karaktär, historik samt kulturhistoriska värden. Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning. För en bebyggelsehistorisk översikt av tätorten hänvisas till kapitel fyra. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöunderlaget. Här finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse inom området.

■ Gränser och lokalisering för inventerade områden inom Strömsholms tätort. 28. Herrskogen 29. Sofielund 30. Borgåsund 31. Strömsholm 34. Billingen.

■ 7.1 Billingen

Ön Billingen, som området är uppkallat efter, är en halvö i Mälaren och en del av Strömsholms naturreservat. Här finns omväxlande hagmark, betade strandängar och ädellövskogsbevuxna moränholmar. Bebyggelsen är varierad med bland annat en lantbruksegendom med ståndsmässiga byggnader samt enklare fritidshus. Området sträcker sig från Borgåsund i nordöst längs strandängarna ner till halvön i söder.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Billingen.

Historik

Norra delen av området kallades tidigare Storängen. Här bärgades då stora mängder hö till djuren på stuteriet och lantbruket i Strömsholm. Bland dagens åkermark finns moränkullar som skyddas som naturreservat. De är bevuxna med gamla ekar, uppskattningsvis 250–300 år gamla. Ekarna bär, genom sitt utseende, tydliga spår efter kreatur som betat på kullarna. Under 1800-talet odlade man upp större delen av ängsmarken. Nuvarande byggnader i området har främst tillkommit efter den

perioden. Vid Håggholmen finns en uppfartsramp och grundstenar kvar efter en ladugård. Här byggdes under första delen av 1900-talet några små lantbruksenheter med ett bostadshus samt en ladugård på varje gård.

Gården Strömsvik härstammar från bebyggelsen som finns markerad på platsen i 1874 års karta och benämns där Nyängsbacken. På en karta från 1905–1911 syns att gården har vuxit till att vara den representativa, nästan herrgårdslika anläggning som den är idag. Mangårdsbyggnaden är uppförd 1909–1912 som bostad till chefen för den remontdepå som 1885–1927 var förlagd till Strömsholm. Byggnaden ersatte då en nedbrunnen mangårdsbyggnad. Idag drivs ett storskaligt jordbruk på Strömsvik.

Själva halvön Billingen bestod innan landhöjningen av flera små öar. Gården Broholmen är den enda gården som ligger på halvön. Det var ursprungligen ett skogvaktarställe och hörde till Strömsholm hingstdepå fram till 1931 där en jägmästare bodde. På gården finns både äldre byggnader från sent 1700-tal samt flera byggnader som uppfördes efter att gården skiljts från Strömsholm. Ett nytt bostadshus byggdes 1945.

På Billingens södra udde uppfördes sportstugor och enkla fritidshus under 1930–1950-talen. Fritidshusen var orienterade mot vattnet och angjordes med båt. Enklare stigar fanns från Broholmen. Idag har flera av de enkla fritidshusen ersatts av större fritidshus.

Övergripande karaktär

Området Billingen består till stora delar av odlingsmark och betesmark med partier av lövträd och bebyggelsegrupperingar. En stor mängd gamla ekar växer på moränkullar i Håggholmens naturreservat. Ekbackarna är under sakta förvandling från halvöppna hagmarker med vidkroniga ekar till en sluten vegetation där kommande ekar kommer att ha ett annat utseende. I området finns en viss jordbruksbebyggelse med bostadshus och ekonomibyggnader som ligger placerade på skogbeksädda höjder i landskapet som gårdarna Håggholmen, Lindholmen och Ekeberg. Bebyggelsen är traditionellt utformat med rödmålade fasader, vita snickerier och tegeltäckta tak.

Gårdarna Broholmen och Strömsvik har huvudbyggnader med ljusputsade fasader. På Broholmen, som ligger på halvön Billingen, finns ett antal rödmålade timrade byggnader såsom magasin, jordkällare och bod, förutom ladugård med flera byggnader. Den storskaliga gården Strömsvik ligger på en låg höjd och omgärdas av odlingsmarker. Mangårdsbyggnaden har en ståndsmässig karaktär och flankeras av två flygelbyggnader. Framför entrén har trädgården en klassisk utformning med en droppformad rundel och grusad uppfartsväg. Till gården hör ett antal ekonomibyggnader och arbetarbostäder.

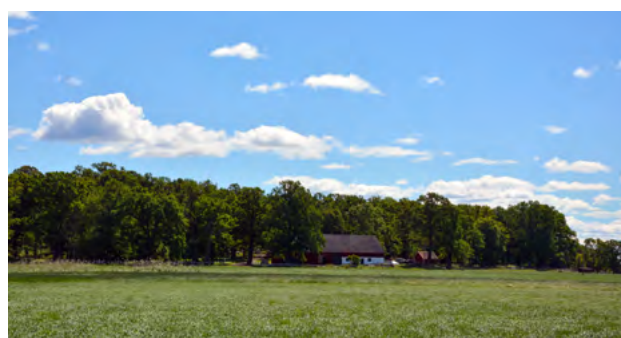
Fritidshusbebyggelsen ligger samlad i mindre klungor i södra delen av området och på halvön Billingen orienterade mot vattnet. Bebyggelsen består av oregelbundet placerade småskaliga bostadshus och uthus. Byggnaderna har fasader i främst liggande träpanel eller fjällpanel målade i olika kulörer som röd, brun och grått. Flacka sadeltak är täckta av plåt eller papp.

■ Fritidshusbebyggelsen på halvön Billingen byggdes under 1930- till -50-talen. Foto: Vlm-halsbx-0441.

■ Bostadshusen och jordbrukenheterna kring Ströringen har traditionellt utseende med röda fasader och tegeltak. Foto: Vlm-halsbx-0412.

■ Vy över Håggholmens naturreservat omgivet av öppna fält. Foto: Vlm-halsbx-0402.

Kulturhistoriska värden i Billingen

Gården Strömsviks byggnadsbestånd och historia som en brukningsenhet under Strömsholm är intressant ur ett lokalthistoriskt perspektiv. Huvudbyggnaden är påkostad och exteriört mycket välbevarad och har därför ett högt byggnadshistoriskt och arkitektoniskt värde, samt miljöskapande värde genom sitt upphöjda läge med öppna omgivande odlingslandskap. På gården finns arbetarbostäder som visar på gårdens tidigare storlek och levnadsförhållanden för människor som har arbetat på platsen och är därför intressanta ur ett socialhistoriskt perspektiv. Ekonomibyggnader såsom stall, svinhus, dess med flera berättar om gårdens verksamhet och dess utveckling från slutet av 1800-talet fram till idag. Vissa av byggnaderna som finns på gården har fått nya användningsområden, vilket har gjort att dessa har bevarats och gården fortsatt bedriva jordbruk.

Gården Broholmen har en historia som är kopplad till Strömsholm, genom att det ursprungligen var ett skogsvaktarboställe. Gårdens bestånd av både äldre och

yngre bostadshus och ekonomibyggnader är värdefullt eftersom det visar på gårdens kontinuitet och historia. Flera av de äldre byggnaderna, från 1800-talet och möjligen 1600- eller 1700-tal, är mycket välbevarade och visar på äldre byggnadstraditioner och hantverkskunskaper.

Fritidshusbebyggelsen på Billingen utgör ett gott exempel på tidig fritidshusbebyggelse med sportstugor och fritidshus. Dess glesa och oregelbundna placering i vattennära lägen med begränsad åtkomst via land är typisk. Bebyggelsen har under åren moderniserats men ändå behållit karaktären av ett fritidshusområde som visar på perioden från 1930-talet och framåt när semesterlagstiftningen gav arbetare möjlighet till semester.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Billingen

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Bod från 1700-talet på gården Broholmen. Foto: Vlm-halsbx-0428.

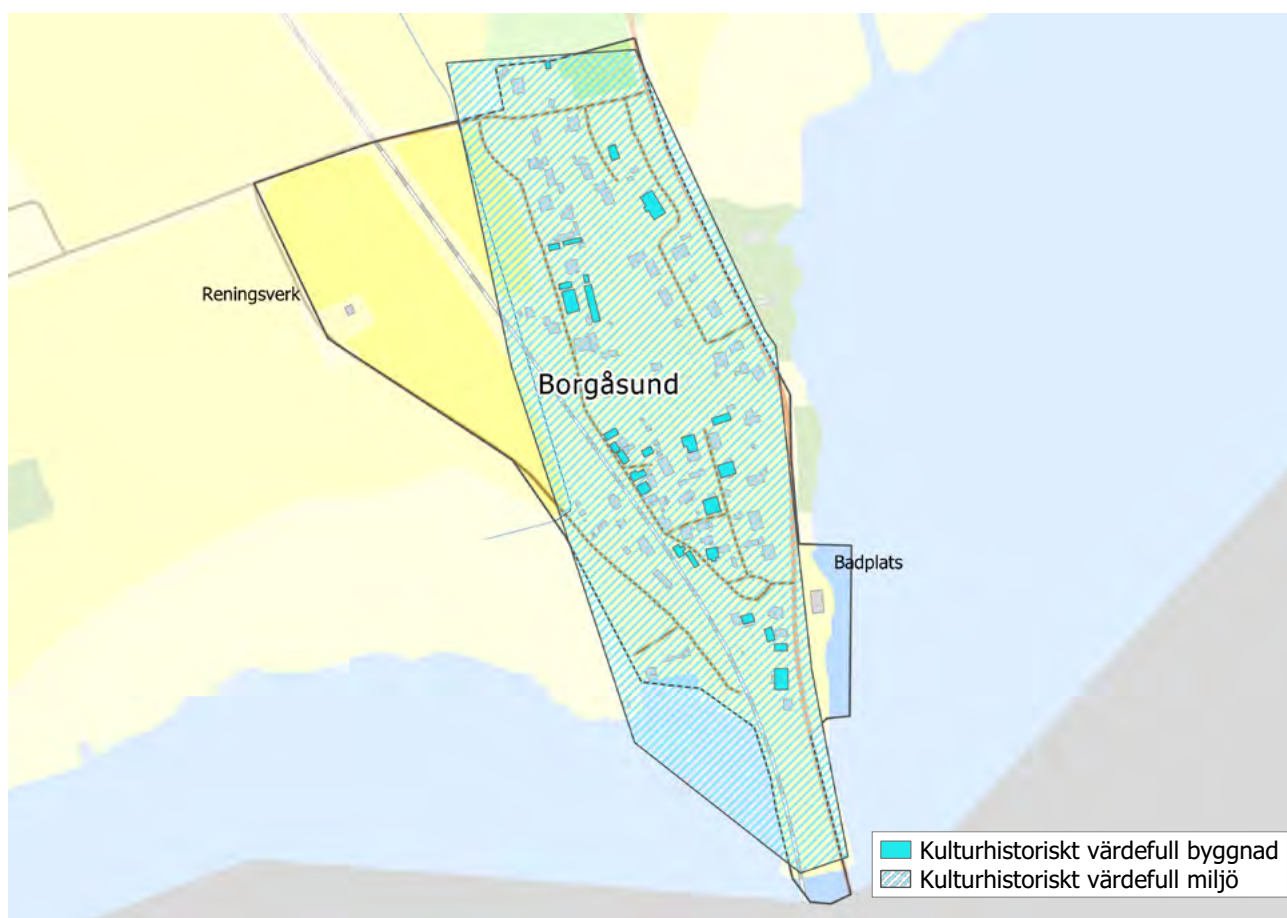
■ Äldre bostadshus från 1700-talet på gården Broholmen. Gården var tidigare bostadshus åt jäg- och hagsmästaren vid Strömsholm. Foto: Vlm-halsbx-0469.

■ Mangårdsbyggnaden på Strömsvik fick sitt nyvarande utseende 1909. Foto: Vlm-halsbx-0393.

7.2 Borgåsund

Borgåsund är beläget på Strömsholmsåsens södra ände vid Mälaren. Bebyggelsen avgränsas i väster av järnvägen och i öster av landsväg 252. På den smala remsan däremellan ligger bebyggelsen tätt och tomterna är oregelbundna. Efter att Strömsholms kanal byggdes på 1700-talet blev Borgåsund Mälarens största hamn, och var in på 1900-talet centralorten i bygden.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Borgåsund.

Historik

På 1550-talet anlade Gustav Vasa Kungsgården i Strömsholm strax norr om Borgåsund.

Under 1600-talet växte ett stuteri fram. De lägre befattningshavarna, stalldrängar med flera tilläts uppföra stugor på ömse sidor om "Borghås windbro" (uppförd 1669) och i Herrskogen på Kungsgårdens mark. Strömsholms kanal började byggas strax väster om Strömsholms slott 1777 och blev klar 1795. Från 1781 finns handlingar rörande utstakning av kajplats i Borgåsund, där det omtalas att det i området då

fanns en bebyggelse bestående av ”stugor uppförda av stalldrängar och gjärningsmän”. Gjärningsmän var en benämning på personer som hade begått ett brott. De många bruken utefter Kolbäcksån skulle genom kanalen få en både billigare och mera bekväm led för sina transporter till Mälaren än de då existerande. I samband med byggandet av Strömsholms kanal utsåg Gustav III år 1779 Borgås udde för anläggande av en metallvåg och faktorier.

Borgåsunds metallvåg inrättades 1790 och tjänstebostäder uppfördes för vågmästaren och övriga tjänstemän vid hamnen. Hamnarbetare och skeppare som byggde sina stugor på ofri grund fick betala tomthyra till Västerås och Köping, som Kungsgårdens mark hade upplåtits till i samband med byggandet av kanalen. På platsen var dessa städernas hamnstyrelser och vågmästaren högsta myndighet. I hyreskontrakten i Borgåsund fanns en paragraf om att någon handelsaffär inte fick öppnas, då man inte ville ha konkurrens till den affär som fanns i den tidigare vågmästarbostaden. Vid slutet av 1700-talet, var bebyggelsen koncentrerad till Lilla vägen och hamnområdet. Även på andra sidan sundet inrättade kanalbolaget en hamn. Där omlastades brukens pråmar medan transportbolagens båtar gick till den norra hamnen. Allt från Bergslagen med kanalfartygen nedkommande exportgoods lossades och vägdes, samt inlastades på fartyg till Stockholm. Uppgående varor, främst träkol, lastades på kanalfartygen. Borgåsunds hamn var på sin tid Mälarens största och trafikerades av lastångare, bogserbåtar, pråmar, segelfartyg och passagerarfartyg.

Borgåsunds samhälle blev under 1800-talet och var fram till 1930-talet en centralort för Strömsholmstrakten. Här fanns en livlig hantverksverksamhet med skräddare, skomakare, kopparslagare, apotek och olika affärer. I samhället fanns även samlingsplatserna krogen vid torget och missionshuset från år 1886–1887 vid Lilla vägen. En handelsaffär öppnades under senare delen av 1800-talet, men blev med stöd av hyreskontraktet tvingad att slå igen. Ägaren hyrde då tomt av järnvägsbolaget och öppnade på nytt. År 1929 beslöts att avveckla hamnen och under första halvan av 1900-talet försvann större delen av serviceutbudet i Borgåsund. Under andra halvan av 1900-talet kom många av byggnaderna att användas som fritidsbostäder. Under sena 1900-talet och 2000-talet har allt fler bostadshus åter börjat användas som permanentboende.

Övergripande karaktär

Borgåsund ligger på en udde som skiljer sjön Freden från en vik av Mälaren – Hammarviken. Bebyggelsen är belägen på Strömsholmsåsen i norr och i söder delat i mitten av ett grustag. Väster om hela Borgåsund leder ett järnvägsspår. Bebyggelsen på södra sidan av grustaget påminner genom dess oregelbundna och täta placering om bebyggelsen i ett fiskeläge. Strukturen uppstod dels av att ingen tomtindelning kom till förrän 1936, då tomterna fick friköpas av kronan, dels för att den täta placeringen skulle skapa lä i ett annars vindutsatt område. I den södra delen är även Borgåsunds torg placerat. Norr om grustaget är bebyggelsen mer utspridd och strukturerad, då den växte fram under mer reglerade förhållanden främst under sent 1800-tal och på 1900-talet.

Den oregelbundna och täta bebyggelsen i Borgåsunds södra del har en tillkomsttid som varierar från sent 1700- till sent 1900-tal. 1700-talsbebyggelsen är till viss del välbevarad och är främst koncentrerad intill järnvägen, på åsens västra sida. 1800-talets bebyggelse är utspridd i hela Borgåsunds södra del, men återfinns framför allt strax norr om torget. Liksom 1700-talsbebyggelsen är även denna till viss del välbevarad, även om det finns hus som har byggts om och till under främst 1900-talet. 1900-talets bebyggelse återfinns även den utspridd i området, dock mindre förekommande än både 1700- och 1800-talsbebyggelsen. I dessa fall har byggnaderna ersatt äldre riven (eller i ett fall, nedbrunnen) bebyggelse. Även bland dessa finns exempel på om- och tillbyggnader. Många tillbyggnader och mindre gårdsbyggnader till den äldre bebyggelsen har även de tillkommit på 1900-talet.

Bland den äldre bebyggelsen från 1700–1800-tal består den största delen av byggnader med rödmålade träfasader, vilket även återfinns i mindre utsträckning hos den senare bebyggelsen. Gula putsade fasader är vanligast hos de få 1700-talsbyggnader som finns kvar, men även ett fåtal guldfärgade träfasader finns i området. Några av de äldre bostadshusen och uthusen har byggts ihop under sent 1900-tal och tidigt 2000-tal för att göra boytan större.

I området norr om grustaget är tomterna större och husen yngre. Här är bebyggelsen till största delen uppförd omkring sekelskiftet 1900 och senare. Byggnaderna består till nästan uteslutande del av villabebyggelse, förutom en ombyggd el-affär från 1940-talet som idag är ett flerbostadshus. Färgsättningen är varierande, men utformningen typisk för dess uppförandetid. Byggnaderna belägna åt väster, längs med järnvägen, är samtliga från tiden kring sekelskiftet och 1900-talets första hälft och karaktäriseras främst av rödmålade trähus.

■ Flerbostadshus uppfört på 1940-talet som tidigare har inrymt smedja, cykel- och radioaffär samt mack.
Foto: Vlm-halvb-0317.

■ Villa byggd i början av 1980-talet. Foto: Vlm-halvb-0325.

■ Bostadshus från 1920-talet. Foto: Vlm-halekx-0187.

Kulturhistoriska värden i Borgåsund

Borgåsunds bebyggelsestruktur med småskaliga byggnader tätt och oregelbundet placerade, framför allt i den södra delen, är karaktäristiskt för kustnära bebyggelsegrupper samt visar på Borgåsunds äldsta bebyggelse. Företeelsen är sällsynt i Mellansverige. Området har ett antal byggnader från 1790-talet och framåt som är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning. Bebyggelsen berättar om ett samhälle som växte fram utan tomtindelning och eget ägande till en början, samt en önskan om täta husgrupper för att skapa lä på grund av dess läge med vatten på båda sidor.

Borgåsunds kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse är till stor del kopplad till anläggandet av hamnen i slutet på 1700-talet, men även till Strömsholms stuteris framväxt under 1600- och 1700-talen. I Borgåsund finns två byggnader som troligen är från första halvan eller mitten av 1700-talet. En av dessa hör till de gulputsade byggnaderna, och en av dem är en rödmålad timmerbyggnad som ursprungligen

tros ha uppförts som bostad åt en stalldräng på Strömsholms stuteri, belägen väster om åsen och strax ovanför järnvägen. Trots vissa senare utbyggnader är den rödmålade byggnadens karakteristiska äldre utformning väl synlig genom dess fasadmaterial, låga takhöjd och mindre byggnadsvolym. Idag är den utformad som en parstuga, men ursprungligen uppfördes den troligen som en enkelstuga, vilket dagens konstruktion, fasadmaterial och fönsterplacering visar på. Byggnaderna som uppfördes i Borgåsund under den här tiden tros ha byggts av och åt lägre befattningshavare i det gamla Strömsholms stuteri, såsom stalldrängar. Det visar på att området började bebyggas i samband med stuteriets framväxt och innan anläggandet av Strömsholms kanal.

Flertalet byggnader från 1790-talet finns bevarade, varav vissa har byggts om i mer eller mindre utsträckning. Det är känt att flera av byggnaderna uppfördes som bostäder åt hamnpersonalen, bland annat vågmästaren, då hamnen var nyetablerad. Detta kan ge en förståelse för Borgåsunds tidigaste bebyggelse och funktion som centralort samt platsen för Mälarens största hamn under 1700- och 1800-talet. Dessa byggnader är en del av Borgåsunds äldsta bebyggelse som alla uppfördes i samband med anläggandet av hamnen. De utgör en samling reveterade hus med gult spritputs och fönsteromfattningar med dekorerade överstycken, placerade i Borgåsunds södra och västra delar. Byggnadernas koppling till Strömsholms slott är väl synlig genom arkitekturen som återfinns bland byggnader i slottsbyggnadens närområde. Den gula putsen samt de vita fönsteromfattningarna, de slätputsade knutarna och andra detaljer i både trä och puts, förekommer hos ett antal av de äldre byggnaderna med en historisk koppling till Strömsholms slott.

Flera av Borgåsunds byggnader som har uppförts för olika slags lokala verksamheter finns idag bevarade. Av dessa är Mejeriet, en elektronikbutik, det gamla apoteket samt en cykelverkstad kvar. Även flera byggnader som under åren har haft växlande verksamheter, såsom skobutik, skrädderi, frisör och diversehandel, finns även de kvar. Idag fungerar samtliga av dessa byggnader som bostäder och det ursprungliga utförandet finns bevarat i varierande grad. Byggnaderna visar på behovet av lokala verksamheter under 1800-talet och början av 1900-talet, då Borgåsund fortfarande var centralort. De visar även på den förr vanligare företeelsen att arbete och bostad låg nära varandra, eller i samma hus, vilket gjorde samhällen och orter med lokala och småskaliga verksamheter betydligt vanligare.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Borgåsund

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Hamntjänstemannabostad uppförd på 1790-talet. Fönsteromfattning efter schablon. Foto: Vlm-halvb-0234.

■ Mälarviken som ursprungligen var vågmästarbostad uppfördes på 1790-talet. Foto: Vlm-halvb-0230.

■ Tidigare skomakeri uppfört cirka 1750. Fönsteromfattningar i puts efter schablon. Foto: Vlm-halvb-0288.

■ Byggnad som tidigare innehöll skoaffär uppfördes på 1790-talet. Foto: Vlm-halvb-0286.

■ Tidigare flerfamiljshus från 1912. Numera ombyggt för en familj. Foto: Vlm-halvb-0293.

■ Före detta apoteket Hästen uppfört 1855. Apoteket var verksamt fram till 1931. Foto: Vlm-halvb-0303.

■ Torp från första halvan av 1700-talet. Troligen en av Borgåsunds äldsta byggnader. Uppfördes som en av de första arbetarbostäderna i området åt Strömsholms stuteris lägre befattningshavare. Foto: Vlm-halvb-0277.

■ Byggnad uppförd under sent 1800-tal som mejeri. Byggnaden är numera ombyggd till tvåfamiljshus. Foto: Vlm-halvb-0323.

■ Välbevarad magasinsbyggnad från sent 1700-tal. Foto: Vlm-halvb-0231.

■ Fiskarbostad från mitten av 1800-talet. Foto: Vlm-halvb-0269.

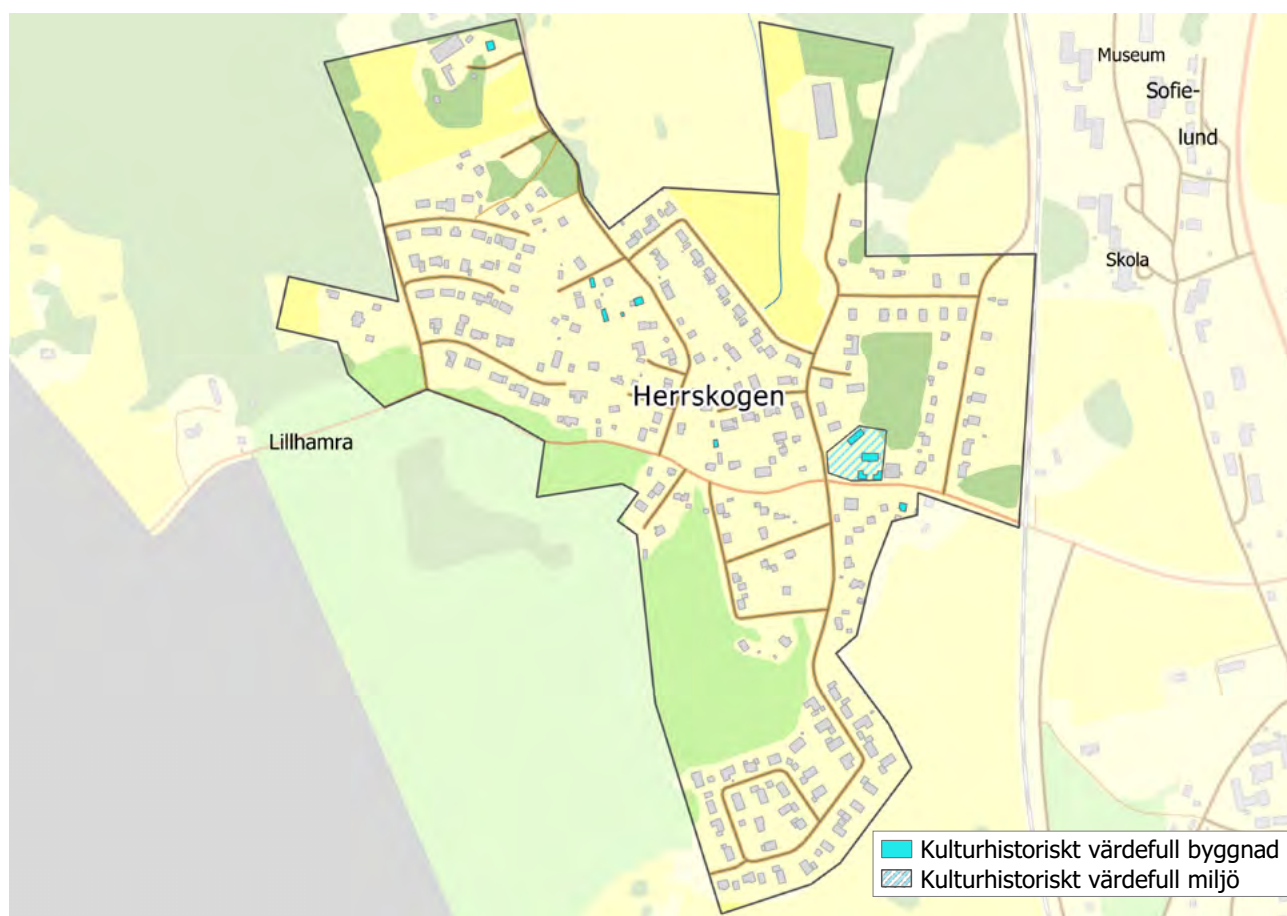
■ Soldattorp och senare fattigstuga uppförd kring 1800. Foto: Vlm-halvb-0320.

■ Förrådsbyggnad uppförd i början av 1900-talet. Foto: Vlm-halekx-0189.

7.3 Herrskogen

Herrskogen ligger i södra delen av kommunen, väster om området Sofielund. På områdets östra sida går järnvägen och på den västra sidan finns blandskog med stora inslag av ek. I Herrskogen finns längs väg 518 en blandad bostadsbebyggelse som under 1900-talet inrymt mindre verksamheter såsom läkarmottagning, skoaffär, café, affär och banvaktarstuga. Några äldre byggnader finns i området som troligen uppfördes på 1700-talet. Området har byggts ut i olika etapper, exempelvis på 1970- och 80-talen.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Herrskogen.

Historik

På 1550-talet anlade Gustav Vasa Kungsgården i Strömsholm, strax söder om Herrskogen, och under 1600-talet växte där ett stuteri fram. De lägre befattningshavarna, stalldrängar med flera, tilläts uppföra stugor i Herrskogen, som då utgjorde Kungsgårdens mark. På 1722 års avmätningsskarta och en karta från 1800 finns cirka ett dussin torp eller husplatser där stalldrängar, hantverkare och liknande, såsom

mjöltnare och skomakare, bodde. På generalstabskartan från mitten av 1800-talet finns fyra gårdar utritade samt några torp, lokaliserad i närheten av nuvarande väg 518 som går genom området. Två av Herrskogens nuvarande byggnader tros vara från 1700-talet.

Mot slutet av 1800-talet började hantverkare och andra fria yrkesutövare slå sig ned i Herrskogen. De byggde sina hus längs vägen mot Äggeby. Mindre verksamheter så som banvaktarstuga, bryggeriet på Fredriksberg och slaktare etablerades i liten skala i området. Skolor fanns i närheten, exempelvis i Strömsholm. Herrskogens mark ägdes av Strömsholms rid- och körskola. År 1913 övertog Domänverket förvaltningen av denna och det beslutades att Herrskogen skulle styckas av i små tomter för ”egnahemsbyggen för mindre bemedlade”. Egnahemsrörelsen var en folkrörelse som uppstod i slutet av 1800-talet med målet att ge arbetarklassen egna och förbättrade bostäder. Egnahemsbebyggelsen i Herrskogen växte fram framför allt kring Äggebyvägen. Bostadshusen var individuellt utformade och uthus och trädgårdar hörde till. Fler mindre verksamheter har bedrivits i anslutning till bostadshusen i området, såsom läkarmottagning, skoaffär, speceributik, café och bageri. Ekstedts Café öppnades på 1930-talet av makarna Ekstedt och slogs igen under slutet av 1950-talet. Hööks affär stängdes 1977. Föreningen IOGT har haft en verksamhetslokal i Herrskogen.

Successivt under 1900-talet har bebyggelsen i Herrskogen utökats i olika omgångar. Nya bostadshus har både placerats mellan äldre hus och i klungor där det inte tidigare funnits byggnader. Under perioden 1960–2000 uppfördes bostadshus i sammanhängande mindre områden.

Övergripande karaktär

Herrskogen är delvis omgiven av skog, har skogspartier i området och lummiga tomter. Övervägande består skogen av lövskog med betoning på ek. Marken är kuperad men innehåller även plana partier. På samma sätt som att terrängen är varierad är områdets bebyggelse av olika art. Den har ett brett åldersspann, från 1700-talet till 2000-talet och därmed finns skilda material, byggnadsvolymer och utformning. Nyare hus har uppförts bredvid äldre, men Herrskogen består även av homogena mindre byggnadsgrupper som representerar olika årtionden av 1900-talet.

En stor del av den äldsta bebyggelsen är idag till- och ombyggd, men i vissa fall har man tagit vara på byggnadens ursprungliga karaktär. Den äldsta kvarvarande bebyggelsen från 1700-talet karaktäriseras av små byggnadsvolymer, sadeltak och rödmålad locklistpanel. Byggnaderna är placerade oregelbundet, gärna på en höjd och har stora tomter. Ekonomibyggnader förekommer.

Bostadshus uppförda i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet är i regel något större i volymen. Brutna tak är vanligt förekommande liksom fasadmaterialet träpanel, uthus på tomten samt större tomter och lummiga trädgårdar. Bebyggelsen från 1960- och 1970-talet består vanligen villor i ett och ett halvt plan med källare och regelbundna mindre tomter. Fasadmateriäl är tegel eller mexisten och de flacka eller spetsiga sadeltaken är täckta med betongtegel. Villor uppförda på 1980-talet har i

regel fasader av träpanel, ett plan utan källare, sadeltak täckta med betongtegel och utformade med en traditionell anspelning i form av en förstukvist och fönster med lösspröjs.

■ Villa i mexisten från 1973 i södra Herrskogen på Lekvägen. Foto: Vlm-halekx-0237.

■ Villa med garage från 1989 i norra Herrskogen på Bryggärvägen. Foto: Vlm-halekx-0269.

■ Bostadshus från 1914 på Äggebyvägen. Foto: Vlm-halekx-0306.

■ Före detta Ekstedts Café som fanns fram till 1950-talet på Herrskogsvägen. Foto: Vlm-halvb-0487.

■ Slaktarbod vid Äggebyvägen. Foto: Vlm-halekx-0296.

Kulturhistoriska värden i Herrskogen

Några olika skeenden i Herrskogens bebyggelsehistoria kan avläsas och berättar om områdets historiska användning från 1700-talet och framåt. Några småskaliga trähus från 1700- och 1800-talen på oregelbundet och stora lummiga tomter finns bevarade. Dessa kan berätta om områdets historia då det bebyggdes med ett antal torp och husenheter för stalldrängar och hantverkare på närliggande Strömsholms stuteri.

En annan period i Herrskogens bebyggelsehistoria utgörs av ett antal bostadshus och uthus från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. De är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning. Dessa visar på tiden då bostadsbebyggelse och egnahem uppfördes med koncentration kring Äggebyvägen. I anslutning till bostäderna fanns ofta mindre verksamheter såsom slakteri, läkarmottagning, handelsbod och bryggeri, vilket är intressant ur ett socialhistoriskt och lokalhistoriskt perspektiv.

Övergripande är Herrskogens karaktär viktig att bevara som ett kuperat och lummigt område omgivet av lövskog och framför allt ek, oregelbundet vägsystem med äldre respektive nya sträckningar, olika stora tomter och äldre bebyggelse blandad med ny.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Herrskogen

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Uthus vid Äggebyvägen från början av 1900-talet som bland annat inrymde dass och tvättstuga.
Foto: Vlm-halekx-0305.

■ Bostadshus från 1884 vid Äggebyvägen. Foto: Vlm-halekx-0315.

■ Läkarvillan från 1890-talet på Herrskogsvägen. Foto: Vlm-halvb-0368.

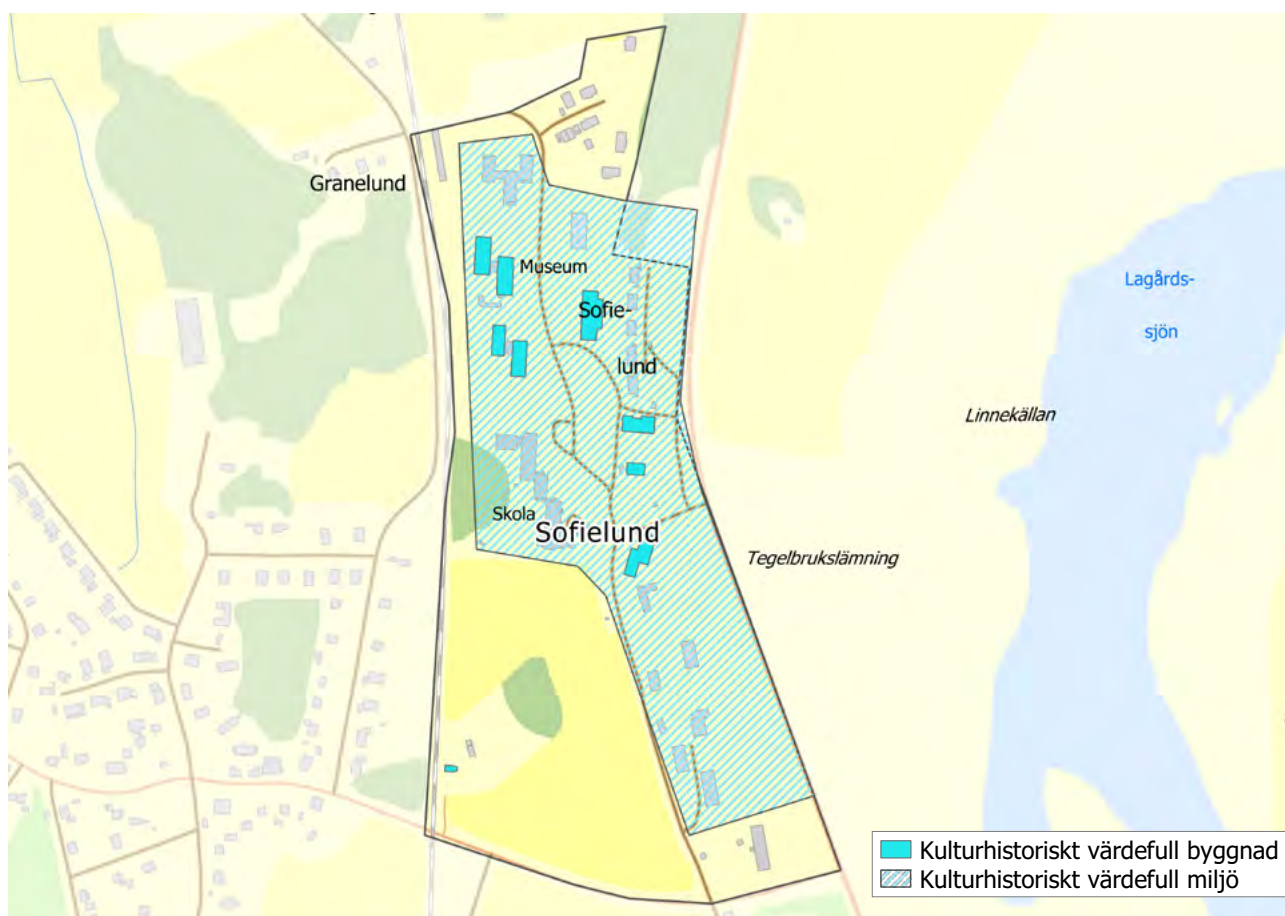
■ Banvaktarstuga från 1886. Foto: Vlm-halvb-0759.

■ Före detta handelsbod och flygel till läkarvillan. Foto: Vlm-halvb-0363.

7.4 Sofielund

Sofielund ligger i Strömsholm, en bit söder om Kolbäck tätort. Området är situerat på Strömsholmsåsen och bebyggelsen ligger långsmalt utsträckt på åsen samt även på lägre delar som tidigare utgjort jordbruksmark. Sofielund har en historik som präglas av att platsen utgjort vårdhem för personer med intellektuell funktionsnedsättning. En stor del av områdets nuvarande bebyggelse uppfördes i mitten av 1900-talet, då vårdhemmet genomgick stora ombyggnationer.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Sofielund.

Historik

I början av 1800-talet fanns torpet Malmabergstorp beläget på platsen för nuvarande Sofielund. Torpet var ett dagsverkstorp i Strömsholms Kungsladugårds ägor. År 1833 utökades marken. Ägaren, ekonomidirektören Z Dahlgren, lät uppföra en ny mangårdsbyggnad på höjden av den sandås som vette mot slottet. Byggnaden var troligen den ursprungliga Tysta skolan. Makarna Bruce hade 1867 startat

Tysta skolan, en verksamhet i första hand för dövstumma, i Munktorp. Under hösten 1871 flyttade skolan till Malmabergstorp vid Strömsholm. Skolan döptes strax om till Sofielund, enligt utsago som tack för ekonomiskt stöd och till drottning Sofias ära. År 1874 uppgick elevantalet till 22, varav 14 "idioter", dåtidens benämning för personer med intellektuell funktionsnedsättning. Fem år senare förändrades Tysta skolan till vad som då kallades idiotanstalt, som tog emot både äldre och yngre personer. År 1890 övertog landstinget ansvaret för Sofielund, som då hade bland annat arbetshem och skola.

Vid slutet av 1800-talet fanns en mangårdsbyggnad tillhörande vårdhemmet som innehöll nio rum utan kök eller förstugor. Norra flygeln innehöll sex rum utan badrum och södra flygeln bestod av fyra rum, bagar- och tvättstuga med mera. Dessutom fanns uthus, stall och ladugård, loge med golv, vagnshus, matbod, två källare och tre dass. Trädgården var välvårdad med en mängd bär- och prydnadsbuskar samt parkträd. I början av 1900-talet var Sofielundshemmet i stort sett självförsörjande med trädgårdsprodukter, grisar och höns. I skolan och arbetshemmet fick eleverna utbildning bland annat i vävning, snickeri, trädgårdsskötsel, skomakeri och bakning. I början av 1900-talet skedde flera om- och tillbyggnader i syfte att hysa fler antal inskrivna.

På 1950-talet ansågs lokalerna slitna och planer för ett nytt skolhem drogs upp. Detta förlades till Kungsör och kallades för Gersillaskolan, invigd 1956. Vissa av eleverna och personal från Sofielund flyttades dit. Efter flytten blev Sofielund ett renodlat vårdhem för barn och vuxna. En stor ombyggnadsepok inleddes även vid den här tiden, med ett personalbostadsområde i den södra delen och ett vårdhemsområde i den norra delen. Några av de befintliga byggnaderna revs och jordbruks- och trädgårdsmark bebyggdes. Jordbruksverksamheten fick fortsätta genom att landstinget köpte Olfsta gård, tre kilometer nordväst om Sofielund. Åren 1957–1963 byggdes ett par nya personalbostadshus, fyra suterränghus, en barnavdelning på ängen, centrumhuset med centralkök, personalmatsal, centralförråd och kontor. Åren 1962–1965 byggdes Olfsta ut och 1964–1967 uppfördes ytterligare tre avdelningar på ängen, terapiverkstad och fritidsgård.

År 1987 avvecklades vårdhemmet och de flesta boende fick flytta till sina hemkommuner. Därefter har byggnaderna fått andra användningsområden som exempelvis bostadslägenheter, vandrarhem, Jazzens museum, camping och skola. På 1990-talet byggdes fem vitputsade likartade parhus i suterräng norr i området. Dessa ersatte fyra byggnader som hade utgjort vårdavdelningar. Tomter har styckats av och villor har även byggts på 2000- och 2010-talen, längst i norr.

Övergripande karaktär

Området är kuperat och innefattar Strömsholmsåsen men även före detta jordbruksmark. Bebyggelsen är relativt glest placerad i långsmal utsträckning med ytor av gräs eller asfaltsbeläggning mellan husen. Bebyggelsen består av ett antal flerbostadshus söder i området, ett större lågt bostadskomplex i suterräng i mitten samt ett antal byggnader med likartad utformning i norr som ursprungligen används som vårdavdelningar. Längst i norr finns ett antal nybyggda villor, samt ombyggda lägenheter.

Flerbostadshusen har i regel två våningar, putsade ljusa osmyckade fasader och symmetrisk fönstersättning samt sadeltak täckta av tegel. Vissa hus har på senare tid försetts med balkonger. Det större bostadskomplexet har vitmålade tegelfasader, tätt sittande fönster i band och svagt sluttande pulpettak. En stor skorsten i rött tegel är placerad alldeles bredvid.

De likartade byggnaderna i norra delen av området är uppförda i ett och ett halvt plan, i vit mexisten (vissa fasader är vitmålade), gavelspetsar av rödmålad träpanel och tegeltäckta sadeltak. Friliggande villor i norr är utformade i nymodernistisk stil typisk för 1990-tal och har i regel fasader av träpanel, exempelvis röd- eller vitmålade. Parhusen från samma har vitputsade fasader och grönmålade snickerier.

■ Ett av fem parhus uppfört i norra Sofielund på 1990-talet. Foto: Vlm-halvb-0742.

■ Uppfört 1952 som föreståndar- och personalbostad, Sofielundsvägen. Foto: Vlm-halvb-0732.

Kulturhistoriska värden i Sofielund

Bebyggelsemiljön som helhet har ett kulturhistoriskt värde och en särskild historia att berätta genom att vårdhemmet Sofielund har legat på platsen under lång tid, 1871–1987. Merparten av den befintliga bebyggelsen uppfördes under 1950- och 1960-talen och berättar om dåtidens idéer och tankeströmningar kring vård av personer med intellektuell funktionsnedsättning samt den tidens byggande och arkitekturideal.

Det var vanligt att vårdhem i Sverige vid den här tiden byggdes om och till. Sofielunds egen verksamhet stärktes då med egen omsorgsöverläkare, sjuksköterska, frisör, tandläkare samt arbetsplatser, vilket avspeglas i det stora antal byggnader i området. Vårdavdelningar placerades separat från personalbostäderna och byggnaderna hade mindre volymer än tidigare. Byggnaderna kan genom dess totala antal, placering, byggnadsvolymer och till viss del likartad utformning berätta om hur vårdhemmets verksamhet fungerade under mitten av 1900-talet och framåt. Ett fåtal före detta vårdhemsbyggnader från första hälften av 1900-talet är bevarade och är av särskilt värde. Byggnaderna kan visa på Sofielundshemmets långa kontinuitet. Exempelvis är byggnadsvolymer större än de som uppfördes på 1960-talet. Byggnadsvolymer, osmyckade putsade fasader i beige kulör, fönstersättning, entrépelare, lunettfönster, tegeltäckta tak, hörnkedjor och fönsterindelning är på ett av husen viktiga karaktärsdrag.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Sofielund

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Byggnaden uppfördes 1932 som personalbostad och byggdes under mitten av 1900-talet om till barnhem.
Foto: Vlm-halvb-0735.

■ Byggnaden uppfördes 1929 och utgjorde det manliga arbetshemmet Ekbacken. Foto: Vlm-halvb-0736.

■ Centrumhuset som från början inrymde centralkök, personalmatsal, centralförråd och kontor. Foto: Vlm-halekx-0544.

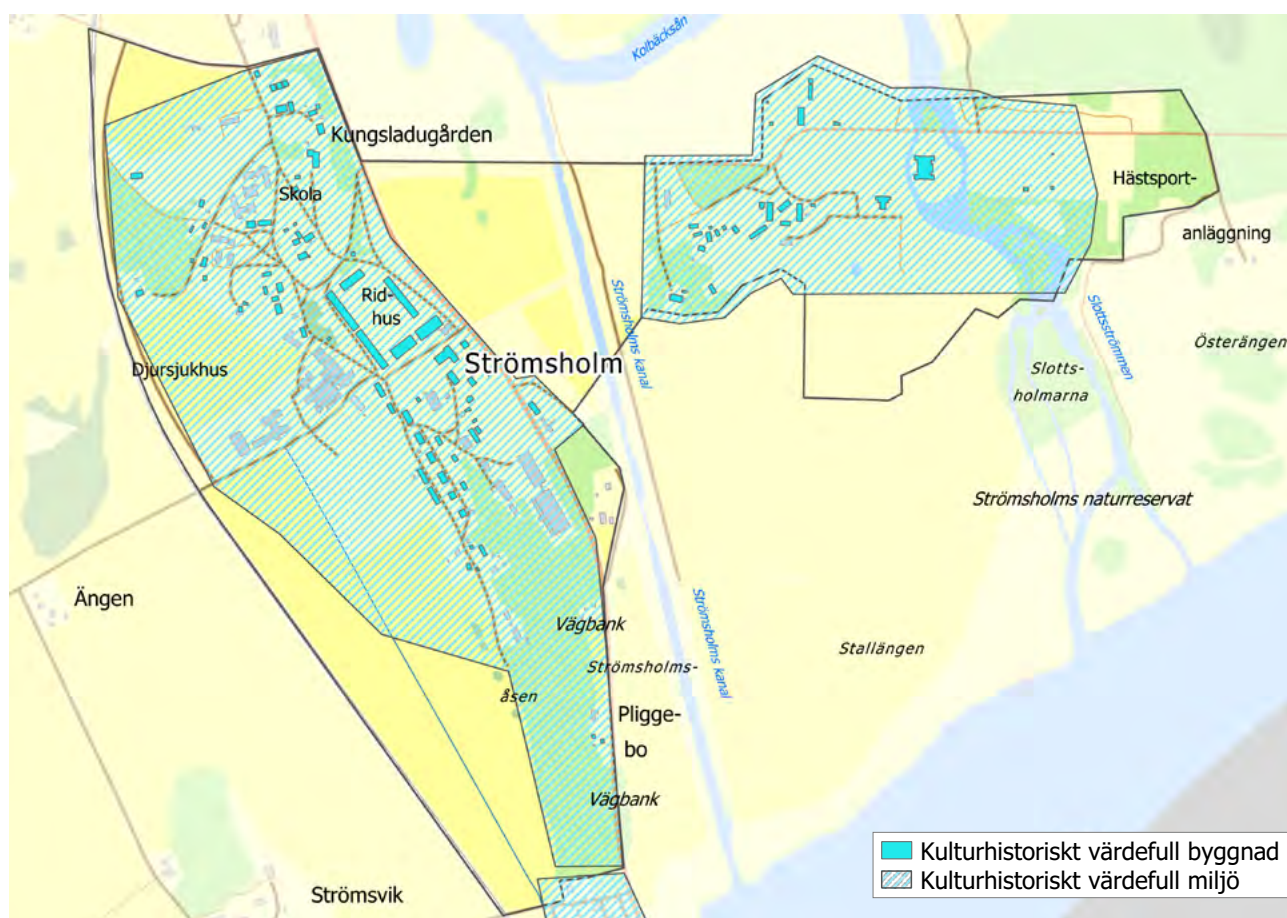
■ Byggnad uppförd 1964–67 som ursprungligen användes som fritidsgård, tandläkare och gymnastiksal.
Foto: Vlm-halekx-0553.

■ Byggnad som idag inrymmer Jazzens museum. Foto: Vlm-halekx-0555.

7.5 Strömsholm

Strömsholms slott är sedan 1935 statligt byggnadsminne och omfattar sedan 1993 även Strömsholms ridskola. Slottsområdet befästes på 1500-talet och består av ett 30-tal byggnader varav ett tiotal ingår i byggnadsminnet. Stallområdet som togs i bruk på 1650-talet utgör mer än 100 byggnader varav ett 30-tal är en del av byggnadsminnet. Mellan de båda bebyggelseområdena rinner Strömsholms kanal.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Strömsholm.

Historik

Under medeltiden tillhörde området Dävö i Munktorp socken, sydväst om åsenområdet. Dävö var då som kunglig anläggning och underhåll för änkedrottningar bygdens centrala punkt. Gustav Vasa ärvde området 1528. Strömsholm blev efter hand ett administrativt centrum för ett antal kronogårdar och benämndes 1558 Strömsholms fögderi. Under 1550-talet lät Gustav Vasa uppföra "ett fast stenhus" på den största av de tre holmarna i Kolbäckssån nära dess utflöde i Mälaren, som militär

stödjepunkt och bostad för hovet vid årliga färder i landet. Platsen som tidigare kallats Mölnetorp döptes om till Strömsholm 1556. Till den militära försvarsanläggningen inrättades Kungsgårdens jordbruk för att försörja trupperna och hovet. Från 1556 vistades Gustav Vasa här under längre tider för att övervaka slottsbygget. På 1670-talet revs Vasaborgen och ett nytt slott uppfördes på initiativ av drottning Hedvig Eleonora efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. Inredningen utfördes först 1767–1775 efter ritningar av C.F. Adelcrantz. Under Karl XI:s tid uppfördes ekonomibyggnader och bostäder för slottspersonalen. Även traktens första skola inrättades. Slottsköket, kallat Stenköket, byggdes under 1730-talet i samband med att vissa arbeten på slottet utfördes under Carl Hårlemans ledning. Vårdshusflygeln, Oldfruflygeln och Pageflygeln är de enda kvarvarande av 19 symmetriskt ordnade rödfärgade byggnader, som i slutet av 1600-talet uppfördes för hovet. Fikonkällaren byggdes under 1600-talet och har fått sitt namn av att den användes för vinterförvaring av slottsparkens prydnadsväxter såsom lagerträd och fikonsträd.

■ Strömsholms slott från norr med bro över ån och gärdesgård, taget i början av 1900-talet.
Foto: Ernst Blom, Vlm-Blom-2610.

Strömsholms ridskola är belägen på västra sidan av Strömsholms kanal, på Strömsholmsåsen. År 1621 fastställdes en stallstat för Strömsholm som anses vara den första stuteriverksamheten i landet. Stallanläggningen var då placerad norr om slottet vid Kolbäcksån. Under 1630-talets slut påbörjades uppflyttningen av stallbyggnader från slottet till åsen. Stuteriet kan dock ha funnits redan under 1520-talet. De nuvarande långa stallbyggnaderna uppfördes 1866–1867 och det äldre ridhuset 1855. År 1868 förlades arméns rid- och körskola till Strömsholm. Verksamheten omfattade hela kungsgården och fick stor påverkan och betydelse för området. År 1871 bestämdes att stuteriet skulle avvecklas och att enbart hingstdepå skulle finnas kvar i och med att behovet av krigshästar inte längre var påkallande stort. År 1956 kom även hingstdepån att upphöra. Efter nedläggningen av Arméns ridskola 1968 tog Ridfrämjandet över lokalerna på åsen. Ridskolan Strömsholm grundades 1968 och är idag en av Hästnäringens riksanläggningar. Ridskolan Strömsholm ägs av Föreningen Ridskolan Strömsholm, vars medlemmar är Svenska Ridsportsförbundet, ATG och Hästnäringens Nationella Stiftelse. Ridskolan utbildar idag elever till bland

annat ridlärare, hippologer, hovslagare och ryttare. År 2001 uppfördes ett nytt stall, Kungsgårdsstallet, som består av fem byggnader – två stall, en centrumbyggnad och två foderlador. År 2007 uppfördes ett besökscentrum inom ridskoleområdet, ritat av AQ-arkitekter.

I anslutning till stallområdet ligger Strömsholms djursjukhus. Djursjukhusets första del uppfördes 1964. Anläggningen har senare expanderat kraftigt i omgångar, bland annat med nya byggnader för hästsjukhus på 2000-talet.

Övergripande karaktär

Strömsholms bebyggelse fördelar sig på två grupper, en på vardera sidan om Strömsholms kanal. På östra sidan, på udden omgivet av Kolbäckssån, står det ståtliga gulputsade Strömsholms slott med vitputsade detaljer, småspröjsade fönster och svartmålat plåttak. Intill slottet ligger det gulputsade Stenköket, ursprungligen uppfört som slottets kök, i samma karaktär som slottet. Omedelbart intill mot väster ligger ett till anläggningen hörande stort antal rödmålade bostads- och ekonomibyggnader. Här finns bland annat tjänstemanna- och arbetarbostäder, stall, redskapsbodar och en byggnad som använts som värdshus. Ett fåtal bostadshus har gul putsfasad eller träpanel. I anslutning till slottet ligger den lummiga slottsparken som består av formklippta buskar, gräsytor, grusade stigar och stenmurar vid ån. Öster om slottet ligger en hästsportanläggning med gulmålade läktarbyggnader och domarbås. Runt slottet och slottsparken breder ängar, åkrar, hassellundar och ekhagar ut sig.

Väster om kanalen är byggnaderna kopplade till Strömsholms ridskola och djursjukhus belägna på Strömsholmsåsen. På åsens östra sida ligger ridhusen och stallen. Ridskolebyggnaderna från 1800-talets mitt är dominerande med sina vita putsfasader. Här finns även gula puts- och träfasader samt rödmålade träfasader. På åsens västersluttning ligger karakteristiska personalbostadshus samt skol- och ekonomibyggnader. De flesta är uppförda för stuteriets räkning under 1700- och 1800-talen. Flera av dessa är gulputsade så kallade gjuthus från tidigt 1800-tal, som idag bland annat utgör bostäder. Flera av byggnaderna som nu utgör kontor och förråd till ridskolan är klädda med rödmålad träfasad. Längst åt söder inom området finns bostäder från 1900-talets mitt som kallas Tempovillan och Epavillan. I områdets sydöstra hörn står nya ridhus och stall från 2000-talet med rödmålade träfasader. Även byggnader inom Strömsholms djursjukhus, uppförda vid samma tid, har rödmålade träfasader, liksom besökscentret Knutpunkten.

Byggnaderna tillhörande Kungsladugården, i områdets norra del, glesades ur efter en brand på 1860-talet till sina nuvarande lägen. Sedan dess har ett flertal byggnader av olika karaktär uppförts inom ett vidsträckt område. Här finns ett flertal timrade och panelklädda ekonomibyggnader såsom magasin, finvagnsbod, stall och vedbod, uppförda strax efter branden. Här står ett rödmålat timrat och panelklätt mejeri/bostadshus samt arrendatorsbostaden från 1815, senare klätt med gul puts.

Åsbebyggelsen bildar trots mängden av hustyper och takformer en väl sammanhållen miljö bestående av en- och tvåvåningshus med rödmålade träfasader eller gula och vita putsade fasader.

■ Internatboende för gymnasieelever uppfört 1952 i områdets norra del kring ridskolan Strömsholm. Foto: Vlm-halvb-0646.

■ Specialhästsjukhus i väster, byggt på 2000-talet. Foto: Vlm-halekx-0425.

■ Stall och ridhus i söder, byggt på 2000-talet. Foto: Vlm-halvb-0571.

Kulturhistoriska värden i Strömsholm

En stor del av byggnaderna inom Strömsholms slottsområde och ridanläggning är del av det statliga byggnadsminnet som beslutades om 1935 och utökades 1993. Det skyddas enligt förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen. Hela Strömsholmsområdet utgör en unik miljö med ett stort antal äldre bevarade byggnader där verksamheter inom hästnäringen har varit anknutna sedan områdets anläggande.

Slottsområdet på den östra sidan om Strömsholms kanal utgör en bebyggelse med en tydlig hierarkisk ordning. Slottets placering vid udden gör den till en viktig del av den kringliggande miljön. Det är till följd av slottsanläggandet som området runtom har utformats så som det har, inklusive ridskolan, Borgåsund, och den kringliggande landsbygden. Även byggnader uppförda utan direkt funktion till slottsanläggningen har många gånger uppförts som arbetarbostäder, till exempel hamnarbetarbostäder när Borgåsunds hamn anlades i slutet på 1700-talet för slottets räkning.

Byggnaderna inom slottsområdet uppfördes för att tjäna olika funktioner som hörde till slottet och dess verksamhet. Tillsammans är de en del av den viktiga helhetsmiljön som omger slottet. Stenköket byggdes under 1730-talet då vissa arbeten på slottet utfördes under Carl Hårlemans ledning. Den visar på ett högre stånds påkostade arkitektur, även för byggnader som inte var tänkta som bostäder. Vårdshusflygeln, Oldfruflygeln och Pageflygeln är de enda kvarvarande av 19 symmetriskt ordnade rödfärgade byggnader, som i slutet av 1600-talet uppfördes för hovet.

Byggnaderna på västra sidan om Strömsholms kanal tillhör före detta Kungsladugården, ridskolan eller utgör bostäder åt elever eller personal i området idag. Bebyggelsen är i stora stycken välbevarad och har historiskt sett en lång kontinuitet. I området finns byggnader som representerar tiden från 1600-talet fram till idag. Bland byggnaderna finns flera som i sig själva har mycket höga kulturhistoriska värden, medan andra främst bidrar till att skapa en helhetsmiljö som lyfter fram och förstärker den övriga bebyggelsens och landskapets värden och berättelser.

Kungsladugårdens byggnader utgör bland annat arrendatorsbostad, gårdsmejeri och hönshus, samt magasinsbyggnad och vedbod. Här finns även en finvagnsbod, stall, ladugård, smedja och mindre bostadshus. Flertalet byggnaderna är uppförda under 1800-talet och ett fåtal från första halvan av 1900-talet. Bebyggelsen och landskapet vid Strömsholms kungsgård, och de torp- och gårdsmiljöer som omger denna, har höga kulturhistoriska värden. De miljöskapande värdena, där bebyggelsen tillsammans med landskapet samverkar, gör att området är mycket viktigt för rekreation och friluftsliv.

Ridskolans byggnader består bland annat av äldre ridhus, stall och smedja samt smeddrängskammare. Andra byggnader utgörs av marketeri, tvättstuga och småskola samt sjukstall och snickeri. Det finns också ett flertal jordkällare. Här finns även flera bostadshus som till exempel Fodermarsksbostaden, Förvaltarbostaden och Mahognyvillan. En övervägande majoritet av byggnaderna är uppförda med

rödmålade träfasader. Ett antal bostadshus längs med Snobbrännan och Lerhusvägen är uppförda som så kallade gjuthus och har en ovanlig stomkonstruktion. Samtliga byggnader är en del av en värdefull bebyggelsemiljö. Strömsholms ridskola består av många välbevarade byggnader som genom dess karaktär, proportioner och byggnadsmaterial kan berätta om dess historia och identitet som ridanläggning från 1600-talet fram till idag.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Strömsholm

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Strömsholms slott belägen på en udde i Kolbäcksån uppfört i slutet av 1600-talet. Foto: Vlm-halvb-0703.

■ Stenköket uppfört på 1730-talet av C. Hårleman. Ersatte tidigare köksbyggnad från 1652. Foto: Vlm-halvb-0704.

■ Oldfrutflygeln uppförd 1687. Oldfrun bodde i bottenvåningen och en lärare i den övre. Foto: Vlm-halekx-0515.

■ Stallbyggnad i väster från 1700-talet, tillhörande Strömsholms tidigare trädgårdsmästare. Foto: Vlm-halvb-0683.

■ Postbyggnad i väster uppförd under tidigt 1690-tal. Foto: Vlm-halekx-0498.

■ Ladugård i norr som tros vara från sent 1600-tal. Foto: Vlm-halvb-0691.

■ Läktarbyggnad från 1948 intill travbanan. Foto: Vlm-halvb-0699.

■ Domartorn från 1918 intill travbanan. Foto: Vlm-halvb-0700.

■ Magasinsbyggnad till Kungsladugården uppförd cirka 1860.
Foto: Vlm-halekx-0467.

■ Kungsladugårdens arrendatorsbostad i norr var ursprungligen rödmålad med synliga knutar. Foto: Vlm-halekx-0458.

■ Veterinärsbostad uppförd 1879. Foto: Vlm-halvb-0628.

■ Kamrerbostad uppförd 1740. Foto: Vlm-halvb-0633.

■ En av Kungsladugårdens arbetarbostäder från första halvan av 1800-talet.
Foto: Vlm-halvb-0644.

■ Tidigare nattvaktsbostad till hingstdepan. Tros vara från andra halvan av 1600-talet. Foto: Vlm-halvb-0649.

■ Ett av flera likadana hönsbushus från 1941. Foto: Vlm-halvb-0642.

■ Jordkällare i söder från tidigt 1800-tal. Foto: Vlm-halekx-0394.

■ Marketeriet, kallat Markan, ligger centralt i området. Foto: Vlm-halvb-0557.

■ Smedja från 1600-talet placerad centralt i området. Foto: Vlm-halvb-0555.

■ Drängkammare och matbod. Foto: Vlm-halekx-0377.

■ Ridhus och vagnsbod. Klocktornet kommer från gamla Klockstallet. Foto: Vlm-halekx-0409.

■ Tidigare stalldrängarnas ladugård uppförd 1811–1813 i gjuthusteknik. Foto: Vlm-halvb-0599.

■ Vita ridhuset uppfört 1855 på samma plats som Nya stallet som brann ned 1850. Foto: Vlm-halvb-0604.

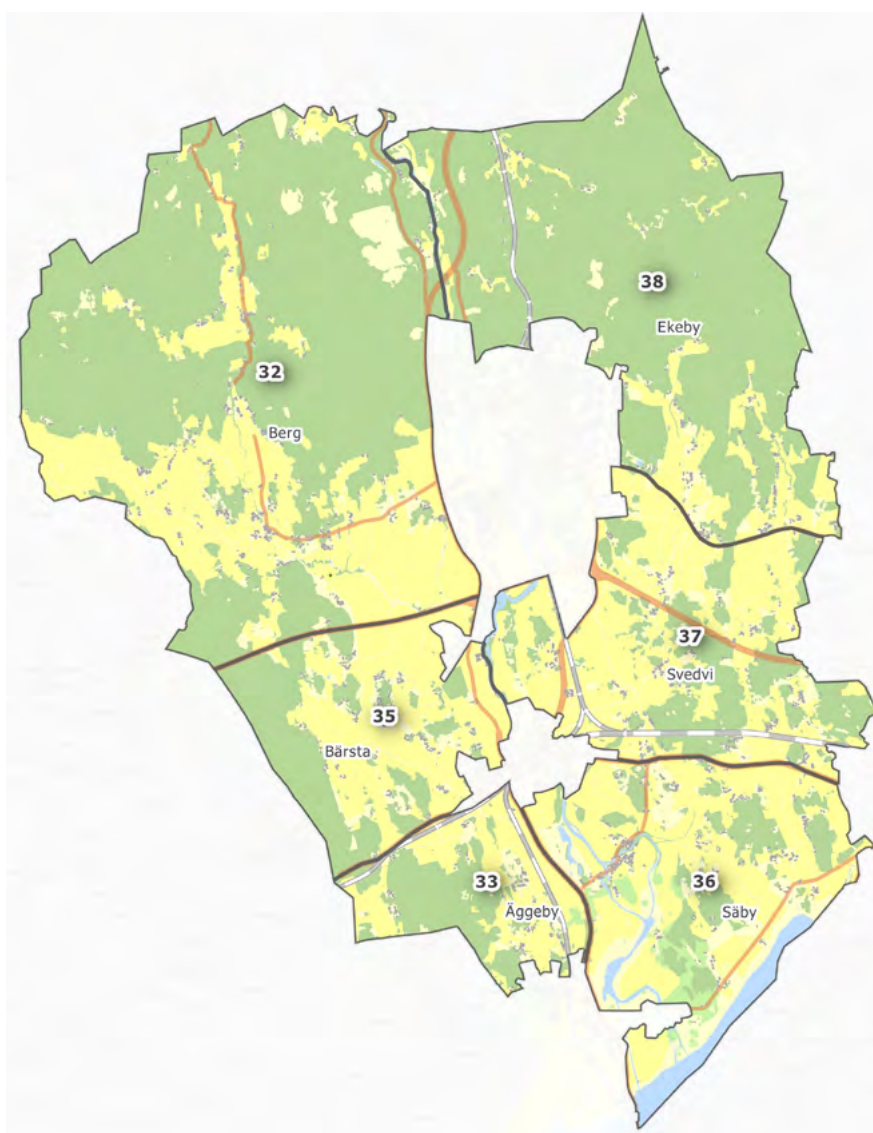

■ Bostadshus uppfört 1811–1813 i gjuthusteknik. Foto: Vlm-halvb-0596.

8. Områden inom landsbygden

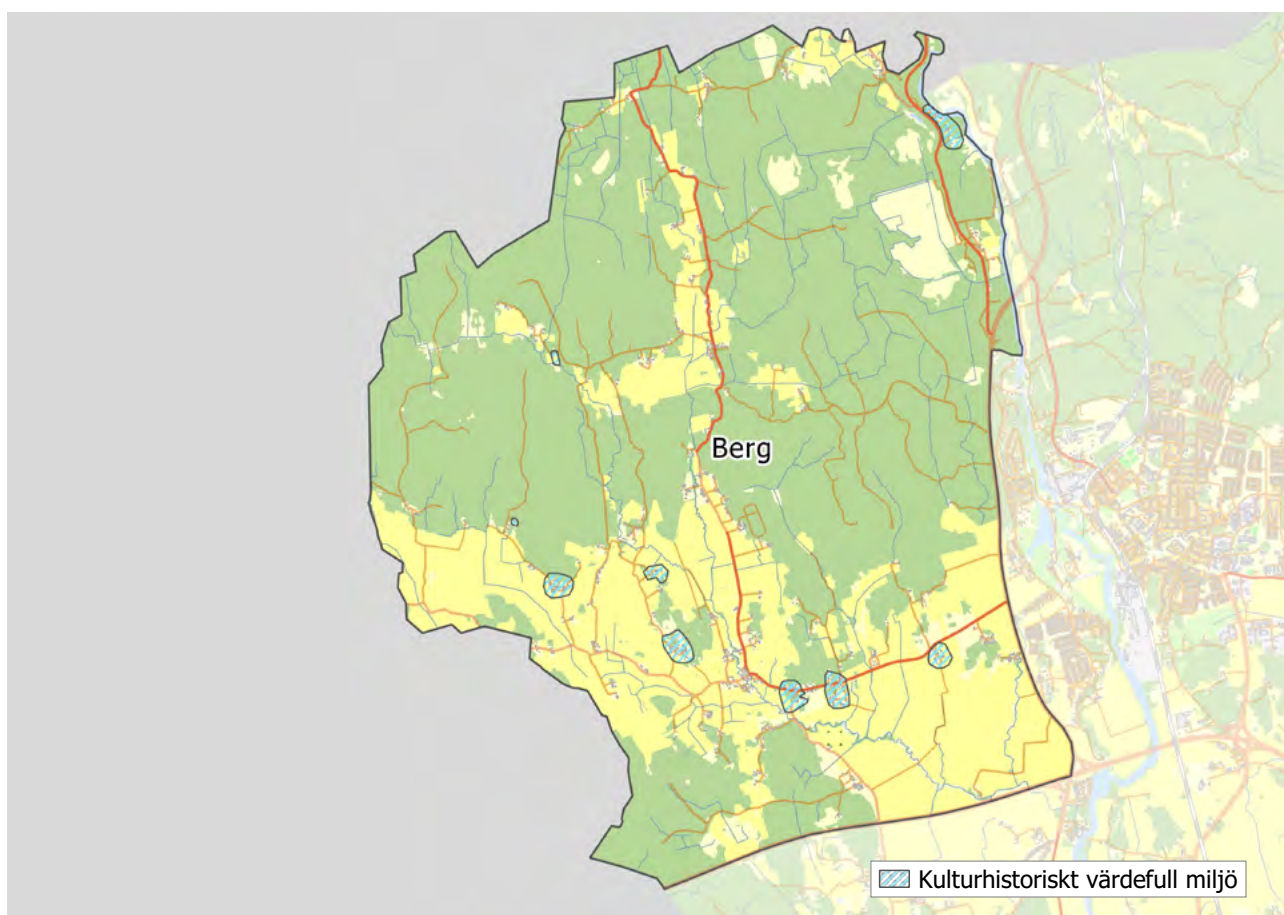
I detta kapitel redovisas bebyggelseområden som inventerats inom kommunens landsbygd. Texterna består av beskrivningar av områdets övergripande karaktär, historik samt kulturhistoriska värden. Områdesbeskrivningarna följer alfabetisk ordning. För en bebyggelsehistorisk översikt av tätorten hänvisas till kapitel fyra. Den digitala byggnadskartan fungerar som ett komplement till kulturmiljöunderlaget. Här finns ytterligare information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse inom området.

■ Gränser och lokalisering för inventerade områden inom kommunens landsbygd.
32. Berg 33. Äggeby 35. Bärsta 36. Säby 37. Svedvi 38. Ekeby.

■ 8.1 Berg

Området Berg utgör större delen av Bergs socken. Det ligger i kommunens nordvästra del och avgränsas i väster av Hallstahammars tätort och Kolbäcksån, i söder av E18, i öster av Köpings kommun och i norr av Surahammars kommun. Genom området går länsväg 609 i öst-västlig riktning samt väg 615, Norrby gata, i nord-sydlig riktning. Det mesta av bebyggelsen är koncentrerad kring dessa vägar. Södra delen av Bergs område är utpräglad jordbruksbygd med öppen åkermark och spridda byar. Jordbruket fortsätter som en kil upp längs med Norrby gata. Väster och öster om Norrby gatas odlingsfält sträcker sig stora barrskogar med inslag av mossar och torvtäcker.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Berg.

Historik

Fornlämningar i Berg fördelar sig olika beroende på landskapets karaktär. De södra jordbruksområdena ansluter till övriga Mälardalens tidiga kulturhistoria med många fynd från brons- och järnålder. De norra skogklädda delarna har färre och yngre

fornfynd, de flesta kopplade till yngre torpbebyggelse. Bergs kyrka är uppförd i gråsten i romansk stil och är daterad till slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet. I Bergslagen syftar oftast namn med ordet berg i på bergsbruk. I Bergs sockens fall är det snarare höjden som kyrkan ligger på som gett upphov till namnet. Kring kyrkan har det vuxit fram en bebyggelsemiljö som på olika sätt är kopplad till kyrkan, bland annat finns här en tiondebod från 1700-talet och en prästgård från 1880-talet. Klockstapeln är inte daterad men det finns uppgifter om att den försågs med ny spånbeklädnad 1626, alltså är den förmodligen äldre än så. Den nuvarande huven tillkom vid en större renovering 1842.

■ Bergs kyrka med klockstapel samt prästgård, folkskola och klockaregård. Bilden är tagen 1965 från sydöst.
Foto: AB Flygtrafik, Vlm-Fly-370.

De flesta och största gårdarna är belägna längs väg 609 i områdets södra del. Samtliga av de större gårdarna finns med i socknens första husförhörslängder från 1665 och flera omnämns även i medeltida källor. Utsträckningen av åkermark stämmer ganska väl överens med Olof Graus beskrivning av Bergs socken från 1754. De idag jordbrukande områdena hade enligt författaren bäst åkerjord och gårdarna ”bättre och mera ängsmark, än de andra hemmanen och byarna i socknen”. Genom hemmansklyvningar och skiften har gårdarna idag blivit byar med tre till fyra gårdar var. I Bergs norra delar bedrevs förr fåboddrift. Fåbodarna finns inte kvar idag, men lever vidare i namn såsom Stensätra, Tallsäter och Sätertorpet. Väster om Tallbo i områdets nordliga delar låg vid sekelskiftet 1900 ett flertal torp med öppen åkermark och vägförbindelse till gården Uppsala i söder. Samtliga av dessa är idag borta och området igenvuxet med barrskog.

Snefringe häradsallmänning är idag Sveriges största i sitt slag. En häradsallmänning är ett ostyckat jordområde som tillhör ägarna av de fastigheter som är belägna inom området. Denna indelning har rötter i medeltiden. Största delen av Snefringes allmänning ligger inom Berg och har haft betydelse för bebyggelsen och kulturmiljön i områdets norra delar. I Berg ligger allmänningen i områdets nordvästra delar. Flera torp som låg under allmänningen finns idag kvar, av dessa är Björnmossen den bäst bevarade. Torparna i allmänningen jobbade till största delen med skogs- och torvbruk. I Bergs nordvästra hörn ligger gården Paradiset, precis där Hallstahammar, Surahammar och Köpings kommuner möts. Den anlades under tidigt 1800-tal som

skogvaktarbostad och det nuvarande bostadshuset uppfördes 1873. Hundra år senare lät allmanningen uppföra en ny skogvaktarbostad, några hundra meter från Paradiset. Båda fastigheterna är numera privatbostäder.

År 1891 anlades en torvströfabrik vid Bredmossen i allmänningens östra del. Anläggningen drevs av bönder med äganderätt i allmanningen. Anläggningens byggnader bestod av förmansbostad, tvättstuga, ladugård och fabriksbyggnad. Bostadshuset var Säbys före detta klockargård som flyttades till platsen i samband med fabriken togs i bruk. Under 1950-talet byggdes en smalspårig järnväg för att kunna frakta torv från mossen till fabriken. Verksamheten upphörde 1978 och kort tid därefter revs samtliga byggnader och järnvägen. Idag bryts torv i Bredmossen av trädgårdsföretaget Hasselfors Garden. Det har funnits flera lanthandlar i byarna i Berg, samtliga nedlagda sedan länge. Bergs Konsum bildades 1906, med tre lantbrukare och två soldater i den första styrelsen. År 1923 byggdes en egen lokal för verksamheten i Svenby av den lokala byggmästaren Ragnar Andersson. Verksamheten lades ned omkring 1960 och byggnaden är numera bostadshus.

Skolväsendet i Bergs socken var det äldsta i Hallstahammars kommun. Undervisning skedde i hemmen sedan 1740-talet och i egen skolbyggnad vid kyrkan sedan 1768. Under 1800-talet och en bit in på 1900-talet fanns det skolor i Bobacken vid Uppsala, Björsbo och vid kyrkan. Bobackens skola revs 1938. Björsbo skola uppfördes 1878 och verksamheten bedrevs till 1950 varvid byggnaden övergick till att bli församlingshem för Svenska kyrkan. Sedan 2002 har byggnaden ägts av Svedvi Berg Hembygdsförening, som har rustat den och använder den för olika evenemang i föreningen. Vid kyrkan har det funnits skolverksamhet i två byggnader, båda är idag privatbostäder.

Berg blev egen kommun efter kommunreformen 1862, då socknens kyrkliga frågor övergick till församlingen och de borgerliga till kommunen. Under 1900-talet tjänade kyrkskolan som kommunhus innan Bergs kommun uppgick i Hallstahammars köping 1952. Hallstahammars turistklubb (1936–1967) köpte 1945 ett område vid Kolbäcksån efter stora vägen till Surahammar, i den nordligaste delen av länet. Området, som heter Gråängen men kallas för Gråna, bebyggdes med en fritidsgård med servering och samlingssal. Grånagården är numera privatbostad. Söder om gården, mellan länsväg 252 och Kolbäcksån, uppfördes under 1940-talet flera fritidshus.

Övergripande karaktär

Bebyggelsen i Berg är koncentrerad kring länsvägarna. I de södra delarna, där jorden är som bördigast, finns större byar och gårdar med medeltida ursprung. Det finns några enstaka bevarade byggnader från 1700-tal och tidigt 1800-tal, till exempel den gamla mangårdsbyggnaden vid Lilla Förunda. Denna är dessutom ett av få tvåvåningshus i Berg. I övrigt är jordbruksbebyggelsen nästan uteslutande från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Mangårdsbyggnaderna är uppförda i ett och ett halvt plan och målade i rött, vitt eller gult. Med mycket få undantag är samtliga bostadshus uppförda i timmer eller stolpverk.

Byarna och gårdarna har tämligen oregelbundna strukturer. Det finns inslag av slutna gårdar av mellansvensk typ, samt herrgårdsstruktur med mangårdsbyggnad som flankeras av flygelbyggnader. Som regel är husen dock relativt oregelbundet placerade kring en vägkorsning eller byväg.

Gårdarna i norra delen av Berg är huvudsakligen mindre och färre än i söder, med några undantag. Här finns dessutom flera torp i eller i anslutning till skogarna. Många av torpen är idag ombyggda till större fritids- eller permanentboställen, men några välbevarade torp finns kvar. Det mest intakta är Dal-Olles torp i Karlberg. Det uppfördes någon gång under 1800-talets första hälft och fick sitt namn från Damm Olof Ersson, en man från Dalarna som ansågs klok och bedrev lokal medicinsk verksamhet vid torpet. Bostadshuset och de tillhörande uthusen är uppförda i rödslammat timmer och har sadeltak med enkupigt lertegel, vilket dominerar även övrig bevarad torpbebyggelse. I Svenby och intilliggande områden finns många bostadshus uppförda eller ombyggda av den lokala byggmästaren Ragnar Andersson. Han var aktiv under 1920- och 1930-talen, och samtliga av hans hus är uppförda i ett och ett halvt plan med brutet tak och frontespis. Exempel på hans byggnader är gamla Konsum och mejeriet, båda i Svenby.

Den smala markremsan mellan länsväg 252 och Kolbäcksån bebyggdes med sommarstugor på 1940- och 1950-talen. Marken sluttar brant ner mot ån och i norra delen är slänten bebyggd. I den södra delen finns hus på den flacka marken intill ån. I Finntorpet i söder finns några äldre gårdar samt bostadshus från sent 1930-tal och tidigt 1940-tal. Dessa beboddes av människor som arbetade på torvtäkten längre västerut. Norr om Finntorpet ligger Hammaräng, ett fritidshusområde från 1940-talet. Fritidshusen ligger tätt och är förhållandevis små och enkla. De är uppförda i trä med flackt sadeltak och stående eller liggande panel målad i olika kulörer. Till varje fritidshus hör en rad mindre byggnader såsom bodar och bastu.

■ Bostadshus i västra Norrby, byggt av den lokala byggmästaren Ragnar Andersson under 1920-talet. Foto: Vlm-halehwx-0141.

Kulturhistoriska värden i Berg

Den kulturhistoriskt värdefulla miljön kring kyrkan är relativt intakt med byggnader som har eller har haft en koppling till kyrkans verksamheter. Förutom kyrkan och klockstapeln finns även tiondebod, prästgård, kyrkskola och gårdar som tidigare har legat under kyrkan. Klockstapelns huv från 1842 har samma utformning som de vid Säby och Svedvi kyrkor och är förmodligen utförda av samma byggmästare. Byggnaderna och deras placering vittnar om kyrkans betydelse som centrum för religiös och social verksamhet genom århundradena.

Gården Rallsta ligger på en svag förhöjning i slättlandskapet. Den består egentligen av tre gårdar, där den mellersta utgör det som kallas Rallsta herrgård eller mittgården. Denna byggdes under 1700-talets senare hälft. Både mangårdsbyggnad och flyglar är välbevarade exempel på nyklassicistisk herrgårdsarkitektur med dekorationer kring entréer. Byggnaderna har varit inspirationskällor till många senare byggda hus i trakten, bland annat Kristinelund i Svenby. Förmodligen har mangårdsbyggnaden varit inspiration för den lokala byggmästaren Ragnar Andersson, som under 1920- och 1930-talen uppförde många bostadshus med brutet tak och frontespis, precis som Rallsta gård. Samtlig bebyggelse kring Rallsta gård ingår i en kulturhistoriskt värdefull miljö.

Dal-Olles torp i Karlberg är ett mycket välbevarat torp från tidigt 1800-tal. Det ligger intill en sluttning vid en bäck. Uppe vid vägen finns bostadshus, fähus, bod och jordkällare. Vid bäcken ligger en tvättstuga. Bostadshuset och fähuset har fasader av rödslammat timmer, övriga byggnader har rödslammad panel. Taken är klädda med lertegel. Dal-Olle som bodde här och gav sitt namn till torpet var en betydelsefull person i trakten och historier om honom berättas än idag.

Ytterligare en välbevarad torpmiljö ligger lite söder om Dal-Olles i Karlberg, i övergången mellan jordbrukslandskapet och skogsbygden. Torpet kallas Sofiero efter en skomakare, vars fru hette Sofie. Denne skomakare ska ha flyttat gårdens huvudbyggnad hit i mitten av 1800-talet. Flera av gårdens övriga byggnader är troligen äldre och uppförda på platsen. Till torpet hör huvudbyggnaden, ett mindre bostadshus och ett stort antal mindre ekonomibyggnader. De flesta av torpen i Bergs socken tillkom under början av 1800-talet. Dal-Olles i Karlberg och Sofiero utgör två av ett fåtal torpmiljöer som finns kvar i sin ursprungliga utformning.

I slättlandskapet längs med väg 609 ligger flera stora gårdar som genom århundraden har vuxit till mindre byar. Hälsta, Förunda och Tibble är särskilt välbevarade miljöer om tre till fyra gårdar var. De är organiserade som klungbyar kring vägkorsningar och består framför allt av bostadshus och ekonomibyggnader från 1800-talets slut. Vissa bostadshus är ljusmålade, i övrigt är all bebyggelse rödslammad. Det finns inslag av äldre bebyggelse från 1700-talet samt yngre från 1900-talet, vilket visar på gårdarnas höga ålder och kontinuerliga jordbruksverksamhet. Lilla Förunda, norr om byn Förunda, är ett särskilt pedagogiskt exempel på hur den agrara bebyggelsen har utvecklats under 200 år. Det har en mangårdsbyggnad från 1700-talet som gårdens äldsta byggnad och ett garage med verkstad från 1953 som den yngsta.

I Hammaräng finns flera små, välbevarade fritidshus och bodar från 1940-talet. Arbetare fick två veckors lagstadgad semester år 1938. Efter detta började sportstugor byggas i natursköna områden. Denna första generation fritidshus är små och försedda med uthus för förråd, dass och liknande. De är klädda med panel, ofta liggande, och målade i olika kulörer. De har ofta asymmetriskt sadeltak över utbyggnader. I Västmanland är idag de flesta sådana stugor och områden förändrade genom om- och nybyggnation. Hammaräng, särskilt den södra delen, är en sällsynt välbevarad miljö både i helhet och detalj och utgör en viktig representant från semestrandets barndom.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Berg

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Klockstapeln från 1842 vid Bergs kyrka. Foto: Vlm-halehwx-0004.

■ Skogvaktarbostaden Paradiset från 1873. Foto: Vlm-halehwx-0491.

■ Dal-Olles torp i Karlberg. Foto: Vlm-halehwx-0898.

■ Bodlänga i Hälsta, uppfört under 1800-talets andra hälft och hitflyttad 1900. Foto: Vlm-halehwx-0405.

■ Fritidshus i Hammaräng från 1940-talet. Foto: Vlm-halehwx-0980.

■ Rallsta gård med mangårdsbyggnad och flyglar från 1700-talets mitt. Foto: Vlm-halehwx-0239.

■ Gamla mangårdsbyggnaden på gården Lilla Förunda från 1700-talet. Foto: Vlm-halehwx-0376.

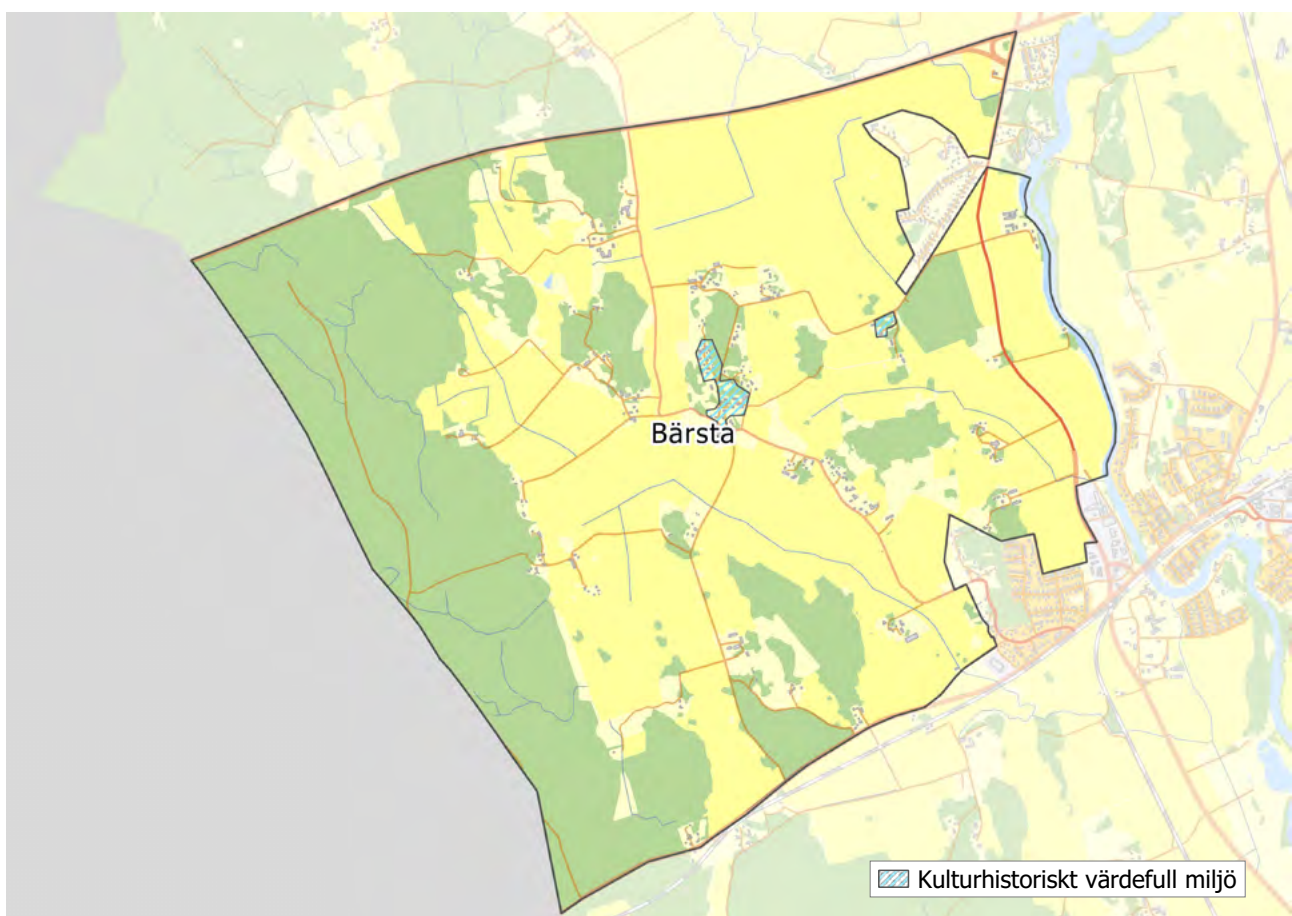
■ Björsbo skola från 1878, numera ägd och förvaltat av hembygdsföreningen. Foto: Lasse Fredriksson.

■ Ladugård från 1938 i Tappfallet. Foto: Vlm-halehwx-0568.

■ 8.2 Bärsta

Bärsta ligger i kommunens västra del, strax nordväst om Kolbäcks samhälle. Området kännetecknas av ett typiskt mälardalsskap med vidsträckta åkrar avbrutna av mindre, skogklädda höjdparter där fornlämningar i form av gravsättningar ligger tätt. Byarna ligger spridda i randpartier mellan skog och åkermark. Området gränsar till Kolbäckssån i öster.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Bärsta.

Historik

De forntida spåren i området koncentreras till skogklädda höjdparter. Här återfinns bronsålderslämningar som främst utgörs av ensamliggande rösen och skålgropsblock. Här ligger även mindre till medelstora järnåldersgravfält bestående avstensättningar och mindre högar. Fornlämningstätheten tyder på att området hade en omfattande

bosättning både under brons- och järnålder. På en åsrygg vid gården Värpeby ligger Västmanlands största bronsåldersröse. Bebyggelse och byar växte fram på höjdpartierna och sammanbands av ett vägnät. Den äldre landsvägen mellan Kolbäcks och Bergs kyrkbyar passerar genom området och i anslutning till den är gårdar och byar koncentrerade. Idag utgör de större byarna Yllesta, Gränby och Bårsta samt gårdarna Viby, Värpeby, Nibble och Bolunda bebyggelsen. Torpen ligger utspridda i landskapet medan Kolbäcks prästgård ligger intill Kolbäcksån.

Byn Yllesta har varit en av socknens centralpunkter från 1700-talet eftersom kronofogden bodde här samt att det kan ha funnits gästgiveri en tid. När jorden skiftades under 1800-talet förändrades gårdsstrukturen i byn varvid flera byggnader flyttades bort och nya uppfördes. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 växte byn norrut och där finns nu flertalet egnahemshus samt ett kapell, Haga missionshus från 1884. Längs västra delen av området som ansluter till Munktorp ligger ett skogsparti. Här finns flera små torp som tillhörde de olika gårdarna.

Efter att Sörstafors pappersbruk etablerades i närområdet ökade antalet barn i trakten och behovet av en ny skolbyggnad uppstod. Yllesta folkskola uppfördes 1909–1910 efter ritningar av västeråsarkitekten Arvid Grane. Byggnaden placerades mellan byn Yllesta och pappersbruket. Den inredda lärarbostaden i skolans vindsvåning byggdes senare om till lärosal. Slöjdsalar kom till i en friliggande byggnad på 1920-talet. Skolverksamheten lades ned 1969 och byggnaden användes en tid som fritidslokal innan den blev privatbostad.

Övergripande karaktär

Området kännetecknas av ett typiskt mälardalsskap med vidsträckta åkrar avbrutna av mindre, skogklädda höjdparter. I väster mot Munktorp ligger ett stort skogsområde där flera små torp finns. Bebyggelsen har ett karaktäristiskt läge placerad på mindre höjdparter och utmed äldre vägsträckningar. I samband med skiftena har byarna genomgått stora förändringar, exempelvis genom utflyttade gårdar. I några fall ligger endast en eller två gårdar kvar på den gamla byplatsen, medan torp eller arbetarbostäder ofta förekommer i anslutning till byn.

Bebyggelsen präglas huvudsakligen av 1800-talets timrade faluröda byggnader, där bostadshusen i allmänhet är inklädda med panel eller ljus puts. Vit- och gulmålade bostadshus förekommer också. Gårdarna är till övervägande del medelstora med bostadshus i en våning under sadeltak eller brutna tak. Gårdarna präglades tidigare av jordbruk med nötboskap, vilket idag har ersatts av hästnäring i stor utsträckning. Därmed används i flera fall ladugårdar som stall samt att nya stallbyggnader och storskaliga ridhus i röd plåt har tillkommit. I utkanten av befintliga byar eller bredvid äldre torp har i vissa fall bostadsbebyggelse från 1980-talet och framåt uppförts.

■ Bostadshus från 1700-talet med nybyggd entré i Värpeby. Foto: Vlm-halsbx-2535.

■ Villa från 2000-talet i utkanten av Gränby. Foto: Vlm-halsbx-2641.

■ Mangårdsbyggnaden i Viby med fasad i gulmålad panel. Foto: Vlm-halsbx-2745.

■ Nyuppfört ridhus vid Vänstavägen. Foto: Vlm-halsbx-2431.

Kulturhistoriska värden i Bärsta

Det ursprungliga vägnätet, fornlämningar, öppna odlingslandskap med mindre skogspartier samt äldre bebyggelse placerad på höjdparter är typiskt för området och samverkar till ett värdefullt kulturlandskap.

Kronofogdebostället i Yllesta fanns på 1700-talet och fram till 1859 och visar på byns centrala betydelse i socknen sedan lång tid tillbaka. Gårdsbildningen är välbevarad och anses vara en av de mera värdefulla i socknen. På gårdsplanen står ett vårdträd och trädgården omges även av stenmur. Mangårdsbyggnaden i en våning uppfördes år 1800, men grundmurar visar att en äldre byggnad har stått på platsen. Den timrade byggnaden är klädd med rödmålad locklistpanel och har brutet tegeltak. Till gården hör två bodar och en notarieflygel, alla från 1700-talet. Samtliga byggnader har restaurerats varsamt med traditionella metoder och material. Gården ingår i en större miljö av kulturhistoriskt värde tillsammans med hela byn Yllesta.

Ytterligare bostadshus från 1700-talet finns i Gränby och Mellanskogen. Här har nya bostadshus byggts bredvid de äldre och därför lämnat de äldre husen i nära nog ursprungligt utseende. Yllesta skolas miljö är mycket värdefull där skolhus, slöjdannex och lärarbostad ingår. Byggnaderna har bevarat eller återställt ursprungliga detaljer typiska för skolbyggnader och arkitekturideal från början av 1900-talet. Byggnaderna berättar om den tidens tankegångar kring skolundervisning, exempelvis genom skolbyggnadens stora fönsterpartier samt friliggande slöjdannex, vilket är intressant ur ett samhällshistoriskt perspektiv. Skolan är även intressant ur ett arkitekturhistoriskt perspektiv då den ritades av arkitekt Arvid Grane, en känd västeråsarkitekt vars specialområde var just skolbyggnader. Byggnaderna ligger på en höjd och är synliga i landskapet, en placering som var vanlig under den aktuella tidsperioden.

På några byggnader i Bärsta och Tobiebo finns tak lagda med så kallat hjärttegel, vilket är ett ovanligt taktäckningsmaterial i Västmanland. Troligen är detta ett resultat av närheten till Rallsta tegelbruk som ligger uppströms via Strömsholms kanal.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Bärsta

Nedanstående bilder utgör exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Före detta mangårdsbyggnad från 1700-talet vid en hästgård vid Vänstavägen. Ska senare ha använts som godtemplarlokal. Foto: Vlm-halsbx-2424.

■ Matbod, mangelbod och källare inom kronofogdebostället i byn Yllesta. Foto: Vlm-halsbx-2715.

■ Yllesta skola ritades 1909 av Arvid Grane, en västeråsarkitekt vars specialitet var just skolbyggnader. Foto: Vlm-halsbx-2523.

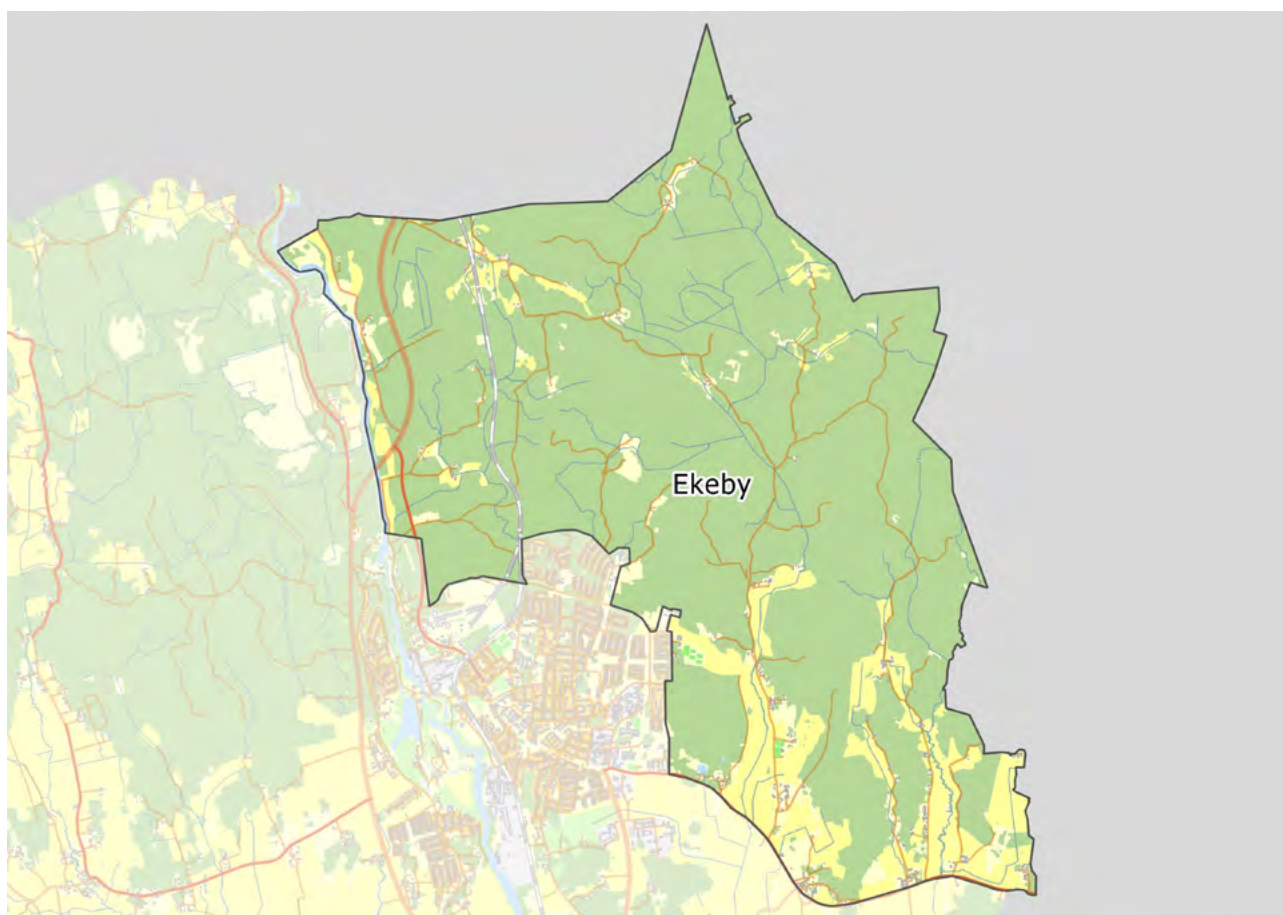
■ Haga missionshus i Yllesta från 1884. Foto: Vlm-halsbx-2623.

■ Bostadshus från 1700-talet i Gränby. Foto: Vlm-halsbx-2684.

■ 8.3 Ekeby

Ekeby ligger i Hallstahammars kommuns nordöstra del. Områdets norra delar består mestadels av skog och en del utgör Snefringe Häradsallmänning med små torp längs äldre vägsträckningar. I södra delen, i anslutning till Västeråsvägen, ligger större gårdar som bedriver jordbruk. Flera gårdar i området driver idag hästskötsel.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Ekeby.

Historik

I det öppna åkerlandskapet, i södra delen av området, finns en ås som fortsätter söderut in i området Svedvi. Här förekommer ett stort antal fornlämningar, både mindre gravfält och ensamliggande lämningar. Gravfälten består av runda stensättningar eller mindre högar. Rösena kan sannolikt dateras till bronsålder, medan övriga lämningar tyder på järnålder. I norra delen av området har fynd av stenåldersverkstyg gjorts.

Stora delar av marken i norra delen av området ingår i Snefringe Häradsallmänning som idag är den största i landet i sitt slag. En häradsallmänning är ett ostyckat jordområde som tillhör ägarna av de fastigheter som är belägna inom området. Denna form av indelning härstammar från medeltiden. I Ekebys norra del har det under lång tid funnits torp och mindre boställen. Vagnätet mellan dessa enheter har idag till vissa delar dock gått förlorat. Många torplämningar visar på ett stort antal boställen, varav många har övergivits under de senaste 100 åren. Under 1700-talet överlämnades tio torp till tegeldrängar som skulle arbeta vid tegelbruket i Rallsta. Många torp fungerade också som kronovaktar- och skogvaktarboställen.

I områdets nordvästra del ligger torpet Stora Ålsätra intill Strömsholms kanal. Torpet är troligen från slutet av 1700-talet. I Riset låg en banvaktarbostad vid järnvägen, riven under första halvan av 1900-talet. Järnvägsförbindelsen mellan Kolbäck och Ramnäs blev färdig år 1899 och passerar genom Ekebys västra delar. Flera torp i området, som bland annat tillhört Skällby, styckades av under tidigt 1900-tal. Under 1900-talet uppfördes även egna hem i områdets östra del.

I södra delen av området ligger ett antal större gårdar som har bedrivit eller bedriver jordbruk. Den större gården Valsta ligger numera nära Hallstahammar, sedan samhället utbredd sig åt öster. Mangårdsbyggnaden i Valsta har herrgårdskaraktär och uppfördes efter en brand 1858. Valstasjön, i anslutning till gården, är tillkommen på konstgjord väg. I början av 1800-talet dikades mossarna runt Valsta ut och via en bäck leddes vattnet till sjösänkan som vallades in. Från sjön och ut till åkrarna byggdes ett avancerat bevattningssystem med ledningar och kanaler. Bevattningssystemet, vars rester fortfarande kan ses, blev mycket uppmärksammat och fick 1816 lantbruksakademiens högsta pris. Valsta köptes in av Häradsallmänningen 1905. Idag är gården privatbostad.

Under 1700-talet bestod byn Ekeby av två hela skattehemman om vardera 12 öresland. Storskifte genomfördes 1790–1791 och laga skifte 1854. Idag finns ett antal byggnader från 1800-talet bevarade i byn. Mangårdsbyggnaderna är uppförda under andra halvan av 1800-talet och har ljusmålad fasadpanel. Flertalet ekonomibyggnader är från 1800-talet i rödslammat timmer, såsom ladugård, stall, magasin och jordkällare. Byn Fjällsta består av flera gårdar, med två större mangårdsbyggnader från första halvan av 1800-talet och en, på en höjd väl synlig, arbetarbostad. Här finns byggnader av olika ålder och ursprungliga funktioner såsom småskaliga timrade bodar från 1800-talet och storskaliga ladugårdar från början av 1900-talet. Byn Skällby bestod under mitten av 1700-talet av tre skattehemman. Den kvarvarande gårdens byggnadsbestånd härstammar i huvudsak från tiden kring 1800. Dessa byggnader ligger kring en gårdsplan, medan en yngre ekonomibyggnad närmast vägen är skild från den äldre bebyggelsen. Bostadshuset i två våningar, klätt med vit locklistpanel, har fått lägre tillbyggnader och nya skorstenar. Den övriga bebyggelsen har bevarat den äldre karaktären med timrade rödmålade byggnader, några inklädda med träpanel.

Vretbackens skola, i norra delen av området, togs i bruk 1901 och undervisning bedrevs här fram till 1947. Skolan användes senare som föreningslokal och idag som privatbostad.

Under 1950-talet drogs Västeråsvägen om för att passera utanför några av områdets gårdar i stället för genom. Nybyggnationer efter mitten av 1900-talet har i området endast skett i liten skala och utgörs främst av bostadshus eller fritidshus från perioden 1960–1980. Dessa har byggts i randmiljöer mellan skog och åkermark och utanför befintlig bebyggelse. Två baracker, som tidigare stod i området Hallsta och som nyttjades av italiensk arbetskraft, flyttades till Ekeby och blev bostadshus under 1970-talet.

Övergripande karaktär

Områdets norra delar består av skogsområden och mindre torpbebyggelse. I söder breder öppna jordbrukslandskap ut sig och här finns mindre och större byar och gårdar. Flertalet gårdar var tidigare mindre jordbruksenheter där de små ladugårdarna idag står tomma eller används som häststall. Längst i söder ligger ett antal byar utmed Västeråsvägen. De består av en eller flera större gårdar som bildar mindre byenheter som Fjällsta och Ekeby. Gårdarnas storskaliga ekonomibyggnader med rödmålade fasader dominerar i det flacka öppna landskapet.

Mangårdsbyggnaderna på de stora och mellanstora jordbruken har i regel fasader av träpanel målade i en ljus kulör; gul eller vit. I vissa fall är fasaden täckt med ljusa eternitplattor. Mangårdsbyggnaderna har vanligtvis en frontespis, ofta med tillbyggd balkong och en veranda som på vissa byggnader byggts in och bildat en ny entré. Gårdsplanen har en eller två byggnader som fungerar som flygelbyggnader. Det är endast på Valsta som flygelbyggnaden har samma kulör som huvudbyggnaden.

På de småskaliga torpen i norra delen är det nästan uteslutande röda fasader på både bostadshus och ekonomibyggnader. Fritidshus från andra halvan av 1900-talet är småskaliga och har träpanelsfasader målade i olika kulörer och flacka sadeltak.

■ Mangårdsbyggnad i Åby. Foto: Vlm-halsbx-1342.

■ Bostadshus från 1800-talet på gården Lindtorp. Foto: Vlm-halsbx-1301.

■ Fritidshus från 1970-talet. Foto: Vlm-halsbx-1284.

■ Storskalig ladugård intill Västeråsvägen. Foto: Vlm-halsbx-1588.

Kulturhistoriska värden i Ekeby

Torpet i Stora Ålsåtra är välbevarat i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och är troligen från slutet av 1700-talet. Byggnaden ligger precis intill Strömsholms kanal och är en del av den välbevarade tidiga bebyggelsen med anknytning till kanalen.

På de stora jordbruksgårdarna Valsta, Ekeby, Fjällsta, Skällby och Åby finns flera bostadshus och ekonomibyggnader av särskilt kulturhistoriskt värde. Dessa är välbevarade och kan berätta om dess ursprungliga funktioner och hur jordbruksverksamheten bedrevs från 1800-talet och dess utveckling under 1900-talet. Gårdarna har genom åren styckat av flertalet mindre bostadsenheter i skogsmarkerna i norr under början av 1900-talet. De här uppförda bostadshusen är till stora delar oförändrade och välbevarade.

Gården Valsta hör till områdets större jordbruksgårdar och har ett antal timrade välbevarade byggnader från 1800-talet som kan berätta om gårdens verksamhet såsom ladugård, magasin och arbetarbostad. Dessutom finns rester efter ett avancerat bevattningssystem som blev uppmärksammat då det utfördes i början av 1800-talet. Mangårdsbyggnaden har herrgårdskaraktär och uppfördes efter en brand 1858. Den timrade byggnaden i ett plan är klädd med gulmålad panel. På fasaden mot vägen finns en frontespis. Det brutna taket är halvvalmat och tegeltäckt. En mindre flygel hör till manbyggnaden. Ytterligare en flygel har funnits enligt en karta från 1747. Gårdens ekonomibyggnader är timrade eller har rödmålad panel.

Vretbackens skola är välbevarad i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och visar på dess ursprungliga funktion som skolbyggnad. Den är därför intressant ur ett samhällshistoriskt och lokalhistoriskt perspektiv.

I norra delen av området ligger småskaliga torp och äldre mangårdsbyggnader vid skogsområden som har kulturhistoriska värden. Dessa berättar om platsens historiska användning med ett stort antal torpenheter såsom skogvaktarboställen. Välbevarade torp och uthus berättar om dåtidens traditionella byggnadsmaterial och tekniker samt om sociala levnadsförhållanden för människor som har bott och arbetat på platsen.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Ekeby

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Torpet i Stora Ålsätra är troligen från slutet av 1700-talet. Foto: Vlm-halsbx-0989.

■ Gröpboden på Skällby gård. I byggnaden fanns en kvarn som malde ner hela sädeskornet till gröpe. Foto: Vlm-halsbx-1437.

■ Vretbackens folkskola byggdes i början av 1900-talet och användes fram till 1940-talet. Idag privatbostad. Foto: Vlm-halsbx-1048.

■ Huvudbyggnaden på Skällby är välbevarad i byggnadsmaterial och utformning och är idag gårdsmuseum. Foto: Vlm-halsbx-1422.

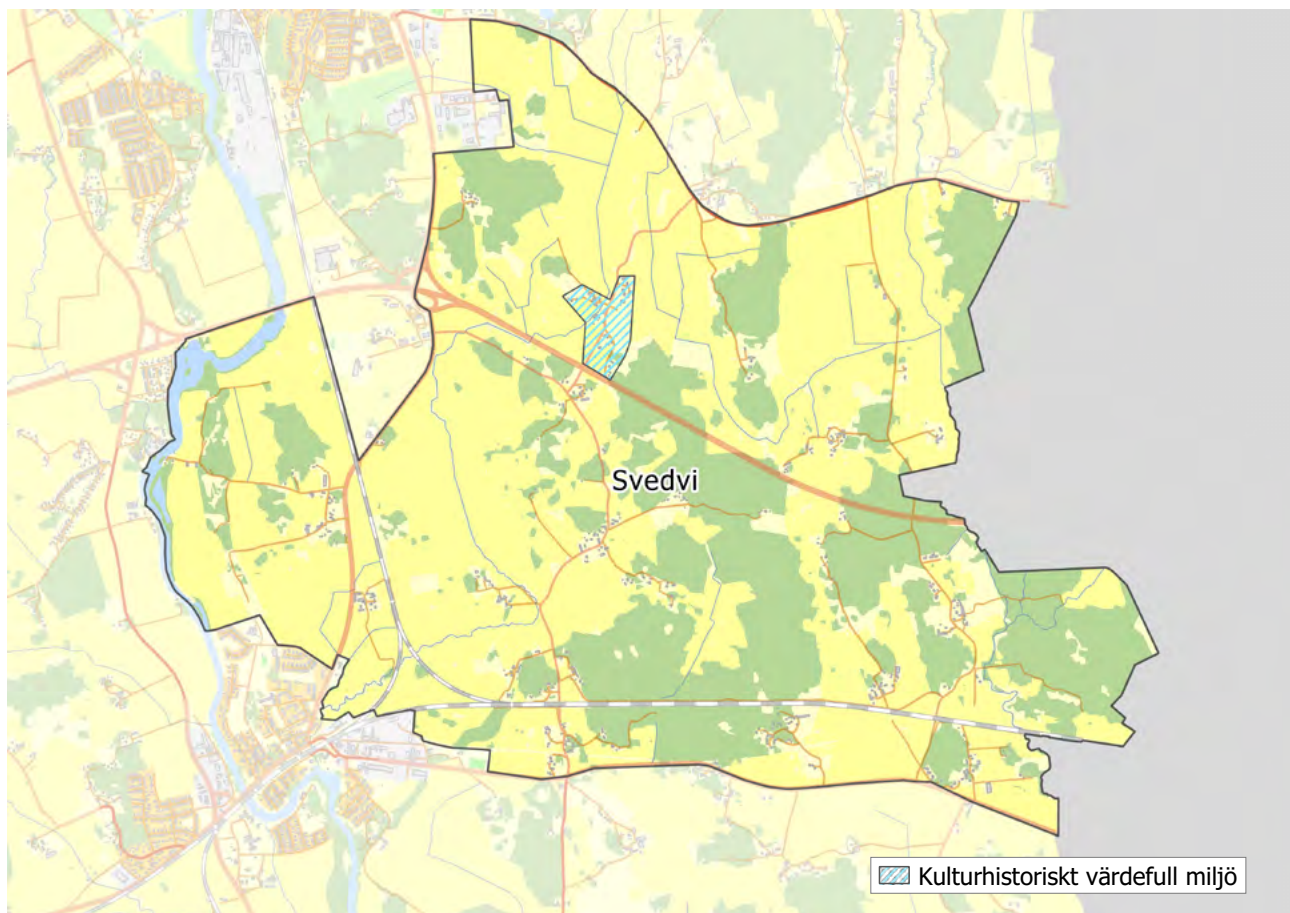
■ Flera av de stora mangårdsbyggnaderna i området har fasader av träpanel i gul kulör. Här är mangårdsbyggnaden vid Ekeby. Foto: Vlm-halsbx-1223.

■ Valsta gårds huvudbyggnad brann ned 1858 men byggdes upp igen. Den fick då sitt nuvarande utseende. Foto: Vlm-halsbx-1167.

8.4 Svedvi

Området Svedvi ligger i östra delen av kommunen och gränsar till Hallstahammars och Kolbäcks tätorter i väster och Västerås kommun i öster. E 18 löper rakt igenom området och i söder går järnvägssträckningen i öst-västlig riktning. Området består av ett öppet slättlandskap med Svedvi kyrkby som en central del.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Svedvi.

Historik

Odlingslandskapet i området har en lång tradition vilket fossila åkrar visar på. Såväl fornfynd som ortsnamn antyder att platsen där Svedvi kyrka finns har sitt ursprung i en förkristen kultplats. En tidigare kyrkobyggnad i trä kan ha byggts redan på 1100-talet. De äldsta delarna väster om den nuvarande kyrkan är sannolikt från 1200-talet. I kyrkan hittades en medeltida brudbänk från 1200-talet, vilket är en av de äldsta bevarade i landet. År 1897 byggdes ett tegelmurat vapenhus i söder.

Redan på 1600-talet försköts socknens befolkningsmässiga centrum från kyrkan västerut, till Hallstahammars och Trångfors bruk vid Kolbäcksån. Den utvecklingen förstärktes med 1800-och 1900-talens industrialisering av bruken. I Svedvi kyrkby har ändå flera byggnader med offentlig prägel legat kvar. Den gamla kyrkskolan uppfördes troligen 1830–1840, av byggnadsmaterial från brunnssalongen i Tuna som revs 1835. Den används idag som församlingshem. År 1867 byggdes en folkskola med lärarbostad intill den äldre skolbyggnaden. Här har även kyrkvaktmästare och organist bott. En ombyggnad från bostad till kontor har skett under 2022. År 1946 uppfördes den nya kyrkskolan, som idag är ombyggd till lägenheter. Prästgård, sockenstuga, kyrkstallar och sockenmagasin har rivits under 1900-talet.

■ Svedvi kyrkby, 1935. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-Fly 989.

År 1876 stod järnvägen mellan Västerås och Kolbäck färdig och under 1990-talet drogs en del av sträckan om så byarna Borgby och Brunna hamnade söder om spåret. I Borgby finns en banvaktarstuga och spåren efter järnvägen syns tydligt. I Hammarbacken låg ytterligare en banvaktarstuga som revs när spåren flyttades. Där låg också en fattigstuga och ett bönhus som tillhörde Säby kyrka.

Byarna Vallby och Amsta ligger längs med Hallstavägen och utmärker sig väl i landskapet med storskaliga ekonomibyggnader. Mangårdsbyggnaden i Amsta uppfördes 1843 och på gårdsplanen finns två flygelbyggnader, troligen från 1700-talet. I trädgården ligger ett orangeri. Gården Ålby var tidigare ett översteboställe och det äldre bostadshuset från 1700-talet finns kvar bredvid det nya från början av 1900-talet.

På vissa platser har bostadsbebyggelse uppförts under andra halvan av 1900-talet i utkanterna av byar. Exempelvis uppfördes i anslutning till byn Åskebro under 1980–1990-talen två grupper av enplansvillor i traditionell färgsättning med rödmålad panel.

Övergripande karaktär

Området består av öppna odlingslandskap omväxlat med skogspartier. Vägar i området orienterar sig i nord-sydlig sträckning. Bebyggelsen består av ensamliggande gårdar eller mindre byar om en till fem gårdar såsom Håskesta, Åskebro, Årby,

Borgby och Brunna. Bebyggelsen är blandad med ett antal äldre byggnader från början av 1800-talet och ett fåtal från 1700-talet. Bostadshus är främst från 1800-talet och första delen av 1900-talet. I vissa byars utkanter ligger moderna villor uppförda på 1970-talet och framåt. Ett exempel är byn Årby som har en timrad rödmålad flygelbyggnad från 1700-talet och flertalet röda ekonomibyggnader. I södra delen av byn ligger en tidstypisk villa från 1977 och i norra delen finns två villor från 1990-talet i traditionell stil med rödmålad träpanel och vitmålade snickerier.

Svedvi kyrkby ligger i ett öppet slättlandskap och en äldre vägsträckning passerar genom byn väster om kyrkan. Vägen fortsätter förbi en före detta arrendegård, en lanthandel och den lilla byn Berga i söder. Vägen har fått en ny sträckning i söder, men den äldre vägslingan är delvis bibehållen. Den nya sträckningen av E18 har dragits strax söder om kyrkbyn.

Svedvi kyrka ligger på en kulle, delvis brant sluttande och delvis terrasserad. Kyrkan är uppförd i gråsten och är ljust putsad. Den saknar torn, men en spånklädd klockstapel står på kyrkogården. I norr finns en utbyggd sakristia och i söder ett tegelmurat vapenhus. I kyrkbyn ligger flera byggnader med ursprungliga offentliga funktioner såsom skolbyggnader. I kyrkbyn finns flera mindre gårdar där jordbruket är nedlagt. De mindre boningshusen i en våning är delvis panelklädda och rödmålade.

■ Villa från 1970-talet i utkanten av Årby. Foto: Vlm-halsbx-2072.

■ Modern villa i traditionellt utseende med röd fasad och vita detaljer. Foto: Vlm-halsbx-2047.

■ Ängsgården med bostadshus och rödslammade ekonomibyggnader. Foto: Vlm-halsbx-2172.

■ Huvudbyggnad i Håskesta från 1800-talets första del. Foto: Vlm-halsbx-1768.

Kulturhistoriska värden i Svedvi

Svedvi kyrkby har en kontinuerlig användning som kyrkoplats sedan åtminstone 1200-talet. Kyrkbyn ligger utmed en äldre vägsträckning och består av bebyggelse av olika delar såsom kyrka, skolbyggnader, bostadshus och jordbruksbebyggelse, vilket utgör vanliga komponenter i kyrkbyar. Flera av byggnaderna är välbevarad i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och kan tillsammans med sin placering i kyrkbyn berätta om sina ursprungliga funktioner och platsens betydelse som sockencentra. Byggnaderna och bebyggelsemiljön är därför intressant ur ett samhällshistoriskt perspektiv tillika byggnadshistoriskt och lokalhistoriskt. Kyrkan är av medeltida ursprung och dess medeltida murverk är omistligt, liksom takstolar och västra gavelns fönsteröppning. Klockstapeln representerar en lokal byggnadstradition. Kyrkbyns ursprungliga byggnadsbestånd har under 1900-talet förändrats, men visar idag upp en samlad by med utökad kyrkogård, bostadshus och skolbyggnader med annan användning.

Spridda i de äldre byarna finns i proportioner, byggnadsmaterial och utformning välbevarade byggnader typiska för områdets karaktär och traditionella användning. Vissa byggnader är av hög ålder. Byggnaderna kan berätta om områdets historiska användning som jordbruksbygd och hur verksamheten på gårdarna fungerat samt uppförandetidens vanliga byggnadsmaterial och byggnadstekniker. I Brunna finns ett äldre och välbevarat magasin placerat på en höjd. Byggnaden kan vara från

1700-talet. Amsta bys byggnader visar upp flera välbevarade och i vissa fall ovanliga byggnadstyper. Orangeriet och flygelbyggnaderna är troligen från 1700-talet. Gården bedriver fortfarande jordbruk och byggnadsbeståndet har kompletterats och byggnader är välbevarade från tiden de uppförts. Nära slussvaktarbostaden vid Strömsholms kanal ligger en lada och en ladugård med hjärttegel. Tegeltypen är ovanlig i länet och är troligen ett resultat av att Rallsta tegelbruk låg uppströms kanalen och var aktivt under 1800- och en bit in på 1900-talet. I Ålby finns ett äldre bostadshus från 1700-talet som är oförändrat och har kvar sitt för tiden typiska utseende. En smedja och en jordkällare tillhör gårdens bestånd av äldre byggnader.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Svedvi

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Exempel på jordbruksbebyggelse från mitten av 1900-talet som är typiskt för området.
Foto: Vlm-halehwx-0036.

■ Orangeriet i Amsta är kulturhistoriskt intressant delvis på grund av dess ovanliga förekomst.
Foto: Vlm-halehwx-0045.

■ Gården Amstas flygelbyggnader är äldre än mangårdsbyggnaden som uppfördes 1843. Foto: Vlm-halehwx-0053.

■ Svedvi kyrkas klockstapel från 1700-talet. Foto: Vlm-halsbx-1448.

■ Svedvi gamla folkskola och lärarbostad från 1867. Foto: Vlm-halsbx-1458.

■ Timrat magasin i Brunna. Foto: Vlm-halsbx-1889.

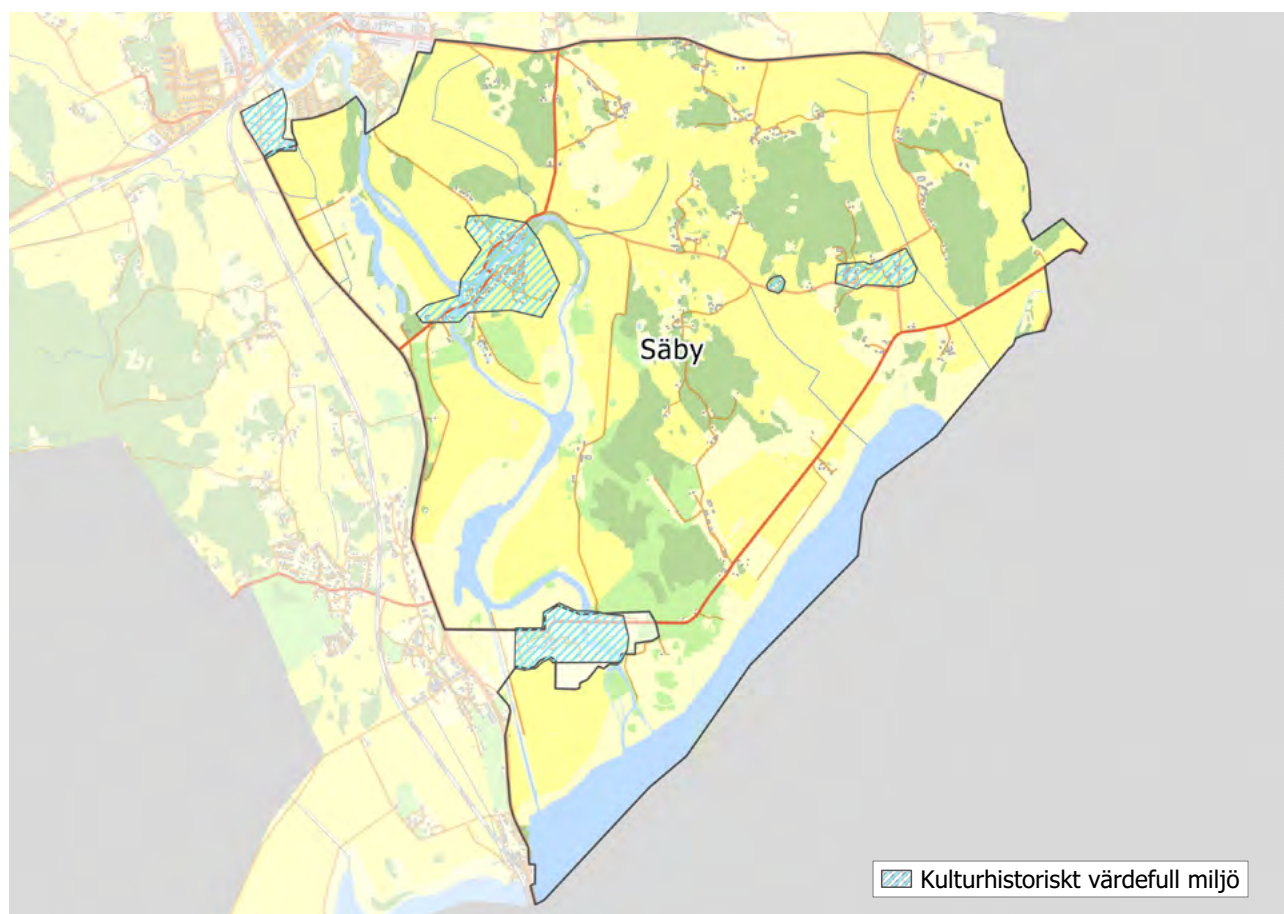
■ Vålbevarat bostadshus i byn Åskersta. Foto: Vlm-halsbx-1696.

■ Vålbevarat översteboställe från 1780 i Ålby. Foto: Vlm-halsbx-1793.

■ 8.5 Säby

Området Säby omfattar den södra delen av Säby socken där kyrkbyn kring Säby kyrka historiskt har haft en central funktion. Området avgränsas i söder av Mälarviken Freden och i norr av Södra Västeråsvägen. Landskapet är flackt med spridda byar och gårdar med omkringliggande odlingsmark. Mindre höjdpartier, ofta skogklädda, förekommer i jordbrukslandskapet. Här finns många fornlämningar, bland annat Borgby skans. Delar av Strömsholms naturreservat med torpbebyggelse ligger inom området. Likaså Mölntorp med fabriksbyggnader och bostadsområde.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Säby.

Historik

Fornborgen Borgby skans är anlagd på en brant moränkulle och omges av ett åkerlandskap samt Södra Västeråsvägen som passerar strax norr om fornlämningen. Den består av dubbla ringmurar, vardera med en ursprunglig ingång. De med hänsyn till terrängen kraftigt uppbyggda murarna har haft så gott som lodräta murliv, men dessa

är nu till största delen raserade. Fornborgen kan sannolikt dateras till järnåldern. Enligt sägnerna utnyttjades Borgby skans vid Birger Jarls fältslag 1251 mot Folkungarna. År 1923 byggdes en Folkets Park av arbetare i Kolbäck i anslutning till skansen. Tio år senare flyttades parkanläggningen några hundra meter västerut. Anledningen till flytten var att Säby, då en egen kommun, hade för avsikt att införa en nöjesskatt.

■ Säby kyrka, 1935. Foto: AB Flygtrafik, Vlm-Fly 991.

Genom att flytta parken kunde skatten undvikas. Genom Säby kyrkby passerar en äldre vägsträckning. Kyrkan är uppförd i gråsten och försedd med tjärat spåntak. Den kan dateras till slutet av 1200-talet. Den panelklädda och tjärade klockstapeln kan dateras till 1700-tal. En kantorsbostad och två skolhus uppfördes i kyrkbyn omkring 1900. I anslutning till Säby kyrkby ligger prästgården och en arbetarbostad från mitten av 1800-talet.

I närheten av Säby kyrkby ligger gårdarna Säby gård och Lilla Säby. Säby gård är en större gård med ett bostadshus i två våningar och ett stort antal ekonomibyggnader som än idag bedriver jordbruk. Bostadshuset uppfördes på 1890-talet som handelsbod, men påbyggdes strax därefter med en ovanvåning. På gården fanns ett mejeri som lades ned 1934, men tillverkning av messmör pågick på gården fram till 1946. På gården Lilla Säby är bostadshuset och de flesta av ekonomibyggnaderna uppförda omkring 1800. I området ligger flera minde byar och gårdar såsom Övernäs, Ulvsta gård, Fyrbacken, Vallby, Boda, Utnäs och Hällby. Söder om Hällby finns en gammal festplats där bland annat midsommar firats i över 150 år.

Södra delen av området ligger inom Strömsholms naturreservat. Här finns flera mindre torp från 1700- och 1800-talen som har haft en koppling till Strömsholm. En hage vid torpen kallas för Tattarhagen och är troligen en plats där resande bodde under perioder när de arbetade i området. Här ligger också Utnäs by som har medeltida anor. År 1780 inköptes byn för att användas som övningsplats och boställe för regementskommissarien på Kongl Lifregementet. Utnäs fungerade därefter som övningsplats fram till 1893 av Lifregementet till häst, Lifregementsbrigaden och Lifregementets grenadiercorps. År 1795 uppfördes Utnäs gård, ett krutmagasin 1801 och stambaracken 1869 samt två bevärningsbaracker 1879.

Mölnortorp ligger utefter Kolbäcksån där den delar sig. Större delen av samhällets bebyggelse ligger på Ribbholmen som bildats mellan de båda armarna. Den äldre bebyggelsen hör samman med Mölnortorps herrgård som uppfördes på 1600-talet, och Mölnortorps fabriker. Den senare har anor från 1500-talet, då en spiksmedja låg på platsen. På 1870-talet startades en knivfabrik, senare Gustavsberg AB. Idag drivs fabriken av Intra Mölnortorp AB som tillverkar designade produkter i rostfritt stål för kök och sanitetsutrymmen som specialitet. På Ribbholmen ligger både arbetarbostäder från 1800-talets slut och bostaden för Svärdmästare Svalling som startade knivfabriken. Udden fortsatte att bebyggas under 1930-talet och framåt med bostadshus och en pensionärslänga. Längst ut på udden byggdes en disponentbostad på 1950-talet. Sydväst om Mölnortorps gård ligger Västerkvarn. Den nuvarande mangårdsbyggnaden uppfördes 1778 och ersatte en tidigare byggnad på samma plats. Kvarnen, som ligger strax öster om gården, nämns första gången år 1558. På 1600-talet fanns även en såg vid kvarnen. Idag används platsen som vandrarhem och restaurang. På 1960-talet uppförde kommunen ett reningsverk strax söder om Mölnortorp och Västerkvarn.

Övergripande karaktär

Landskapet i Säby är flackt med spridda byar och gårdar med omkringliggande jordbruksmark. Väster i området rinner Kolbäcksån. Mindre höjdparter, ofta skogklädda, förekommer i jordbrukslandskapet. Här finns många fornlämningar i form av en fornborg, skansar och fornåkrar. Vägnätet har en hög ålder och slingrar sig genom landskapet. I norra delen av området, vid fornborgen Borgby skans, ligger Folkets Park. Här finns ett antal byggnader oregelbundet placerade i en gruppering med omgivande träd. Bland byggnaderna finns exempelvis en dansbana, vaktmästarbostad och utomhusteater samt tombolastånd.

Bebyggelsen är spridd i området och består till största del av mindre torp och mellanstora jordbruksgårdar. Flera mindre byar samlar jordbruksbebyggelse med bostadshus uppförda under 1900-talet. Ekonomibyggnader och torp har fasader i träpanel och är traditionellt rödmålade. Byggnader som bostadshus och skolbyggnader som uppförts under 1900-talet har mestadels träpanelsfasader i vit eller gul kulör.

Säby kyrkby och Mölnortorp med Västerkvarn är centrala platser i området. Här ligger bebyggelsen samlad med flera gårdar och byggnader. Säby kyrkby ligger i det öppna slättlandskapet vid Mälarviken Freden. Kyrkan omges av stora lövträd och genom byn passerar en äldre väg. Kantorsbostaden och skolbyggnaderna bidrar till den karaktäristiska kyrkomiljön med flera byggnader av officiell karaktär kring en äldre kyrka. Mölnortorp ligger utmed Kolbäcksån, där ån delar sig i två armar. Större delen av samhällets bebyggelse ligger på Ribbholmen. Mölnortorp är att betrakta som ett mindre samhälle med herrgård, ekonomibyggnader, arbetar- och tjänstebostäder samt industri- och bostadsområde. Huvudbyggnaden på Mölnortorps gård uppfördes omkring år 1600 i rödmålat timmer, men byggdes om 1806 i gustaviansk stil då den fick frontespis i båda takfallen och ljusmålades. Huvudbyggnaden flankeras av röda timrade flygelbyggnader från 1750-talet och närliggande finns ett antal ekonomibyggnader såsom stall, ladugård och loge från 1800-talets andra hälft samt ett lusthus i parken med tempelgavel från omkring 1820.

Reningsverket, söder om Västerkvarn, består av ett antal byggnader i modernistisk stil. Byggnaderna har ett gemensamt formspråk med röda tegelfasader, hög betong sockel samt platta tak med neddragen takfot i koppar. Fönsterplaceringen är symmetrisk och byggnaderna saknar i övrigt utsmyckningar.

■ Bostadshus i Mölntorp, tidigare matbutik som 1938 blev en del av Kooperativa förbundet. Foto: Vlm-halsbx-0528.

■ Mangårdsbyggnad från 1900-talets början i Vallby. Foto: Vlm-halsbx-0607.

■ Exempel på modern jordbruksbebyggelse i området. Foto: Vlm-halvb-0908.

■ Restaurangen vid Västerkvarn. Foto: Vlm-halvb-0962.

Kulturhistoriska värden i Säby

Bebyggelsemiljön vid Folkets Park har ett kontinuitetsvärde där dess byggnader speglar hur Folkets Park växt fram och har förnyats. Parken och dess byggnader byggdes upp genom frivilligarbete och speglar en del av det demokratiska samhällets framväxt. Här finns bland annat den välbevarade dansbanan från 1920-talet och utomhusteatern från 1930-talet. Hela anläggningen är viktig som identitetsskapande symbol och är av stor social- och samhällshistorisk betydelse i bruks- och industri-orten genom sitt starka band till arbetar- och fackföreningsrörelsen. Folkparken har bildat ramen kring det lokala folkrörelsearbetet och föreningslivet och har ett traditionsvärde som plats där flera generationer av Kolbäcksbors träffats för politiska möten och fritidsaktiviteter.

Säby kyrkby har en kontinuerlig användning som kyrkoplats sedan åtminstone 1200-talet. Kyrkbyn ligger utmed en slingrande äldre vägsträckning och består av kyrka, skolbyggnader, prästgård och kantorsbostad, vilket utgör vanliga komponenter i kyrkbyar. Höga lövträd omger kyrkan. Flera av byggnaderna är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och kan tillsammans med sin placering i kyrkbyn berätta om sina ursprungliga funktioner och platsens betydelse som sockencentra. Byggnaderna och bebyggelsemiljön är därför intressant ur ett samhällshistoriskt perspektiv tillika byggnadshistoriskt och lokalthistoriskt. Kyrkan är av medeltida ursprung. Det öppna jordbrukslandskapet som omger byn är känsligt för nybyggnationer och skogsplantering.

I områdets gårdar och byar finns ett stort antal byggnader från främst 1800-talet och framåt som är välbevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning. Byggnaderna, tillsammans med dess placeringar och omgivande landskap, kan på så

sätt berätta om dess ursprungliga funktioner och områdets historiska användning inom jordbruksnäring. En av de från kulturhistorisk synpunkt mer intressanta gårdarna i socknen är Lilla Säby. De flesta av ekonomibyggnaderna har kvar sina karaktärer, ursprungliga proportioner och tidstypiska byggnadsmaterial från omkring 1800. Gården ger ett mycket ålderdomligt intryck och berättar om tidigare byggnadstekniker, material, byggnaders funktioner och gårdens tidigare verksamhet. Säby gård har ett stort byggnadsbestånd av välbevarade byggnader och bedriver fortfarande idag jordbruk. Inom gården finns byggnader såsom bostadshus, mejeri och ladugård samt magasin och jordkällare från 1800-talet. Ett bostadshus är från 1700-talet.

Byggnaderna som är kopplade till Strömsholm och kungliga livregementet samt miljön vid betesmarken i Utnäs, är kulturhistoriskt intressant. De tre bevärringsbarackerna är viktiga ur såväl samhällshistorisk som socialhistorisk synvinkel. Den före detta stambaracken innehöll lektionsrum och exercisrum, vilket var funktioner som berättar om verksamheten på platsen. Flera äldre torp finns utmed vägen mot slottet.

Området Mölntorp har höga kulturhistoriska värden. I området finns ett flertal välbevarade byggnader såsom herrgård och ekonomibyggnader, några äldre fabriksbyggnader, arbetarbostäder, kvarn och kvarngård. Områdets bebyggelse är ett gott exempel på en äldre bruksmiljö till vilken kvarnrörelse med tillhörande gård är knuten. Bebyggelsen i området kan berätta om hur verksamheten har bedrivits, om äldre byggnadstekniker och material samt om levnadsförhållanden för människor som har bott och arbetat på platsen. Bostadshus från 1930-talet och framåt berättar om områdets och industriernas utveckling och platsens framväxt som ett samhälle. Äldre och yngre industribyggnader visar på områdets kontinuitet med verksamheter igång än idag.

Reningsverk från 1960-talet har ett arkitektoniskt värde och är en del av områdets moderna kulturarv uppfört med hög ambition. Samtliga byggnader har ett gemensamt formspråk med röda tegelfasader, hög betongsockel samt platta tak med neddragen takfot i koppar. Fönsterplaceringen är symmetrisk och byggnaderna saknar i övrigt utsmyckningar. Områdets planlösning är även den symmetrisk och reningsbassängerna ger en antydning om en parkanläggning med kontorsbyggnaden placerad i förgrunden. Anläggningen representerar en period då kommunaltekniska satsningar gjordes för att förbättra levnadsförhållanden och för att möjliggöra en samhällsutveckling. Slamavskiljarens rundade byggnadskropp bryter av mot de i övrigt kvadratiske formerna.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Säby

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Mölntorps herrgårds huvudbyggnad med park. Foto: Vlm-halsb-3376.

■ Arrendatorsbostad vid prästgården i Säby kyrkby. Foto: Vlm-halsbx-0750.

■ Skolan intill kyrkan uppfördes omkring 1900 och är idag lokal för Säby hembygdsförening. Foto: Vlm-halsbx-0661.

■ Äldre torp längs vägen mot Strömsholm. Foto: Vlm-halsbx-0662.

■ Ekonomibyggnad vid gården Lilla Säby från omkring 1800.
Foto: Vlm-halsbx-0810.

■ Detaljbild av ekonomibyggnad vid gården Lilla Säby från omkring 1800.
Foto: Vlm-halsbx-0807.

■ Disponentbostaden vid Mölntorps fabriker byggdes 1952.
Foto: Vlm-halsbx-0510.

■ Den äldre delen av Mölntorps fabrik som vetter mot Kolbäcksån.
Foto: Vlm-halsbx-0513.

■ Slamavskilningsbyggnaden vid reningsverket i Mölntorp. Hela anläggningen har ett genomgående oförändrat uttryck. Foto: Vlm-halsbx-0504.

■ På berget söder om Hällby finns festplatsen som har använts till midsommarfirande i över 150 år.
Foto: Vlm-halsbx-0911.

■ Före detta bevärringsbarack från 1879 vid Utnäs. Foto: Vlm-halsbx-0637.

Intill vägen mellan Mölntorp och Västerkvarn står en mejeribyggnad som idag fungerar som antikvitetshandel. Foto: Vlm-halsbx-0479.

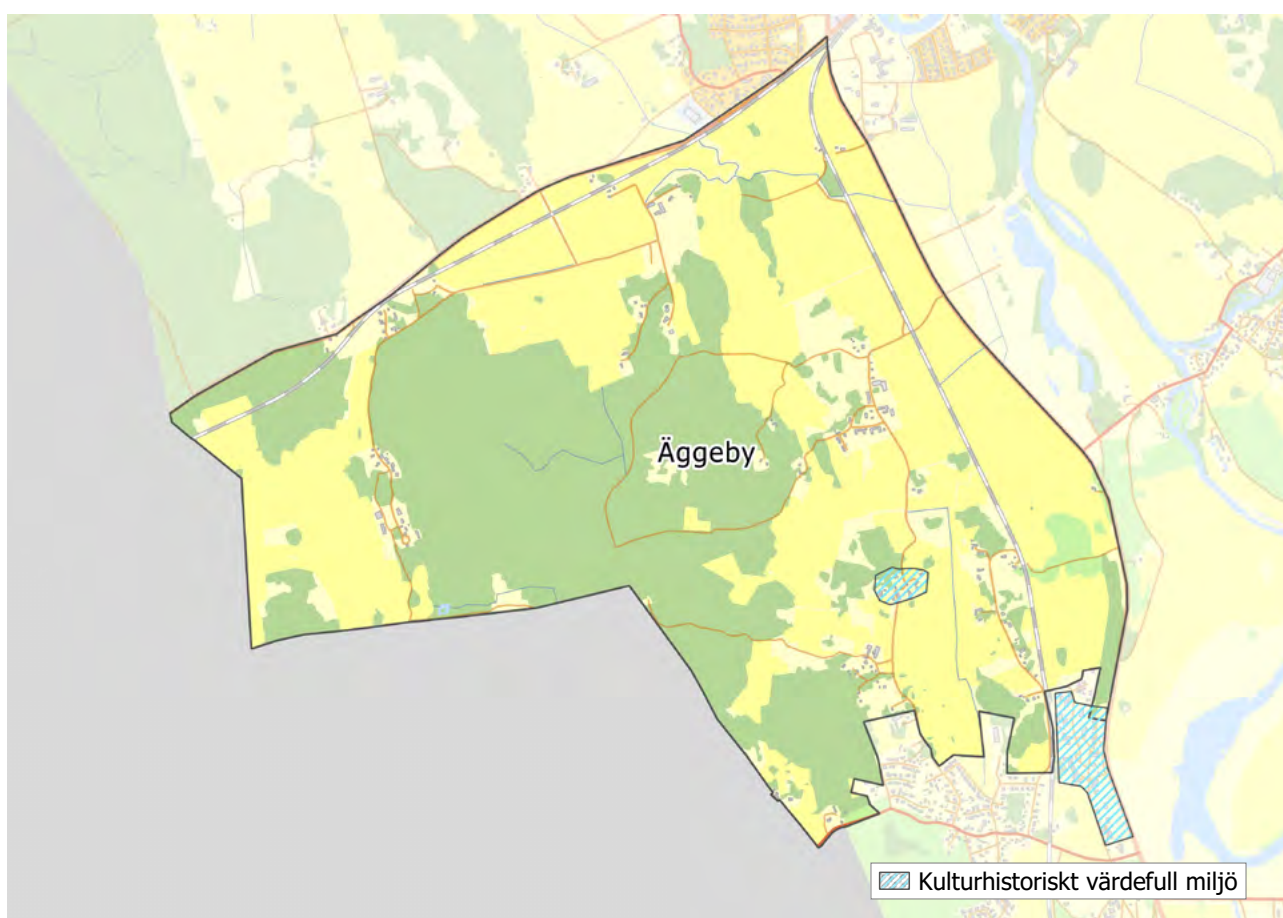
Torpet som användes till servering vid Folkets Park togs med i flytten och blev bostad för vaktmästaren på den nya platsen. Foto: Vlm-halsbx-0362.

Utomhusteatern vid Folkets Park uppfördes på 1930-talet. Foto: Vlm-halsbx-0366.

■ 8.6 Äggeby

Området Äggeby har en stor geografisk yta. Det ligger sydväst om Kolbäcks tätort och norr om Herrskogen. Bebyggelsen i Äggeby är relativt utspridd och gles, och omges av öppna betesmarker alternativt skogsområden. I huvudsak består bebyggelsen i Äggeby av jordbruksbebyggelse. Viss bebyggelse ligger koncentrerade i byar medan annan är utplacerad längs mindre vägar.

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer inom Äggeby.

Historik

Området Äggeby består av ett antal byar och gårdar, varav vissa är från 1700- och 1800-talen. I mitten av 1800-talet fanns byarna Äggeby, Olfsta, Gräna, Skälby, Oxelby och Hässelby. Mindre torp, bland annat soldattorp, låg i närheten av gårdarna. Skälby, Oxelby och Äggeby utgjorde de största byarna. Under 1900-talet har bebyggelsen successivt utökats med byggnader på grund av nya rön inom jordbruket samt avstyckningar av tomter.

Olfsta är en by som under 1900-talet fick en ändrad användning. Byn med jordbruksgårdar genomgick storskifte 1760 och laga skifte 1849. Under mitten av 1900-talet köptes Olfsta gård av landstinget och byggdes om och till för att kunna fungera som en del av vårdhemmet Sofielund. Åren 1964–1967 uppfördes u-formade paviljonger för de boende, ett fritidshus i stil med den gamla mangårdsbyggnaden samt kedjehus som bostäder åt personalen. De boende arbetade med jordbruk, växthus och hantverk på gården. Vårdhemmet lades ned 1987 och idag är paviljongerna omgjorda till lägenheter, jordbruket nedlagt och personalbostäderna sålda till privatpersoner.

■ Byggnad som uppfördes som tvättstuga inom verksamheten vid Olfsta tillhörande Sofielunds vårdhem.
Foto: Vlm-halexx-0636.

Oxelbys äldsta bykärna låg på en plats öster om nuvarande Oxelby. Gården som låg på platsen brann ned och endast en byggnad finns nu kvar. Därefter har nuvarande by utökats med ytterligare boningshus.

Byn Äggeby bestod under 1700-talet av tre gårdar, men en gård flyttades ut vid storskiftet 1787. År 1853 skedde laga skifte i byn. År 1899 slogs de två kvarvarande gårdarna samman till en gård. Någon gång under den här perioden bildades namnen Stora respektive Lilla Äggeby. Idag utgör de återigen två fastigheter. Mark har också avstyckats och bebyggts. Den äldsta mangårdsbyggnaden i Stora Äggeby uppfördes vid slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet. Förstuvisten med snickarglädje har tillkommit omkring 1900. Mangårdsbyggnaden flankeras av två äldre ekonomibyggnader som flyglar och kan dateras till 1700-talet. Den ena av de två byggnaderna är hitflyttad.

Hässelby är en annan by med anor långt tillbaka i tiden. I början av 1700-talet fanns ett fåtal gårdar här och 1744 genomfördes laga skifte. På 1800-talet bodde en domare i Hässelby. Det finns idag ett fåtal äldre byggnader bevarade som troligen uppfördes under slutet av 1700- och i början av 1800-talet. Området har kompletterats med ny bebyggelse under 1900-talets andra hälft.

Övergripande karaktär

Området Äggeby karaktäriseras av ett jordbrukslandskap typiskt för Mälardalen bestående av svagt kuperade åkrar och betesmarker som avbryts av mindre höjdparter där bebyggelse ofta är placerad i mindre byar eller som enstaka gårdar. Vissa partier av öppna landskap har börjat växa igen, medan andra utgör betesmark, exempelvis sommarbete åt hästarna vid Strömsholms stuteri. I Äggeby finns även partier av blandskog.

Mycket av jordbruksbebyggelsen i Äggeby är idag om- och tillbyggd och viss bebyggelse från 1900-talet har tillkommit genom avstyckningar eller ändrade behov. Vanligt är dock att någon eller några äldre väl bevarade ekonomibyggnader finns kvar inom gårdsmiljön. Dessa har i regel fasader av rödfärgad träpanel och tegeltäckta sadeltak.

Ett par äldre mangårdsbyggnader från slutet av 1700- och början av 1800-talet finns i Äggeby. Dessa har i regel timmerstomme, tegeltäckta mansardtak, fasader av rödmålade träpaneler alternativt ljusa kulörer samt har en och en halv våning med frontespis.

Torpen karaktäriseras av enkelstugor med kammare, förstuga och kök. De är ofta uppförda i timmer och klädda med röd locklist- eller lockpanel. Vissa av torpen i Äggeby utgör idag sommarstugor medan andra har byggts till och fungerar som permanentbostäder.

■ Friliggande villa från 1968 i Hässelby. Foto: Vlm-halvb-0872.

■ Hönshus/tvättstuga i Vibylund. Foto: Vlm-halexx-0703.

Kulturhistoriska värden i Äggeby

I Äggeby finns en banvaktarstuga i anslutning till järnvägen. Den är identisk med den som finns i Herrskogen och kan därför vara uppförd efter en typritning. Byggnaderna berättar med sin utformning, material och placering om tiden då järnvägen byggdes ut i Sverige och om hur den sköttes med hjälp av banvaktare.

Gården Stora Äggeby utgör en kulturhistorisk värdefull bebyggelsemiljö som en välbevarad gårdsmiljö från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Dock är byn äldre än så. Mangårdsbyggnaden är traditionellt placerad på ett höjdparti med ekonomibyggnader som flygelbyggnader. Ladugård, loge och visthusbod är grupperade för sig.

Miljön vid Vibylund utgör ett gott exempel på en bebyggelsemiljö som tack vare dess stora antal väl bevarade ekonomibyggnader och bostadshus kan berätta om hur ett småskaligt jordbruk fungerade under slutet av 1800- och början av 1900-talet.

Andra väl bevarade byggnader från 1800- och 1900-talet i Äggeby kan berätta om områdets historia som levande jordbruksbygd med dess stora gårdar respektive mindre torp. Exempel är en mangårdsbyggnad och loftbod vid Skälby gård samt härbre och arbetarbostad vid Olfsta gård.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Äggeby

Nedanstående bilder är exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området som rekommenderas att hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. För fullständig redogörelse se den digitala byggnadskartan.

■ Banvaktarstuga från 1870-talet i norra delen av Äggeby.
Foto: Vlm-halvb-0795.

■ Vålbevarat mindre bostadshus från slutet av 1800-talet vid Vibylund.
Foto: Vlm-halekx-0677.

■ Tvättstuga vid Vibylund. Foto: Vlm-halekx-0671.

■ Timrat magasin vid Stora Äggeby. Foto: Vlm-halekx-0748.

■ Mangårdsbyggnaden vid Stora Äggeby. Foto: Vlm-halvb-0883.

■ Visthusbod vid Stora Äggeby. Foto: Vlm-halvb-0884.

■ Arbetarbostad vid gården Olfsta. Foto: Vlm-halekx-0639.

■ Visthusbod vid gården Olfsta. Foto: Vlm-halekx-0623

■ Fritidshus vid Oskarsborgsvägen med fasad av eternitplattor.
Foto: Vlm-halekx-0571.

■ Loftbod från 1700-talet vid Skälby gård. Foto: Vlm-halekx-0601.

■ Mangårdsbyggnaden vid Skälby gård. Foto: Vlm-halekx-0609.

9. Källor och administrativa uppgifter

■ 9.1 Otryckta källor

- > Granath, M. Den Kjellbergsska fastigheten
- > Svedvi-Berg hembygdsförening – www.svedviberg.se
- > Säby hembygdsförening – www.hembygd.se/saby-hembygdsforening

Arkiv

- > Hallstahammars kommuns bygglovsarkiv
- > Västmanlands läns museums arkiv

■ 9.2 Tryckta källor

- > Ahlgren, A. (red.) (1948). *Linjen som naturen gav: en bok om Bultfabriks aktiebolaget Hallstahammar, utgiven vid dess 75 års jubileum 1948*. Hallstahammar: Bultfabriks AB.
- > *Aktiebolaget Kanthal: Hallstahammar*. (1942). Hallstahammar: AB Kanthal.
- > Alsheden L. et al (1976). *Expansionscirkeln – tillbakagångscirkeln: om bostadsbyggnadsbehov i Hallstahammar. Examensarbete i regional planering, avd. för samhällsbyggnad, Tekniska högskolan i Stockholm*. Stockholm.
- > Bergman, B. & Pers, M. (2005). *Jobbet i livet, livet i jobbet: kvinnor i Hallstahammar berättar*. Hallstahammar: Svedvi Berg hembygdsförening.
- > Brunnström, L. & Spade, B. (1995). *Elektriska vattenkraftverk: kulturhistoriskt värdefulla anläggningar 1891–1950*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- > *Bultfabriks-aktiebolaget 1873–1923: minnesskrift utgiven med anledning av dess 50-åriga tillvaro* (1923). Stockholm: Gunnar Tisells Tekniska.

- > Ehrlton, F. & Manbo, I. (2012). *Hallstahammars centrum - dokumentation och kulturhistorisk värdering: kulturhistorisk utredning: Hallstahammars socken, Västmanlands län, Läns museets dnr: VLM 120223*. Västerås: Västmanlands läns museum.
- > Ellnemark, E. (1968). *Hallstahammar: en hembygdsbok*. 2., omarb. uppl. Hallstahammar: Skolstyr.
- > Erikson, G. (1942). *Folkskolans historia i Västmanlands län*. Västerås: Utg.
- > Grau, O. (1904). *Olof Graus beskrifning öfver Västmanland*. [Ny uppl.] Västerås: Västmanlands allehandas redaktion.
- > Gustafson, E. (1976). *Guide bland Hallstahammars gamla industrier*. Hallstahammar: Svedvi hembygdsförening.
- > Gustafson, E. (1951). *Svenska metallindustriarbetareförbundet, avdelning 98, 1901–1951: Jubileumsskrift*. Västerås: Västmanlands folkblad.
- > Jansson, E. A. (1953). *Hallstahammars bruks historia*. Hallstahammar: Hallstahammars Aktiebolag.
- > *Kulturminnesvårdsprogram för Hallstahammars kommun* (1985). Hallstahammar: Kommunen.
- > *Metall 98 Hallstahammar 14/2 1901-14/2 2001: 100 år*. (2001). Hallstahammar: Avd. 98, Svenska metallindustriarbetareförbundet.
- > *Minnen och händelser från arbetarrörelsen: SAP Hallstahammar [80 år]*. (1986). Hallstahammar: Sveriges socialdemokratiska arbetareparti.
- > Nieminen et al (1992). *Hallstahammar förr och nu*. Hallstahammar: Hallstahammars kommun.
- > Svensson, R. (2007). *Tack vare utifrån: folk och näringsliv i Västmanland från medeltid till idag*. Västerås: Länsstyrelsen Västmanlands län.
- > Teijler, B. (1984). Hallstahammars kommun: Kolbäck, Svedvi, Säby och Berg från forntid till nutid. D. 1 Forntid, medeltid, Vasatid. Hallstahammar: Kulturnämnden.
- > *Östra Nibble 20 år: cirkelarbeta*. (1988). Hallstahammar: ABF Kolbäcksdalen.

■ 9.3 Administrativa uppgifter

Detta kulturmiljöunderlag är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöunderlag för Hallstahammars kommun. Projektet har drivits i samverkan mellan Hallstahammars kommun, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum 2014–2022. Kulturmiljöunderlaget för Hallstahammars kommun är antaget av kommunfullmäktige 2022-x-x, § x.

Projektorganisation

Styrgrupp

- > Länsstyrelsen i Västmanlands län: Kicki Söderback, Cecilia Lagerfalk Rooth och Anna Ahlberg.
- > Hallstahammars kommun: Jacob Lithammer, Gun Törnblad, Kjell Jacobsson, Eva-Lena Verner, Jonas Lundgren, Anna Windal, Ann-Britt Ehrling, Linnea Ehrling och Sandra Ekstedt.
- > Västmanlands läns museum: Anna Ahlberg, Emma Karp och Anna Thorsell.

Projektledare

- > Västmanlands läns museum: Anna Ahlberg 2014–2018, Emma Karp 2018–2019 och Anna Thorsell 2019–2022.

Projektgrupp

- > Västmanlands läns museum: Victoria Bly, Christina Andersson, Sara Bäckman, Fredrik Ehlton, Emma Karp, Anna Thorsell, Edit Boman, Torbjörn Lindstedt och Ellen Holtermann Wiig.

För mer information:

- > Hallstahammars kommun: www.hallstahammar.se
- > Länsstyrelsen i Västmanlands län: www.lansstyrelsen.se/vastmanland
- > Västmanlands läns museum: www.vastmanlandslansmuseum.se

Denna rapport och projektets databas finns publicerad på:
www.kulturarvvastmanland.se

Länsstyrelsen
Västmanlands län

Länsstyrelsen i Västmanlands län, 721 86 Västerås
Telefon: 010-224 90 00, E-post: vastmanland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vastmanland